

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Klasszikus Magyar Irodalom Alprogram

SZALISZNYÓ LILLA

A színésznevelés spiritusz rektora

Egressy Gábor pályája és a magyar színjátszás professzionalizációja
Doktori (PhD) értekezés

Témavezető
Dr. Zentai Mária

Szeged
2014

TARTALOM

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	4
BEVEZETÉS	5
MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK	9
EGRESSY GÁBOR HAGYATÉKA ÉS MEGÍTÉLTETÉSE	14
EGY ZSÁKNYI KÉZIRAT	14
EGRESSY ÁKOS ÉS AZ APAI ÖRÖKSÉG	24
RAKODCZAY PÁL TÁRSALGÁSA A „MI NAGYUNKKAL”	33
SZÍNHÁZTÖRTÉNETI KUTATÁSUNK ADÓS MÉG...	37
A KULTÚRA KALMÁRA SZÍNÉSZI AMBÍCIÓK ÉS TÁRSADALMI ÉRVÉNYESÜLÉS	41
„1835-BEN, – LETTEM ÉN IS BUDAPESTI LAKOSSÁ”	43
A HIVATÁSOS SZÍNÉSZI IDENTITÁS	47
„KOSZORU, ÉS MEGSZÁMITHATLAN KIHIVÁSOK”	55
LASSAN HALKULÓ VAD ŐRJÖNGÉSEK A BORÚS NAPOK (1849–1854)	57
„VAD ŐRJÖNGÉSEI VOLTAK AZOK EGY HAZAVESZTETTNEK”	63
„A’ BORUS NAPOK UTÁN NEM KÖVETKEZIK-E JÓTEVŐ DERŰ”	78
A JÓTEVŐ DERŰ	88
A JÁMBOR PESTI SZÍNÉSZ ÉS A REST KORHELYEK A VIDÉKI SZÍNJÁTSZÓK PALLÉROZÁSA	90
A VENDÉGSZEREPLÉSEK MENETE	93
„AZ ALSÓ REKLIMET ÉS TESTSZIN KESZTYŰT IS TEDD HOZZÁ ÉDES”	100
BOSSZANKODÁSOK	103
MISSZIÓ	108
JAVASLATOK A VIDÉKI SZÍNÉSZET „SALAKTALANÍTÁSÁRA” ÉS NEMESÍTÉSÉRE	116
AMI SZEGÉNY HAMLETTŐL TELNÉK MEGJELENIK A MAGYAR SZÍNHÁZI LAP	124
SAJTÓTÖRTÉNETI VONATKOZÁSOK	126

SZERKESZTŐI ELKÉPZELÉSEK	130
A LAPSZÁMOK TEMATIKÁJA ÉS A MUNKATÁRSOK	135
ELŐFIZETŐK	140
„JÓ TUDNI A’ SZERKESZTŐNEK A KÜLÖNFÉLE VÉLEMÉNYEKET”	143
A SZÍNÉSZETI TANODA KATEDRÁJÁN	145
AZ INTÉZMÉNYES SZÍNÉSZKÉPZÉS SZEREPE A MAGYAR SZÍNÉSZET HIVATÁSOSODÁSÁBAN	149
EGRESSY ELKÉPZELÉSEI AZ INTÉZMÉNYES SZÍNÉSZKÉPZÉSRŐL	152
A PRÓZAI SZÍNÉSZ OSZTÁLYBA FELVETT HALLGATÓK	161
EGRESSY GÁBOR LEÜLT A TANÁRI ASZTALHOZ	165
„IDEJE LESZ A GYERMEKET ISKOLÁBA KÜLDENI”	170
A SHAKESPEARE-DRÁMÁK TANANYAGGÁ FORMÁLÁSA AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ SZÍNÉSZETI TANKÖNYV	174
KELETKEZÉSTÖRTÉNET	179
A TEMATIKA	182
„NEGYVEN ÉVES GYAKORLAT TŰZPRÓBÁJÁN MENTEK KERESZTÜL”	185
AZ EMLÉKPÉNZ EGYIK OLDALA	193
ZÁRSZÓ	195
IRODALOM- ÉS RÖVIDÍTÉSJEYZÉK	197

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Mindenekelőtt témavezetőmnek, Zentai Máriának szeretnék köszönetet mondani. Óvó tekintete nyolc éve követi munkámat. Magyar szakos hallgatóként nála írtam az első szemináriumi dolgozatomat; ő segített befejezni a 2007-es Országos Tudományos Diákköri Konferenciára benyújtott történész pályamunkámat; s az ő kiváló egyetemi óráit hallgatva döntöttem úgy, hogy a 19. századi magyar irodalommal szeretnék foglalkozni. Szakmai nyitottsága, biztatása és támogatása hatalmas erőt adott ahhoz, hogy már egyetemista koromban egy sokrétű kéziratot anyag feldolgozásába belefogjak, s egy újabb diákköri dolgozat írására vállalkozzam. Neki köszönhetem, hogy kitarítottam interdiszciplináris érdeklődésem mellett, s hogy a doktori képzésem alatt hozzáláttam a szinte teljesen ismeretlen Egressy-hagyaték feldolgozásához. Tudtam, ha elakadok, rá mindig számíthatok, nincs olyan szakmai probléma, amit ne lehetne vele megbeszélni. Köszönöm szépen az önzetlen szakmai segítségét, a végtelen türelmét, odafigyelést, szeretetét és barátságát. Mindezek nélkül ma sehol sem tartanék.

Köszönettel tartozom Szilágyi Mártonnak is, hogy idejét nem sajnálva a disszertáció több fejezetét elolvasta, segítette publikálásukat, s hogy szakirodalmi tételeket ajánlott figyelmembe. Külön köszönöm neki, hogy figyelmeztetett a magánkézben lévő, a Központi Antikvárium aukcióira került Egressy-levelekre.

Köszönöm továbbá Deák Ágnesnek, hogy elolvasta Egressy emigrációjáról írott fejezetemet, és a kéziratban lévő akadémiai doktori értekezése vonatkozó részeinek rendelkezésemre bocsátásával segítette a téma alaposabb kifejtését.

Köszönet illeti Rajnai Editet is, hogy ismeretlenül is a segítségemre volt, személyesen és levelek útján is fordulhattam hozzá szakmai tanácsért.

Nagyon szépen köszönöm édesanyámnak és húgomnak a sok támogatást, segítséget és türelmet.

BEVEZETÉS*

Egressy Gábor (1808–1866) szinte nyilvánosság elé lépése pillanatától népszerű és egyre növekvő tekintélyű alakja a 19. századi színházi életnek. A Pesti Magyar Színház 1837-es megnyitásától haláláig a prózai tagozat egyik vezető színésze, rendezője; a Nemzeti Színházban a Shakespeare-drámák színpadi recepciójának meghonosítója; 1838 és 1865 között a vidéki színtársulatok és a műkedvelő együttesek egyik leggyakoribb vendégszínésze. Az első magyar nyelvű színházi szaklap szerkesztője; az 1865-ben megnyílt Színészeti Tanoda prózai színész osztályának egyik első tanára; az első magyar nyelvű színészeti tankönyv szerzője. 1837-től rendszeresen publikált színháztudományi jellegű és színházügyi kérdéseket tárgyaló tanulmányokat, publikációs tevékenysége a színészek között egyedülálló a 19. század közepén. Több irodalmi és színházi vita szereplője; a drámaírók állandó lektora. A magyar színészképzés hiányában nagy gondot fordított arra, hogy külföldi színházlátogatásokkal Európa legnagyobb színészeinek játékát tanulmányozza, s nyomon kövesse az egykorú német nyelvű dramaturgiai és színészetelméleti irodalmat.

Jelentőségéhez képest igen *kevés* és *régi* a vele és a munkásságával foglalkozó szakirodalom; kéziratos és nyomtatott hagyatéka szinte ismeretlen és máig feldolgozatlan. Pedig nem túlzás azt állítani, hogy hagyatékából akár egy gyűjteményes kiadás is összeállítható lenne: levelezése, publikációi és papírszeletei több kötetet megtöltenének. Az Egressy-levelezésből közölt válogatások hosszú évkihagyásokkal követik egymást, és nem kritikai igényrel készültek: a kéziratok átírása nem betűhíven történt, szövegkritikai jegyzeteket és magyarázó jegyzetapparátust nem tartalmaznak. De a legnagyobb problémát az jelenti, hogy a sajtó alá rendezők nemegyszer önkényesen, mindenféle jelölés nélkül kihagynak levélrészleteket.

Monografikus igényű munka Rakodczay Pál 1911-es könyve¹ óta nem készült róla, tanulmány is alig. Az utókorra hagyományozódott Egressy-portré meglehetősen egyoldalú:

---

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/1-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. (A támogatási időszak: 2013. június 1. – 2014. május 31.) A kutatáshoz előzményként kapcsolódik a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 projekt.

Ez utóbbi projekt megvalósulási ideje: 2012. szeptember 1. – 2013. május 31.

¹ RAKODCZAY Pál, *Egressy Gábor és kora*, Bp., Singer és Wolfner, 1911, I–II.

a figyelem leginkább színészi teljesítményére és repertoárjára összpontosul. Az Egressy-recepció (s főként a Rakodczay-monográfia) egyik szembetűnő hiányossága az, hogy pályájának egyéb, a színészszakma szempontjából távlatosabb horizontú tevékenységeit nem elemzi. A másik probléma az, hogy karrierjének megrajzolásakor leginkább külső forrásokra, az egykorú nyomtatott feljegyzésekre és sajtóbeli közlésekre támaszkodik, s ha nem is mellőzi teljes mértékben a kéziratos hagyatékot (Egressy saját nézőpontját), nem tulajdonít neki igazán nagy jelentőséget, nem használja fel ezt a forráscsoportot. Kerényi Ferenc volt eddig az egyedüli, aki igyekezett kimozdítani a kutatást erről a holtpontról, de ő az 1837 és 1848 közötti pályaszakasz feldolgozására, értékelésére tett kísérletet,² az egész pályarajz újragondolása ez idáig nem történt meg.

Az értekezés a kéziratos és nyomtatott hagyaték feldolgozásával Egressy 1837 és 1866 közötti pályaszakaszát vizsgálja. Színészi, szerkesztői és tanári tevékenységét, valamint szakírói munkásságát fogom értelmezni a magyar színjátszás professzionalizációjának kontextusában. Egressy pályája a magyar színészet történetének éppen azt a fázisát öleli fel, amikor a színjátszás intézményesül, s olyan alakulás- és fejlődéstörténeti változásokon megy keresztül, hogy a 19. század második felére megváltozik, átalakul az irodalom és a színház addigi „bizalmas” kapcsolata, a színművészet igyekszik önálló diszciplínává válni. Az időhatárok kijelölésekor ezt tartottam szem előtt: Egressy 1837 augusztusában került a Pesti Magyar Színházhoz, s 1866-os haláláig ott játszott. *Nem* életrajzot írok, nem tárgyalom Egressy családi hátterét, származását, vándorszínész múltját, a kassai és a budai színtársulatnál töltött időszakát. Nem fogok kitérni a megadott időszak minden eseményére sem: nem foglalkozom az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban való szerepvállalásával, kapcsolati hálójának felfejtésével vagy fordítói munkásságával.

Egressy Gábor után gazdag és sokrétű kéziratos és nyomtatott hagyaték maradt, ám a kéziratok katalogizálása nem történt meg, a hagyaték fennmaradásának, hagyományozódásának és közgyűjteménybe kerülésének története is csak nagyon töredékesen tisztázott. A színész halála után legidősebb gyermeke, Egressy Ákos kezdte meg az írott források átörökítését, és próbálta irányítani a recepció első időszakát is. A színész első monográfusa, Rakodczay Pál is folyamatosan kapcsolatban állt vele, 1904–

---

² *Egressy Gábor válogatott cikkei /1838–1848/,* vál., jegyz., tan. KERÉNYI Ferenc, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1980 (Színháztörténeti Könyvtár, 11), 1980.

1913 közötti levelezésükből³ nyomon követhetjük, hogyan készült a monográfia. Az Egressy-szakirodalom nem foglalkozott eddig ezzel a forráscsoporttal. Valószínűleg az információhiány, a hagyaték ismeretlensége okolható például azért, hogy az MTA BTK ITI Archívumába került Kerényi Ferenc-hagyaték Egressyre vonatkozó palliumát nagyon félrevezető címmel katalogizálták (erről a későbbiekben írok). A munkát tehát az alapkutatásoknál kellett kezdeni. A hagyaték sok adalékot tartalmaz az irodalomtörténet-írás számára; pontosítja például egy-egy Vörösmarty-vers megjelenési helyét, helyreigazítja Arany János és Egressy levélváltásával kapcsolatos kritikai jegyzetapparátusok hibáit. Tanulságos az is, hogy Egressy levelezése megerősíti Szilágyi Mártonnak azt a sejtését, hogy a színész 1859–1860-ban nem volt résztvevője Vahot Imre és Lisznai Kálmán dalidóinak.⁴

Egressy gimnáziumi tanulmányait félbehagyva 1826-ban csapott fel színésznek. 1828-tól kezdve a szakma akkori nagyjaival a meglehetősen jó hírű és színvonalas kassai társulatnál játszott, s révükön tagja lehetett a budai Várszínháznak is, mégis mint arra Kerényi Ferenc rámutatott: Egressy 1837-ben már nem tulajdonított szinte semmi jelentőséget vándorszínész múltjának, s nagy ívű karrierjének kezdetét egyértelműen a Pesti Magyar Színházhoz kötötte. E válogatott társulat tagjainak többsége már a színjátszás modernizálására, az ún. síró-éneklő iskola modorosságainak elhagyására, hitelesebb jellemformálásra törekedett. A magyar színjátszás intézményesülése nemcsak szakmai szempontból volt fontos Egressy számára, hanem szerződése révén havi rendszerességgel kapott fizetésére támaszkodva lehetősége volt egy tisztos szintű polgári életforma kialakítására is. Hivatásos színészi identitásának tárgyalásakor elemzem kiadási naplóját és más, idevonatkozatható írásait.

Nem tekinthetem el attól, hogy a törökországi emigrációban töltött időszakát és annak a hazatérése utáni négy évnek a történetét is feldolgozzam, amikor a

---

³ RAKODCZAY Pál *levelesládája: Színészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.; Rakodczay Pál Egressy Ákosnak, OSZK Kt., Levelestár. (A Rakodczay Páltól idézett levelek gépelési hibáit jelzés nélkül javítottam.)

⁴ Szilágyi Márton Lisznai Kálmánról írt kismonográfiájának egyik lábjegyzetében megjegyzi, hogy nemigen tartható Zubolynak [Bányai Elemér] az az állítása, hogy Egressy 1859–1860-ban rövid ideig csatlakozott Vahot Imre és Lisznai Kálmán dalidóihoz. Szilágyi Márton feltételezését a monográfiát lektoráló Kerényi Ferenc is megerősítette – szerinte Egressy a maga ura volt, a vendégszerepléseit aligha rendelte alá Lisznaiék vállalkozásának. Vö. SZILÁGYI Márton, *Lisznai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Bp., Argumentum, 2001 (Irodalomtörténeti Füzetek, 149), 105. 32-es lábjegyzet. Egressy 1859–1860-ban a vidéki vendégszerepléseiről tizennyolc levelet küldött családjának, s ezek egyikében sem említi, hogy fellépett volna bármiféle dalidóban. Vö. Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Miskolc, 1859. április 4.; április 11.; április 16.; Bánfalva, 1859. április 18.; Sátoraljaújhely, 1859. május 2.; Temesvár, 1859. május 26.; június 2.; Kolozsvár, 1859. július 1. (2 db levél); Kassa, 1859. augusztus 29.; Sátoraljaújhely, 1859. szeptember 2.; Debrecen, 1859. szeptember 26.; Egressy Gábor Egressy Árpádnak, Győr, 1860. február 11.; Egressy Árpád Szentpétery Zsuzsannának, Szarvas, 1860. február 27.; Egressy Gábor Egressy Árpádnak, Szarvas, 1860. február 28.; Nagykőrös, 1860. április 19.; Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Diósgyőr, 1860. július 5.; Sentes, 1860. augusztus 31., OSZK Kt., Levelestár.

szabadságharcban való részvétele miatt eltiltották a színészi pályától. Egressy esetében a kényszerhelyzetben válnak igazán érzékelhetővé a színészsakma bizonyos jellemzői. Egyrészt az események ilyenén alakulása előhívta a pályaválasztás hátulütőit, a kizárólag színészfizetésre épített létfenntartás komoly veszélybe került, másrészt viszont Egressy nemegyszer a sikereire, népszerűségére támaszkodva olyan kiutakat próbált keresni a patthelyzetből, amelyek színészi hivatásához szorosan kötődnek, kötődhetnek. Ugyanakkor e fejezet megírásakor azzal a mai napig tisztázatlan és problematikus kérdéssel is foglalkoznom kellett, hogy Egressy Gábor az osztrák kormány fizetett besúgója volt-e Törökországban. A keze alól kikerülő törökországi napló keletkezés- és kiadástörténetének feldolgozásából látható lesz, hogy hazatérése után e kötet közzétételével igyekezett javítani anyagi helyzetén. A munka megjelentetésének körülményeivel eddig senki sem foglalkozott. Az előfizetési ívek tanulsága szerint sikeres vállalkozás volt, bár valószínűleg csak időlegesen tudott enyhíteni pénzügyi problémáin.

A vidéki vendégszerepléseit, a Magyar Színházi Lap szerkesztését, kiadását, a színi tanodai tanári állását és *A színészet könyve* megírását, megjelenését tárgyaló fejezetek arra igyekeznek rámutatni, hogy Egressy miként látta megvalósíthatónak a színjátszás szakszerűsítését, milyen javaslatokkal állt elő a publikációiban, s ő maga milyen lépéseket tett azért, hogy elősegítse a magyar színjátszás hivatásosodását. A vidéki fellépésekről feleségének küldött leveleinek feldolgozásával lehetőség van annak bemutatására, hogy milyennek ítélte a vidéki társulatok szakmai színvonalát, miért gondolta úgy, hogy a műkedvelőség fokozatosan rátelepszik a hivatásos színészetre, s milyen kínos tapasztalatokra támaszkodva kezdte el megjelentetni a vidéki színjátszás szakmai felzárkóztatására javaslatot tevő cikkeit. S noha bosszankodásainak háttérében leginkább az áll, hogy a vidéki színjátszók még a szereptudási kötelezettségüknek sem tesznek eleget, azt is belátta, hogy a magyar színjátszás országos szintű rendezése és magyar nyelvű színészetelméleti irodalom nélkül nem lehet hathatósan segíteni, nem lehet a vidéki színjátszást minőségi szintre emelni. A Magyar Színházi Lap szerkesztésével 1860-ban az volt a szándéka, hogy az orgánomot olvasó színészeket jól szavalható szépirodalmi alkotások közzétételével és a saját tollából hétről hétre születő szakmai tanulmányaival tanulásra, önképzésre sarkallja. Leszámolt azokkal a tartalmakkal (színikritikák, színházműsor), amelyek megfértek az alapvetően irodalmi profilú periodikákban is, és új lapot hozott létre: az első magyar nyelvű színházi szaklapot. Túlértékelte viszont a lap esetleges felvevőpiacát, a fennmaradt előfizetési lista elemzéséből kiderül, hogy leginkább a vendégszerepléseit előszeretettel látogató vidéki értelmiség és kisnemesség mutatott

igazán érdeklődést a Magyar Színházi Lap iránt. A Színészeti Tanoda indulásakor a Nemzeti Színház vezetősége felkínálta neki az egyik tanári állást, s felkérték egy színészeti tankönyv megírására is. Színi tanodai előadásjegyzetei alapján nyomon követhetők tanításmódszertanának alapelvei, de az 1846-os *Színház és nemzet* című cikkének és a tanoda alapszabályainak összeolvasásából az is ki fog derülni, hogy végeredményben Egressy Gábor volt az, aki az intézményes színésziskola működésének elveit kidolgozta, már húsz évvel a tanoda létrejötte előtt. Az elméleti színészképzés még a halála után is évekig az ő módszertana szerint történt, és a tanodával kapcsolatos gyakorlati teendőket (a hallgatókkal szembeni elvárások, házi színpad építése, házirend) is az ő elképzelései szerint valósították meg. *A színészet könyve* bevezetőjében olvasható tételmondat szerint a benne leírtak „negyven éves gyakorlat tűzpróbáján mentek keresztül”.⁵ Mivel a kötet szépirodalmi anyagát döntő többségben a Shakespeare-drámák adják, feltételezhető, hogy az évtizedekre visszanyúló Shakespeare-alakításaira gondol. Ilyetén a tankönyv a negyven éve játszó színész színpadi alakításainak, szerepfelfogásainak írásban rögzített változataként (is) olvasható, értelmezhető. Shakespeare magyarországi recepciótörténetét ebből a nézőpontból tudtommal még nem vizsgálták.

MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

Magyarországon az utóbbi két évtizedben élénk érdeklődés mutatkozik a hivatásosodáskutatások iránt. A viszonylag könnyen kvantifikálható csoportok (orvosok, ügyvédek, mérnökök) professzionalizációs folyamatának vizsgálatán túl született már tanulmány, illetve monográfia a középiskolai tanárok,⁶ a dualizmuskori képzőművészek⁷ és az irodalom hivatásosodásáról is.⁸ A Korall 2010-ben tematikus számot szentelt a témának; az egy-egy pálya hivatásosodását bemutató esettanulmányok mellett áttekintő jellegű írások is megjelentek a különféle professzionalizáció-elméletekről és kutatási irányokról. Itt közölték Harold L. Wilensky *The Professionalization of Everyone?* című

⁵ EGRESSY Gábor, *A színészet könyve*, Pest, Emich Gusztáv, 1866, 24.

⁶ KELLER Márkus, *A tanárok helye: A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében magyar–porosz összehasonlításban*, Bp., L'Harmattan – 1956-os Intézet, 2010.

⁷ SZÍVÓS Erika, *A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867–1918*, Bp., Új Mandátum, 2009.

⁸ T. SZABÓ Levente, *A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete: Módszertani vázlat a társadalom- és irodalomtörténet kapcsolatának új irányához* = Uő., *A tér képei: Tér, irodalom, társadalom*, Kolozsvár, Komp-Press Korunk, 2008, 197–227.; T. SZABÓ Levente, *A magyartanárság „születése”, Gyulai Pál egyetemi tanársága és a magyar irodalomtörténeti képzés hivatásosodása* = Uő., *A tér képei: Tér, irodalom, társadalom*, Kolozsvár, Komp-Press, 2008, 228–284.

tanulmányának fordítását, valamint Vári András külön össze is foglalta az amerikai szociológusnak a professzionalizáció folyamatáról írott elméletét: „Ebben az első lépés az adott szakma teljes időben űzött kenyérkeresetként való kialakulása, a második lépés a formális szakmai képzőintézmények létrejötte, a harmadik a [...] szakembereket és kontárokot szétválogató, utóbbiakat üldöző össznemzeti szakmai szövetségek megszervezése.”⁹ Wilensky az amerikai viszonyokat alapul véve egyik művészeti ág képviselőit se hozza szóba, illetve *A professzionalizáció folyamata* címmel készített táblázatában se a „professzionizálódó hivatások, egy részük peremhelyzetben”, se a „kétes” kategóriába nem sorolja be őket.¹⁰ Az angolszász színháztörténeti szakirodalom mégis egy Wilenskyéhez hasonló séma alapján tárgyalja a színészet professzionalizációját.

Mark Evans a modern színészet kialakulásáról szóló könyvében a színészet hivatásosodását három tényezőhöz köti: a pálya anyagi jólétet teremt, a színészek egyesületeket hoznak létre, és intézményes keretek között tanulják a mesterséget, illetve képzik magukat.¹¹ Jeffrey Richards Henry Irvingről szóló életrajzi monográfiájában az 1860-as évek elejére vonatkoztatva szintén kiemeli a belső önszabályozást biztosító szakmai szervezetek meglétét, de ő a színészképzés intézményesülése helyett még csak szakmai vizsgát ír, harmadik feltételnek pedig nem az egzisztenciális lehetőséget, hanem a szakma jogi értelemben vett elismerését tartja.¹² Úgy véli, a színészek 1830-as évekbeli negatív megítéléséhez (társadalmilag és művészileg kitzítottak, korhelyek és csavargók, a színészet pedig léha és bohém vállalkozás, de semmiképpen sem hivatás) képest ezek az ismérvek érzékeltetik legjobban a professzionalizáció folyamatát.¹³ Richards szerint a változás az 1880-as évekre a színészek társadalmi helyzetét és szociokulturális környezetét is átformálta. A 19. század elején még marginális figurák, nincs meghatározott munkaidejük, s bár sokszor küzdenek a létbizonytalansággal, pályaválasztásuknak többnyire családi hagyománya van. London esetében még az is tudható, hogy főként Bromptonban és Bloomsbury-ban laktak. A század utolsó harmadában a társadalmi megbecsülésük már vitathatatlan, klubtagságokat nyerhettek, s a jobb módúak megengedhették maguknak, hogy a város elit negyedébe, St. John's Woodba költözzenek. A 19. század közepén az intézményesülés is megindult: először szakmai

---

⁹ VÁRI András, *Félprofik, parciális polgárok, egészen úriemberek?: A professzionalizációs folyamat útjai és kutatási alternatívái a 19. századi Európában*, Korall, 11(2010)/42, 154.

¹⁰ Harold L. WILENSKY, *Minden szakma hivatás?*, ford. SZÍVÓS Erika, a fordításban közreműködött HALMOS Károly, Korall, 11(2010)/42, 28.

¹¹ Mark EVANS, *Movement Training for the Modern Actor*, New York – London, Routledge, 2009, 39.

¹² Jeffrey RICHARDS, *Sir Henry Irving: A Victorian Actor and his World*, London and New York, Hambledon and London, 2005, 66.

¹³ *Uo.*

szervezetek és egyesületek jöttek létre, majd az 1880-as évektől megjelentek a magán és állami színészképző iskolák.¹⁴

Magyarországon Egressy 1866-ban bekövetkezett haláláig csak elkezdődik a fenti értelemben vett, több pilléren nyugvó intézményi háttér kiépülése – az angolszász kutatók által kialakított modell minden eleme csupán a 19. század végére jön létre. De Egressynek a színészi munkánál lényegesen tágabb körű tevékenysége, különösen pályája második felében, azt mutatja, hogy pontosan ezeknek a feltételeknek a létrehozásán dolgozott, tisztában volt a fontosságukkal. Talán nem túlzás azt állítani, hogy esetében a professzionalizációt történeti valóságnak tételezhetjük, vagyis előtte kétségtelenül célként lebegett a szakma hivatássá tétele (a vidéki színészek is rendezett körülmények között üzzék a szakmát; a műkedvelőség helyének és szerepének behatárolása) és szakszerűsítése, írásaiból kiderül, hogy tudatosan törekedett erre. Ezt talán az bizonyítja a legjobban, hogy *már* a kortársak is úgy érezték: ha Egressy valamilyen szakmai dologgal kapcsolatban a nyilvánosság előtt felszólal, akkor annak meghatározó súlya lehet. Havi Mihály vidéki színész és színigazgató 1857 júliusában a következőt kéri tőle:

A Sajtóban megjelent, vidéki Színészeti segélyintézetől szölvő cikkemnek csak ugy lehet eredménye, ha ahhoz, lelkes becsületes 's hozzá értő emberek szölvnek, hogy a felhozott eszmék rendeztessenek hiányaik kijavitassanak, 's a terv életrevalólag inditassék 's alapitassék meg. Kiválólag ilyennek tisztelem Egressi Urat, 's a legöszintébb observatióit annális inkább kérem nyilvánossá tenni, *mert a közönség Önt azonfelül mint tekintélyt, 's ez ügyben competens 's döntőleg véleményező birát ismeri,* miként énis. Kérem tehát e terv pártfogását; – ha ön azt a mennyiben kivihető egy melegérmü, 's a collegialitاسnak szeretetén alapuló czikkkel népszerűvé teszi, hiszem hogy sikert aratunk.¹⁵

Ám annak ellenére, hogy Egressy pályája eleve felkínálja azokat a lehetőségeket, amelyeket a magyar színjátszás hivatásosodásának elemzésekor figyelembe kell vennünk, az összefüggés belátása korántsem egyszerű. Egyrészt azért, mert nem született még olyan átfogó jellegű munka, amely a magyar színjátszás társadalomtörténetét vagy professzionalizációját tárgyalná, célirányosan eddig egyedül Rajnai Edit *A színi kerületi rendszer kialakulása /1879–1905/* című doktori értekezésében tett kísérletet arra, hogy témáját a hivatásosodás kontextusában értelmezze.¹⁶ Másrészt azért, mert Egressy szerkesztői, tanári és szakírói tevékenysége feldolgozatlan, pályájának ilyen irányú értelmezéséhez még csak a sarkpontokat sem jelölte ki a korábbi szakirodalom.

¹⁴ *Uo.*, 68.

¹⁵ Havi Mihály Egressy Gábornak, Szeged, 1857. július 17., OSZK Kt., Levelestár. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

¹⁶ RAJNAI Edit, *A színi kerületi rendszer kialakulása /1879–1905/*, PhD-értekezés kézírata, Bp., ELTE, 2010.

Harmadrészt pedig azért, mert a professzionalizáció elméleti irodalma csak összesíti a számba veendő tényezőket, nem kínál fel értelmezési modelleket, vagyis nem mondják meg, hogy milyen szempontokat kell szem előtt tartani akkor, amikor például egy orgánusról azt akarjuk állítani, hogy az szaklap volt, vagy hogy egy 19. századi felsőfokú intézmény mikor számít szakiskolának. Tovább nehezíti a problémát, hogy a magyar sajtó- és színháztörténet nem tett még kísérletet a 19. századi színházi szaklapok feldolgozására, s a 19. század folyamán a Színészeti Tanodában tanító tanárok tanításmódszertana is majdnem teljesen ismeretlen. De ugyanez mondható a színészeti tankönyvekről is. Nincs tehát viszonyítási alapom, nem mondhatom, hogy a későbbi szakmai kiadványok és színészeti könyvek értelmezése támpontokat ad Egressy szerkesztői és szakírói tevékenységének vizsgálatához – így sajtó- és színháztörténeti hiányosságokat is pótolnom kellett valamelyest. Egressy egykorú színésztársairól sem született az utóbbi évtizedekben monografikus igényű munka, ezért helyenként majd csak óvatos megállapításokat tehetek Egressy szakmai szerepvállalásának értékelésekor, hiszen nincs módom összehasonlításra.

Munkám tehát abba az egyre bővülő sorozatba próbál illeszkedni, amely az értelmiségi pályák professzionalizációs folyamatának vizsgálatát tűzte ki célul. Ezt az „összetartozást” leginkább azok az érvek támogathatják, amelyet a Szívós Erika és Halmos Károly szerzőpáros a következőképpen fogalmazott meg: „A közös szakmai identitás, a presztízsemelkedés és az intézményesülés kérdései számos, írókkal, újságírókkal és művészekkel foglalkozó történeti munkát ihlettek, így például Sipos Baláznak a Horthy-korszak újságíróiról írt monográfiáját, Kiss Csilla színésznőkről szóló írásait, Balázs Eszternek a Nyugat íróiról és a magyar századelő értelmiségi öndefinícióiról szóló könyvét, vagy T. Szabó Levente irodalomtörténész munkáit. Talán nem véletlen, hogy az említett szerzők nagy része olyan hivatáscsoporttal foglalkozik, amelyek intézményesülése az adott történeti pillanatban még lezáratlan; olyan szakmai közösségekkel, amelyek saját kollektív identitásukat keresik.”¹⁷ Ugyanakkor a felsorolt példák jól látszik, hogy a hasonló problémafelvetéssel jelentkező munkák vagy egy-egy foglalkozáscsoport hivatásosodásának vizsgálatát végezték el (s ilyenén például Szívós Erika számos képzőművész hagyatékából merítette forrásbázisát), vagy csak esettanulmányokat közöltek (például T. Szabó Levente az írói segélyegyletről, Gyulai Pál egyetemi tanárságáról). Az értekezés viszont egy kiemelt *életpályán belül* igyekszik érvényesíteni a hivatásosodáskutatások kapcsán felmerülő kérdéseket. Az egész 19. századi

---

¹⁷ HALMOS Károly, SZÍVÓS Erika, *Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: A hivatások a köztudatban és a modern történetírásban*, Korall, 11(2010)/42, 14.

színészsakmára érvényes megállapításokat nem tehetek, hiszen bármennyire is bőséges az Egressy-hagyaték, a már korábban említett hiányosságok, a lehetséges további források feltáratlansága miatt nem állnak rendelkezésemre kontrollforrások. Éppen ezért a professzionalizáció irodalmát leginkább csak vonatkozási pontnak tekintem, amely fogódzót ad ahhoz, hogy narratívába rendezzem Egressy pályájának azokat a mozzanatait, amelyek a színészsakma szakszerősödését hivatottak előmozdítani. Elsődleges feladatomban mindenképpen az Egressy-hagyaték feldolgozását és az Egressy-portré újragondolását tartom. A legváltozatosabb források megszólaltatásával nemcsak arra volt lehetőségem, hogy bemutassam: az önnön szakmai fejlődéséért mindent megtevő Egressy Gábor miként jutott el odáig, hogy ő legyen az első színházi szaklap szerkesztője, hogy *új műfajt* teremtve ő írja meg az első színészeti tankönyvet, s ő legyen az egyik első színészstanár, hanem arra is, hogy az egyes témákat többféle nézőpontból is értelmezzem. A besúgói működés több forrásra támaszkodó, a korábbiaknál árnyaltabb bemutatásának történettudományi hozadéka is lehet. A dolgozatnak irodalom-, színház-, sajtó- és társadalomtörténeti beágyazottsága egyaránt van, arra törekszik, hogy az eddig olvasatlan békességben nyugvó kéziratok feldolgozásával Egressy Gábor pályájának sokoldalúságára és hagyatékának értékére felhívja a figyelmet.

***

Az értekezésben idézett kéziratok források átírása betűhíven történt, de az egy-egy betűs szövegek közötti javításokat nem jeleztem. Az Egressy-levelezésből részleteket közlő, nem egészen megbízható szövegkiadásokat csak akkor használtam elsődleges forrásként, ha a kézirat nem volt fellelhető.

EGRESSY GÁBOR HAGYATÉKA ÉS MEGÍTÉLTETÉSE

EGY ZSÁKNYI KÉZIRAT

Egressy Gábor 1863 augusztusában csomagot küldött Lévay Józsefnek, a miskolci református gimnázium tanárának.¹⁸ A feladó kilétét nem jelezte, ám a csomagban lévő márvány mellszobor magáért beszélt. Lévay tudta, hogy kinek kell a köszönőlevelet címezni, s azzal is tisztában volt, hogy milyen célzattal került éppen Miskolcra Izsó Miklós 1862-ben Egressy Gáborról készült alkotása:

[m]inthogy a szoborhoz semmi felvilágosító levélke nem volt csatolva: azt sem tudhatom voltaképen, kitől érkezett, a küldemény. Nem csalódom azonban, ha azt hiszem; hogy e szép adománnyal te voltál szíves megemlékezni azon szerény tanintézetéről, melynek falai között egykor serdülő ifjuságod évei folytanak. Átadtam a szobrot a gymnasium igazgatóságának, s muzeumunkban helyeztetik az el csinos üvegfoglalványban, állandó tanujaul szülőfölded szemlélő ifju nemzedék nemesebb dicsvágyának.¹⁹

Egressy 1808-ban született Sajólászlófalván; 1816 szeptemberétől 1826 februárjáig a miskolci gimnázium tanulója volt.²⁰ Színészi pályáját is ebben a városban kezdte, 1826. július 8-án a Göde István és Láng Ádám vezette társulathoz szegődött.²¹ Valószínűleg nem véletlen, hogy kísérőlevél nélkül indította útjára a márványszobrot tartalmazó csomagot – tudta, hogy nincs szükség szavakra, a „nagy emberek” vizuális reprezentációjának²² jelentőségével Lévay József és a helyi közösség bizonyára tisztában van. Egressy életében azonban nem ez volt az egyetlen eset, amikor önnön halhatatlanságáról igyekezett gondoskodni. A szoborküldéssel egyidejűleg a munkácsi vendégszereplésén dedikált képeket osztogatott,²³ otthon pedig gyűjtötte a hozzá érkező és a tőle származó kéziratokat. Tisztában volt saját értékeivel: levelezéséből és publikációiból látszik, hogy ő nemcsak a

¹⁸ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Beregszász, 1863. augusztus 9., OSZK Kt., Levelestár.

¹⁹ Lévay József Egressy Gábornak, Miskolc, 1863. szeptember 7., OSZK Kt., Levelestár.

²⁰ RAKODCZAY, *i. m.*, I, 10. (Rakodczay az Egressy tanulmányaira vonatkozó adatokat a miskolci református gimnázium egykori igazgatója, Kovács Gábor tájékoztatása alapján közli. Kovács Gábor a gimnázium történetét is feldolgozta. Vö. Dr. KOVÁCS Gábor, *A miskolczi ev. ref. főgymnasium története*, I, Miskolc, Kiadja az Ev. Ref. Főgymnasium, 1885.; II, 1895.)

²¹ Szerződtetéséről lásd: Rác Sándor 1853. augusztus 31-én írt igazolását. OSZK Kt., Fol. Hung. 1078.

²² Erről más kontextusban részletesen ír Porkoláb Tibor. Vö. PORKOLÁB Tibor, *„Nagyjaink pantheonja épül”*: Panteonizáció a XIX. századi magyar irodalomban, Bp., Anonymus, 2005, 86.

²³ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Munkács, 1863. augusztus 13., OSZK Kt., Levelestár.

jelen színésze akart lenni, hanem a szakma maradandó hírű alkotója is. Valószínűleg ennek az eszmei indíttatásnak köszönhető, hogy gondosan őrizte kéziratos hagyatékát. Azt a magánpillanatot, amikor úgy döntött, hogy megőrzi életének dokumentumait, ma már szinte lehetetlen visszanyomozni, de családi levelezése segítségével megismerhető archiváló szándékának néhány momentuma.

1859-ben kisebbik fiát, Árpádot a következőkre utasítja:

ird le nekem a Szent ember című költeményt, és a vén cigányt, és küld levélben Kolosvárra, – post restante. – Az elsőt megkapod a zsákban, hol a levelek állanak, Vörösmarty saját kézirátát, – de vissza tedd; a másikat pedig a nagy könyvben.²⁴

Az 1859-ig felgyülemlett kéziratokról itt két támpontot kapunk. Az egyik, hogy a zsákban van Vörösmarty saját kezű kézírásában *A szent ember* című költemény kézírata. A versnek két autográfja maradt fenn; a néhány helyen javított, letisztázott példány volt Egressynél. A kéziratra valószínűleg a színész saját kezűleg írta rá, hogy egy jótékonsági hangversenyen 1846-ban vagy 1847-ben szavalta a költeményt²⁵ – így feltételezhető, hogy a költőtől ez idő tájt kapta. A másik fogódzó, ti. hogy leveleket is gyűjtött abban a bizonyos zsákban, első olvasatra kevésbé tűnik sokatmondónak. Ám ha átnézzük a hagyaték döntő többségét őrző Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Levelestárában az Egressy Gáborhoz írott levelek időbeli eloszlását, akkor azt látjuk, hogy 1833-tól 1848-ig szórványosan, a törökországi emigrációból való hazaérkezésétől kezdve, 1850 szeptemberétől pedig az 1866 júliusában bekövetkezett haláláig nagy odafigyeléssel gyűjtötte a hozzá érkező leveleket. Amikor *A szent ember* kéziratát (valószínűleg 1846-ban vagy 1847-ben) az addig összegyűlt kéziratok közé rakta, már egy rögzülni látszó gyakorlatot követhetett. Azt, hogy a kéziratok őrzésére valóban csak a Törökországból való hazatérése után kezdett különösen figyelni, már a Vörösmarty-vers szavalásával kapcsolatos bizonytalansága is sejtetheti. Úgy tűnik, e kézirat birtoklásának csak később tulajdonított igazán nagy jelentőséget, valószínűleg akkor, amikor az 1850-es években vagy az 1860-as évek elején azzal az önkultikus gesztussal élt, hogy ráírta a papírra, hogy a verset valamikor az 1840-es évek második felében szavalta. De ezt látszik igazolni a feleségével való levelezése is. E korrespondencia azt mutatja, hogy Egressynek az volt a szokása, hogy amikor vidékre ment vendégszerepelni, folyamatosan értesítette Szentpétery Zsuzsannát a történekről. Viszont ha végignézzük a levelek datálását, akkor azt látjuk, hogy 1843 és 1844, valamint

²⁴ Egressy Etelka és Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Kolozsvár, 1859. július 1., OSZK Kt., Levelestár.

²⁵ VÖRÖSMARTY Mihály *Összes művei* (a továbbiakban: VMÖM), kiad. TÓTH Dezső, III, Bp., Akadémiai, 1962, 439.

1846 és 1848 között (1844 áprilisa és 1846 márciusa között nem ment vendégszerepelni) a vidékről küldött levelei közül mindössze csak *négy* maradt fenn, 1854 és 1863 között pedig *nyolcvanegy*. A levélküldés aránytalansága biztosan nem indokolható azzal, hogy az 1840-es években jóval kevesebbet volt vendégszerepelni, mint a későbbiekben, ugyanis az 1853-ban saját kezűleg írt *Nyugdíjképességem igazolása* című beadványa szerint a vidéki fellépései abban az időszakban a következőképpen alakultak:

1838 [...] júliusában elhagytam Pestet, s műutazást tettem Debreczen, Nagyvárad és Kolosvár városokban. [...] 1840-ben ismét több vidékre meg levén híva, április közepén elutaztam Pestről és vendégszerepeltem Debreczenben, Nagyváradon, Kolosvárt, Egerben, Miskolczon, Szegeden [...] továbbá Szabadkán és Pécsen. Ekkori távollétem tartott *8 hónapig* [...] 1841 mártiusában Győrről vendégszerepeltem *két hétig*. 1842-dik év tavaszán megjártam tehát vendégjátékaimmal Debreczert, Kolosvárt, Maros Vásárhelyt, Győrt, Pápát, Veszprémet, Balatonfüredet, Kaposvárt, Szombathelyt, Losonczot, Rimaszombatot, majd ismét Győrt és Debreczert. Időközben néhány napra fölrándultam Bécsbe is. Visszakerültem ezen évi decemberben, tehát ekkori távollétem tartott kilenc hónapig. [...] 1846 mártiusában voltam vendégkép: Miskolczon *két hétig*. Áprilisban Baján *két hétig*. Juliusban Egerben *két hétig*. 1847-ben, tavasszal Székes Fejérvárt *két hétig*. Juliusban Kassán két hétig. Septemberben ismét Kassán két hétig.²⁶

A hosszú távollétek miatt kizárt, hogy a feleségének 1838 júliusa és 1847 szeptembere között csak az említett négy levelet írta volna. Ráadásul figyelembe kell vennünk azt is, hogy az ugyanebből az időből származó, az 1843-as párizsi színházlátogató körútról küldött levelei megőrződtek. S azt is pontosan tudjuk, hogy miért: a sajtóban cikksorozatot kívánt megjelentetni színházjáró tapasztalatairól, mindenképpen azt akarta, hogy az utazás története archiválva legyen.²⁷ Vagyis úgy tűnik: 1848 előtt még nem tulajdonított minden levélnek egyforma jelentőséget, bizonyos autográfok fennmaradása valószínűleg csak a véletlenül múlt. Nagyon beszédes viszont, hogy 1854 októberében már így nyilatkozik feleségének a különféle ismerősöktől kapott levelekről: „[e]gy *csomag levelet* is fogsz itt találni, miket utazásunk közben kaptunk, – mulasd velök magadat, aztán *tedd el, mert azok becses emlékeink*.”²⁸

A kéziratokban nincsenek megsemmisítésre utaló áthúzások, lesatírozások, ami arra utal, hogy Egressy nem akarta az utókortól elzárni, eltitkolni magánjellegű dolgait, s valószínűleg az se foglalkoztatta, hogy valaha majd ránézve kényes dolgok is nyilvánosság

²⁶ EGRESSY Gábor, *Nyugdíjképességem igazolása*, Pest, 1853. október 8., OSZK Kt., Fol. Hung. 1078. (Kiemelések az eredetiben.) A beadványnak 1853. október elsejei dátummal egy piszkozatváltozata is létezik Egressy jegyzetfüzetében: OSZK Kt., Fol. Hung. 1754. A két szöveg azonos tartalmú.

²⁷ Vonatkozó levelek: Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Párizs, 1843. december 2.; december 28., OSZK Kt., Levelestár.

²⁸ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1854. október 17., OSZK Kt., Levelestár. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

elé kerülhetnek. Ezt igazolja egy 1865-ben írt levele is: „Az Argenti orvoshoz írt levelemet ide zárom, hogy olvassátok el; aztán Ákos írja be a levelező könyvembe, hogy e szomorú napok emléke is ott legyen, mint egyik lapja életem történetének.”²⁹ Arra kéri legidősebb gyermekét, hogy a kezelőorvos, Argenti Döme számára a gräfenbergi gyógykezeléséről küldött beszámolóját, amely a továbbítás után bizonytalan sorsra jut, a fennmaradás érdekében a leveleskönyvébe bemásolja. Az a gesztus, hogy a keze alól kikerülő fontos levelek megőrzése érdekében leveleskönyv vezetésébe fogott, még inkább megerősíti önnön archiváló szándékát. Ennyi információból azt lehetetlen megmondani, hogy a leveleken túl összegyűlt egyéb kéziratok is abban a bizonyos zsákban voltak-e, s hogy azok archiválására is különösebb gondot fordított-e (egyedül a Vörösmarty-vers kézírata ezt nem igazolhatja). Egyedül talán abban lehetünk biztosak, hogy a kimutatás jellegű (számlák, előfizetési ívek, szerződések) autográfokat ő rakta el. Persze azt sem tartom kizártnak, hogy 1850 után egyes papírszeletek (például meghívók a Kisfaludy Társaság gyűlésére) fennmaradása csak a véletlennek köszönhető, s nem a szándékos megőrzésnek. Könnyen lehet, hogy amikor Egressy Ákos apja halála után a hagyatékot átnézte, a dolgozószoba különféle szegleteiben is talált kéziratokat. A fennmaradást illetően kevésbé igényelnek fejtörést a kötetes kéziratok, ugyanis ilyen formában vagy a kiadásra szánt műveinek kéziratát, kézíratait találjuk, vagy többnyire olyan köteteket, amelyeket kifejezetten az emlékközzés miatt kezdett vezetni.

Arra semmi sem utal, hogy Egressy rendszerezte a kéziratokat, s hogy készített volna bármiféle tematikus kötegeket. Sőt úgy tűnik, a hagyaték valamiféle osztályozását a színész halála után az autográfok első gondozója, Egressy Ákos sem tartotta feladatának. Így arról egyáltalán nem lehet tudni semmit, hogy a színész 1866-os halálakor mekkora kéziratmennyiségből állt a hagyaték. De arra sem történt még kísérlet, hogy a közgyűjteményekben fellelhető Egressy-kéziratokat valaki szakszerűen katalogizálja, a kéziratok hagyatékot illetően egyedül csak azokról az autográfokról rendelkezünk viszonylag pontos, számszerű adatokkal, amelyeket a Magyar Országos Levéltár őriz.³⁰

Előre kell bocsátanom, hogy a továbbiakban általam készített összesítést nem egy majdani kézirat-katalógus előmunkálatainak szánom, mindössze az a célom, hogy érzékeltessem az anyag sokrétűségét és hozzávetőleges mennyiségét. Igyekeztem minden olyan közgyűjtemény katalógusát áttekinteni, ahol esélyesnek látszott Egressy-kéziratok

---

²⁹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Gräfenberg, 1865. június 24., OSZK Kt., Levelestár.

³⁰ KÖRTVÉLYES Ágnes, *Egressy Gábor iratai az Országos Levéltárban*, Bp., Színháztudományi és Filmtudományi Intézet Országos Színháztörténeti Múzeum, 1957 (Színháztörténeti Füzetek, 16).

felbukkanása. Jelen esetben a következő gyűjtemények adataira támaszkodom: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára és Színháztörténeti Tára, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Magyar Országos Levéltár, Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára. A kéziratokat típus és nem lelőhely szerint csoportosítottam. Ez a döntés leginkább azért tűnt kézenfekvőnek, mert a kéziratok döntő többsége az Országos Széchényi Könyvtárban van, s a többi közgyűjteményben található Egressy-autográfok száma az ott fellelhető mennyiséghez képest elenyésző. Mivel az OSZK Kézirattárában vannak olyan palliumok, amelyekben több száz különböző tartalmú papírszelet található, azt láttam célravezetőnek, ha ezek esetében tematikus egységeket állapítok meg. Az olyan kéziratokat viszont, amelyekből csak egy, esetleg néhány darab van, nem osztottam külön csoportokba, besoroltam őket az *egyéb kéziratoknak* nevezett kategóriába. A kéziratok hagyatéka esetében megkülönböztettem egymástól a szóló, vagyis egyesével adatolható kéziratokat és a kötetes kéziratokat. Mindkét esetben különbséget tettem a magánjellegűek és a szakmai jellegűek között. A szakmai jellegűek közé azokat soroltam, amelyek egy feltételezett közösség számára készültek, s ha nyomtatásban nem is feltétlenül jelentek meg, akkor is tudható róluk, hogy nem rekedtek meg Egressy magánszférájában. Egy országszerte ismert közszereplő esetében elég nehéz egyes esetekben magánjellegű, tisztán a privátélet dokumentumairól beszélni, de a szelektálás során azt tartottam szem előtt, hogy annak ellenére, hogy a levelek többségében szakmai dolgokról is szó esik, a levelezés ebben az időben már mégiscsak két ember eszmecserejének, magánügyének számított. A kötetes kéziratok esetében megjelöltem egy harmadik kategóriát is, a kiadásra szánt műveket. Noha *A színészet könyve* 1866-os kézírata szakmai jellegű kötetes kéziratnak is számít, mégis mivel az *Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850* című nyomtatásban megjelent kötet csonka kéziratát se a magánjellegű, se a szakmai jellegű kötetes kéziratok közé nem sorolhattam, jobb híján azt láttam jónak, ha a kiadásra szánt műveket külön fejléc alatt tüntetem fel. Részletesebben csak azokról a kéziratokról írok, amelyeket a disszertáció írásakor felhasználtam.

Szólnom kell még a nyomtatott hagyatékról: az 1837–1865 között a különböző sajtóorgánumban megjelent publikációkról és a kiadott könyvekről. *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772–1849* című kötet a nyomtatott hagyatéknak csak a könyvformátumban kiadott darabjait, Egressy 1860-ban a *Hölgyfutárban* megjelentetett *Színészetünk történetéhez* című írását, valamint annak az 1864-es nyilatkozatának a megjelenési helyét tartja számon, amelyben a színész bejelentette, hogy kilép a

drámabíráló bizottságból.³¹ Valamivel több segítséget nyújt Szinnyei József Egressyről írott szócikke; felfedi, hogy 1837 és 1848 között milyen álneveken (Kerepesi Barnabás, Korányi) publikált,³² s megadja néhány cikkének közlési helyét is.³³ Szakmai körökben leginkább Egressy 1837 és 1848 közötti publikációs tevékenysége ismert, többnyire számon tartják az ún. operaháború kapcsán írt cikkeit, valamint a bécsi és a párizsi színházlátogató körútjáról készült beszámolóit. Kerényi Ferencnek köszönhetően ebből az időszakból kilenc cikke hasonmás kiadásban is elérhető.³⁴ Ugyanakkor az nem derül ki sehonnan, hogy Egressy mennyire volt aktív publikáló. Noha a dolgozat témaválasztásából fakadóan meg kellett nézmem az 1848 utáni időszak cikkeit is, azt mégsem állíthatom, hogy ezekkel kiegészülve már teljesnek tekinthetnénk Egressy publikációs listáját. Így nem sorolom fel az általam ismert cikkeit, a későbbi fejezetekből ki fog derülni, hogy az ismertebb írásain túl milyen tematikájú publikációi vannak még. Az 1851-ben megjelent *Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850*³⁵ és *A színészet könyve*³⁶ (1866) című köteteknek nincs kritikai igényű kiadása, az első kiadások, illetve a napló esetében az 1997-es reprint kiadás áll rendelkezésünkre.³⁷

I. Kézíratos hagyaték

1) Szóló kéziratok:

a) magánjellegűek:

- levelek (1833–1866)
- vegyes iratok (1837–1866)

– számlák, kimutatók

(könyv- és ruhavásárlás számlái, bizonyos vendégszereplések alkalmával kapott, a bevételt és a kiadásokat sorjázó kimutatók)

---

³¹ KÓKAY György, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772–1849*, Bp., Akadémiai, 1975, 422–424.

³² Erről lásd még: Egressy Gábor Szentpétery Zsigmondnak, Belgrád, 1850. június 7., OSZK Kt., Levelestár.

³³ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Utánnyomat-Sorozat, 1980–1981, III, 247–248.

³⁴ *Egressy Gábor válogatott...*, i. m., 5–84.

³⁵ EGRESSY Gábor *törökországi naplója*, Pest, Kozma Vazul, 1851.

³⁶ EGRESSY, *A színészet...*, i. m.

³⁷ EGRESSY Gábor *törökországi naplója 1849–1850*, Bp., Terebess, [1997]. (reprint)

- külföldi színházlátogatások során szerzett színlapok (ezek hátuljára Egressy jegyzetelt)
- a kiadott művekkel kapcsolatos előfizetési ívek
- spiritiszta köreinek írásai
- a Nemzeti Színházzal kötött szerződése
- egyéb kéziratok (meghívók, boncolási jegyzőkönyve)

b) szakmai jellegűek

- Egressy Gábor szinitanodai előadása retorikából
- Aestheticai, s rhetorikai jegyzetek Blair Hugo-ból

2) Kötetes kéziratok:

a) magánjellegűek

- Egressy Gábor „napló-jegyzetei” I–III. (1840–1864)
- Egressy Gábor jegyzetkönyve
- Egressy Gábor levélfogalmazványai és vegyes jegyzetei I–II.
- Egressy Gábor levelezőkönyve
- Egressy Gábor följegyzései

b) szakmai jellegűek

- Egressy Gábor *A színészet könyve* (1864–1866)
- Egressy Gábor *A színészetről*
- [Egressy Gábor szinitanodai előadásai]
- fordítások, sűgópéldányok

c) kiadásra szánt művek

- Egressy Gábor *Törökországi emléklapok*
- Egressy Gábor, [Egressy Ákos] *A színművészetről* (1866)

II. Nyomtatott hagyaték

1) sajtóban megjelent publikációk

2) könyvformában megjelent írások:

a) *Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850*, Pest, Kozma Vazul, 1851.

b) *A színészet könyve*, Pest, Emich Gusztáv, 1866.

A ma fellelhető Egressy-levelezés darabjai a következő archiválási szándékoknak köszönhetően maradtak fenn: 1) Egressy Gábor eltette őket a kéziratokat őrző zsákba 2) a keze alól kikerülő levelek némelyikét ő vagy valamelyik családtag bemásolta a leveleskönyvébe 3) betagozódott egy másik hagyatékba 4) adásvétel céljából magánkézből közgyűjteménybe kerültek 5) valamilyen hagyományozódási folyamatnak köszönhetően magánkézben vannak. Az Egressyhez írott levelek többsége saját gyűjtésének eredményeképpen őrződött meg. Egy másik hagyatékba betagozódott levelek között leginkább olyanokat találunk, amelyek tőle származnak. Egressy Gábor Medgyes Lajoshoz 1859 és 1861 között írott hat levele először az 1909-ben alapított Petőfi Házhoz került; ezeket ma a Petőfi Ház utódintézményeként funkcionáló Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára őrzi.³⁸ Továbbá az MTA Kézirattárában Toldy Ferenc gyűjtésének köszönhetően nagyon töredékesen fennmaradt Athenaeum-iratok között van egy Egressytől származó 1838-as köszönőlevél, amelyet a folyóirat szerkesztőinek küldött, miután írását megjelentették.³⁹ Vannak persze ma már kibogozhatatlan szálakon keresztül közgyűjteménybe került levelek is. Egressy Gábor és Szemere Pál 1859–1860 közötti levélváltását például három gyűjtemény őrzi: az OSZK Kézirattára,⁴⁰ a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárának Szemere Tára,⁴¹ valamint a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára.⁴² De a levelek közgyűjteménybe kerülésének útját azért is nehéz ma már megállapítani, mert nem minden esetben vannak nyilvános adataink arról, hogy egyes dokumentumok kinek a révén kerültek közgyűjteménybe.⁴³

Az Egressy-hagyaték esetében három adásvételről tudok. Vértessy Jenő az *Egressy Gábor iratai a M. N. Múzeumban* című beszámolójából úgy tűnik, hogy amikor Egressy

---

³⁸ PIM Kt., V. 1461, 1463–1466.

³⁹ MTA Kt. 2/14°.

⁴⁰ Szemere Pál Egressy Gáborhoz, OSZK Kt., Levelestár (3 darab levél).

⁴¹ DRERL, B/14 Szemere Pál levéltára, 17. kötet, 107, 109, 117, 119, 120, 126, 136, 137, 138. számú levelek.

⁴² PIM Kt., V. 2690.

⁴³ Csizsár Mirella szíves tájékoztatásából tudom, hogy az OSZMI-ban lévő Egressy-kéziratok esetében például nem lehet nyilvánosságra hozni, hogy kik voltak az eladók.

Ákos révén a kéziratok egy része 1901-ben a múzeumba került, akkor pénzt kért értük, s nem ajándéknak szánta őket.⁴⁴ Arról sajnos egyelőre nincsenek értesüléseim, hogy Ákos 1914-es halála után Egressy Gábor unokái miként osztoztak a magánkézben maradt kéziratokon: Egressy Ákos három gyermeke (Gábor, Lujza, Katinka) örizte-e azt, vagy az Egressy Etelka és Telepy Károly házasságából született gyermekek (Gabriella, Margit, Abigél, Cordélia, Sára) is kéziratbirtokosokká váltak-e.⁴⁵ (Egressy harmadik gyermeke, Árpád 1869-ben meghalt, s utódja nem volt.) Annyi viszont tudható, hogy az otthon őrzött kéziratok közül 1914 után több száz Ernst Lajos tulajdonába került. Gáspár Margit 1940-ben a Magyar Könyvszemlében arról adott hírt, hogy a műgyűjtő hagyatékának 1939-es elárverezésekor körülbelül ötszáz darab (ennek legalább a kétszerese – Sz. L.) Egressy Gáborhoz kapcsolódó kézirat került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába.⁴⁶ Ma már a kéziratokon lévő pecsétek alapján pontosan követhető, hogy melyek kerültek 1901-ben s melyek 1939-ben ebbe a közgyűjteménybe. A harmadik adásvétel pedig a Magyar Színháztörténeti Múzeum és Intézetben őrzött egyik Egressy-level kapcsán ismert. 1960. október 3-án Egressy lányához írott levelét (Békéscsaba, 1860. július 12.) a hozzátartozó borítékkal együtt ötven forintért adták el.⁴⁷ Ha megnézzük Berlász Jenőnek a kéziratok árfolyamáról 1958-ban közölt táblázatát, akkor látható, hogy a levélért a lehető legmagasabb árat fizették.⁴⁸

A disszertációban használt *főbb* kézirategységek a következők: 1) levelek 2) kötetes kéziratok: a törökországi napló csonka kézírata, a színi tanodai előadásjegyzetek és *A színészet könyve* kézíratai 3) a törökországi napló és a Magyar Színházi Lap előfizetőivel kapcsolatos iratok 4) különálló papírszeletek: szerződések, nyugdíjképesség igazolások, számlák 5) az Egressy-hagyatékon kívül eső kötegek: Rakodczay Pál és Egressy Ákos levelezése, Vértesy Jenő Egressy Ákoshoz írt levelei, valamint Egressy Ákos Szentpétery Zsuzsannának címzett levelei. Az Egressy-levelezés számaránya hozzávetőlegesen a következő: Egressytől 270 darab, a hozzá írt levelekből 1100 darab érhető el a

⁴⁴ VÉRTESY Jenő, *Egressy Gábor iratai a M. N. Múzeumban*, Magyar Könyvszemle, Új folyam(1904)/1, 46.

⁴⁵ Tárgyi hagyaték Etelka és Ákos gyermekeinél is volt. Telepy Abigél Egressy Gábor kocsiülésre használt pamlagját a Petőfi Háznak adományozta. Vö. *A Petőfi-Ház története és katalógusa*, szerk. KÉRY Gyula, Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1911, 77–78.; Egressy Gábor (unoka) pedig 1905-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak eladta a színész azon ezüstszerlegét, amelyet 1861-ben a Reszler István vezette színtársulattól kapott ajándékba. Vö. *Három nemzedék ereklyetárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban (1823–1875): Katalógus*, szerk. bevezette és az életrajzokat írta SIMON V. Péter, Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, [1988], 122.

⁴⁶ GÁSPÁR Margit, *Ernst Lajos gyűjteményének árverezése*, Magyar Könyvszemle, 64(1940)/2, 182.

⁴⁷ A nyugta a levelet őrző palliumban található. Vö. OSZMI, 60. 2908.

⁴⁸ A 19. század első feléből származó levelekért általában 20–50, a 19. század második feléből származóakért pedig 10–30 forintot fizettek. Vö. BERLÁSZ Jenő, *Kéziratok katalógizálása*, Bp., Országos Könyvtárügyi Tanács, 1958, 13.

közgyűjteményekben. A jelenleg magánkézben lévő levelek közül három, Egressy Gábor által Krizbay Miklósnak írt levélről van tudomásom. Az OSZK Kézirattárában analektaként katalogizált papírszeletek számát illetően is csak egy hozzávetőleges számot tudok mondani: körülbelül kilencszáz-ezer darab. Igyekeztem minden olyan kéziratot beolvasztani a dolgozatba, amely a fejezetek témájába vágott. A levélanyagnak négy jól körülhatárolható tematikus egységét használtam: 1) családi levelezés 2) a törökországi emigrációval kapcsolatos levelek 3) a Magyar Színházi Lappal kapcsolatos levelezés 1860-ból 4) a Színi Tanodával kapcsolatos 1865–1866 közötti levelek. Ezeken kívül még jó néhányra fogok hivatkozni, de azok esetében nem lehet megállapítani témacsoportot. A levelezésen belül sajátos helyet foglal el a családi levelezés (287 levél), amely minden fejezetnél segítségemre volt. Családi levelezés alatt Egressy Gábor és felesége, Szentpétery Zsuzsanna levélváltását (Egressytől 132, feleségétől 47 darab), valamint a gyermekek, Ákos (32 darab), Árpád (17 darab), Etelka (40 darab) apjukhoz (szüleikhez) szóló leveleit és Egressy gyermekeihez (18 darab a fiaihoz, 1 darab Etelka lányához) írottakat értem. (A családtagok levélírói gyakorlatát itt nem elemzem, azzal majd a családi levelezés kritikai kiadásának előszavában fogok foglalkozni.) A levelek 1841 és 1865 között íródtak, de legtöbbjük 1848 utáni. Egy színészcsalád korrespondenciájáról van szó. Szentpétery Zsuzsanna színésznő volt, 1827-ben lépett először színpadra. Eleinte a kassai társulat tagja, majd megszakításokkal 1848-ig a Nemzeti Színház segédszínésznője.⁴⁹ A két fiú, Ákos és Árpád is színész lesz; Árpád 1861-től vidéki társulatoknál játszik, 1865-ben pedig mindketten a Színészeti Tanoda hallgatói lesznek. Miközben belelátunk a család magánéletébe, Egressy szakmai pályájának egyes rétegei is megvilágításba kerülnek. Olyanok voltak ők, mint egy családi vállalkozás: Egressy volt a vezető, a többiek pedig az alkalmazottak. Amikor a családfenntartó vidéki fellépésekre indult, a családtagoknak készenlétben kellett állniuk: Egressynek bármikor szüksége lehetett valamelyik jelmezre vagy szövegkönyvre. Ilyenkor a családtagok egyike azonnal összekészítette és postázta a szükséges dolgokat. De fiaira várt a szerepkönyvek lemásolása, a Magyar Színházi Lap korrektúrázása vagy éppen 1864-ben – amikor a színész jobb keze szélütés miatt lebénult – a színi tanodai előadásjegyzetek lemásolása is.

---

⁴⁹ A *Magyar színházművészeti lexikon* teljesen téves adatokat közöl Szentpétery Zsuzsanna életéről. Vö. *Magyar színházművészeti lexikon*, szerk. TÖRÖK Margit, Bp., Akadémiai, 1994, 179.

EGRESSY ÁKOS ÉS AZ APAI ÖRÖKSÉG

Ma reggel [...] született Gábor fiam, a legkitünőbb erőben és egészségben. [...] A fiu nagy fekete szemekkel, fekete hajjal, izmos karokkal és lábakkal, domboru mellkassal bir; szép metszetű ajakkal és szájjal. Azt mondják, hogy hozzám hasonlít, csak hogy az orra olyan lesz mint Gábor nagyapjáié.⁵⁰

Sok bajt, keserőséget okoz a fiam züllése, aki mindmélyebbre sülyed... Az *energia*, melylyel halad: fajtájára vall, s magasra emelhetné, – de szerencsétlen iránya: a járványos kór bűzös posványába kergeti... Csak a Gábor-nevet sajnálom, – fáj, hogy azt bitorolja!⁵¹

1867-ben két új tag érkezett a debreceni színházhoz. Az egyik okleveles színészként került a városba, 1866-ban végzett a Színészeti Tanodában, a másik az iskolai kudarcoknak hátat fordítva lépett színészi pályára. Az egykorú források szerint kimagasló tehetsége egyikőjüknek sem volt, de nevüket nem is a színészi ambíciójuk tette ismertté. Az idősebb, a színészi végzettséggel bíró, Egressy Ákos volt, a tanulmányait félbehagyó pedig Petőfi Zoltán.⁵² Életútjuk 1867-ig nem keresztezte egymást, mégis Egressy Ákos a debreceni megérkezése után nem sokkal felkereste Petőfi Zoltánt a szállásán, s édesanyjának, Szentpétery Zsuzsannának a következőket írta a találkozásról: „most kissé beteges, szép kedves arczu fiu, rendkívül élczes és jó kedvü, – a Petőfies szellem nyilatkozik belőle; korához képest elég képzettséggel bir; én hiszem, hogy ember lesz belőle, és méltó apjához; emlitem neki néhány esetet atyja életéből, – azt is hogy anyám jól tartotta őt tejes étellel, s megmentette az éhenhalástól. [...] Petőfi Zoltán hasonlít apjához, kissé anyjához is.”⁵³ Beszédes, hogy Egressy Ákos arra figyel: vajon Petőfi Zoltán méltó

⁵⁰ Egressy Ákos Szentpétery Zsuzsannának, Kiskunhalas, 1877. augusztus 4., OSZK Kt., Levelestár. (Egressy Ákos anyjához írott levelei az Egressy Ákos Egressy Gábornéhoz című palliumban található.)

⁵¹ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1907. december 16., RAKODCZAY Pál *leveles ládája: Színészeti*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

⁵² A debreceni színház 1867-re kiadott zsebkönyvében Petőfi Zoltán neve szerepel az állandó személyzet listájában, a társulatnál csak rövidebb ideig tartózkodó Egressy Ákosét azonban nem említik. Vö. *Debreczeni allando nemzeti színház második évi emlénye 1867. évről*, Kiadták a sugók, Debrecen, Nyomatott a város könyvnyomdájában, 1867, 6. (*A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája XVIII–XIX. század*, összeáll. HANKISS Elemér, BERCZELI A. Károlyné, Bp., OSZK, 1961. című kiadvány szerinti sorszáma: Zsebkönyv 354.)

⁵³ Egressy Ákos Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1867. október 22., OSZK Kt., Levelestár.

örököse lesz-e az apjának⁵⁴ – vagyis saját helyzetének a tükörképét keresi. Egressy Gábor, a néhai nagyhírű színész-apa fiaként ő hasonló figyelem keresztútjában állt.

Egressy Ákosról máig nem született monografikus igényű munka, hagyatékának feldolgozásához tudtommal hozzá se láttak, az életéről szóló nekrológok és lexikonbeli szócikkek pedig tele vannak hibával. Az életútját rekonstruálni akaróknak nemcsak arra kell figyelni, hogy rossz évszámokat csatoltak az életéből kiragadott mozzanatokhoz, hanem arra is, hogy pályaképét meg nem történt eseményekkel is színesítik. A legfelrevezetőbb talán az a történet, amelyet a Budapesti Hírlap nekrológiója tett közzé 1914 decemberében:

Mikor onnan [Itáliából] 1860-ban mint huszár főhadnagy hazakerült, színész lett. Apja, mint már említettük, ellenezte, s ez feszült viszonyt hozott létre köztük. Évekig nem találkoztak.

1866-ban érdekes jelenet játszódott le apa és fiú között. Akkor jelent meg Egressy Gábornak *A színészet könyve* című munkája. A fiú hévvel, lelkesedéssel olvasta apja irását. Csaknem betéve tudta. A találkozás egy vidéki városban történt, a hol Egressy Gábor vendégszerepelt s a hol a fiú is játszott.

– Hát Ákos, mondotta az apa, mégis csak színész lettél?

– Igen, követtem apám példáját.

– Nem jól tetted, nem annak születéssel. Még az alakod sem felel meg egészen.

Ákos elmosolyodott s elővette zsebéből apjának munkáját. Felütötte és fölolvasta azt a fejezetet, amelyben Egressy Gábor, mint színész-pedagógus leírja, hogy milyennek kell lenni a színész alakjának: arányos termet, szabályos arc, nagy hajlott or...

– Nos apám, hát nem ilyen vagyok én?

Egressy Gábor fejét rázta, aztán megszólalt:

– Az ördögbe, különb arca és alakja van, mint nekem.⁵⁵

Pályájának rövid ismertetésekor majd látható lesz, hogy ennek a történetnek egyetlen részlete sem vág egybe a tudható adatokkal. Ez persze nem gátolta meg az utókort abban, hogy színészi teljesítményét apja tehetségével mérje össze: „Jó jellemszínész volt, de apja színvonalát nem sikerült elérnie. Inkább külsőségekben hasonlított hozzá, a belső tűz hiányzott belőle.”⁵⁶; [Egressy Ákos] az ugynevezett jó színészek kategóriájába tartozott. Nem örökölte apjának nagy kvalitását, de a mije volt, azt gonddal, lelkiismeretességgel fejlesztette.”⁵⁷ Az ítélezők valószínűleg végig sem gondolták, hogy a két színészpálya között több évtizednyi idő telt el (Ákos 1866 és 1904 között színészkedett), a színművészetben már egészen más értékrend és normatív szemlélet uralkodott a 19. század utolsó harmadában és a századvégen, mint Egressy Gábor működésének idején. Egressy

⁵⁴ Petőfi Zoltán megfeleltetéséről más kontextusban lásd: SZILÁGYI Márton, *Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála*, Bárka, 10(2002)/4, 71–81.

⁵⁵ *Egressy Ákos (1832–1914)*, Budapesti Hírlap, 34(1914)/328 (december 27.), 2–3.

⁵⁶ *Magyar színházművészeti...*, i. m., 178.

⁵⁷ *Egressy Ákos (1832–1914)*, Budapesti Hírlap, 34(1914)/328 (december 27.), 2–3.

Ákos leminősítése mindig egy egészen más körülmények között színésszé lett legendás apa teljesítményéhez mérten történt. Hogy az idézett összehasonlítások az apával csak az utókornak szóltak, vagy már Egressy Ákos mindennapjait is beárnyékolta,⁵⁸ az akkor derülne ki, ha összegyűjtenénk a fellépéseiről szóló színikritikákat, de az szinte biztos, hogy az Egressy Gáborral való rokoni kapcsolatának szerepe volt abban, hogy addig, amíg apja színész kollégái a Nemzeti Színháznál voltak, azt látta jónak, ha kivonja magát a pesti színészéletből. Anyjának, Szentpétery Zsuzsannának írott levele szerint 1867-ben azért szerződött vidékre, mert összetűzésbe került a színház vezetésével.⁵⁹ Majd amikor az 1870-es évek közepén Szigligeti Ede segítségét kérve vissza akart térni Pestre, apja régi barátja nem csak hogy nem segített neki, de hetekig válaszra sem méltatta.⁶⁰ A tíz év alatt felgyülemlett harag egy szintén édesanyjának írt magánlevelében 1877-ben a következőket mondatta vele: „az a bűnöm, hogy az Egressy Gábor fia vagyok?”⁶¹ Úgy tűnik, mintha egész életében valamiféle bizonyítási vágy munkált volna benne, mintha mindenáron azt akarta volna elérni, hogy apja méltó szellemi örökösének tartsák. Annak ellenére, hogy évtizedekig távol élt a családjától, s a mindennapjaikat mindössze levelezés alapján ismerte, Egressy Gábor 1866-os halála után rögtön azt közvetítette a nyilvánosságnak, hogy az apja életét és munkáját érintő kérdésekben ő a legilletékesebb (édesanyja és két, szintén felnőtt testvére még életben volt).

Ákos az 1840-es években először Kolozsvárott, majd Miskolcon tanult. Honvédként részt vett az 1848–1849-es szabadságharcban, majd a világosi fegyverletétel után kényszersorozással Itáliába küldték. 1860-ban leszerelt és hazatért Pestre, 1861 nyarán színházlátogató szándékkal Párizsba és Itáliába utazott, végül 1863 végéig az itáliai magyar légiónál maradt.⁶² (A korábban idézett nekrológ ezzel az időszakkal kapcsolatban állít először valótlanúságot: Egressy Ákos az 1860-as évek első felében nem színészkedett.) 1865-ben a Színészeti Tanoda prózai színész osztályának növendéke lett, 1866-ban oklevelet szerzett, s vidéki társulatokhoz szerződött. Játzott Szabadkán, Szegeden, Debrecenben, Miskolcon és Kolozsvárott. Az apa sohasem tiltotta meg, hogy hivatásnak a

---

⁵⁸ Petőfi Zoltánt már az egykorú sajtó szembesítette apja színészi teljesítményével. 1867 novemberében így ír róla az Alföldi Hírlap: „egy párszor már tőle kis szerepet hallhattunk s nem volt elfogódva. Azt hisszük, jobb színész most, mint az apja volt [...]”. Idézi: PETHŐ György, *Közelről: Irodalmi forgatókönyv és dokumentumok Szendrey Júlia és Petőfi Zoltán életéből 1850–1870*, Bp., Magvető, 1944, 272.

⁵⁹ Egressy Ákos Szentpétery Zsuzsannának, Kiskunhalas, 1877. augusztus 28., OSZK Kt., Levelestár.

⁶⁰ *Uo.*

⁶¹ *Uo.*

⁶² Az itáliai magyar légió 1860 és 1863 közötti történetét lásd: LUKÁCS Lajos, *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867*, Bp., Akadémiai, 1986, 59–195. Egressy Ákosra vonatkozóan: 140, 147, 165.

színészetet válassza, sőt mindkét fiát ő terelte a művészi pálya felé.⁶³ Egressy Ákos egyik visszaemlékező levele szerint öccsét apja szabályosan kényszerítette a színészi pályára: „Öcsémet, Árpádot, egész erejével protegálta, úgyszólván: üstökénél fogva, húzta be a Nemzeti Színházhoz, a biztos existenciára; mert tudta, hogy magától sohasem fog odakerülni, – más pálya pedig nincs számára...”⁶⁴ Egressy Gábor nem érte meg *A színészet könyve* kiadását, a kötetet már Ákos rendezte sajtó alá; s illetően nem csak az nem igaz, hogy a fiú szembesítette őt a könyvben a színészideálról írtakkal, hanem az sem, hogy valaha is jelen volt fia vidéki fellépésén. Ákos 1878-tól visszavonulásáig, 1904-ig a Nemzeti Színházban játszott. Az életút kronológiája szerint tehát felnőtt emberként csak 1864 és 1866 között volt Egressy Gábor mindennapjainak közvetlen részese.

Egressy Ákos a kezdetektől tisztában volt azzal, hogy a hagyaték gondozásával és hagyományozódásának irányításával formálni tudja az apa életének és munkásságának megítélését. Ám mindezzel nemcsak az volt a szándéka, hogy óvja az emléket, hanem az is, hogy mindenki előtt világossá tegye: Egressy Gábor rendkívül sokoldalú ember volt. Már ez a kettősség mutatkozik abban az általa sajtó alá rendezett kötetben is, amelynek kiadását azért kezdeményezte, hogy a család síremléket tudjon állítani az elhunytaknak. Az 1867-ben megjelent *Egressy Galambos Gábor emléke* című kötet a színész 1838 és 1866 közötti nyomtatott és kéziratos hagyatékának egyes darabjait tartalmazza időrendben.⁶⁵ Az időhatárok kijelölésekor igazodnia kellett a hagyaték időbeli eloszlásához, de úgy tűnik, az volt a célja, hogy a dokumentumok által minél teljesebb pályakép rajzolódjon ki: megismerhessük a színészt, a szakírót és a magánembert. A válogatás negyven különböző tételből áll: döntő többsége levél, de szerepel benne sajtóban publikált cikk és néhány, Egressy tollából született költemény is. Egressy Ákos a levelezésanyagot úgy válogatta össze, hogy valamennyire látható legyen apja kapcsolati hálója. A címzettek között közeli barátot (Petőfi), színésztársakat (Szigligeti Ede, Komlóssy Ida), kritikust (Bajza József), színházvezetőket (Bartay Endre, Radnótfáy Sámuel), műkedvelő színjátszókat (Pap Zsigmond, Székely István) és családtagokat (Szentpétery Zsuzsanna, Egressy Béni, Szentpétery Zsigmond) egyaránt találunk. A négyszázötven oldalas forráskiadvány csekély töredéke a fellelhető hagyatéknak, az mégis jól kivehető belőle, hogy Egressy Ákos apja pályájának mely mozzanatait tartotta visszásnak vagy kompromittálónak. Meghamisítani

---

⁶³ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1907. december 22.; 1911. január 24., RAKODCZAY Pál *leveles ládája: Színészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

⁶⁴ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1907. december 22., RAKODCZAY Pál *leveles ládája: Színészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

⁶⁵ *Egressy Galambos Gábor emléke: Saját műveiből síremléke javára rendezték fiai*, Pest, Emich Gusztáv, 1867, 243.

természetesen nem akarta a történéseket, de számos esetben megtette, hogy a levelekből kihagyott szövegrészeket (ezt hol jelölte, hol nem), sőt arra is van példa, hogy két különböző levelet eggyé dolgozott össze, s így olyan szövegegységet hozott létre, amely eredetileg nem is létezik.⁶⁶ Nem közölte például, hogy Egressy a levelekben miként búcsúzott feleségétől, de arról sem hozott nyilvánosságra semmit, hogy az apát mennyi és milyen sokféle gond gyötörte a törökországi emigráció során. Ebből az időszakból csak a Szentpétery Zsigmondhoz írott leveleiből idéz, s csakis olyan részeket, amelyekben a színész könyvküldésre kéri sógorát. Tiszteletben tartotta viszont apjának azt az akaratát, hogy a betegsége idején a kezelőorvosainak küldött leveleire a halála után úgy tekintsenek majd, mint amelyek életének szomorú napjait láttatják.⁶⁷ Így a magánjellegű levelek közül az orvosoknak írtak bekerültek a kötetbe. Másfajta szelekciós elveket követett a nyomtatott hagyaték, a sajtóban megjelent Egressy-cikkek esetében. Az 1860-as évekbeli színházi viszonyokhoz mérten igyekezett válogatni: jó érzékkel olyan publikációk újraközlésére vállalkozott, amelyek igazán kivételessé teszik Egressy nagy volumenű szakírói pályáját. Azokat az írásokat tette közzé, amelyekben apja arról értekezett, hogy milyen szakmai lépések szükségesek a színészet szakszerűsödéséhez és társadalmi elismertetéséhez.

A kéziratos hagyaték átörökítését Egressy Ákos a későbbiekben is folytatni szeretne volna, az 1867-es kötet előszava szerint még további öt kiadványt tervezett:

1. Minden közérdekű levelei
2. Összes polemicus dolgozatai
3. Vegyes dolgozatok, különösen az 1848–49-diki évekből
4. Kiválóbb szerepeinek emlékirata és színezett costume-képei
5. Művészi és magán életének részletes kimerítő leírása.⁶⁸

Eszerint azt akarta elérni, hogy az első gyűjteményes kiadás és az első Egressy-életrajz az ő keze alól kerüljön ki. E kettős feladat elvégzésével ő tehetné volna lezárttá az apa munkásságát, s az életrajz révén szakmabeliként nemcsak a színháztudományi publikációk értő olvasójaként-értelmezőjeként léphetett volna fel, de valószínűleg arra is vállalkozhatott volna, hogy a színészet mindennapjaira rámutató kéziratos források által rekonstruálja Egressy munkanapjainak rutinját. Nyilván tudatában volt annak, hogy egy ilyen nagyszabású vállalkozással hosszú évtizedekre meghatározhatná Egressy Gábor utóéletét. S biztosra vehette azt is, hogy a hagyaték őrzőjeként és gondozójaként az ő

---

⁶⁶ Egressy Ákos a kötetben apja 1843. december 28-án és december 29-én Párizsban írott leveleit vágta össze eggyé. A leveleket lásd: Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Párizs, 1843. december 28; december 29., OSZK Kt., Levelestár. Összevágott változatuk: *Egressy Galambos Gábor emléke...*, i. m., 77–79.

⁶⁷ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Gräfenberg, 1865. június 24., OSZK Kt., Levelestár.

⁶⁸ *Egressy Galambos Gábor emléke...*, i. m., 3.

szerzői nevével fémjelzett életrajz hitelt érdemlő lenne. Egressy Ákos valószínűleg éppen azt szeretne volna elérni, amit Rakodczay Pál a saját munkájával kapcsolatban a következőképpen fogalmazott meg: „merem mondani, hogy a jövő buvárának művet nem lehet kikerülni.”⁶⁹ Egressy Ákos tervéből ugyan nem lett semmi (egyedül az *Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharcz idejéből* című 1893-as írásában vállalkozott még apja egyes kéziratának közzétételére⁷⁰), a kéziratok hagyaték későbbi sorsának szempontjából mégis érdemes szemügyre venni, hogy mely kéziratípusokról vélte azt, hogy a nyilvánosság elé kerülhetnek. Már az 1867-es forrásközlésből is látható volt, hogy a kéziratok hagyaték érdemi részének a levelezést tartotta, bizonyos megszorításokkal egyes magántermészetű leveleket is közölhetőnek vélt. Úgy tűnik, közérdekűnek többnyire azokat tekintette, amelyekben a színész szakmai dolgokról (is) értekezett. Ehhez az elgondolásához összességében évtizedekkel később, 1901-ben, a kéziratok hagyaték egy részének közgyűjteménybe helyezésekor is tartotta magát.

Vértessy Jenő az *Egressy Gábor iratai a M. N. Múzeumban* című beszámolójában a hagyaték örökösöként egyedül Egressy Ákost nevezi meg. Ez azt sejteti, hogy a másik, még életben lévő gyermeknek, Etelkának nem volt beleszólása a hagyatéki ügyekbe, s valószínűleg kéziratokat sem őrzött. 1901-től kutathatóvá vált „a nagy művész levelezése, okiratai, jegyzetei, művészeti könyve és törökországi naplója kézírata”.⁷¹ Vértessynek nem volt biztos értesülése arról, hogy ez a köteg jelenti-e a teljes Egressy-hagyatékot, vagy számolni kell még magánkézben maradt autográfokkal is. Ha tudott volna róla, akkor valószínűleg jelzi, hogy nem a teljes levelezésanyag került a közgyűjteménybe. Mivel Vértessy időrendben haladva szépen végigveszi, hogy mely évekből milyen autográfok állnak rendelkezésünkre,⁷² csak azzal foglalkozom, hogy Egressy Ákos milyen válogatási elvet követett a kéziratok hagyaték kettéválasztásakor. A Magyar Nemzeti Múzeumra hagyományozta a színésznek címzett levelek többségét és az ún. családi levelezésből Egressy Gábor feleségéhez írott leveleit, az apa szórt feljegyzéseit tartalmazó, három nyolcadrés alakú kötetet kitevő naplójegyzeteit, a törökországi napló csonka kéziratát és a színészi tankönyv kéziratát. Magánál tartotta a családi levelezés többi darabját s különféle, meglehetősen szórt adatokat tartalmazó papírszeleteket. Ezek visszatartásakor valószínűleg más-más elveket tartott szem előtt. 1901-ben a magánszféra megsértésének számított volna, ha a családtagok által az Egressynek írott leveleket is közszemlére teszi. A

⁶⁹ Rakodczay Pál Egressy Ákosnak, Pásztó, 1908. december 22., OSZK Kt., Levelestár.

⁷⁰ EGRESSY Ákos, *Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharcz idejéből*, Bp., Bartalits Imre, 1893.

⁷¹ VÉRTESY, *i. m.*, 46.

⁷² Uo. 46–66.

szórványos adatokat tartalmazó kéziratokat pedig valószínűleg azért őrizte továbbra is otthon, mert a töredékesség miatt nem tulajdonított nekik komolyabb forrásértéket. Mivel Egressy kiadási naplóját átadta a múzeumnak, kevésbé valószínű, hogy ezeket amiatt tartotta vissza, mert a pénzügyi helyzetről árulkodó forrásokat a privátszféra dokumentumainak tekintette.

A Magyar Nemzeti Múzeumba került hagyatéokra az 1900-as évek legelején többen is felfigyeltek. S mindannyian úgy gondolták, a kéziratok útvesztőiből csak akkor tudnak kikeveredni, ha Egressy Ákos segítségét kérik. Amikor Vértesy (a Magyar Nemzeti Múzeum segédőre) 1903 nyarára elkészült az autográfok átnézésével, s megírta a Magyar Könyvszemlébe szánt ismertetését, levelet intézett Egressy Ákoshoz, s tudatta vele, hogy „[j]egyzeteim kiegészítéséhez azonban egy-két adatra, magyarázatra volna még szükségem, miket a levelekben nem találtam, de miket Uraságod bizonynyal megadhat”.⁷³ Noha Egressy Ákos válaszai nem maradtak fenn, nem valószínű, hogy kielégítő válaszokat tudott volna adni Vértesy kérdéseire. Itáliai kényszersorozása idején aligha tudhatott arról, hogy „[a] Bach korszakban milyen ellenőrzést gyakorolt az osztrák kormány és a cenzúra a Nemzeti Színház fölött?”, hogy „[á]ltalában milyen volt a színház igazgatása az ötvenes-hatvanas években?”, s hogy azok a vidéki műkedvelő társulatok, akiknél Egressy az 1850-es években fellépéseket vállalt, jól szervezett együttesek voltak-e.⁷⁴

Az Egressy család történetéről 2011-ben publikáló Sziklavári Károly a Petőfi-szakirodalomra hivatkozva azt állítja Egressy Ákosról, hogy „hírhedten rossz emlékező volt”.⁷⁵ Sziklavári ezt a feltevést a család származástörténetére vonatkozó adatok alapján próbálja igazolni. Összevetette Egressy Galambos Sámuel 1838-as, szájhagyományra épülő, az Egressy család eredetét és családfáját ismertető lejegyzését⁷⁶ Rakodczay Pál monográfiájának a család genealógiáját tárgyaló passzusával, s arra a következtetésre jutott, hogy valószínűleg Egressy Ákos rossz emlékezőképessége okolható azért, hogy Rakodczay téves adatokat közölt.⁷⁷ Noha módszertanilag a két szöveg összehasonlítása erősen kifogásolható, Sziklavári nem tévedett, amikor azt tételezte, hogy a Rakodczay-féle monográfia Egressy Ákos emlékeire is támaszkodik. Annak ugyan már nem járt utána, hogy a fiú pontosan milyen szerepet játszott az apjáról szóló életrajzi narratíva

---

⁷³ Vértesy Jenő Egressy Ákosnak, Budapest, 1903. június 7., OSZK Kt., Levelestár.

⁷⁴ A kérdéseket lásd: Vértesy Jenő Egressy Ákosnak, Budapest, 1903. június 10., OSZK Kt., Levelestár.

⁷⁵ SZIKLAVÁRI Károly, *Az Egressy család származástörténeti krónikája*, Lymbus, 2011, 388.

⁷⁶ A forrást lásd: Uo., 389–392.

⁷⁷ Sziklavári Károlynak a téma szempontjából érdemes lett volna átnézni Egressy Ákos Rakodczay Pálnak írott leveleit is, ugyanis csak ezekből válhatott volna világossá, hogy a Rakodczay által közölt adatok összessége Egressy Ákostól származik-e.

kialakításában, s hogy Rakodczay Pál milyen témák kapcsán gondolta úgy, hogy „meg akarom csapolni azt a kincses hordót, mely az ön emlékezetének bányájában van.”⁷⁸

Rakodczay valamikor 1903-ban értesítette először Egressy Ákost arról, hogy életrajzot szeretne írni az apjáról, s úgy gondolja, a színész születésének századik évfordulójára (1908) el is készül a munkával.⁷⁹ A szerző valószínűleg már ekkor tudatta Egressy Ákossal, hogy majd különféle információkra lenne szüksége, de mivel ez a levél nem maradt fenn, csak az 1904. február 18-i és az 1905. augusztus 13-i keltezésüekből tudjuk, hogy pontosan milyen jellegű segítségre gondolt. Az 1905. augusztusi levele szerint már átnézte a Magyar Nemzeti Múzeumba került kéziratokat, de mint írja: „ott csak a művész történetét találok az emberét csak fia adhatja kezembe.”⁸⁰ Az 1904 és 1913 közötti levélváltásukban aztán sokféle téma előkerült, személyesen is többször találkoztak. A levelezésük végig kétoldalú maradt, a kapcsolat egy idő után barátsággá mélyült, ezért a szövegtörzset semmiképpen sem úgy el kell elképzelni, hogy minden egyes levél csak Egressy Gáborról szól. Mindebben valószínűleg komoly szerepe lehetett annak, hogy Rakodczay Pál 1900-ig maga is színész, vidéki színigazgató volt. Vértessy Jenővel ellentétben ő nem pusztán azt várta Egressy Ákostól, hogy az apja leveleiben rejlő információk magyarázója legyen. Rakodczay nagy rajongója volt Egressy Gábornak, de mivel még gyerek volt, amikor a színész meghalt, úgy gondolta, a fellelhető források tanulmányozása után csak úgy elevenedhet meg számára a „mi nagyunk”, ha Egressy Ákossal felveszi a kapcsolatot. Ez aztán nem merült ki a levelezés általi információszerzésben, 1905-ben például mérőszalaggal a kezében érkezett a színész legidősebb gyermekének lakására. Rakodczay szerint Egressy Ákos apja „eleven képmása” volt, ezért úgy vélte, csakis egy testmagasság méréssel egybekötött személyes találkozó után tud Egressy Gábor testi adottságairól hitelesen írni. A monográfia egyik lábjegyzete így tudósít a mérési eredményről: „Egressy Ákos magassága saját megmérésem szerint 180 cm. Állítása szerint apja vagy 6 cm-rel volt alacsonyabb.”⁸¹ Rakodczay az 1911-ben megjelent életrajzban a következő személyleírást adja Egressy Gáborról:

E[gressy] Á[kos] szerint [...] ő nála, ki középnél magasabb alakú, kis tenyérnyivel volt alacsonyabb. A legjobb színpadi alak. Eleinte vézna volt. A forradalom után azonban, mikor öt évig nem játszott [...] megvállasodott, sőt élete vége felé kis hasat is eresztett,

⁷⁸ Rakodczay Pál Egressy Ákosnak, Budapest, 1905. augusztus 13., OSZK Kt., Levelestár.

⁷⁹ Erre a levélre Rakodczay Pál az 1905. augusztus 13-án Egressy Ákosnak írott levelében utal. Vö. Rakodczay Pál Egressy Ákosnak, Budapest, 1905. augusztus 13., OSZK Kt., Levelestár.

⁸⁰ *Uo.*

⁸¹ RAKODCZAY, *i. m.*, II, 193.

úgy, hogy Dózsa Györgyben füzöt használt. Molnár György szerint, míg Lendvay ifjú, szinte nőies szépség volt, E[gressy] a férfi szépség ideálja. Valóban szobra (leszámítva Dante kiálló állát) dantei profilt mutat. Valódi caesari fej. Eleven képmása még köztünk jár, fia Ákos. Csak orra nem egészen oly horgos. Szemei pedig szelíd barnák, anyjáié. Az öreg szeme vasszürke volt s akire rászegezte, kemény legény lett légyen, ha kiállotta tüzét.⁸²

Egy ilyesfajta megfeleltetés valószínűleg Egressy Ákos régi álma volt. Megelégedéssel tölthette el, hogy mialatt Rakodczay apja kultuszteremtésén munkálkodott, őt is a halhatatlan színészi ideálok közé emelte. Ő volt a kiadásra szánt monográfia lektora, s a Rakodczay Pálnak írott leveleiben nincs nyoma annak, hogy túlértékeltnek gondolta volna azt, hogy a szerző még a hús-vér emberi mivoltát is az apa-fiú viszonylat sémájában ragadja meg. (Itt pontosan az történt, amit maga Egressy Ákos Petőfi Zoltánnal kapcsolatban is megjegyzett: külsőségekben leginkább az apjára hasonlított, anyjára csak egy kicsit.) Nem tudom, hogy Egressy Ákos miközben saját kultikussá növelt alakját csodálta, ráébredt-e arra, hogy Rakodczay az Egressyről szóló életrajzi narratívát saját beállítódásai szerint formálta, s valószínűleg azért kérte fel őt lektornak, mert úgy érezte, tiszteletlenség lenne az ellenőrző egyetértését mellőzni. Ha a levelezésüket összevetjük a megjelent munkával, akkor világosan látszik, hogy Rakodczay gondolatmenetét nem befolyásolták az Egressy Ákos által írtak, a leveleiből csupán olyan történeteket emelt át, amelyek életközeli teszik a színészt az olvasó számára. Egy idő után az Egressy Ákostól kapott levelekbe írt ceruzás megjegyzései szerint rájött arra, hogy távolságtartással kell kezelnie a beszámolókat, mert számos tévedést tartalmaznak. Ezzel persze sohasem szembesítette adatközlőjét, Egressy Ákos továbbra is határozottan válaszolt a feltett kérdésekre, semmi jelét nem adta annak, hogy az apa életének lenne olyan mozzanata, amelyre nincs megfelelő rálátása. Fel sem merült benne, hogy a felkérésnek ne tudna eleget tenni, még csak meg sem említette Rakodczaynak, hogy bizonyos kérdésekben talán érdekesebb lenne a húgát, Etelkát⁸³ vagy az 1860-as évek elején az apjának igen sokat segítő sógorát, Telepy Károlyt megkérdezni.

Egressy Ákos a kéziratos hagyaték egy részének 1901-es közgyűjteménybe helyezése után fokozatosan elveszítette az apja utóélete fölötti bábáskodáshoz való jogát, nem valószínű, hogy amikor Esztegár László 1903-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba

---

⁸² *Uo.*

⁸³ Rakodczay Pál Egressy Ákosnak 1909-ben írott leveléből tudjuk, hogy a monográfus nem került kapcsolatba Etelkával, halálhírére értesülve a következőket írja: „Kimondhatatlan sajnálat fog el, hogy nem ismerhettem meg.” Vö. Rakodczay Pál Egressy Ákosnak, Pásztó, 1909. október 31., OSZK Kt., Levelestár. Érdekes párhuzam lehet, hogy a Kazinczy Ferenczel foglalkozó szakírók élő adatközlőként hasonlóan „mellőzték” a széphalmi mester lányát, Eugéniát. Erről lásd: CZIFRA Mariann, *Zseni a panteon kertjében: Kazinczy Eugénia pályája*, Századvég, Új folyam(2013)/68, 59–61.

került Egressy-hagyatékából leveleket publikált, megvitatta volna vele közlési szándékát. De Egressy Ákos az évtizedek alatt egyszer sem lépett ki a hiteles elbeszélői szerepkörből, még ha valamikori dédelgetett álma, hogy az emlékállítás során bebizonyítsa: Egressy Gábor méltó utódja volt, lassan szimbolikussá is vált.

RAKODCZAY PÁL TÁRSALGÁSA A „MI NAGYUNKKAL”

Gajdó Tamás szerint a színháztörténet-írás kezdeteit (1867–1914) a következők jellemezték: 1) az első színháztörténeti jellegű munkákat színészek, színházi ügyelők és sűgők írták, „akiket a műveltségbeli korlátok mellett a szakmai féltékenység és hiúság is befolyásolt munkájuk során” 2) a módszertani kérdéseket illetően komoly dilemmák voltak: „[n]ehéz volt eldönteni, mi a színháztörténet tárgya. A színészek, színházigazgatók életrajza, pályaképe? A drámai alkotások bemutatóinak története? A színházépítés históriája? A színjátékok és a színészek játékanak kritikai fogadtatása?” 3) az írott források mellett nagy jelentőséget tulajdonítottak az élő adatközlőknek is.⁸⁴ A színészportrékat kezdetben írók és kritikusok írták,⁸⁵ Szigligeti Ede *A nemzeti színházi képcsarnok* című kötetének 1870-es megjelenése után azonban e területen is a színész-íróké lett a főszerep.⁸⁶ Szigligeti e kötetben azt az Egressyről írt szövegét közölte, amelyet a Kisfaludy Társaság 1866. október 31-i gyűlésén emlékbeszédként felolvasott. Szigligeti életrajzi jellemű emlékbeszédet írt Egressyről. Nem állítom persze azt, hogy ne lehetne felfedezni a szövegben olyan ismérveket is, amelyeket az emlékbeszédírás 19. századi „nagy mestere”, Gyulai Pál helyénvalónak talált egy ilyen fennkölt szövegben,⁸⁷ de Szigligeti alapjaiban véve az életrajz rövid összefoglalására, ha úgy tetszik, az életút főbb történéseinek felvázolására vállalkozott. A szülők és a gyermekévek felelevenítése után némi szabotossággal kiegészítve elismételte Egressy 1853-ban írt *Nyugdíjképességem igazolása* című beadványában (valószínűleg Egressy Ákos révén ismerte ezt a forrást) szereplő adatokat (mikor lett színész, mely darabban lépett először színpadra, mikor és merre járt külföldi tanulmányúton, mely vidéki városokban vállalt vendégszerepléseket), majd idézett

⁸⁴ GAJDÓ Tamás, *A színháztörténet-írás kezdetei = Magyar színháztörténet 1873–1920*, szerk. GAJDÓ Tamás, Bp., Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001, 790.

⁸⁵ Lásd például Vahot Imrének a Regélő Pesti Divatlapban megjelent sorozatát. Vö. VAHOT Imre, *Színészportrék = Vahot Imre válogatott színházi írásai /1840–1848/*, vál. utószó, jegyz. SZIGETHY Gábor, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1981 (Színháztörténeti Könyvtár, 12), 319–389.

⁸⁶ GAJDÓ, *A színháztörténet-írás...*, i. m., 798.

⁸⁷ Gyulai emlékbeszédeiről lásd: TAKÁTS József, *Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció = Uő., Ismerős idegen terep: Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Bp., Kijárat, 2007, 234–253.

az *Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850* című kötetből. Aztán megemlékezett a Magyar Színházi Lap szerkesztéséről, elmondta, hogy a színészt 1864-ben szélütés érte, félmondatban utalt arra, hogy Egressy tanári állást vállalt a Színészeti Tanodában, s hogy megírta az első magyar nyelvű színészeti tankönyvet. Részletesen elbeszélte, hogy 1866. július 30-án a *Brankovics György* című dráma előadása közben melyik felvonásban lett rosszul a színpadon, s hogy mit tartalmazott a végrendelete.⁸⁸

Rakodczay Pál volt az első, aki a színészeletrajzok kapcsán új szemponttal gazdagította a formálódó színháztörténet-írást: nem az intézmény- vagy drámatörténetre helyezte a hangsúlyt, hanem az egykorú színházi viszonyokat egy-egy színész pályájának középpontba állításával igyekezett bemutatni.⁸⁹ Amikor 1903-ban elkezdte Egressy Gábor hagyatékának feldolgozását, már tapasztalt szakírónak számított. A színészetelméleti könyveken (*Színpadai tanulmányok* [1881], *A színészet módszere* [1884], *A színészet a művészetek rendszerében* [1896], *Dramaturgia* [1902]) túl monografikus igényű munkát írt Prielle Kornéliáról (1891), Szigligeti Edéről (1901) és Katona Józsefről (1901). Mint azt már Gajdó Tamás megállapította: az *Egressy Gábor és kora* című könyve nagy forrásanyagot mozgat, s részletgazdagságával és azzal, hogy szakított a korábbi színészeletrajzok anekdotázó jellegével, kiemelt jelentőséggel bír. Korszakalkotó munkává azonban nem tudott válni, mert Rakodczay „nem képes az anyagon úrrá lenni. Mindenről eszébe jut valami. Hosszú asszociációs láncolatok után kanyarodik vissza eredeti témájához. Ráadásul vad indulatokra ragadtatja a mellőzöttség érzése.”⁹⁰ Ez utóbbi jellemző azonban nem egyszerűen túlterhelté teszi a szöveget, s a tudományosság szempontjából értékvesztést eredményez, hanem rávetül Egressy pályájának azokra a mozzanataira is, amelyekhez hasonlóak kapcsán Rakodczayt kudarcok érték. Kétségtelen, hogy a személyes sértődöttség hangja szólal meg például a Magyar Színházi Lap és Egressy színészeti tanodai tanárságának jellemzésekor. Miközben az Egressy által szerkesztett színházi szaklap sajtótörténeti előzményeit tárgyalja, elkezdti értékelní saját korának ilyen jellegű orgánumait is: „E[gressy] vállalkozása után valamennyi szerkesztő a könnyebb végét fogta. Kereste az üres fejűek kegyét, adomázott, pikantériázott stb. A színészegyesület lapja a zsiros szájú Bényei kezében már eleve úgy indult, hogy ne lehessen komoly. Azonban a színészegyesület lapja többé nem is lesz magasabb szellemű. [...] midőn e sorok írójától a lelkes szerkesztő, Mészáros Kálmán terjedelmes

⁸⁸ SZIGLIGETI Ede, *Magyar színészek életrajzai*, Bp., Franklin Társulat, 1907², 102–135.

⁸⁹ GAJDÓ, *A színháztörténet-írás...*, i. m., 799.

⁹⁰ *Uo.*, 800.

Shakespeare-tanulmányokat közlött, kaptak rajta a buffók, hogy minek nekik Shakespeare. Választmányilag betiltották a hosszabb cikkeket, illetőleg Shakespearet. Ujabban a lap kizárólag hivatalos közleményeket hoz.”⁹¹ A Színészeti Tanodát illető megvető hangnem pedig bizonyára abból eredeztethető, hogy Rakodczayt 1876-ban nem vették fel a színésziskolába: „[a] színtanoda meg is nyílt [...]. Új korszakot azonban ez nem jelent színészetünkben. [...] Hogy Egressyvel a színi tanoda oly magas színvonalú volt, aminő azóta sem, azt mondanunk felesleges.”⁹² S mivel ily módon, saját színészi pályafutása kapcsán nem tudott jelentőséget tulajdonítani az intézményes színészképzésnek és a színházi szaklapoknak, Egressy tanári és szerkesztői ambíciója iránt is előítélettel volt, még csak nem is vette a fáradságot, hogy a témába vágó kéziratokat feldolgozza.

Az 1911-ben megjelent *Egressy Gábor és kora* című munka a család származástörténetének ismertetésével indul, s Egressy repertoárjának összesítésével zárul. A két kötet összesen ötvennégy fejezetből áll. Szerzői célkitűzésekre rámutató, útbaigazító jellegű fejezetet nem tartalmaz. A befogadó persze a kötetek elolvasása után *elvíleg* képes felülkerekedni ezen a problémán, főbb vonalakban tudja rekonstruálni Rakodczay szándékát, arra viszont csak néhány elszórt utalásból jöhet rá, hogy az egykorú nyomtatott és kéziratok források mellett egy élő adatközlő, Egressy Ákos emlékei is narratívaképző szerepet játszottak. Az pedig csak lassanként derül ki, hogy az Egressy Ákostól kapott levelek adatain túl a színész fiával folytatott, dokumentálatlan személyes beszélgetéseken elhangzottak is bekerültek a könyvbe. Az elnagyolt hivatkozási rendszer alapján csak elvétve tudjuk elkülöníteni egymástól a szerző saját szövegét és a máshonnan átvett szövegeket, ráadásul Rakodczay a bizonytalan adatokat is tényként kezeli, a monográfiában nyoma sincs az árnyaltabb megfogalmazásnak azokon a szöveghelyeken, ahol a források töredékessége vagy Egressy Ákos egymásnak ellentmondó állításai miatt nemigen lehet dűlőre jutni egy-egy történés kapcsán. Egy példa. Rakodczay bizton állítja, hogy Egressy Árpád nő volt és volt egy gyermeke, s 1869-ben mindhárman tüdővészben meghaltak.⁹³ Sziklavári a 2011-es, *Az Egressy család származástörténeti krónikája* című forrásközlő tanulmányában Rakodczay nyomán ugyanezt írja.⁹⁴ Bár a monográfiában semmi nem utal arra, hogy Rakodczay ezt az információt honnét vette, a forrásra némi utánajárással rálelhetünk: Egressy Ákos 1909. január 24-én levélben értesítette

---

⁹¹ RAKODCZAY, *i. m.*, II, 500–501.

⁹² *Uo.*, 391.

⁹³ *Uo.*, 411.

⁹⁴ SZIKLAVÁRI, *i. m.*, 387.

minderről.⁹⁵ Csakhogy az Egressy Ákostól kapott levelek között találunk egy olyan, néhány évvel korábban írt levélrészletet is, amelyben ezt olvashatjuk: Egressy Árpád „meghalt, mint a Nemzeti színház tagja, Budapesten, 1869-ben, magtalanul.”⁹⁶ (Egressy Ákos 1867 és 1869 között anyjának írt leveleiben többször említi Árpádot, de arra egyszer sem utal, hogy lett volna felesége és gyermeke.)

Rakodczay nyilvánvalóan az életrajzíró legfőbb feladatának nem az okadatolást, a források szigorú és pontos feltárását, értelmezését tartotta. Az Egressy Ákosnak írott levelekben hiába hangsúlyozta többször is azt, hogy a kéziratos anyagon dolgozik, időnként olyan kérdéseket intézett adatközlőjéhez, amelyekből úgy tűnik, az autográfok alapos átolvasásáról szó sem volt. Rákérdez például, hogy Egressy a „[k]ésőbbi éveiben vendégszerepelni vajjon csupán pénzszerzésből ment-e?”⁹⁷ Ha a vidéki fellépéseket megőrökítő, Szentpétery Zsuzsannának írott nyolcvanöt Egressy-levelet figyelmesen végigolvasta volna, akkor rájön, hogy a színész nyilvánvalóan a legtöbb beszámolójában azért nyugtázza, hogy mennyi jövedelmet szerzett, mert a fárasztó, sok munkával járó vidéki szereplések elvállalásakor húzóerőt tulajdonított az esetleges magas jövedelmeknek. Rakodczay érezhetően módszertani zavarba került, nem tudta közös nevezőre hozni a sokrétű írott hagyatékot. Nem találta meg a módját annak, hogy a rengeteg – esetenként egymásnak ellentmondó – információt miként lehetne egy egységes elbeszélésbe illeszteni. Egressy színészi teljesítményét állította középpontba, a szerepértelmezéseiről, a repertoárjáról értekezett részletesen, valamint a színészszakmát érintő vitacikkeiről. Az ötvennégy fejezetből negyvenhárom (körülbelül ezer oldal) szorosan ezekhez a témákhoz kapcsolódik. A többi fejezet – összesen körülbelül kétszáz oldalban – a következőket tárgyalja: a család származástörténetét, Egressy ifjúságát, a szabadságharcban való szerepvállalását, az emigrációját, a színpadtól való eltiltását, a fordítói, a szerkesztői és a színészeti könyvírói ambícióját, a színi tanodai tanárságát, betegségét és utóéletét. De mivel Rakodczay életrajzírássra vállalkozott, és se a címmel, se magával a kötetek tartalmával nem utalt arra, hogy egy sajátos szempontból igyekszik körüljárni Egressy életpályáját, azt a pozitivizmustól befolyásolt gyakorlatot követte, hogy témaválasztásától függetlenül önértéket tulajdonított minden olyan forrásnak, amely az írott hagyaték áttekintése során a keze ügyébe került. Nem törődött azzal, hogy egy számára szimpatikus,

---

⁹⁵ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1909. január 24., RAKODCZAY Pál *leveles ládája: Színészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

⁹⁶ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1905. augusztus 20., RAKODCZAY Pál *leveles ládája: Színészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

⁹⁷ Rakodczay Pál Egressy Ákosnak, Pozsony, 1908. június 4., OSZK Kt., Levelestár.

Egressyvel kapcsolatba hozható dokumentum illik-e a munka fõszempontú vizsgálódásába, nagyon sokszor értelmezési szándék nélkül ragaszkodott egy-egy forrás beidézéséhez vagy tartalmi ismertetéséhez. S mivel arról csak érintõlegesen szólt, hogy Egressy milyen küzdés árán, milyen szakmai elhivatottság révén mondhatott magának egy nagy ívû karriert, nem tudta a színpadi sikereire koncentráló narratívába kapcsolni azokat a történéseket, amelyek nem az aktív színészi hivatás szerves részének számítottak. Nem tudott mit kezdeni az emigráció okozta egzisztenciális válsággal, és saját okafogyottsága révén nem vette tudomásul, hogy az a rendkívüli szakmai rátermettség, amellyel Egressy belevágott az elsõ magyar nyelvû színházi szaklap szerkesztésébe és az elsõ magyar nyelvû színészeti tankönyv írásába, a színpadi mûködése során elért sikereibõl, elismertségébõl is táplálkozott.

Az *Egressy Gábor és kora* címû monografikus igényû munka magán hordozza azokat a jegyeket, amelyekre Gajdó Tamás az elsõ színháztörténeti jellegû kötetek kapcsán rámutat. Rakodczay Pál színészemberként teljesen járatlan lehetett a kéziratkezelésben, valószínûleg nem volt tisztában azzal, hogy az írott források gondozása és hagyományozása egyfajta értelmezést is közvetít, s kiemelt szerepet tölt be a kanonizációs folyamatban. Ő csak a kultuszképzõ erõt látta bennük, egyszerűen csak érdekesnek tartotta õket azért, mert Egressy Gábortól származnak. Úgy tûnik, mintha nem érzékelt volna abból semmit, hogy azzal, hogy saját sértõdöttségét rávetítette Egressynek azokra a tevékenységeire, amelyekben élenjárt, amelyek kapcsán az elsõséget kivívta, szinte jelentéktelennek minõsítette õket, s azt közvetítette az utókornak: egy nagyon sikeres színjászó csak az idejét pazarolta, és színészi játékának gyönyörködtetésétõl fosztotta meg a közönséget akkor, amikor más elfoglaltságok miatt nem játszott.

SZÍNHÁZTÖRTÉNETI KUTATÁSUNK ADÓS MÉG...

A címmé emelt félmondat a Kenyeres Ágnes sajtó alá rendezésében 1960-ban megjelent *Egressy Gábor levelei Kazinczy Gáborhoz* címû forráskiadvány elõszavában a következõ kiegészítéssel olvasható: „Színháztörténeti kutatásunk adós még a teljes Egressy levelezés kiadásával”.⁹⁸ A mondatot rejtõ kontextusból úgy tûnik, a forrásközlõ nem volt tisztában azzal, hogy mit is jelent az, hogy *teljes* Egressy-levelezés: „Egressy Gábornak nem sok

⁹⁸ KENYERES Ágnes, *Egressy Gábor levelei Kazinczy Gáborhoz*, Bp., Színháztudományi Intézet Országos Színháztörténeti Múzeum, 1960 (Színháztörténeti Füzetek, 35), 3.

levele került eddig nyilvánosságra. Rakodczay Pál Egressyről szóló monográfiájában említést tesz egyes levelekről, melyeket a Nemzeti Múzeum levelestára őriz. Az Egressyhez írt levelek egy részét közölte Molnár László /Egressy Gábor és kortársai, 1908./ Az Országos Levéltárban őrzött Egressy Gábor-iratok között is vannak levelek.”⁹⁹ Ám nemcsak az vethető fel, hogy 1960-ban ennél már sokkal pontosabb és szakszerűbb leírást lehetett volna adni, hanem az is, hogy az okadatolás elhanyagolása hátravetette az Egressy-pálya újragondolásának esélyeit, hiszen semmi olyan érv nem került felszínre, amely rámutatott volna arra, hogy a továbbiakban érdemes lenne Egressy Gáborral foglalkozni.

Az Egressy Gábor iránti érdeklődés a kéziratok egy részének közgyűjteménybe helyezésétől, 1901-től napjainkig meglehetősen felemás képet mutat. A kezdeti lelkesedés elég gyorsan alábbhagyott, a szövegközlések több évtizedes kihagyásokkal követték egymást. Az Egressy-recepció többnyire ki is merül ennyiben, nem kell hosszasan gondolkodni azon, hogy fel tudjuk sorolni azokat a szakirodalmi tételeket, amelyek Rakodczay Pál monográfiája után Egressy Gábor alakját tárgyukká tették. A szövegkiadásokhoz csatolt előszavakon és kísérőtanulmányokon túl leginkább csak egy-egy monográfia valamelyik fejezetébe ágyazva olvashatunk róla. Mivel nagyobb lélegzetű önálló tanulmányokkal nem számolhatok, az általános jellegű, mindenki által forgatott színháztörténeti szakirodalom ismertetésére itt nem térek ki, a dolgozat további részeiben érinteni fogom őket. Most csak a szövegkiadásokat veszem számba.

Esztegár László 1903-ban az Irodalomtörténeti Közlemények adattárában két részletben válogatást tett közzé *Magyar írók levelei Egressy Gáborhoz* címmel.¹⁰⁰ Ahogy Szilágyi Márton írja: a pozitívista szemléletű forrásközlőket két dolog jellemzi: önérteket tulajdonítanak minden olyan kéziratnak, amely híres emberektől származik, illetve többnyire csak a forrás közzététele érdekli őket, minimális értelmezői szándékkal lépnek fel.¹⁰¹ A színészegyesület 20. század eleji szövegkiadói gyakorlatáról ugyanez mondható. A színháztörténet-írás kezdeti időszakában az egyesület jóvoltából kezdtek megjelenni az első színháztörténeti érdekltségű forráskiadványok.¹⁰² A sajtó alá rendezők többnyire színészek voltak, akik a filológiai érzékenységet mellőzve (vagy azzal nem rendelkezve) mindössze arra vállalkoztak, hogy megcsinálják a kéziratban lévő levelek átírását,

---

⁹⁹ *Uo.*

¹⁰⁰ *Magyar írók levelei Egressy Gáborhoz*, közli ESZTEGÁR László, 13(1903)/1, 111–120.; 13(1903)/2, 234–244.

¹⁰¹ SZILÁGYI Márton, *Irodalomtörténet és társadalomtörténet határán* = Uő., *Határpontok*, Bp., Ráció, 2007, 16.

¹⁰² GAJDÓ, *A színháztörténet-írás...*, i. m., 798.

szövegkritikai és magyarázó jegyzeteket nem készítettek. (Időnként csak egy-egy személy kilétét fedték fel.) Bizonyos Egressy-levelek közzétételét Molnár László színész, színészpédagógus vállalta el. Ezzel a vállalkozással kapcsolatban Rakodczay Pál a következőt jegyzi meg 1909 januárjában Egressy Ákosnak írott levelében: „Lám, ő [Molnár László] is felkapaszkodott az Egressy-kultuszra, meglehetősen olcsószerrel. Mert ő ugyan vajmi keveset tud nagyunkról és mikor Debreczenben idomítottam, Egressy elveire a legfogékonytalanbb volt, mindent a vakösztönre bizván.”¹⁰³ Noha tudjuk, hogy Rakodczay a személyes sértődöttsége révén meglehetősen bizalmatlan volt a színészszakmával szemben, az azért hihető a levélből, hogy egy ilyen szövegkiadás elkészítését nem hosszas dilemmák előzték meg. Molnár László valószínűleg nem úgy állt neki a levelek kiválogatásának, hogy először alaposan átolvasta a Magyar Nemzeti Múzeumba került Egressy-hagyatékot. Az *Egressy Gábor és kortársai: Levelek Egressy Gáborhoz* címmel 1908-ban megjelent válogatás időrendben haladva nyolcvanöt 1838 és 1865 között írt levelet közöl.¹⁰⁴

Később időről időre feltűnik néhány levélközlés különféle folyóiratokban szétszórva,¹⁰⁵ de újabb kötetes szövegkiadással csak 1960-ban jelentkeznek. Kenyeres Ágnes Egressy Gábor 1856 és 1860 között Kazinczy Gábornak írott tizenöt levelét tette közzé. A kiadvány a korábbiakhoz hasonlóan nem egy kritikai kiadáshoz mért igényekkel készült, szövegkritikai jegyzeteket és magyarázó jegyzetapparátust nem tartalmaz. A kötethez csatolt előszó a levelek tartalmi ismertetésével foglalkozik, a felmerülő témákat Kenyeres Ágnes nem ágyazza tágabb kontextusba, nem mutat rá arra, hogy az érintett években Egressyvel mi történt, s a levelek mennyit mutatnak meg a szakmai dolgaiból.

Hosszú évtizedek telnek el, mire egy olyan kiadás megjelenik, amely a szövegközlésen túl értelmezést is ad. Kerényi Ferenc az *Egressy Gábor válogatott cikkei /1838–1848/* című kiadványban nemcsak magyarázó jegyzetekkel látta el az egykorú sajtóban megjelent szövegeket, de egy tanulmány erejéig arra is vállalkozott, hogy bemutassa Egressy 1837 és 1848 közötti pályafutását. Ő volt az első, aki egy adott időszakon belül egyszerre játékba hozta a sokrétű hagyaték egyes darabjait: a publikációkat, az Egressy által 1840–1844 között vezetett kiadási naplót és a leveleket. Kerényi Ferencnek azonban nemcsak az volt a célja, hogy Egressy sokoldalúságára felhívja a figyelmet, hanem az is, hogy egy olyan narratívát alakítson ki, amelyben

¹⁰³ Rakodczay Pál Egressy Ákosnak, Pásztó, 1909. január 30., OSZK Kt., Levelestár.

¹⁰⁴ *Egressy Gábor és kortársai: Levelek Egressy Gáborhoz (1838–1865)*, kiad. és magyarázatokkal ellátta MOLNÁR László, Bp., Országos Színész-Egyesület, 1908.

¹⁰⁵ Ezeket lásd: KÓKAY, *i. m.*, 422–423.

egyaránt helye van a színészi teljesítménynek, a szakírói tevékenységnek és a magánemberi pillanatoknak. Úgy tűnik, azt akarta, hogy egyszerre látszódjék a hivatásos színészi identitás szakmai és privát oldala.

Az MTA BTK ITI Archívumába került Kerényi Ferenc-hagyaték szerint a néhai színháztörténészt Egressy emigrációjának története is érdekelte (egy kivágott újságcikk és a Haus-, Hof- und Staatsarchivból kért levél fénymásolata árulkodik erről), de a témáról tudtommal tanulmányt nem közölt. Nagyon félrevezető, hogy az ebben az archívumban lévő 98–4-es, *Kerényi Ferenc fennmaradt irodalmi feljegyzései* című fond 5-ös jelzete alatt található pallium *Az Egressy Gábor-hagyaték levéltári adatai* címet viseli.¹⁰⁶ Ez a cím ugyanis arra enged következtetni, hogy Kerényi Ferenc összegyűjtötte, hogy melyik közgyűjteménybe milyen Egressy-kéziratok vannak. Csakhogy ez a negyvenhét oldal terjedelmű anyag nem a cím által sugallt dokumentumokat tartalmazza, hanem az *Egressy Gábor válogatott cikkei /1838–1848/* című kiadvány műhelymunkálataiba enged bepillantást. Vagyis a palliumban az ebben a kötetben felhasznált Egressy-kéziratok és -publikációk tartalmi kivonatát, valamint a felhasznált anyagok kéziratári jelzeteit találjuk.

---

¹⁰⁶ Ezúton is köszönöm Hoffmann Gizellának, hogy felhívta a figyelmemet a Kerényi Ferenc-hagyatékra. Továbbá köszönet illeti H. Kakucska Máriát és Simon Zsuzsannát, hogy a hagyaték vonatkozó részeit annak ellenére is rendelkezésemre bocsátották, hogy a teljes anyag feltárása még nem készült el. A hagyaték katalógusa online is elérhető: <http://archivum.iti.mta.hu/adatbazisok/98.%20Fond%20Kerenyi%20Ferenc/98-4.htm> (2013. 10. 15.)

A KULTÚRA KALMÁRA SZÍNÉSZI AMBÍCIÓK ÉS TÁRSADALMI ÉRVÉNYESÜLÉS

A Pesti Magyar Színház megnyitásának négyéves évfordulója közeledett, amikor Egressy Gábor a következőket írta Krizbay Miklósnak:

Három gyermekem három felé, én ismét külön [...] Nőm Szegeden, praxison: gondjaim ennyi felé osztva, 's én mind e' bajoknak középpontja!! [...] Mind házi, mind színészi állapotom most már ismét mind inkább rendeződve [...] össze bonyolt dolgaim lassanként kibonyolodnak. 'S érzem hogy erre sürgető szükségem is van: visszajedtem magamtól Miklós. midőn észre kezdém venni, hogy a' színész a' privát embernek áldozatja kezd lenni nálam. Ezt soha nem hittem volna, és lásd még is lehetséges.¹⁰⁷

Egressy a levél írásakor már elmondhatta, hogy a Nemzeti Színház színészeként túl van több száz pesti és vidéki fellépésen, valamint két bécsi tanulmányúton, megjelentek első szereptanulmányai, a prózai színészek szószólójaként heves vitába bonyolódott az operapártolókkal, majd miután összeveszett a színházvezetéssel, önszántából hónapokra vidéki színpadokra száműzte magát. 1841-ben ismét a Nemzeti Színház tagja. Mindezzel párhuzamosan a polgári életszínvonal megteremtéséért fáradozott, bérelt lakásába a polgári ízlésvilágot tükröző berendezési tárgyakat vásárolta, fiait kosztos diákként vidéki gimnáziumokban taníttatta, lányát pedig egy egri nőnevelő intézetbe járatta.

Egressy a Pesti Magyar Színház 1837-es megnyitását követő években a magánjellegű írásaiban és a sajtóbeli publikációiban újra és újra nyugtázza: a magyar színjátszás intézményesülése *változást* hozott az életében. Öccsének, Egressy Béninek 1838 novemberében új életperiódusnak nevezte pesti színészetének kezdetét.¹⁰⁸ Az 1826-ban színésszé lett Egressy a *Nyugdijképességem igazolása* című beadványa szerint az első két évben öt vándortársulatnál fordult meg, s bejárta velük az észak-magyarországi régiót. 1828-ban kardalnoki és sűgői minőségben Miskolcon csatlakozott a kassai dalszintársulathoz, amely nyaranta Ránk, Eperjes, Ungvár, Beregszász, Máramarosziget, Kolozsvár, Nagyvárad, Debrecen, Miskolc, Arad, Temesvár és Nagybecskerek útvonalon

---

¹⁰⁷ Egressy Gábor Krizbay Miklósnak, Pest, 1841. március 29. A magánkézben lévő levél a Központi Antikvárium 125. aukcióján került kalapács alá. A levél adatait közli a Központi Antikvárium 125. aukciójáról tudósító katalógus. Az idézett levélrészlet az antikvárium hivatalos portálján olvasható: www.kozpontiantikvarium.hu/aukciok/tetel/egressy-gabor-1808-1866-sajat-kezu-levele-baratjanak-krizbay-miklosnak-kedves-miklos-megszolotassal/?a_id=44&t_id=21046 (2013. 12. 20.)

¹⁰⁸ Egressy Gábor Egressy Béninek, Kolozsvár, 1838. november 1. = *Egressy Galambos Gábor emléke...*, i. m., 51.

haladva vendéglőadásokat adott. Itt együtt játszott többek között Megyeri Károllyal, Szerdahelyi Kálmánnal, Szentpétery Zsigmonddal, Udvarhelyi Miklóssal, Dérynével, Kántornéval és Telepy Györggyel. Ez a társulat 1834-ben kettévált: az egyik része Egressyvel együtt Kassáról Kolozsvárra, a kezdődő erdélyi országgyűlésre ment, a másik része pedig a budai várszínházba. 1835-ben a két társulat újra egyesült Budán, s két évvel később ők lettek a Pesti Magyar Színház alapító tagjai.¹⁰⁹ Noha Egressy a színészi pályájának ezt az időszakát sohasem akarta meg nem törtéنتté tenni, mégis beszédes, hogy a Magyar Színházi Lapban 1860-ban megjelentetett *Színészetünk történetéhez* című cikkében ebből a tizenegy éves időszakból csak egyetlen szerepét tartotta említésre méltónak (Des Arnould – Fournier *Vasárlarcos* [ford. Garay János]), s több évtizedes távlatból a nagy volumenű karrierjének kezdetét egyértelműen a Pesti Magyar Színházhoz kötötte. Kerényi Ferenc már rámutatott arra, hogy a pesti színházhoz kerülésének időszakára esik színészi játékának megújítása és szerepköreinek bővülése, valamint hivatástudatának megerősödése. S 1837-től kezdve új tevékenységi körök is vártak rá: Pesten rendezői feladatokat kapott, a vidéki színigazgatók pedig vendégszereplésekre hívták.¹¹⁰ Kerényi Ferenc leginkább e ténykedések adatolására tett kísérletet, illetve a romantikus színjátszás lehetőségeivel és Egressy 1838–1848 közötti vendégjátékainak világnézeti oldalával foglalkozott. Kétségtelen azonban, hogy a magyar színjátszás intézményesülésének a színészekre nézve volt egy távlatosabb aspektusa is: egy nagyon-nagyon szűk réteg számára már az 1830-as évek végén lehetővé tette a társadalmi beilleszkedést.

Amikor Szilágyi Márton a klasszikus magyar irodalom korszakát alapul véve irodalom- és társadalomtörténet határpontjait igyekszik kijelölni, akkor legtöbbször az írói pálya elfogadtatásának esélyeit és a társadalmi érvényesülés lehetőségeit vizsgálja. Munkáiban abból indul ki, hogy erre az időszakra esik az irodalom és a művelődés intézményrendszerének kialakulása, amely alapot teremt egy „korábban ilyen formában fel nem merülő értelmiségi, művészi” életforma kialakítására. Ebben a kontextusban „a kiválasztott személyek nem elsősorban írói munkásságuk immanens értékei és a hatástörténet vagy fejlődéstörténeti jelentőség miatt lesznek érdekesek: írói, költői teljesítményük abból a szempontból válik fontossá, hogy [...] a folyamatos irodalmi tevékenységgel és kiadott művekkel hitelesített írói ambíció milyen életformával épült

---

¹⁰⁹ EGRESSY, *Nyugdijképességem...*, i. m., OSZK Kt., Fol. Hung. 1078.

¹¹⁰ Egressy Gábor *válogatott...*, i. m., 114–167.

egybe.”¹¹¹ A színészek esetében persze a művészi teljesítmény kevésbé kézzel fogható az utókor számára, de talán mégsem tévedek, ha Szilágyi Márton megállapítását Egressy esetében is érvényesnek tételezem. Hiszen a Pesti Magyar Színház ugyanúgy társadalmi intézménynek számít, mint például a vele közel egyidejűleg alapított Magyar Tudós Társaság, s a pesti színészek életformájának alakításában ugyanúgy meghatározó szerepet játszott, mint az írók esetében a rendes akadémiai tagság. A magyar színészet történetében a Pesti Magyar Színházhoz került színészek esetében találkozunk először a meghatározott időre szóló, a havi fizetés összegét, a jutalomjátékok és a szabadságidő napjainak pontos számát rögzítő hivatalos színészi szerződésekkel. Amikor 1840-ben a XLIV. törvénycikk a Pesti Magyar Színház „nemzeti tulajdonba vételéről” rendelkezett, akkor az ott dolgozó színészek állami alkalmazottak lettek, tehát gazdaságtani értelemben az előadóművészi tevékenység az állam által finanszírozott kulturális ágazattá vált.¹¹² Vagyis miközben szemtanúi vagyunk Egressy szakmai előretörésének, az egyre növekvő megbecsültségének és elhivatottságának, azt is látnunk kell, hogy az intézményesülés a színészek számára valamiféle biztonságérzetet és védettséget jelentett. Amikor tehát a modern értelemben vett színészi hivatás kibontakozására igyekszünk rámutatni, figyelembe kell vennünk azt is, hogy mindez milyen egzisztenciateremtési lehetőségekkel párosult.

„1835-BEN, – LETTEM ÉN IS BUDAPESTI LAKOSSÁ”

Egressyt a Pesti Magyar Színházhoz 1838. november 15-én havi 56 pengőforinttal szerződtették,¹¹³ évi keresete 672 pengőforint volt. 1846-ban már 1640,¹¹⁴ 1848-ban 2136 pengőforintot kapott.¹¹⁵ Ehhez hozzájött a feleség segédszínésznői fizetése, Kerényi Ferenc szerint ez évi 240,¹¹⁶ Szentpétery Zsuzsanna 1864-ben benyújtott nyugdíjkérelme szerint 360 pengőforint volt.¹¹⁷ Megélhetésüket e bevételeken túl Egressy évi egy jutalomjátékának honoráriuma (a színésztárs, Fánicsy Lajos szerint ennek összege a 200, de

¹¹¹ SZILÁGYI, *Lisznyai Kálmán...*, i. m., 6–7.

¹¹² A kultúra gazdaságtanának értelmezéséről lásd: BAÁN László, *Kultúra és gazdaság Magyarországon*, Bp., Média + Print, 1997, 21–22.

¹¹³ OSZK Színháztörténeti Tár, Fond 4/113.

¹¹⁴ EGRESSY Gábor *vegyes iratai*, OSZK Kt., Analekta 1239/2.

¹¹⁵ EGRESSY, *Nyugdíjképességem...*, i. m. Egy 1849 márciusában kelt nyugtatvány szerint Egressynek a megjelölt dátumtól kezdve a Nemzeti Színház rendező tagjaként havi 208 pengőforintot utaltak. OSZK Kt., Analekta 1239/42.

¹¹⁶ *Egressy Gábor válogatott...*, i. m., 121.

¹¹⁷ A kérelem piszkozatát lásd Egressy Gábor és Egressy Ákos Szentpétery Zsuzsannának, Sziget, 1864. október, OSZK Kt., Levelestár.

van, hogy a 400–500 pengőforintot is elérí¹¹⁸⁾ és a vidéki vendégszerepléseinek keresete biztosította. Egressy 1840-ben elhatározta, hogy egy bekötött, nyolcadrét alakú füzetben vezetni fogja bevételeit és kiadásait. S bár a kezdeti eltökéltség gyorsan alábbhagyott, 1844-ig csak szórványos bejegyzések készültek, mégis figyelemreméltó, hogy amikor 1842-ben összesítette, hogy a többhónapos vidéki vendégszereplésekből mennyi haszna származott, a számsor alá a következő megjegyzést írta: „[é]venként tehát fizet a’ mesterség magyarhonban 8000 forintot váltóban.”¹¹⁹⁾

Egressy esetében a kiadási napló vezetése egyértelműen életrajzi fordulóponthoz köthető. A bevételi oldal stabilizálását jelentette, hogy 1838-ban szerződtek a Pesti Magyar Színházhoz, s inntől kezdve szerződésben meghatározott havi fizetést kapott. A kiadási költségek jegyzése négy dologgal hozható összefüggésbe: a jelmezvásárlással, a vendégszereplések miatti rendszeres utazásokkal (az úti- és szállásköltséget általában önerőből kellett finanszírozni), a pesti lakás fenntartásával és a gyermekeinek taníttatásával. A kiadási napló folyamatos narratíva híján különbözik a hagyományos értelemben vett naplótól, hiszen feldolgozása során az adatokból rekonstruálható összefüggésrendszer feltárása is a befogadóra hárul. Az adatszerű feljegyzések között nem találunk összefüggő gondolatsort, így noha kicsi a tere a közvetlen szubjektumalkotásnak, a külső formai jegyek – a napló áttekinthetősége, vezetési mechanizmusai – mégis sejtetnek némi önreflexiót. Énközpontúsága révén megfelel a naplóműfajjal szemben állított követelményeknek, a szerző személyes nézőpontját érvényesíti, ugyanakkor kvantitatív voltából fakadóan objektívebb, mint egy folyamatos önelbeszélő napló. A benne rejlő információk számunkra történeti antropológiai értelemben a „múlt belső átéléséről szólnak”,¹²⁰⁾ vagyis Egressy esetében azt látjuk, hogy a naplóíró folyamatosan figyel, elszámoltatja magát, célja a megélhetési viszonyok megállapítása. De a naplóvezetői szándékon túl egy lehetséges olvasási mód is adja magát: a kiadási könyv a társadalmi szerepben való helytállás lenyomata.¹²¹⁾ Egressy jegyzeteiből világosan látszik, hogy önmegfigyelésének tárgya nem az, hogy meg lehet-e élni a színészetből, hanem az, hogy milyen életszínvonalat teremthet családjá számára, s milyen mértékű szakmai jellegű kiadásokat engedhet meg magának. Pontosan erre reflektál a *Nyugdíjképességem igazolása*

¹¹⁸⁾ FÁNCSY Lajos, *Igazolások*, Athenaeum, 1841/32 (március 16.), 509.

¹¹⁹⁾ EGRESSY Gábor *napló-jegyzetei*, OSZK Kt., Oct. Hung. 611, I, 5. (E forrásnál megadott oldalszámok itt és a továbbiakban Egressy saját kezű számozására utalnak.)

¹²⁰⁾ GYÁNI Gábor, *A napló mint társadalomtörténeti forrás: A közhivatalnok identitása = Uő., Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000, 148–151.

¹²¹⁾ A 19. századi kiadási naplók műfaji jellemzőiről lásd: SZALISZNYÓ Lilla, „Koszt kifizetve”: *Kisfaludy Sándor, Erdélyi János és Egressy Gábor kiadási naplója = Rajzolatok a magyar történelemről*, szerk. ANTOS Balázs, TAMÁS Ágnes, Szeged, [k. n.], 2010, 25–36.

című beadványában is, amikor megírja, hogy 1842-ben milyen indíttatásból indult vidéki vendégszereplésekre: „1842-dik év tavaszán a művészetbeni haladás szükségének érzetétől kényszerítve, elhagytam Pestet, olly czéllal, hogy a már szépen jövedelmező vidéki vendégszerepezés útján bizonyos összeget szerezzek, mellyel az európai nagyobb színházakat meglátogathassam, s e mellett népes családomat is gondtalan állapotban hagyhassam itthon.”¹²² Vagyis 1842-ben jövedelemviszonyainak összesítéséből arra volt kíváncsi, hogy tudja-e finanszírozni gyermekeinek taníttatását? Az 1843. november-decemberi párizsi tartózkodása alatt milyen kiadásokat engedhet meg magának? És távollétében mennyi pénzt hagyjon otthon feleségének a megélhetésre?

A család eleinte egy kétszobás bérlakásban élt, cselédet tartott, havi rendszerességgel mosónőt fizetett, gyertyát, időnként fát vásárolt, és kosztosként más háznál étkezett. A havi kiadások jegyzése gyakori motívum a kiadáskönyvben, de alaptételeiben az évek során alig változik. Az 1840-es évek második felében már arra is telt, hogy a Marczibányi-féle ház ötszobás lakásába költözzenek.¹²³ A színész feleségének emigrációból küldött leveleiből szinte teljes egészében rekonstruálható a lakás berendezése: öt szekrény, egy vászonnal bevont dívány hozzáillő székekkel, egy nagy dívány négy székkal, asztalok, ágyak, egy karosszék, egy fali- és egy állótükör, egy zongora, egy ékszeres polc, egy könyves almárium, egy öltözőszekrény, vaskonyha, ágyneműk, konyhaszerek, faliképek, könyvek.¹²⁴ Egressy könyvtáráról nincsenek pontos adataink,¹²⁵ de az emigrációs levelekből kiderül, hogy a gyűjtemény legfontosabb darabjainak az egykorú magyar írók verseskötetei, a klasszikus drámák és a német nyelvű színészetelméleti munkák számítottak. A képek között íróbarátok (Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Fáy András stb.), színésztársak (Megyeri Károly, Hubenayné stb.) és külföldi színészek (Rachel Félix francia színésznő, Karl Seydelmann német színész) portréit találjuk. Ezek a tárgyak tükrözik azt a polgári ízlésvilágot, amelyet az 1840-es években egy pesti művészi-értelmiségi ember a rendszeresen kapott fizetésére támaszkodva megengedhetett magának. (A lista nagyon hasonlít ahhoz a leltárhoz, amely Petőfi és Szendrey Júlia 1849–1851

---

¹²² EGRESSY, *Nyugdíjképességem..., i. m.*

¹²³ Egressy Gábor Petőfi Sándornak, Pest, 1847. augusztus 7.; Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Szalonta, 1849. május 27. = PETŐFI Sándor *Összes művei* (a továbbiakban: PSÖM.), kiad. KISS József, V. NYILASSY Vilma, VII, Bp., Akadémiai, 1964, 79., 209., 372.

¹²⁴ Vonatkozó levelek: Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Vidin, 1849. szeptember 18.; október 8.; Belgrád, 1850. május 30., OSZK Kt., Levelestár.

¹²⁵ Egy idegen kézzel írott, datálatlan könyvjegyzék a sajtóorgánumokkal együtt 247 darabot regisztrál. Mivel a jegyzék olyan folyóiratcímet tartalmaz, amelyek Egressy életében jelentek meg, feltételezhető, hogy a színész könyvtárának valamikori állapotát tükrözi. Vö. *Egressy Gáborra és családjára vonatkozó emlékek*, OSZK Kt., Analekta 1243, II/174.

között elárverezett berendezési tárgyait tartalmazza.¹²⁶) Ám az adatok az Egressy család esetében nemcsak arról árulkodnak, hogy sikeres volt a polgári társadalomba¹²⁷ való beépülésük,¹²⁸ hanem az 1849 és 1854 közötti kényszerhelyzet idején majd az is világossá válik, hogy néhány ékszeren és a lelkes közönségtől ajándékba kapott billikomokon kívül ezek az ingóságok jelentették a teljes vagyonukat.¹²⁹ Egressy a billikomokat egy-egy fellépése alkalmából kapta. A Petőfi Sándornak 1847 augusztusában írott leveléből tudjuk, hogy 1847 nyarán a kassai vendégszereplésekor újabb billikomot kapott, s ezzel együtt már akkor öt serleg tulajdonosa volt.¹³⁰ Ezek a dísz tárgyak a családi levelezésben többször feltűnnek, mint bármikor pénzzé tehető ingóságok, s Egressy az egyre növekvő tekintélyéből kiindulva az emigráció idején majd úgy látja, hírneve révén már komoly eszmei értékük is van.

1840-ben Ákos a kolozsvári református iskolába jár, és Botos Istvánnál kosztos diák;¹³¹ 1842-ben már a miskolci református gimnázium tanulója, és Egressy egykori színésztanáránál, Rácz Sándornál van kosztos. Árpád 1844-től szintén Miskolcon van.¹³² Etelkát pedig leánynevelő intézetbe járatják,¹³³ fizették az „oskolapénzt”, és zongoratanárra is költöttek.¹³⁴ Noha úgy tűnik, hogy a fiúk csak az alsóbb gimnáziumi osztályokat járták ki, taníttatásuk mégis jelzi azt a tendenciát, amelyről Bácskai Vera a pesti polgári származású ifjak iskoláztatása kapcsán ír: a műveltség a 19. század első felében a polgári értékrend és a jó társadalmi kapcsolatok szempontjából egyre fontosabb

---

¹²⁶ GERŐ József, *Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése (1849–1851)*, ItK, 43(1933)/1, 127.

¹²⁷ Gyáni Gábor megfogalmazásában ezalatt weberi értelemben a következő értendő: egy nem történeti alapon álló polgárság, „amely a vagyon és a műveltség embereiből tevődik össze». A belé tartozó polgárok a megfelelő presztizs birtokában »képesek a rend színvonalán élni«. Vö. GYÁNI Gábor, *Rendi polgárság – régi polgárság – pest-budai polgárok = Budai „bürger”, pesti polgár: Polgári értékrend, polgári mentalitás a 19. századi Pest-Budán*, szerk. PERÉNYI Roland, Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2010, 8.

¹²⁸ Erről Petőfi kapcsán lásd: SZILÁGYI Márton, *Petőfi, a polgár*, Kortárs, 2012/10, 48.

¹²⁹ Egressy állítólag lánytestvére, Eszter javára lemondott az apai örökségről (kis szőlő és rajta ház). Vö. RAKODCZAY, *i. m.*, I, 1–9.

¹³⁰ Egressy Gábor Petőfi Sándornak, Pest, 1847. augusztus 7. = PSÖM, *i. m.*, 79. Az 1845-ben kapottat a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi, leírását lásd: RADNÓTI Klára, *Egressy Gábor (1808–1866) = A márciusi ifjak nemzedéke: „Nem küzdénk mi sem dicsőség- sem díjért”*, szerk. KÖRMÖCZI Katalin, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2000, 202–203.

¹³¹ Egressy kiadási naplója szerint a fiú négyhavi étkeztetése és ruháztatása harminc pengőforintba került. Vö. EGRESSY Gábor *napló-jegyzetei 1840–1844*, OSZK Kt., Oct. Hung. 611, I, 7.

¹³² A két fiú félévi kosztja 80 pengőforint volt. Vö. *Uo.*, 22.

¹³³ Egressy Ákos szerint Etelka Tóth Terézia nevelőintézetében tanult. Egressy Ákos pesti iskolaként említi az intézményt, Fehér Katalin viszont azt írja, hogy Egerben működött. Vö. EGRESSY Ákos, *Petőfi Sándor életéből*, Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1909, 22.; FEHÉR Katalin, *Sajtó és nevelés Magyarországon 1777–1849*, Bp., Eötvös József, 2005, 293.

¹³⁴ EGRESSY Gábor *napló-jegyzetei 1840–1844*, OSZK Kt., Oct. Hung. 611, I, 35., 37.

lett.¹³⁵ Egressy valószínűleg nem véletlenül kéri Ákos fia iskoláztatásával kapcsolatban Krizbay Miklós tanácsát: hagyja-e a fiút a kolozsvári gimnáziumban, vagy inkább Enyeden taníttassa.¹³⁶

Egressy a szabadságharc kitörésétől kezdve egyre ritkábban lépett színpadra, beállt a nemzetőrök közé. Először a szerb határnál teljesített katonai szolgálatot,¹³⁷ majd kormánybiztos lett Szegeden. Később a felső-magyarországi régióban vezérkapitány.¹³⁸ 1849 júliusában Erdélybe ment, s a világosi fegyverletétel után Törökországba menekült. 1848-ban a színészi fizetése mellé kormánybiztosként havi 150 pengőforintot kapott.¹³⁹ A szabadságharc alatt Ákos a magyar seregben szolgált, előbb nemzetőr, majd honvéd lett; Árpád a szegedi katonai iskolában tanult;¹⁴⁰ Szentpétery Zsuzsanna és Etelka pedig a színész kormánybiztossága idején egy ideig Szegeden, majd Pesten tartózkodott. A feleség 1848 végén elhagyta a Nemzeti Színház társulatát, s később sem folytatta pályáját.¹⁴¹ A család Egressy emigrációjától, 1849 augusztusától jövedelem nélkül maradt.

A HIVATÁSOS SZÍNÉSZI IDENTITÁS

A Pesti Magyar Színház vezetése az 1838-as szerződésekben a következő szakmai elvárások teljesítésére kötelezte a színészeket: „példás magaviselete által egész tehetségemet oda fordítandom, hogy a’ többször érdeklett társaságnak becsületet, diszt, előmenetelt és hasznot szerezhessenek.”¹⁴² Egressy 1846-os szerződése szerint a feladatokat később így pontosították: „a Pest városában létező Nemzeti Színház színész tagjává ollyképen kötöm le magamat, hogy 1-ször Az Igazgatóság, ’s annak képviselősege által

¹³⁵ BÁCSKAI Vera, *A polgárság iskolázási stratégiája Pesten a 19. század első felében = A középkor szeretete: Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*, szerk. KLANICZAY Gábor, NAGY Balázs, Bp., ELTE BTK Középkori- és Koraiújkori Egyetemes Történeti Tanszék, 1999, 503–508.

¹³⁶ Egressy Gábor Krizbay Miklósnak, Pest, 1841. május 25. A magánkézben lévő levél a Központi Antikvárium 129. aukcióján került kalapács alá. A levél adatait közli a Központi Antikvárium 129. aukciójáról tudósító katalógus. A levél első oldala az antikvárium hivatalos portálján olvasható: http://www.kozpontiantikvarium.hu/aukciok/tetel/egressy-gabor-1808-1866-sajat-kezu-levele-baratjanak-krizbay-miklosnak-kedves-miklos-megszolitassal/?a_id=48&t_id=22387 (2013. 12. 20.)

¹³⁷ Vonatkozó levelek: Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Óbecse, 1848. július 30.; 1848. augusztus 8.; augusztus 14.; Szeged, 1848. október 26., OSZK Kt., Levelestár.

¹³⁸ CSORBA Zoltán, *Egressy Gábor a szabadságharcban és a száműzetésben*, Borsodi Szemle, 17(1972)/2, 76–78.

¹³⁹ *Egressy Gábor kormánybiztos*, MOL H 104.

¹⁴⁰ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1909. január 24., RAKODCZAY Pál *leveles ládája: Színészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

¹⁴¹ Lásd: Egressy Gábor és Egressy Ákos Szentpétery Zsuzsannának, Sziget, 1864. október, OSZK Kt., Levelestár.

¹⁴² Egressy Gábor szerződése, 1838. november 15. OSZK Kt., Színháztörténet Tár, 4/113.

reám bizandó – szerepeket a’ színházi törvények értelmében elvállalni, azokat minden szorgalommal betanulni, és a legnagyobb pontossággal előadni tartozom.”¹⁴³ Nyilvánvaló, hogy intézményes színészképzés híján a szereptudási kötelezettségen túl más elvárásokat nemigen támaszthattak a színészekkel szemben, Egressy mégis úgy gondolta, hogy szükség van a már pályán lévők továbbképzésére, s megfelelő szakmai tapasztalatot a külföldi színészetelméleti munkák és az Európa-szerte ismert színészek játékaának tanulmányozásával lehet szerezni. Hogy a magyar színjátszás intézményesülésére valóban kihívásként és megmérettetésként tekintett, az leginkább abból látszik, hogy közvetlenül a Pesti Magyar Színház 1837. augusztusi megnyitása előtt Budáról Bécsbe gyalogolt, s hat héten keresztül az ottani várszínház színészeinek játékát tanulmányozta.¹⁴⁴ A megtekintett előadások színlapjára jegyzeteket készített: „általában sommásan minősítette magát a darabot, a szereposztásban aláhúzással jelölte a neki tetsző színészi játékot és a hátlapon néhány rájegyzéssel rögzítette a futó benyomásokat.”¹⁴⁵ Kerényi Ferenc úgy véli, azzal, hogy Egressy a „színészmesterség alapvető eszköztárához” tartozó dolgokat jegyezte fel a színlapokra, rádöbbsent arra, hogy eddigi pályája tévesen járt út volt.¹⁴⁶ A jegyzetei szerint nagyon figyelt arra, hogy felülkerekedjen azon a vándorszínészekre jellemző darabosságán, amely azt jelzi, hogy nincsenek tisztában a társadalmi érintkezéseket ábrázoló mozgásokkal és gesztusokkal. „Elleste” hogyan kell a szerzői utasításokat (térdhajlítás, köszönés, udvarlás stb.) úgy végrehajtani, hogy közben a színész ne essen ki a szerepéből, sikerüljön neki a játszott jellem egyénítése. Tanulmányozta a jelmezeket is, már ekkor felismerte, hogy minden egyes ruhadarabnak értelemképző szerepe van: a jelmez színére, anyagára és szabására egyaránt figyelni kell.¹⁴⁷ Azt akarta magában rögzíteni, hogy miként lehet rutinos színésszé válni, milyen alaplételek (jelmeztválasztás, színpadi mozgás, mimika stb.) elsajátítására van szükség ahhoz, hogy valaki kitartással és folyamatos önképzéssel a minőségi színjátszás megtestesítője legyen. Ahogy már Kerényi Ferenc megállapította: a tanulmányutak a tapasztalatszerzést szolgálták, s helytelen lenne a színészt másolónak tekinteni.¹⁴⁸

De Egressy önideológiájának részévé innentől kezdve nemcsak az élethossziglani tanulás eszméje vált, hanem az is, hogy a szélesebb nyilvánossággal is megossza tapasztalatait. A bécsi benyomásairól írt és a Honművészen megjelentetett

¹⁴³ A szerződést lásd: EGRESSY Gábor *vegyes iratai*, OSZK Kt., Analekta 1239/2.

¹⁴⁴ EGRESSY, *Nyugdíjképességem...*, i. m.

¹⁴⁵ *Egressy Gábor válogatott...*, i. m., 117–118.

¹⁴⁶ *Uo.*

¹⁴⁷ Kerényi Ferenc közölte a Bécsben készített jelmezzrajzait: *Egressy Gábor válogatott...*, i. m., 211–213.

¹⁴⁸ *Uo.* 120.

cikksorozatában azt is tudatta az olvasókkal, hogy német nyelvű színészeti könyveket vásárolt (Thürnagel, Schneider), s úgy sejtí: „[e]zeknek lefordításuk lenne a’ kopár magyar színészetre egy üdvességes jótékony eső. [...] föltevém magamban – e’ nehéz vállalattal idővel megbirkózom.”¹⁴⁹ Noha e szakmunkák magyarra történő átültetésére végül nem került sor, valószínűleg az idegen nyelvű elméleti szakirodalom tanulmányozása hozzájárult ahhoz, hogy 1839-től egészen a haláláig színháztudományi jellegű írásokat publikált. Egressy az 1830-as évek végétől kezdve nyomon követte a külföldi színészeti és dramaturgiai szakirodalmat. *A színészet könyvét* tárgyaló fejezetből majd ki fog derülni, hogy pontosan melyek voltak ezek, most fontosabb annak belátása, hogy Egressy a színésztársadalmon belül kiemelt jogkörrel bíró állását szem előtt tartva milyen szakmai lépések teljesítését látta szükségesnek, s milyen szakmai identitással rendelkezett. Ez utóbbi kérdéssel kapcsolatban persze jogos Kövér György azon észrevétele, hogy „az egyéniség vajon leírható-e szerepei által, s azonosak vagyunk-e azzal a paraméterhalmazzal, amelyet különböző hivatalokhoz benyújtott önéletrajzaink, az adatainkból készült törzskönyvi kartotékok tartalmaznak rólunk. S ha a végsőkig eljutva azt is kérdéssé tesszük: vajon van-e a személyiségnek egységes belső magva, egyetlen integráló pont köré szervezett karaktere, ugyanolyanok vagyunk-e otthon, a háztartás falai védelmében, mint a politikában, vagy épp az üzlet és a gazdálkodás színterein.”¹⁵⁰ Igaz, Kövér György ezt a problematikát egy jóval tágabb kontextus kapcsán vizsgálja, az idézett írásában azt igyekszik körüljárni, hogy manapság a biográfia és a történetírás milyen viszonyban áll egymással, s egy életrajzírással vállalkozónak milyen dilemmákkal kell szembenéznie, mégis érdemes ezzel a kérdésfelvetéssel Egressy magatartásformái kapcsán is röviden foglalkozni. Egressy nyilvánvalóan nem látott maga előtt színészi életforma modelleket, legalábbis olyat nem, amely már őt megelőzően ugyanazokkal a kihívásokkal szembesült volna. Arról tehát szó sem lehetett, hogy egyfajta szerepmintát igyekezett volna magára erőltetni, vagy valamiféle szerepmintához mérten igyekezett volna önnön szakmai identitását kialakítani. Még azt sem mondhatjuk, hogy a színészkollégái között lett volna olyan, aki példamutatásával megelőzte őt. A többiek nemigen vállalkoztak külföldi tanulmányutakra (Lendvay Mártonról lehet tudni még, hogy 1840-ben nyugat-európai színházlátogató körútra indult), s publikációs tevékenységük is elenyésző. Kétségtelen, hogy Egressy már az 1837 és 1848 közötti pályaszakaszában túlteljesítette azokat a kívánalmakat, amelyek a Nemzeti Színház színészeitől elvárhatók voltak. Ugyanaz a

---

¹⁴⁹ [EGRESSY Gábor], *Levéltöredék vége*, Honművész, 5(1837)/50 (június 22.), 397–398.

¹⁵⁰ KÖVÉR György, *Biográfia és történetírás*, Aetas, 2000/3, 156.

szakmai becsvágygal felvértezett ember jelenik meg előttünk, amikor a keze alól kikerülő különböző típusú és különböző évekből származó forrásokban a külföldi tanulmányútjainak szándékáról tájékozódunk. Az 1853-as *Nyugdíjképességem igazolása* című beadványában az utazásokkal kapcsolatban célként megjelölt *művészetbeli haladás* rajzolódik ki a következő, az úttal egyidejűleg Szentpétery Zsuzsannának írt magánlevelében is: „a’ Színházok itt mindig 12 órakor végződnek, én még azután, eleinte, egy pár óráig jegyezgetni szoktam, hogy a’ mit láttam ne felejtsem, és hogy nappal ezzel se teljék az idő”.¹⁵¹ A szakmai identitás felfejtésekor legfeljebb a retorikai megformáltságot és az utazás körülményeinek megjelenítését (a nyugdíjkérelmében és a sajtóban nem tárgyalta az utazás megpróbáltatásait) illetően érezhetünk némi különbséget a magánjellegű és a nyilvánosság elé tárt, vagy a hivatalos (pl. nyugdíjképességének igazolása) és a nem hivatalos megnyilatkozások között. Azzal szinte egészen biztos, hogy nem kell számolnunk, hogy más szakmai beállítódású embert ismert a család és mást a szakmai körök vagy a közönség.

Újabb szakmai ambíciót, problémaérzékenységet fedezhetünk fel az 1843 telén tett párizsi színházlátogató tanulmányútról megjelent cikksorozatában. Egressy Párizsban már nemcsak a színészek játékára figyelt, hanem minden olyan tényezőre is, amely a színjátszással, egy színház működésével kapcsolatba hozható. Az állami színházakat járva a következő kérdések foglalkoztatták: mekkora hangsúlyt helyeznek a franciák az egykorú nemzeti drámáik bemutatására, mennyit keresnek a színészek, s hogyan oldják meg a párizsi és a vidéki társulatoknál a színészutánpótlást. Az ilyen irányú érdeklődés, a színházügyi kérdések távlatosabb nézőpontból való szemlélése azt sejteti, hogy önfejlődését sikeresnek érezte, már túljutott a kezdeti dilemmákon, meg van győződve arról, hogy saját pályája jó úton halad. A Párizsban szerzett benyomásairól szóló cikksorozatától kezdve folyamatosan jelentkezett olyan publikációkkal, amelyek azt tárgyalják, hogy a magyar színjátszás szakszerűsödéséhez milyen lépésekre lenne szükség. Ennek az indíttatásnak köszönhetően születnek majd a vidéki színészet felzárkóztatására és egy intézményes színésziskola létrehozására vonatkozó javaslatai, ezután kezdi igazán szükségét látni egy magyar nyelvű színészeti tankönyvnek, s 1860-ban a szakmai előhaladás segítése érdekében kezdi el szerkeszteni a Magyar Színházi Lapot.

A hivatásos színészi identitás formálódásához szorosan hozzátartoznak azok az ebben az időszakban íródott, a színészek megélhetési körülményeit tárgyaló Egressy-

---

¹⁵¹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Párizs, 1843. december 28., OSZK Kt., Levelestár.

cikkek is, amelyeket az 1838–1841 között zajló ún. operaháború kontextusában szoktak értelmezni. Nem kívánom ennek az értelmezési közegnek az érvényességét vitatni, mivel az írások legtöbbje valóban a dráma- és operaelőadások számának aránytalanságára reflektál, valamint a drámák színpadi előadásának háttérbeszorításával a nemzet esztétikai értékeinek mellőzésére figyelmeztet. E sokszereplős és több szálon futó vitasorozat¹⁵² keretében 1841. március 6. és május 18. között Vörösmarty Mihály, Vahot Imre, Kossuth Lajos, Henszlmann Imre, Egressy és Fánicsy Lajos közreműködésével az Athenaeum és a Pesti Hírlap hasábjain cikkváltás bontakozott ki a prózai színészek fizetésemelési követelése körül.¹⁵³ A vitát a Pesti Hírlap kezdte. A Kossuth által írt vezércikk szerint Fánicsy 3000, Laborfalvi Róza 2200, Lendvayné Hivatal Anikó 1200 pengőforintos évi fizetést követel, máskülönben nem hajlandóak szerződni. Kossuth felháborodottan így nyilatkozott: „[a]zt gondoljátok, hogy e’ nemzet, mellynek olly tömérdek szükségei fedezetlenek, egyenesen csak a’ végett szakította el szájától a’ 450 ezret, hogy a’ ti hiuságtoknak, pazarlástoknak, vagy fősvénységteknek, fényüzéseknek, vagy tulságos kéjvágyaitoknak gyáván tömjénezzen?”¹⁵⁴ Kossuthtal egyetértésben az Athenaeum folytatta a támadást: „tisztán és érthetőleg beszélni nem tudnak, de annál érthetőbben követelni.”¹⁵⁵ Az Athenaeum-beli –y szignójú cikkíró személye nem tisztázott; míg Gyulai Pál és Solt Andor Vörösmartynak tulajdonítják a szóban forgó írást, addig Kerényi Ferenc inkább Toldy Ferenc vagy Nyáry Pál szerzősége felé hajlik.¹⁵⁶ A vita további alakulása szempontjából érdekes, hogy nemcsak a szellemi elit, hanem mint Déryné visszaemlékezéséből kiderül, a közvélemény is úgy vélekedett, hogy a színészek jól keresnek: „nagy jövedelemnek örvendhet a színész, kinek éllelme nagy költségbe kerül. Neki mindent két áron kell fizetni. Ha szállást keres, »színész az úr?« kérdi tőle a háztulajdonos. »Igen.« »Úgy hát ez a szoba huszonöt forint.« [...] Ha piacra megy vásárolni, mondja a kofa egymásnak: »Te! Ez színész cselédje. Van azoknak elég pénze, oda ne add olcsón.«”¹⁵⁷ Tisztában vagyok azzal, hogy Déryné emlékiratát erős forráskritikával kell kezelni, mégis úgy látom, hogy Egressy az *Utóhangok a’ színészek’*

¹⁵² Noha Szalai Anna a *Tollharcok* című kötetben nem közöl olyan cikket, amely a színészek fizetésemelési követeléséről szól, azt a kísérőtanulmányban megjegyzi, hogy az 1838 és 1841 közötti vitasorozat rendkívül összetett volt, valamennyi cikk összefügg egymással, nehezen lehet őket elkülöníteni. Vö. *Tollharcok: Irodalmi és színházi viták 1830–1847*, szerk. SZALAI Anna, Bp., Szépirodalmi, 1981, 563.

¹⁵³ Kerényi Ferenc időrendben közli ennek a vitasorozatnak a darabjait. Vö. *Egressy Gábor válogatott..., i. m.*, 183–185.

¹⁵⁴ KOSSUTH Lajos, *Nemzeti Játékszín ügye*, Pesti Hírlap, 1841/19 (március 6.).

¹⁵⁵ –y, *Színházügyi hír és voks*, Athenaeum, 1841/28 (március 7.).

¹⁵⁶ *Egressy Gábor válogatott..., i. m.*, 183.

¹⁵⁷ *Déryné naplója*, kiad., jegyz. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1952, 412.

évdija fölötti zajokra című írásában inkább a közönség kételyeit akarta eloszlatni, s nem feltétlenül vitapartnerei számára akarta az igazát bizonygatni. Nagyon jól tudta, hogy az Athenaeumban és a Pesti Hírlapban egy színészeket támadó cikknek komoly véleményformáló ereje van, s egyáltalán nem hiányzik, hogy akár a pesti, akár a vidéki közönség meggorroljon rájuk, s netán a vita odáig fajuljon, hogy anyagi káruk származik belőle. (Ez főként a vidéki fellépések esetén jelenthetett volna gondot.) Hiszen ebben az időben már a színészeknél is egy olyasfajta tendencia figyelhető meg, mint amilyenre Margócsy István rámutat: a folyamatos jelenlét elengedhetetlen feltétele a karrier sikerének és a megélhetésnek – ha ez meginog, a művész „ki lesz téve a keresletingadozás könyörtelen fenyegetésének, s ennek következtében a megélhetés bizonytalanságának is”.¹⁵⁸ Úgy tűnik, Egressynek az volt a taktikája, hogy az olvasók bizalmába férközzön, teljes nyíltsággal beszélt a pesti színészet magánügyeiről, nem titkolta, hogy a színészek iparúzást folytatnak. Még azt is megkockáztatom, hogy rájött arra: itt már valamiféle formálódó sztárkultusz-jelenségről¹⁵⁹ van szó: az országos híré színészek anyagi helyzetét a mai bulvárlapok módjára megszélesítő orgánusok olvasói egyszerűen kíváncsiak a híres emberek mindennapjaira, életvitelükre, megélhetési körülményeikre. Talán éppen ezért tartja fontosnak a cikkben megjegyezni: „[n]incs okunk attól tartani, hogy félreértetünk: *emlékezni fog az el nem fogult olvasó még adatokra*”.¹⁶⁰ A fizetésemelés szükségességét két okkal magyarázta. Egyrészt a színészeknek is biztos anyagi háttérre van szüksége: „nem angol comfotról van szó, hanem csak egy neméről a’ pesti jóllétnek, melly a’ nap’ gondjainak nyüvétől tegye a’ színész lelkét függetlenné”.¹⁶¹ Másrészt: „[s]zínházunknak a’ nőszemélyzet’ számára általában nincs ruhatára, a’ férfitagok’ számára pedig csupán a’ mult kor és nép’ öltözetét; emennek a’ jelenkor’ csaknem minden osztályáét évdijából kell kiállítani.”¹⁶² Egressy a színészfizetések, az önköltséges jelmezvásárlások és a vidéki vendégszereplések anyagi hozamának nyilvánosságra hozatalával piacosodásról, a piac normáinak megjelenéséről beszél. Az említett cikkében a pesti színészek munkavállalása kapcsán a piac törvényeit emlegeti a színházzal való szerződés-kötés rítusának felelevenítésekor:

---

¹⁵⁸ MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor: Kísérlet*, Bp., Korona, 1999, 72.

¹⁵⁹ A sztárkultusz mibenléte a 19. század utolsó harmadától kezdve vizsgálható igazán. Vö. például: BARTHA Katalin Ágnes, *Színházi fizetés mint a karrier mutatója: Szentgyörgyi István jövedelmei*, Erdélyi Múzeum, 2010/1–2, 113.; GAJDÓ Tamás, *A baba belseje: A Jászai-kultusz történetéből = Dívák, primadonnák, színésznők: Jászai Mari, Fedák Sári, Karády Katalin*, szerk. GAJDÓ Tamás, Bp., Ernst Múzeum, 2003, 17–31.

¹⁶⁰ EGRESSY Gábor, *Utóhangok a’ színészek’ évdija fölötti zajokra*, Athenaeum, 1841/40 (április 4.).

¹⁶¹ Uo.

¹⁶² Uo.

színész és színigazgató, szerződés előtt kalmár és vevő állanak szemközt, 's ezen állapotban a' színész, mint alkuvó fél, tökéletesen szabad és független. Botot emeljük-e a kalmárra, mivel portékája' árát, talán csak látszólag magasra szabja? A' színész kér mennyi érdemelni hisz, 's szükségesnek tart, az igazgató pedig ad, mennyit adnia lehet, vagy méltányosnak tart. A' hiba nem azé leend, ki talán érdeme fölött sokat kért, hanem ki azon sokat megadta.¹⁶³

De akkor is a piacvilág szótárát használja, amikor vidéki fellépést egyeztet. Ugyanebben az évben néhány hónappal később *szellemi tőkájének* áruba bocsátójaként, *kulturális javakat előállító* figuraként a következőket írja Adorján Boldizsárnak, amikor meghívást kap egy műkedvelő társulattól vendégszereplésre:

Igen komolyan kérlek édes barátom, szíveskedjél nekem véghatározatként megírni lesze csakugyan valami azon színészet vállalatból mellyhez engemet is felszólítál, hogy még körülbelől 10 napi szabadsággal mellyet szerződésileg bírok, annak idején rendelkezhessem. *E szabadságidő* nekem, barátom, *fontos jövedelmező cikk*, mellyet eltréfálnom semmi esetre nem lehet.¹⁶⁴

Mivel Egressy vidéki vendégszerepléseiről a későbbiekben még részletesen írni fogok, itt csak arra igyekszem rámutatni, hogy a kezdeti időszakban, amikor a pesti színészek számára mindez egy új tevékenységi körként kibontakozóban volt, Egressyt a meghívások elfogadásakor milyen indítatások vezérelték. (Az első tíz évben a legtöbb meghívást vidéki színtársulatoktól kapta, a műkedvelőkkel való együttműködése még ritkák.) Aligha lehet tagadni, hogy a legfontosabb a pénzszerzés volt. 1838 és 1848 között a Pesti Magyar, illetve Nemzeti Színháztól kapott fizetését vidéki fellépéseinek hasznáival egészítette ki. Ilyenkor szabadságidejét és a hosszabb színházi nyári szüneteket vidéken töltötte. 1840-ben nyolc, 1842-ben pedig kilenc hónapon át csak a vendégszerepléseken szerzett jövedelmére támaszkodhatott. De fontos hangsúlyozni azt is, hogy egy pesti színésznek a vidéki vendégszereplésen szerzett jövedelem *nem* a létfenntartáshoz kellett, hanem a magasabb életszínvonal megteremtéséhez vagy Egressy esetében az önképzéshez (külföldi könyvvásárlások, tanulmányutak). Ez jól látszik a *Nyugdíjképességem igazolása* című beadvány azon passzusából, ahol arról ír, hogy „1844-diki áprilisben újra megkezdtem rendes működésemet a Nemzeti színházban, olly szándékkal, hogy a fővárosból soha többé ki nem mozdulok. *Két évig csakugyan minden vidéki meghívás elől kitértem.*”¹⁶⁵ Nagyon érdekes viszont, hogy amikor Vahot Imre 1841-ben a vidéki

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ Egressy Gábor Adorján Boldizsárnak, Pest, 1841. november 16. = *Levelek Adorján Boldizsár levelesládájából*, közli Dr. WALLENTINYI Dezsőné, ItK, 27(1917)/1, 95. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

¹⁶⁵ EGRESSY, *Nyugdíjképességem...*, i. m. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

vendégszereplések Nemzeti Színházát érintő negatív következményeiről (egyszerre annyi prózai színész hiányzik, hogy kénytelenek egyhuzamban operákat adni, a hiányzások miatt nehezen lehet új darabokat betanulni) cikket ír, akkor úgy véli, hogy a színház által adott kevés fizetés okolható azért, hogy a színészek hetekre vidékre mennek játszani.¹⁶⁶ Vagyis azt sejteti, hogy *kénytelenek* a vendégszerepléseket elvállalni, *rászorulnak* az ott szerzett jövedelmekre. Pedig Egressy éppen ennek ellenkezőjét sugallja: az 1840-es évek közepén a gyermekei még tanultak, vagyis ha az ő pesti fizetése és a feleség segédszínésznői keresete nem fedezte volna a család korábban megszokott életszínvonalát, akkor valószínűleg nem engedhette volna meg magának, hogy visszautasítsa a meghívásokat. Hihetőnek tűnik az is, hogy 1846-ban azért vállalt újra vendégszerepléseket, mert „beláttam, hogy az egyes megyék és vidékek közönségei milly méltán igénylik, miszerint a Nemzeti színház tagjai által koronként megkerestetvén hazafiúi áldozatuk eredményét lássák.”¹⁶⁷ Nyilvánvalóan a vendégszereplések vállalása kapcsán a másik indítatás valamiféle prófétaszerepből eredeztethető. Egressy tudta, hogy a *nemzet színészeként* az országos szintű kultúráközvetítés is a feladatai közé tartozik. Rakodczay adatgyűjtéséből tudjuk, hogy főként a nagy volumenű címszerepeit vitte magával vidékre (például Shakespeare-szerepek),¹⁶⁸ s ahogy Kerényi Ferenc rámutatott: az 1840-es években az ifjú radikálisok műveinek és fordításainak népszerűsítéséből is kivette részét.¹⁶⁹ Harmadik okként pedig a színészi munka életképességének megőrzése hozható fel: mindig minden körülmények között színpadon lenni. Rakodczay úgy véli, hogy a vendégszereplések Egressy pályájának alakulását egyedül ebben az időben befolyásolták, s később „sajnos, művészi tekintetben nem szólhatunk vendégjátékáról.”¹⁷⁰ Szerinte Egressy 1838 és 1844 között színészi játékának tökéletesítésén dolgozott, s ehhez a vidéki fellépések a segítségére voltak. Egyes szerepalakításainak kiforrásához jó próbaterepnek, gyakorlásnak ígérkeztek.¹⁷¹ Kerényi Ferenc Rakodczay megállapítását „szellemes hipotézisnek” nevezi. Szerinte a vidéki szereplés nem feltétlenül „erőgyűjtésnek minősül, melynek hatása elméleti írásokban és új nagy szerepekben keresendő”; egyszerűen a pesti színpadtól való távozás idején ezek a fellépések lehetőséget teremtettek a gyakorlati munkához.¹⁷² Mivel arra semmiféle garancia nem volt, hogy a vidéki vendégszereplések sikerrel végződnek, s mivel a pesti

¹⁶⁶ VAHOT Imre, *Nemzeti színházunk' tagjainak vendégszerepezése' ügyében = Vahot Imre válogatott..., i. m., 63–67.*

¹⁶⁷ EGRESSY, *Nyugdíjképességem..., i. m.*

¹⁶⁸ RAKODCZAY, *i. m., II, 553–582.*

¹⁶⁹ *Egressy Gábor válogatott..., i. m., 129.*

¹⁷⁰ RAKODCZAY, *i. m., I, 239.*

¹⁷¹ *Uo., 150; 170–172.*

¹⁷² *Egressy Gábor válogatott..., i. m., 130.*

színésznek anyagi áldozatot is kellett hoznia, úgy vélem, a különféle indíttatások nem választhatók el egymástól. Nem valószínű, hogy Egressy a saját pénzét kockára téve akkor is hajlandó lett volna népművelő szándékkal vendégszereplést vállalni, ha tudja, hogy anyagi haszna nem származik belőle.

„KOSZORU, ÉS MEGSZÁMITHATLAN KIHIVÁSOK”

Kövér György szerint a kultúra és az életforma egymáshoz való viszonya a következőkképpen írható le: „a foglalkozás a célszerűség szempontján keresztül nyilvánvalóan meghatározza az egyén életformáját, a jövedelem behatárolja, hogy milyen lehetőségek, korlátok között választja meg életstílusát, s hogy milyen aspirációi vannak, arra a ranghoz illő reprezentációs igény a legfőbb indíték”.¹⁷³ Egressy számára az 1837 és 1848 közötti időszak az egzisztenciateremtés és a karrierépítés ideje volt. Talán a polgári ízlésvilágot tükröző családi otthon megteremtését követően valamikor az 1840-es évek közepén, amikor mindhárom gyermeke sikeres tanítatásáról is gondoskodott, érezhette úgy először, hogy eljutott ahhoz az életformához, amelyet magához méltónak gondol, s amely a szakma gondtalan művelését is lehetővé teszi. Az egzisztenciális viszonyok lassú normalizálódása persze még nem a színészet hivatásosodását jelzi, de Egressy pályáján segít annak megértésében, hogy a későbbi magánirataiban miért szorulhattak háttérbe a pénzügyi feljegyzések. Noha az 1850-es és 1860-as években egy-egy vendégszereplésén szerzett jövedelmét a feleségének írott levelekben legtöbbször feljegyezte, kiadási naplót 1844 után már nem vezetett. Nyilvánvalóan addigra rögzültek benne, hogy a pesti lakás fenntartását illetően milyen költségekkel kell számolnia, mennyibe kerül a gyerekek ellátása, s ha él azzal a jogaival, hogy a színházi szünetekben vendégszerepelni megy, akkor a pesti fizetése mellett mekkora jövedelemmel számolhat. Egressy a kiadási napló szerint nem fukarkodott, feleségét mindig meglepte valamilyen ajándékkal, de a pénzt mindig úgy osztotta be, hogy a jelmezbérlésen túl az egyéb szakmai kiadásaira is jusson. A színészpálya iránti elhivatottsága talán éppen ebben a tényezőben ragadható meg a legjobban: fontosnak tartotta, hogy tisztességes szinten meg tudjanak élni, de a külön keresetét *nem* az életszínvonal további emelésére fordította, hanem a szakmai továbbképzésére. Nemcsak felismerte, de be is bizonyította, hogy a pesti színészek az intézményesülésnek és

---

¹⁷³ KÖVÉR György, *A művelődés rétege* = GYÁNI Gábor, KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Bp., Osiris, 1998, 117.

a vidéki vendégszereplések kedvező jövedelmének köszönhetően akár külföldi utak, akár idegen nyelvű könyvek segítségével megindulhatnak a szakmai előhaladás útján. Tapasztalatainak sajtóbeli közzétételel tudatta a szakmával és a közönséggel, hogy ő a Nemzeti Színház színészeként vállalja a példamutatást. Tudatosságával tíz év alatt egy olyan erős lábakon álló pályát épített magának, amelynek eredményei a későbbi pályaszakaszokban majd visszaköszönnek.

LASSAN HALKULÓ VAD ŐRJÖNGÉSEK A BORÚS NAPOK (1849–1854)

– Fel fogok-e még valaha lépni
a nemzeti színpadon Mamikám?
– fel nemsokára.¹⁷⁴

A mottónak választott párbeszéd két beszélője Egressy Gábor és az 1842-ben elhunyt édesanyja szelleme. Egressy kérdése 1854. február 25-én egy asztaltáncoltatás közepette hangzott el; a jelenetet ő maga örökítette meg a *Társalgás a szellemekkel* című jegyzetfüzetében. Tarjányi Eszter *A szellem örvényében* című munkájában (az említett forrás ismerete nélkül) a színész monográfusára, Rakodczay Pálra hivatkozva e szellemidézés kapcsán a következőt jegyzi meg: „Egressy Gábor 1850-ben tért haza Törökországból, ahová Bemmel együtt menekült. Korábbi forradalmi magatartásáért nem szerepelhetett a színpadon, csak 1854-től léphetett fel újra. Biztató szóért [...] kérdezősködött a szellemeknél.”¹⁷⁵ Ha az anya szelleméhez intézett kérdést Egressy ebből az időszakból származó magánjellegű írásainak tematikájával vetjük össze, azt látjuk, hogy ez a dilemma az emigráció kezdetétől, 1849. augusztus végétől egészen a színpadtól való eltiltás megszűnéséig, 1854 májusáig folyamatosan visszatér. Az emigráció ideje alatt a feleségének írott levelekben, az osztrák seregbe besorozott nagyobbik fiúnak küldött beszámolóiban, de érezhetően ott van azokban az elveszett, valamikor 1854. február eleje és március 19. között Arany Jánosnak írott levelekben is, amelyek tartalmát Arany 1854. március 19-i válaszleveléből lehet rekonstruálni: Egressy tudatja Arannal, hogy a sorsa még mindig nem rendeződött, továbbra sem engedélyezik színészi pályájának folytatását, ezért pénzkeresés céljából egy színészeti könyv írására és kiadására készül, s kéri a költőt,

---

¹⁷⁴ EGRESSY Gábor, *Társalgás a szellemekkel*, OSZK Kt., Oct. Hung. 611, II, 2v.

¹⁷⁵ TARJÁNYI Eszter, *A szellem örvényében: A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*, Bp., Universitas, 2002, 54. Bár Tarjányi Eszter nem hozza szóba, hogy Rakodczay a család 1854. február 25-i szellemidéző estéjét tárgyalja, mégis fontos megjegyezni, hogy az Egressy-monográfia írója tévesen közli e szeánsz részleteit. Azt állítja, hogy az általam mottónak emelt párbeszéd Egressy Gábor és Petőfi Sándor szelleme között zajlott, holott Egressy jegyzeteiből pontosan kivehető, hogy Petőfi szellemével Egressy Etelka társalgott, a színész pedig az édesanyja szelleméhez intézte kérdéseit.

toborozzon előfizetőket, legyen ívtartó.¹⁷⁶ Ám a magánlevelek alapján hiába tűnik egyértelműnek, hogy az érintett öt év alatt azért ismételte meg számtalanszor a kérdést, mert a családja létfenntartását egyedüli bevételként biztosító színészfizetés hiánya szinte megoldhatatlan kényszerhelyzetbe hozta, a pályafutásának ezzel az időszakával foglalkozó tanulmányok mégsem tulajdonítanak ennek különösebb jelentőséget.

Egressy Gábort az 1849. júniusi fellépései után csak 1854. május 10-én láthatta újra a Nemzeti Színház közönsége. A szabadságharc leverését követően 1849 augusztusa és 1850 szeptembere között törökországi emigrációban volt, hazatérése után pedig évekre eltiltották a színpadtól. 1848-ban hiába újították meg újabb három évre a Nemzeti Színházzal kötött szerződését, az eltiltása miatt nem kaphatott fizetést, s 1854 májusáig vidéki vendégszerepléseket se vállalhatott. Az érintett időszak főbb történései a következők: Egressy az emigrációban a színészi pályájának ellehetetlenülése miatt számba veszi a jövedelemteremtési lehetőségeket, dilemmázik a hivatásválasztásról, leltárt készít otthoni ingóságairól, megszervezi családjának törökországi kiutazását; körvonalazza *A színészet könyve* szépirodalmát és szakirodalmát, összeírja az 1848-ig megjelent színészetelméleti írásainak megjelenési helyét és érdeklődik gyűjteményes kötetben történő kiadásuk iránt. Előbb a családi kapcsolattartás érdekében, később a hazautazási engedélye miatt az emigráció alatt kapcsolatban van az osztrák kormány ügynökével, Zerffi Gusztávval és a bécsi titkosrendőrség délkelet-európai szervezetének vezetőjével, Gabriel Jasmagyval, s úgy tűnik, segítségükért cserébe besúgóként jelentéseket készít a Törökországban történekről. Hazatérése után, 1850 októberétől a pesti hadbíróshoz idézik kihallgatásokra, az osztrák kormány lefoglalja a család ingóságait, ezért Egressy hasznbérbe veszi sógora, Szentpétery Zsigmond bútorait. Többször sikertelenül kérvényezi színészi pályájának folytatását; kiadja az *Egressy Gábor törökországi naplója*

---

¹⁷⁶ Az Arany János 1852–1856 közötti levelezését tartalmazó kritikai kiadás Egressy elveszettnek vélt leveleit nem próbálja datálni, Sáfrán Györgyi csak annyit tüntet fel, hogy azok Arany válaszelevelét megelőzően, 1854. március 19-e előtt íródtak. E válaszzelevelhez tartozó jegyzetapparátus szerint a sajtó alá rendezőnek nem sikerült megfejtene, hogy Egressy 1854-ben egy színészi könyv kiadását tervezte. Pedig ez a momentum a segítségünkre lehet: a Pesti Napló és a Hölgyfutár 1854. február 4-én arról értesítette olvasóit, hogy Egressy Gábor *Magyar színészet könyve* címmel könyvkiadást tervez, s a kötetre Kozma Vazul nyomdásznál már lehet prenumerálni. Mivel Arany válaszelevelének kezdete elárulja, hogy Egressy az első levélhez egy előfizetési ívet csatolt, feltételezhető, hogy a színész az érintett levelet 1854. február elején, a hirdetésekkel körülbelül egyidejűleg írta. A második Egressy-levél keletkezési idejét jóval nehezebb behatárolni. Arany levele hiába segít eligazodni abban, hogy a fennmaradt Egressy-hagyatékban a szellemidéző összejegyzetelekről szóló jegyzeteket között olyat kell keresnünk, amelyben szó van arról, hogy az Egressy család Petőfi szellemét idézi meg és halálának körülményeiről érdeklődik, mivel az ez idő tájt keletkezett jegyzet, az 1854. február 25-i keltezésű nem tartalmaz Petőfi halálával kapcsolatos információkat, csak annyit sejtethetünk, hogy e szeánszot még újabbak követték, s a levél leghamarabb február vége felé íródhatott. Vö. Arany János Egressy Gábornak, Nagykőrös, 1854. március 19. = ARANY János *Összes művei* (a továbbiakban: AJÖM), kiad. SÁFRÁN Györgyi, XVI, Bp., Akadémiai, 1982, 400–402. A vonatkozó jegyzet: 968.

1849–1850 című munkáját; szigorú diszkrécióval, nevének nyilvánosságra hozatala nélkül havi 50 pengőforint fizetéssel 1851-től rendezőként alkalmazták a Nemzeti Színháznál; 1851 augusztusában kegyelmet kap; 1854-ben egy magyar nyelvű színészeti tankönyv megírását és kiadását tervezi.

Rakodczay Pál távolságtartással szemléli az élettörténetnek ezt a szakaszát, nem sikerül zökkenőmentesen beillesztenie munkájának Egressy színészsikereire koncentráltó narratívájába. Az eseménytörténetet a törökországi tartózkodástól az amnesztia kihirdetéséig, 1851. augusztus 25-ig követi nyomon, s bár a könyvben tételszerűen az 1851 szeptembere és az 1854 nyara közötti időszak is szerepel, a vonatkozó passzusokban mégis alig elevenít föl olyan eseményt, amely közvetlenül kapcsolatba hozható lenne Egressyvel. Rakodczay a törökországi napló tárgyalásakor érezhetően zavarban volt, a tiszteletadás mellett számba kellett vennie a szöveg Kossuth-ellenes megnyilatkozásait és a 20. század első évtizedében inkább még szóbeszédre épülő feltételezést: a színész az emigrációban az osztrák kormány ügynöke volt. Az előbbi esetben azt bizonygatja, hogy az egykorú befogadók túloztak, Egressy Kossuth-ellenes szavai nem is igazán támadó hangvételűek.¹⁷⁷ A besúgói működést illetően már nem tud ilyen határozottan fellépni, s így inkább nem fűz semmiféle megjegyzést azokhoz a szövegrészekhez, ahol Egressy és Zerffi Gusztáv, valamint Egressy és Gabriel Jasmagy kapcsolatát említi.¹⁷⁸ De e kérdés tárgyalásakor nemcsak a kultuszteremtés fékezi tollát, hanem az is, hogy a könyv írásának idején, 1903 és 1911 között még nem juthatott hozzá bizonyos kéziratokhoz, s a témát feldolgozó szakmunka sem állt még a rendelkezésére. Bajban van az olyan mondatokkal is, amelyekben Egressy arra figyelmezteti feleségét, hogy amennyiben a szabadságharcban való szerepvállalásáról kérdezősködnének, akkor „mond meg édes, hogy én, mihelyt a’ császári seregek be jöttek az országba Vindischgrécz herczeg alatt, én biztosi hivatalomról azonnal lemondottam még a mult évi decemberben, és hogy a’ mint a’ körülmények engedték azonnal vissza tértem előbbi békés pályámhoz a’ színészethez, ’s mond meg, hogy én a’ politicával soha nem foglalkoztam életemben; ez egyetlen egyszer is a kénytelenség, az erkölcsi erőszak sodort belé.”¹⁷⁹ Ezek után Rakodczay úgy érzi, sokkal okosabb, ha tartózkodik az elemző értelmezéstől, s az amnesztia körülményeinek ismertetésével lezárja ezt az időszakot.¹⁸⁰ A továbbiakban Egressyt mintegy

---

¹⁷⁷ RAKODCZAY, *i. m.*, I, 445–450.

¹⁷⁸ *Uo.*, 437–438.

¹⁷⁹ *Uo.*, 433. Az idézett levél: Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Vidin, 1849. október 8., OSZK Kt., Levelestár.

¹⁸⁰ *Uo.*, 441–442.

mellékszereplővé minősítve a neoabszolutizmus által a Nemzeti Színházban betiltott darabokat, a társulat tagjainak szerepeit, az Egressy-tanítvány, gróf Bethlen Miklós Nemzeti Színház-beli fellépéseit, Ira Aldridge pesti vendégszerepléseit, az Egressy által tervezett (de ekkor el nem készült) színészeti tankönyv közelgő megjelenéséről szóló sajtóhirdetéseket és a család szellemidéző estéit tárgyalja.¹⁸¹

A későbbi szakirodalom a Rakodczay által ismertetett eseménytörténetet még tovább szűkíti. Miután 1918–1919-ben a bécsi udvari levéltárat megnyitották a kutatók előtt, a legtöbb figyelmet a Kossuth Lajossal kapcsolatos emigrációs eseményekre és a Törökországban is tevékenykedő osztrák államrendőrségre vonatkozó iratok kapták. Hogy a színész kapcsán a besúgás gyanúja komoly érdeklődésre tartott számot, azt leginkább az bizonyítja, hogy az Egressy-monográfia egyik szakértő olvasója, az irodalmi és színházi kritikus Kárpáti Aurél szinte csak ehhez a fejezethez fűzött szöveges széljegyzetet. Kárpáti információi a bécsi levéltár anyagát 1920-ban átnéző és feldolgozó Tábori Kornéltól származnak: „Tábori Cornél az első világháború után a bécsi titkos levéltárban megtalálta és kijegyezte Egressy »kémjelentéseit« – amelyek (szerinte) elég »enyhék« voltak. Az ő szóbeli közléséből tudom ezt. K. A.”¹⁸² Deák Ágnes a neoabszolutizmus korából származó besúgólisták elemzéséről írott tanulmányából tudjuk, hogy Tábori az államrendőrség magyarországi ténykedéséről elsőként publikált.¹⁸³ Innentől kezdve a vád és a védelem egyaránt igyekezett rekonstruálni Egressy és az osztrák kormány áttételes kapcsolatát. Az értelmezések többsége nem tárgyalja emigrációjának körülményeit, az informátori működést az egyidejű eseményektől függetlenül, önálló epizódként kezeli.¹⁸⁴ Nem hivatkoznak Rakodczay monográfiájára, pedig az világosan rámutat arra, hogy a besúgói szerepvállalás korántsem tekinthető a Törökországban töltött idő egyedüli jellemzőjének.

Frank Tibor szerint a színész Zerffi Gusztáv konfidense volt, s ezt három forrás is egyértelműen igazolja. Egyrészt azok az 1849 ősztől folyamatosan születő levélrészletek, amelyekben Egressy arra inti feleségét, hogy a válaszleveleket Pestről ne közvetlenül neki, hanem Zerffinek címezze, másrészt az az 1849. december 2-án Zerffinek írott levele,

---

¹⁸¹ *Uo.*, 458–505.

¹⁸² *Uo.*, 434. A Kárpáti Aurél által széljegyzetelt példány a ceglédi Kossuth Művelődési Központ és Könyvtárban érhető el. Köszönöm a könyvtár dolgozóinak, hogy a kötetet rendelkezésemre bocsátották.

¹⁸³ DEÁK Ágnes, *Besúgólisták a neoabszolutizmus korából*, Aetas, 2006/4, 21–22. Kárpáti Aurél másik széljegyzete megerősíti Deák Ágnesnek azt az észrevételét, miszerint Tábori a *Titkosrendőrség és kamarilla* címmel megjelentetett monográfiájából több besúgó nevét is kihagyta: „Tábori mondta nekem, hogy Asbóth is küldött Bécsbe kémjelentéseket. Könyvébe Tábori ezeket sem vette fel. K. A.” RAKODCZAY, *i. m.*, I, 437. Deák Ágnes erre vonatkozó megállapítása: DEÁK, *Besúgólisták...*, *i. m.*, 22.

¹⁸⁴ Azoknak az írásoknak a számbavételétől most eltekintek, amelyek a forráskutatást nélkülözve véleményezik Egressy besúgói szerepvállalását. Vö. például PÉTER László, *„Egressy Gábor teljhatalmú kormánybiztos”* = *Uő.*, *Szegedi seregszámla*, Szeged, Bába és Társai Kft., 1999, 172–177.

amelyben arra kéri, hogy legyen családi levelezésének közvetítője, harmadrészt pedig az az 1850. június 16-án kelt és Zerffinek szánt beszámolója, amely a törökök ellen lázadó bolgárokról tartalmaz információkat.¹⁸⁵ De Frank Tibor a források összegyűjtését illetően hiába volt körültekintő, nem aknázza ki őket kellőképpen, s így nemcsak érvelésének logikai menete lett túlságosan elnagyolt (nem tisztázza, hogy Egressy kapott-e válaszleveleket, miért folyamodott Zerffihez segítségért, miért éppen a levéltovábbítás volt az együttműködésük egyik záloga, fizetett ügynöknek tekinti-e Egressyt), de mint majd látni lehet, olyan tényzerű megállapításokat is tett, amelyek legfeljebb valószínűsíthetők, de nem bizonyíthatók e kéziratok alapján.

Más forrásokra hivatkozik és egészen más következtetésre jut Gonda György. Ő a színész hazatérését követő egy évből származó autográfokat nézte át, s úgy véli, nem áll rendelkezésünkre olyan perdöntő dokumentum, amely minden kétséget kizáróan igazolná, hogy Egressy az osztrák titkosrendőrség fizetett embere volt. Nem tagadja, hogy az emigrációban kapcsolatban állt az államrendőrség ügynökeivel, de szerinte az amnesztiáig történt események inkább arra utalnak, hogy a besúgói szerepvállalása nem volt igazán jelentős. Egressyt a hazatérés után elhúzódozó kihallgatás-sorozatnak vetették alá, Alexander Bach a megtorlást illetően nem talált enyhítő körülményt, 1851 januárjában kötél általi halálra ítélték, végül augusztusban kegyelmet kapott; az amnesztiával egy ideig csak megtűrt alattvalója lett az osztrák birodalomnak, hiszen eltiltották a színészi pályától, s ezzel évekig attól a létalaptól fosztották meg, amelyre korábban családjá megélhetését alapozta.¹⁸⁶ Gonda György úgy véli, mindezek ellenére persze hihető, hogy az emigrációban kényszerült kisebb megalkuvásokra, de mint írja: „inkább Radnóti Klárával [...] értek egyet »Egész élete, hazafiúi lángolása, harcok igazságkeresése [...] ellentmond az árulás vádjának.« S valamint Petőfi: Egressy Gáborhoz című versének egy sorát – »Gyakran nem érti emberét a kor« – címként választó Steiner [sic!] Ágotával, aki [...] Egressy naplójának reprint kiadásában többek között ezt írja: »Ami pedig perdöntően szól mellette, az az, hogy bár pontosan ismerte a Habsburgok által oly nagyon keresett magyar korona rejtkehelyét, nem árulta el azt. Ha meg akarta volna vásárolni a maga számára a kegyelmet, e titok elárulásával kockázatmentesen megtehetette volna.«¹⁸⁷ (Ez utóbbi adatot Egressy Ákos az 1904-ben megjelent *Pályám emlékeiből (1849 – Világos után)* címmel

---

¹⁸⁵ FRANK Tibor, *Egy emigráns alakváltásai: Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892*, Bp., Akadémiai, 1985, 69–70. Frank Tibor magát a jelentést is közli: 238–239.

¹⁸⁶ GONDA György, „...Egressy Gábor színész és Kossuth kormánybiztosa”: *Egy év eseménytörténete – emigráció után*, Aetas, 2006/4, 115–125.

¹⁸⁷ Uo., 125.

kiadott visszaemlékezésében írja,¹⁸⁸ s mint arra Deák Ágnes figyelmeztet: ezen a ponton nem feltétlenül tekinthető e munka hiteles forrásnak.¹⁸⁹) Ez a morális indokokra épülő, egy erősen megkérdőjelezhető állítás feltétlen elfogadását is tartalmazó végkövetkeztetés nem lehet mérvadó arra nézve, hogy Egressy *nem volt* az osztrák titkosrendőrség *fizetett ügynöke*. Az emigráció körülményeinek elemzése, az emigráció alatti és utáni különböző típusú források egybe- és újraolvasása nélkül viszont nem formálható megalapozott vélemény arról, hogy milyen minőségben és milyen mélységben vett részt az osztrák titkosrendőrség munkájában.

Noha a következőkben e kérdés újratárgyalására is kísérletet teszek, mégis az idézett tanulmányokkal ellentétben *nem* a feltételezett besúgói működést tekintem az érintett időszak mindent meghatározó jellemzőjének. Vizsgálódásom középpontjában a színészpálya ellehetetlenülésével járó problémák és Egressy saját pályaválasztásához való ragaszkodása áll. Mivel ezek a témák egyaránt jellemzik a törökországi távollét időszakát és a hazatérés utáni három és fél évet, a záró évszám 1854 májusa lehet, amikor is Egressy engedélyt kap színészi pályájának folytatására. Források tekintetében elsősorban a magánleveleire és a törökországi naplóra támaszkodom. Ám e szövegtörzsek egészen más szempontú értelmezésével nemcsak a művészpálya kényszerű mellőzéséből fakadó gondok és az azok megoldására tett próbálkozások bemutatására van lehetőség, hanem a feltételezett besúgói szerepvállalás körülményeinek alaposabb megvilágítására is. Hiszen mint az egyes, osztrák hatáskörbe tartozó informátori tevékenységeket, a titkosszolgálati szervezetek működését tárgyaló újabb szakirodalom kérdésfelvetéseiből látszik, a téma feldolgozásakor nem hagyatkozhatunk csupán a hírszerzésről árulkodó iratokra. Lehetőségeinkhez mérten tudnunk kell, mikor és milyen körülmények között lett valaki az osztrák államrendőrség titkos alkalmazottja, milyen tényezők bírták rá erre a szerepre, számolnunk kell-e valamiféle kényszerrel, fizetett ügynök volt-e, vagy a sorsának jobbra fordulását remélte, remélhette a szolgálatokért cserébe?¹⁹⁰ Egressy esetében a történések

¹⁸⁸ Magyar Hírlap, 14(1904)/356 (december 25.), 54.

¹⁸⁹ Egressy Gábor tévesen azt tételezte, hogy Szöllősy Ferenc árulta el az osztrákoknak a magyar koronaékszerek rejtékhelyét. DEÁK Ágnes, *A koronás Wargha: Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában*, Bp., Akadémiai, 2010, 149. (Sőt Egressy Ákos Rakodczay Pálnak írott levelében azt állítja, hogy az apja egy asztaltáncoltatás közepette még Petőfi szellemétől is érdeklődött aziránt, hogy Szöllősy kitől tudta meg a koronaékszerek rejtékhelyét, s milyen jutalmat kapott az osztrákoktól az információért cserébe. Vö. Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1908. június 21., RAKODCZAY Pál leveles ládája: *Szinészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.)

¹⁹⁰ Módszertanilag a következő írásokat tekintetem irányadónak: DEÁK, *A koronás...*, i. m.; PAJKOSSY Gábor, „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe: Sedlnitzky magyarországi besúgói a reformkor hajnalán = *Miscellanea fontium historiae Europae: Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*, szerk. KALMÁR János, Bp., ELTE BTK, 1997, 335–357.; PAJKOSSY Gábor, *Toldy Ferenc*

egymás mellé rendeléséből, a közöttük fellelhető ok-okozati viszony feltárásából az is kiderül, hogy az 1849–1854 közötti kényszerhelyzet szinte minden egyes lépése (magánéleti és szakmai egyaránt) szorosan kötődik ahhoz a patetikusán megfogalmazott, de nagyon is életszerű kérdéshez: „Most már mit csináljak én, ki a’ magyar színészen kívül semmi féle mesterséghez nem értek?! Kinek a’ világon semmi más foglalkozáshoz ereje, képessége, szenvedélye nincs?!”¹⁹¹

„VAD ÖRJÖNGÉSEI VOLTAK AZOK EGY HAZAVESZTETTNEK”

A színész 1849. augusztus 23-án lépte át a török határt. A törökországi napló szerint 1849. augusztus 30-tól október 31-ig Vidinben, 1849. november 23. és 1850. február 26. között Sumlában volt. Innen az akkor török fennhatóság alatt lévő Belgrádba szökött, 1850. június elején itt várta az utána utazó családját. Június 10-én továbbhajóztak Konstantinápolyba, s június 25-től hazaindulásukig, 1850. augusztus közepéig ott tartózkodtak. Egressy vidini és sumlai mindennapjairól nagyon keveset tudunk. Vidinben a törökök a Duna-parton, a városon kívül jelöltek ki táborhelyet a magyar menekültek számára. Egressy csak 1849. szeptember 10-én kapott sátrat, addig a szabad ég alatt éjszakázik legényével. A tábort a török katonaság őrzi, a városba csak az őrség parancsnokának engedélyével lehet elmenni. A színész bejárja a török kézben lévő bolgár várost, többször végigmegy a bazáron, megfordul kávéházakban és fogadóknál. A napló 1849. szeptember 29-re datált bejegyzése szerint elhagyja a kijelölt tábort, s egy kocsmában bérel szállást, ahol a telt ház miatt többedmagával az udvaron, az eresz alatt kénytelen aludni. Később valamelyest normalizálódnak a szálláskörülmények: a törökök engedélyezik, hogy a magyarok a bolgárok lakta városrészben magánházaknál szobát béreljenek. 1849 októberében a törökök összeírták a magyar emigránsok nevét és foglalkozását, de mivel a polgári hivatások (képviselő, újságíró, alispán, szolgabíró stb.) ismeretlenek voltak előttük, azt kérték Kossuth Lajostól, hogy a nevek mellett mindenkinek a katonai rangfokozatát tüntessék fel. Így Egressyt, annak ellenére, hogy polgári menekült volt, őrnagynak tekintették, s tartáspénz gyanánt nyolc aranyat kapott a törököktől.¹⁹² A feleségének írott

---

pályaképehez = Magyarhontól az Újvilágig: Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára, szerk. ERDŐDY Gábor, HERMANN Róbert, Bp., Argumentum, 2002, 180–198. Különösen: 196–198.; SZILÁGYI Márton, Újabb adalékok Schedius Lajos titkos informátori tevékenységéről = Szövegkönyv: Tanulmányok Kerényi Ferenc hatvanadik születésnapjára, szerk. SZILÁGYI Márton, VÖLGYESI Orsolya, Bp., Ráció, 2005, 225–240.

¹⁹¹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Belgrád, 1850. április 30., OSZK Kt., Levelestár.

¹⁹² A vidini napokról: EGRESSY Gábor *törökországi...*, i. m., 21–82.

beszámolója szerint egy kocsival és négy lóval érkezett Törökországba, s mivel ez volt az összes „vagyon”, a kocsit és két lovat rögtön az első napokban el kellett adnia.¹⁹³ Vidini társas életéről nagyon keveset ír, bár jelzi, hogy mióta elhagyta a magyarok lakta táborhelyet, alig találkozik ismerőssel. Időnként részt vesz zenével, szavalással, dalénekléssel töltött esteken. Valamivel mozgalmasabbak a sumlai mindennapok. Itt kezdetben elhagyatott faházakban kapnak szállást, hol „a padláson keresztül az eget, a pallón át pedig a kamara földjét láthatni; s hol az égő gyertyát a szoba közepén eloltja a szél, melly átsivít a falak nyílásain...”¹⁹⁴ Így a decemberi hideg napokban ismerőseit látogatva házról házra járva tölti napjait, a hideg éjszakákon pedig a kaszárnyában elszállásolt Kmety Györgynél alszik. 1850. január 1-jén lakást bérel Timárral,¹⁹⁵ Házmán Ferencel és Grimm Vincével.¹⁹⁶ A színész megosztja szobáját Némethy Györggyel,¹⁹⁷ a Nemzeti Színház egykori kardalnokával. Hetente többször török fürdőbe jár, s bár az kiderül, hogy ezek társasági együttlétek voltak, a közvetlen környezetét sohasem fedi fel.¹⁹⁸

Egressy 1849 októberében Batthyány Lajos, Damjanich János és Kiss Ernő kivégzésére,¹⁹⁹ valamint a Vidinben megjelent osztrák császári tábornok, Franz von Hauslab²⁰⁰ megtorlást sejtető szavaira hivatkozva – „a’ tábornok nem csak hogy közbocsánatot nem hozott, és nem csak hogy semmi biztosításra nézve nincs utasítása a’ haza menendőkkel kegyelmes bánás iránt, hanem még olyasmit lehetett kivenni beszédéből, hogy a’ kik nagyobb mértékben vannak be bonyolodva a’ forradalom büneibe azoknak a’ hazamenetelt nem tanácsolja” – úgy ítélte, hogy „Amnestiára számolni, egy vagy két évvel előbb, keptelenség”.²⁰¹ Innentől kezdve a feleségének írott leveleiben a

---

¹⁹³ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Vidin, 1849. szeptember 18., OSZK Kt., Levelestár.

¹⁹⁴ EGRESSY Gábor *törökországi...*, i. m., 105–106.

¹⁹⁵ Valószínűleg Timári Imréről van szó.

¹⁹⁶ Ha hihetünk Egressy Ákos visszaemlékezésének, miszerint apja azt mondta a családnak, hogy ő tudott az 1853-ban előkerült, Szemere Bertalan, Házmán Ferenc, Grimm Vince és Lórody Ede közvetlen közreműködésével 1849 augusztusában Orsova környékén elásott magyar koronaékszerek hollétéről, akkor valószínűsíthető, hogy az információt ebben az időben, a két érintettel való együttlakás idején szerezte. A történetről Rakodczay is ír. Vö. RAKODCZAY, i. m., I, 444. A koronaékszerek sorsáról: DEÁK, *A koronás...*, i. m., 148–149.

¹⁹⁷ *A Magyar színházművészeti lexikon* Némethyről írott szócikkében nem helytálló az az adat, hogy az énekes a szabadságharc bukását követően Kolozsvárra ment. Vö. *Magyar színházművészeti lexikon*, szerk. TÖRÖK Margit, Bp., Akadémiai, 1994, 551.

¹⁹⁸ A sumlai napok: EGRESSY Gábor *törökországi...*, i. m., 105–162.

¹⁹⁹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Vidin, 1849. október 16., OSZK Kt., Levelestár.

²⁰⁰ Hauslab 1849. október 12-én jelent meg Vidinben; hazatérés esetén kényszorosozással járó amnesztiát ígért a menekülteknek. Török források szerint ekkor 2732 magyar tért vissza. Vö. HAJNAL István, *A Kossuth-emigráció Törökországban*, Bp., Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1927, I, 134–154.

²⁰¹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Vidin, 1849. október 16., OSZK Kt., Levelestár.

következő kérdésekkel foglalkozik: „mit csináltok ti két évig? miből fogtok élni, ha csak mindenteket felemészteni nem akarjátok? és mit fogok én tehetni?”²⁰²

A kiútkeresést és a bajok mihamarabbi orvoslását nehezítette, hogy Egressy hiába küldte haza a leveleket, a feleség válaszlevelei nyolc hónapig, 1850 áprilisáig nem jutottak el hozzá. Szentpétery Zsuzsanna először a férj 1849. szeptember 18-án kelt levelét olvashatta. Ez a kezdő sora szerint a harmadik hazaküldött levél volt (a fennmaradt hagyatékban ez az első emigrációs levél). Az Egressy kezébe eljutott első válaszlevél 1850. április 26-án kelt. Tőle tizenhárom emigrációból írott, kézbesítettnek tekinthető levél maradt fenn, a feleség válaszaiból pedig csak egy (az említett, 1850. áprilisi levél egykori létezéséről csak egy utalásból tudunk). Egressy leveleiből kiderül, hogy jóval többet írt – 1849 decemberében már több mint húsznál tart –, mint amennyi ma megvan, valószínűleg többségük útközben elveszett, el sem jutott Pestig. Ha a fennmaradt hazaküldött levelek datálásán végigtekintünk, akkor azt látjuk, hogy ő az emigrációs körülményekhez képest viszonylag sűrűn írt,²⁰³ a feleség viszont – valószínűleg félve az osztrák megtorlástól – a második, az 1850 májusában célba ért válaszával együtt mindössze hatot próbált eljuttatni hozzá.

A levelezés nagyfokú aránytalansága, féloldalassága Egressy részéről egy olyan sajátos levélköteget eredményezett, amely erősen különbözik a többi fennmaradt, feleségének huszonnégy éven át írott 120 levelétől. Ez utóbbiak esetében egyszer sem lehet olyan érzése a befogadónak, mintha valamelyiket korábban már olvasta volna. Az emigrációs levelek viszont olyanok, mintha egymás szövegvariánsai lennének. Ha nem ismernénk a körülményeket, és a datálás nem rajzolná ki a kronológiai rendjüket, azt hihetnénk, hogy ugyanazon írás különböző szövegállapotairól van szó, s a tartalmán csak egy-egy új emigrációs állomás körülményeihez mérten változtat. Sőt ezeknek a leveleknek még az írásképe is eltér a más évekből származóakétól. Annak érdekében, hogy minél több információt tudjon megosztani a családjával, minimális szövegtagolással él: apró betűkkel ír, rendkívül sűrűn rajzolja egymás mellé a betűket, a szavak közé nagyon rövid szóközöket iktat, a sorok között nem hagy térközt. Mivel az idő előrehaladtával sem tudott a levelezőtárs válaszához igazodni, s más kommunikációs csatornán keresztül sem szerzett tudomást arról, hogy van-e kézbesített levele (úgy tűnik, a család törökországi utazásáig az otthoni barátai közül senkinek sem írt), folyton ismételnie kellett önmagát. Két szólám fut

---

²⁰² *Uo.*

²⁰³ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Vidin, 1849. szeptember 18.; október 8.; október 16.; Sumla, 1849. november 25.; december 2.; 1850. február 3.; Belgrád, 1850. április 17.; április 30.; május 3.; május 9. (2 db levél); május 25.; május 30., OSZK Kt., Levelestár.

egymással párhuzamosan: az aggódó családfenntartóé és a pályáját kényszerűen mellőző színészé. Ám nem pusztán arról van szó, hogy tudatosítja az otthoniakban, hogy mihamarabb megoldást kell találniuk valamiféle jövedelemteremtésre, hanem arról is, hogy ő maga nagyon nehezen birkózik meg azzal, hogy szeretett és sikeres pályáját kiszámíthatatlan ideig mellőzni kényszerül. Szembe kell néznie széthullott pesti életével, én-azonosságát és szakmai identitását is tisztázni kell családjá és saját maga számára. Van-e már akkora szakmai tekintélye, s a Nemzeti Színház színészeként tíz év alatt szert tett-e akkora népszerűsége, hogy a színészi pályájához szorosan kötődő vállalkozásba, színészetelméleti tanulmányainak könyvformátumban történő megjelentetésébe fogjon? Képes lenne-e néhány év nyelvtanulás után színészként boldogulni Konstantinápolyban vagy Párizsban? A bevezető sorok mindig a család iránt érzett aggodalomról, a válaszlevelek hiányolásáról és saját helyzetének rövid ismertetéséről szólnak (hol tartózkodnak most, milyen a török „vendéglátók” és a magyar menekültek kapcsolata). Utána következnek a továbblépésre vonatkozó tervek és a kommunikációhiány kiküszöbölésére tett próbálkozások, javaslatok. Minden egyes levélben több kiútkeresési lehetőség szerepel, s ezeket nem egyszerűen felsorolja, hanem lehetőségeihez mérten igyekszik is körvonalazni a megvalósítás módját. A saját megélhetését illetően egyelőre abban bízik, hogy a törökök a tartáspénzt nem vonják meg tőle. A feleségétől pedig azt kéri, hogy amint lehet, utazzanak utána Törökországba, s egy ideig éljenek ott. Ha az általános amnesztiát otthon kihirdetik, akkor hazatérnek, ha pedig erre nem kerülne sor, akkor Nyugat-Európába vagy az Amerikai Egyesült Államokba költöznek. Eleinte nagyszabású terveket készít az otthoniak kiutazását illetően. Béreljenek hajót „a’ lejövetel végett, mert egy ilyen hajóra mindent felrakhatnátok a’ legutolsó seprőig. És, kimondhatatlan jó volna ha a’ zongorát, az új butort, és a’ régiek közül a’ szükségesebbeket, még a’ vas konyhát is elhozhatnátok, mert itt török honban, édes a’ butornak híre sincs [...]”²⁰⁴ További lehetőségként számításba veszi azt is, hogy a család megérkezése után rögtön Amerikába mennek, s ott majd földművelésből élnek, vagy Franciaországba költöznek, ahol színész vagy a pesti Nemzeti Színház megbízásából párizsi színházi tudósító lesz, vagy Konstantinápolyban maradnak, s ott folytatja a színészetet. Ezek a tervek rapszodikusán újra és újra feltűnnek a feleségnek írott levelekben. Egressy csapong, tervezget, de úgy tűnik, a többnyire szóbeszédre épített fontolgatásoknál nem jut tovább. Nyilván a józan ítélőképességét nagyban befolyásolta az

---

²⁰⁴ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Vidin, 1849. szeptember 18., OSZK Kt., Levelestár.

is, hogy a magyar menekültek, legalábbis az a közeg, amely nem az egykori politikai és katonai elit részét képezte, csak hírfoszlányokból, időnként Magyarország és Törökország között ingázó küldöncöktől, és mint írja: Vidinben egy szerb lapból értesült az otthoni állapotokról. Akárhányszor csak ír a török porta vagy az osztrák kormány döntéseiről, mindig kénytelen hozzátenni, hogy e hír szóbeszéd útján jutott el hozzájuk, s nem tudni, mi igaz belőle. Éppen ezért a levelekből nagyon nehéz kiszűrni, hogy melyek azok a tervek, voltak-e egyáltalán olyan tervek, amelyeket hosszútávon is életképesnek gondolt, s melyek azok, amelyek pillanatnyi mentsvárként, kósza ötletként vannak csak jelen. Persze a levéltémákat a személyes érdekeken túl nagyban befolyásolta az óvatosság is – Egressy úgy vélte, hogy az osztrákok felbontogatják a magánleveleket. Például eszébe sincs rákérdezni, hogy mi van a szabadságharcban vele együtt harcoló bajtársaival, a szabadságharc bukását követően milyen méreteket öltött a megtorlás.

Egressy eleinte a postai út mellett személyes ismeretségek révén, hazautazó magyarok által is igyekezett kapcsolatot teremteni az otthoniakkal:

Ezt a levelet egy kézműves ifju vállalta el kézbesíteni nektek, egy Balog nevű Miskolczi fi, ki mint Szabó legény vándorolt ide ki és sokáig lakott Constantinápolyban, most a magyarhoni jó hírekre megindult ezelőtt egy hónappal, és csak itt értesült a haza elbukása felől. A legközelebbit egy Mádi nevű Pesti lakos vitte, ki Hajniknál volt szolgálatban, 's innen visszament ezelőtt mintegy két héttel.²⁰⁵

Mivel válaszlevél egy hónap múltán, 1849 októberében sem érkezett, egyre kétségbeesettebben próbálta megfejteni a hallgatás okát. Eleinte arra gondolt, hogy talán azt hiszik, meghalt, majd megijed, hogy néhány emigráns családjának meghurcoltatásához hasonlóan feleségét is bezárták.²⁰⁶ Egyszer egy küldönc azt a hírt hozza neki, hogy a Nemzeti Színháznál csak annyit mondtak, hogy Szentpétery Zsuzsanna nincs Pesten. E hírhez Egressy rögtön hozzáteszi, hogy „[m]ás valakinek vólt küldöttje, nem az enyim, 's meg lehet, hogy hazudik, – meglehet hogy utánad vagy nem mert, vagy restellett tudakozódni.”²⁰⁷ Nem érti, hogy lehet az, hogy a többiek sorra kapják otthonról a leveleket, hozzá pedig egy sem jut el.²⁰⁸ 1849 decemberéig a legváltozatosabb kapcsolati szálakon keresztül küld leveleket. A törökországi napló 1849. október 7-re datált részletéből például kiderül, hogy megjelent Vidinben egy magát angolnak mondó fiatalember (Egressy ismerte

---

²⁰⁵ *Uo.*

²⁰⁶ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Sumla, 1849. november 25., OSZK Kt., Levelestár.

²⁰⁷ *Uo.*

²⁰⁸ *Uo.*

őt látásból Pestről), s följánlotta, hogy segít a levélküldésben.²⁰⁹ Ezekből a napokból nem maradt fenn Egressy-level, nem tudni, ki lehetett a névtelen ismerős. Néhány héttel később már Zerffi Gusztávon keresztül igyekszik kommunikálni a családjával. Az 1849. október 25-én kelt és kézbesítettnek tekinthető levelében arra kéri feleségét, hogy „[l]eveledet egy másik borítékba téve, czimezd kívülről Dumont [Zerffi] Gusztáv urnak, a' Szardiniai Consulatushoz, – de németül vagy francziául; és utasítsd Belgrádba. Csupán csak ezen az uton juthat el hozzám leveled.”²¹⁰ Innentől kezdve folyamatosan arra inti Szentpétery Zsuzsannát, hogy Zerffin keresztül levelezzenek. Mint a törökországi napló 1849. október 30-i bejegyzéséből kiderül, az egykori pesti újságíró-kritikus ez idő tájt Belgrádból Vidinbe utazott, s a bejegyzés időpontjában Egressyvel együtt jelen volt az Asbóth János szállásán rendezett összejövetelen.²¹¹ Frank Tibor úgy véli, Zerffi ekkor már az osztrák titkosszolgálat embere volt, aki az idő előrehaladtával igyekezett besúgóként „karriert” csinálni: Alexander Bach ágense akart lenni, aki már nem pusztán megfigyelője az emigrációs eseményeknek, hanem politikai hatóerőként annak sikeres bomlasztója is.²¹² Ennek érdekében maga is fogadott konfidenseket, s feltételezhetően így került kapcsolatba Egressyvel. Az együttműködésük kezdő dátuma ismeretlen, s bár a színész besúgói működését csak 1850 júniusától lehet dokumentálni, Frank Tibor mégis úgy véli, már korábban is készített jelentéseket. Ezeket Zerffi bedolgozta a saját beszámolóiba, illetve a fennmaradt, Egressy saját kezű, 1850. júniusi jelentését az egyik riportjához mellékletként is csatolta, sőt még németre is lefordította. Az osztrák titkosrendőrség ügynöke Egressy információiért cserébe úgy tűnik, azt ígérte, hogy segíti a színész és felesége levélváltását, de ennek nem valószínű, hogy minden esetben eleget tett – Egressy 1849 decemberében azt írta Zerffinek, hogy már húsz levelet küldött haza, de válasz még mindig nem érkezett. Ennek ellenére „mindvégig a legnagyobb bizalommal volt” Zerffi iránt, s ezért azt gyanította, hogy a levelek azért nem jutnak el hozzá, mert az osztrákok még az ágensen keresztül küldöttkeket is elkobozzák.²¹³ Frank Tibornak abban igaza van, hogy Egressy a feleségét végig arra biztatta, hogy Zerffinek küldje a válaszleveleit, ám ez a hivatkozott, 1849. december 2-án Zerffinek címzett levél inkább azt mutatja, hogy nem volt mindig feltétlen bizalommal íranta. Először is tisztázni kell, hogy ehhez a levélhez csatolt egy feleségéhez szóló, de Kozmovszky Antal nevére címzett levelet is. A két levél egészen

---

²⁰⁹ EGRESSY Gábor *törökországi...*, i. m., 58.

²¹⁰ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Sumla, 1849. november 25., OSZK Kt., Levelestár.

²¹¹ EGRESSY Gábor *törökországi...*, i. m., 80.

²¹² FRANK, i. m., 47–54.; 63.

²¹³ *Uo.*, 69–70.

biztos, hogy szándékosan került egymás mellé, Egressy ugyanis tudatja Zerffivel, hogy ezúttal egy régi ismerősén, Kozmovszkyn keresztül próbál kapcsolatba lépni a családjával. Ezek a levelek ma az Egressy-hagyatékban összetűzve fellelhetők, ami azt mutatja, hogy a színész valami miatt visszatartotta őket, nem kerültek Zerffi kezébe. Ha Zerffi a neki írott levelet olvasta volna, akkor szinte teljességgel kizárt, hogy az ma az Egressy-hagyatékban lenne. (Frank Tibor erre a részletre nem figyelt, s ő kézbesítettként kezeli e levelet.) Ezt a feltételezést az is megerősítheti, hogy Egressy 1849. december 2-án még egy levelet írt a feleségének, s azt Zerffitől függetlenül, valamilyen más úton juttatta haza. Ha vakon bízott volna benne, akkor nem áll el attól a tervétől, hogy rajta keresztül is tudósítson a hónapok óta nem jelentkező családjának. De a Zerffinek szánt levél alapján nemcsak a feltétlen bizalom kérdőjelezhető meg, hanem az a feltevés is, hogy Egressy már onnantól kezdve besúgóként működött, hogy a családjával való levelezés lebonyolítására megkérte az osztrák államrendőrség titkos alkalmazottját:

Érezve, hogy kegyed helyzetében én sem tennék kevesebbet szerencsétlen honfitársaim irányában, e gyakori alkalmatlan megkereséseimmel talán nem megyek túl azon igényeken, mikre kegyed szintolly nem mint hazafias részvéte fölhatalmazott.

Több mint husz leveleimre miket különböző utakon küldék magyarhonba családomhoz, még egyetlen sor választ sem kaphaték. Utoljára már azon kétely is megszállott, hogy vajon családomnak kegyed czime alá rekesztett leveleim szinte nem maradnak e osztrák kezekben. Azért valamint én nem az előbbi czim alá zártam nőmhöz intézett, 's ide mellékelt leveletem, vajon nem fogja e kegyed is czélszerűnek találni, olly utasítást adni nőmnek, hogy válaszáat nem Dumont Gusztáv urhoz utasítsa közvetlenül, hanem kegyednek egyik ismerőse 's megbízottjához ki Zimonyban lakik – ha ilyen találatnék csakugyan, ki aztán, – a' benső boríték kegyedhez levén czimezve, – kegyed kezeihez juttatná azt.

Miket ujságul irhatnék, azokat kegyed bizonyosan jobban fogja tudni; sorsunk fölöl pedig a' mi még tudni való lehet feltalándja kegyed nőm levelében, mellyet nyitva bírok ezennel kegyed kezeire.²¹⁴

Egressy részéről azt látjuk, hogy a családjával való mihamarabbi kommunikáció reményében folyamatosan leveleket írt Zerffinek, s azt szerette volna elérni, hogy tudomásul vegye a patthelyzetét, s annak feloldásában segédkezzen. Valószínűleg 1849. október közepétől írt leveleket az ügynöknek,²¹⁵ s tisztában volt azzal, hogy Zerffi a levélközvetítésekért cserébe beszámolókat vár tőle. Ám úgy tűnik, volt olyan eset, hogy

²¹⁴ Egressy Gábor Dumont [Zerffi] Gusztávnak, Sumla, 1849. december 2., OSZK Kt., Levelestár.

²¹⁵ Az együttműködésük ennél korábbra nemigen datálható, a színész ugyanis 1849 szeptemberében még arra ösztönözte feleségét, hogy Monsieur Gabriel de Galamboche névre címezve egyszerre két levelet adjon postára: az egyiket Vidinbe, a másikat pedig Konstantinápolyba küldje. 1849. október 8-án pedig azt találta ki, hogy Szentpétery Zsuzsanna a vidini gőzhajózási hivatalnak címezze a válaszleveleket. Vö. Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Vidin, 1849. szeptember 18.; október 8., OSZK Kt., Levelestár.

Egressy igyekezett kibújni a besúgói munka alól („Miket ujságul irhatnék, azokat kegyed bizonyosan jobban fogja tudni”), s Zerffi honfitársi jóindulatára (mint ahogy erre magát Zerffit is emlékeztette) bízta a családi kapcsolatfelvétel esetleges sikerét. Ez az egyetlen levél természetesen nem tisztázza megnyugtatóan a kapcsolatukat, de két dolgot legalább sejtet. Egyrészt azt, hogy nem feltétlenül beszélhetünk a megismerkedésük kezdetétől olyan Egressy-beszámolókról, amelyeket Zerffi értékesnek ítélt, és saját riportjainak írásakor jól tudott hasznosítani, másrészt azt, hogy a színész 1849 végéig inkább csak alkalmi közreműködő lehetett. De az is világosan kiderül, hogy ő 1849. október 25-től kezdve csak a feleség válaszleveleinek szempontjából tartotta a levéltovábbítás kizárólagos célszemélyének Zerffit. (A többi csatorna, amelyeken keresztül ő levelet küldött, csak a Törökországból Magyarországra intézett levelek esetében működött, hiszen az emlegetett hazautazóktól a válaszlevél közvetítését már nem lehetett várni.) S úgy tűnik, eleinte azt gondolta, hogy a magánleveleket előszeretettel bontogató osztrákok miatt nagyobb sikerrel remélhet válaszlevelet, ha azt nem a saját nevére címezteti, hanem egy Törökországban tartózkodó, osztrák érdekeket szolgáló bennfentesnek. Ugyanakkor Zerffi feltételezett nemtörődömségével is óvatosan kell bánnunk, muszáj hangsúlyozni, hogy nem tucatszámra eltűnt levelekről van szó. Szentpétery Zsuzsannának mindössze négy levele nem ért célba, s egyáltalán nem lehet tudni, hogy ezek mely hónapokban íródtak, Pestről eljutottak-e egyáltalán az ügynök kezébe, sőt az sem derül ki, hogy a feleség hallgatott-e Egressyre, s az általa írtak szerint Zerffinek címezte-e a leveleit (később Egressy kérésére nem írja meg, hogy mi módon küldte őket). E levelek eltűnésének hátterében nem valószínű, hogy szándékosság áll, ugyanis az 1849. júniusában újjászervezett osztrák titkos postai irodának, a „Sifirozó és fordítói munkák osztályá”-nak nem volt célja a levélvisszatartás, az ellenőrzéssel megbízott postai páholyok csak egy másolás erejéig tartották maguknál a küldeményeket.²¹⁶ Egressy elveszett leveleit pedig azért nem írhatjuk feltétlenül Zerffi számlájára, mert kiderült, hogy a színész a legkülönbélebb csatornákon keresztül próbálkozott a levélküldéssel – még Nyugat-Európa felé küldve is adott postára leveleket:

Hat hónapon által, mióta a' hontalanság, 's árva családalanságnak olly végtelenül boldogtalan napjait élem, még egy betű választ sem vettem tőled, sem a' hírek leg parányibb fuvalma felöletek, nem jutott el hozzám, azon tömérdek *leveleim után*

---

²¹⁶ DEÁK Ágnes, *Szigorúan ellenőrzött levelek: Az 1849 utáni politikai elit titkos postai megfigyelése*, Múltkor, 2011. tavasz, 53.

*mellyeket a' leg különbözőbb utakon, még anglián és franczia országon keresztül is hozzátok intézni, minden alkalmat felhasználtam.*²¹⁷

Egressy 1850 februárjától már nemcsak amiatt aggódott, hogy miért nem kap még mindig válaszokat, hanem azért is, mert nem tudta, hogy a levelei közül vajon a Vidinből vagy a Sumlából küldöttüket kézbesítették-e. Ennek azért van nagy jelentősége, mert a család törökországi kiutazását illetően a feleségének írott levelekben különböző lehetőségeket mérlegelt. S mivel választ nem kap és fogalma sincs arról, hogy melyik levelét olvasták, attól fél, hogy a család még olyan feltételek szerint indul el, amelyet ő már régen elvetett vagy módosított (például nem mindegy, hogy melyik városban találkoznak).²¹⁸

Ráadásul időközben osztrák nyomásra megkezdődött az emigráció szétszórása: Kossuthot ötvenhat társával (Egressy szerint nyolcvan) Kütahjába,²¹⁹ Kis-Ázsiába telepítették, a török állampolgárnak tekintett renegátokat pedig a szíriai Aleppóba vitték.²²⁰ A Sumlában maradtakat – így Egressyt is – pedig arra figyelmeztették, hogy április végéig döntsenek a sorsukról. Külföldre és Magyarországra nem engedik őket, a porta „vendégszeretetét” viszont csak akkor élvezhetik tovább, ha letelepsznek valamelyik török tartományban és hivatást választanak maguknak.²²¹ Egressy valószínűleg ebben a szorult helyzetben döntött úgy, hogy nem bízhatja tovább a vakszerencsére a családdal való kapcsolatfelvételt, s csak akkor járhat sikerrel, ha behódol az osztrák államrendőrség ügynökeinek. 1850. február 3-a után egy ideig felhagy a levélírással, s csak akkor küld újra levelet a feleségének, amikor már biztos benne, hogy az általa jóakaróinak nevezett titkosrendőrség emberei kézbesíteni fogják azt a válaszlevéllel együtt.

Először az akkor éppen Sumlában tartózkodó, a császári rendőrség külföldi informátoraként az emigráció szétszórását felügyelő Gabriel Jasmaghoz fordult segítségért.²²² Megismerkedésük pontos dátumát és körülményeit nem ismerjük, azt viszont a törökországi naplóból tudjuk, hogy Jasmagy valamikor 1850 januárjában érkezett Sumlába, s február 28-án már Egressy személyes ismerőse volt.²²³ A feleségnek 1850. április 30-án írott leveléből kiderül, hogy Jasmagy innentől kezdve egyengette a sorsát, de arról továbbra is csak sejtéseink lehetnek, hogy mindez Egressy részéről milyen szintű

²¹⁷ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Sumla, 1849. december 2., OSZK Kt., Levelestár. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

²¹⁸ EGRESSY Gábor *törökországi...*, i. m., 161–162.

²¹⁹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Belgrád, 1850. április 30., OSZK Kt., Levelestár.

²²⁰ HAJNAL, i. m., 404–437.

²²¹ EGRESSY Gábor *törökországi...*, i. m., 160–161.

²²² Jasmagyról lásd: FRANK, i. m., 46.

²²³ EGRESSY Gábor *törökországi...*, i. m., 162.

besúgói közreműködést igényelt. Jasmagy 1850. augusztus 26-án kelt levelében arról értesítette Karl Geringer bárót, hogy a színész jószolgálatokat tett a konstantinápolyi tartózkodása alatt, illetve az azt megelőző időszakban (hogy ez pontosan melyik hónapokat takarja, az nem derül ki²²⁴), s cserébe nem kért fizetséget.²²⁵ Ám azt nem csak ezekből a levelekből lehet sejteni, hogy Egressy nem pénzszerzés céljából vállalta az informátori szerepet.²²⁶ A titkosrendőrség ágensei (Zerffi és Jasmagy egyaránt) mindig úgy jelennek meg a törökországi naplóban és a feleségnek írt levelekben, mint akik sorsának jobbra fordulását segítik. Vagyis arra kérdésre, hogy Egressy milyen minőségben vett részt az osztrák titkosrendőrség munkájában, nagy valószínűséggel azt válaszolhatjuk, hogy nem volt fizetett ügynök, a közreműködéséért cserébe életútjának egyengetését kérte. Mivel Jasmagy mind az emigrációban, mind a hazatérés után védőszárnyai alá vette Egressyt, feltételezhető, hogy a színész 1850 januárjától rendszeres aktív besúgói működést vállalt. Azt viszont egyelőre homály fedi, hogy milyen ügyekben volt érdekelt. Valószínűleg ennek felfejtését nagyban nehezíti az, hogy a titkosrendőrség ágensei a saját riportjaikba beépítették a konfidensek által írt beszámolókat, s azokat leginkább csak akkor mellékeltek eredetiben, ha különösen informatívnak találták őket. Sőt a helyzetet tovább bonyolítja, hogy noha Egressy olvasott németül és feltehetően társalogni is tudott, nem biztos, hogy írni és fogalmazni is tudott olyan szinten, hogy ügynökjelentéseket írjon. Igaz, a Zerffivel való együttműködés esetében ezzel a jelek szerint nem volt gond, hiszen a neki szánt és fennmaradt beszámolóról tudjuk, hogy azt magyarul írta, s Zerffi fordította németre. Hajnal István szerint Jasmagy viszont nem tudott magyarul.²²⁷ Mivel Egressy és Jasmagy 1850 januárjától többnyire ugyanazonokon (Sumla, Konstantinápoly) a helyeken tartózkodott, könnyen előfordulhat, hogy nem is a források fennmaradásának esetlegességével kell számolnunk, hanem inkább azzal, hogy a színész életrajzában tájékoztatta Jasmagyot.

---

²²⁴ Noha az Egressytől származó forrásokban 1850 januárja előtt nem olvasunk Jasmagyról, nem kizárt, hogy már Vidinben ismerték egymást. A színésszel Vidinben és Sumlában is érintkező Perczel Miklós ugyanis 1849. szeptember 21. és 25. közötti időszakra vonatkozóan a következőt jegyzi fel a Törökországban vezetett naplójában: „Többek között van itt egy csinos barna fiatalember, valódi nevét senki sem tudja, beszél jól törökül; a törökök Jasmagnak hívják, mi írók teszen, nemsokára jöttünk után érkezett ide, eleintén igen liberális volt, de most már nemigen titkolja nemes professzióját, ajánlja magát – pénzért – többeknek megszóktetésére. Vö. PERCZEL Miklós, *Naplóm az emigrációból*, I, vál., bev., jegyz. ZÁVODSZKY Géza, szerk. PAPP János, Bp., Tankönyvkiadó, 1977, 46.

²²⁵ Gabriel Jasmagy Karl Geringernek, Konstantinápoly, 1850. augusztus 26., MOL D 51. 1419/1850. A levél lelőhelyét és magyar fordítását közli: GONDA, *i. m.*, 117.

²²⁶ A család kiutazása utáni, a konstantinápolyi tartózkodás alatti időszakból származik egy rövid utalás, amelyet esetleg úgy is lehet értelmezni, hogy Egressynek megfordult a fejében a fizetett ügynökség mint pénzkereseti lehetőség: „Van ugyan még egy kereset-forrásom, melly havonként nekem 8 aranyat hozna, de ennek nehézségei vannak.” Egressy Gábor Szentpétery Zsigmondnak, Konstantinápoly, 1850. július 22., OSZK Kt., Levelestár.

²²⁷ HAJNAL, *i. m.*, 333.

Egressy első, Jasmagyhoz intézett kérése a következő volt: járjon utána Bécsben, hogy hazatérése esetén (ha önként feladná magát a hatóságoknál) milyen büntetésre számíthat. A színész ekkor nyilván nem tudott arról a Magyar Hírlapban 1850. január 1-jén megjelent *Idéző rendeletről*, amely hatvanhat másik emberrel együtt felségsértéssel vádolta és haditörvényszéki vizsgálatot rendelt el ellene.²²⁸ Az 1850. április 30-án feleségéhez írott levele szerint Jasmagy azzal biztatta, hogy Ferenc József 1850 augusztusában magyar királlyá szeretné koronáztatni magát, s akkor „bizonyosan számíthatunk az Amnestia egy nemére”.²²⁹ Egressy a kedvező válasz ellenére úgy gondolta, muszáj a feleségével személyesen találkoznia (tudatja vele, hogy az esetleges osztrák megfigyelés miatt levél által ezekről még akkor is csak nagyon diszkréten értekezhetnének, ha a kommunikációjuk folyamatos lenne), hogy végre biztos forrásból értesüljön a magyarországi helyzetről, s arról, hogy van-e bármilyen remény a kegyelemre. Ezért Belgrádba megy, mint írja: „egy osztrák kormánybiztos [Jasmagy] segélye által sikerült végre kínos török rabságomból kimenekülnöm. Sumláról más fél hónapi nyomorteljes utazás után ide jutottam Belgrádba”.²³⁰ Ez a lépés sikerrel járt: az 1850. április 17-én írt levelére április 30-án kézhez kapta Szentpétery Zsuzsanna április 26-án kelt válaszát. Ez utóbbi levél elveszett vagy lappang, de Egressy válaszából kiderül, hogy a feleség nem helyeselte férje „szökését”, s a család helyzetéről igen szűkszavúan nyilatkozott, csak annyit tudatott, hogy Ákost besorozták az osztrák seregbe.²³¹ Egressy ezután igyekezett meggyőzni feleségét a maga igazáról, ismertette a körülményeit, s felhívta a figyelmét arra, hogy csakis egy személyes találkozó után dönthet a továbblépésről:

Ahmed effendi a török kormány részéről azon ajánlatot tette, hogy mindenikünknek ad hivatalt, olyat, minőhöz képességet érzünk; vallásunkat változtatni nem szükséges; és biztosítja eddigi rangunk vagy osztályzatunk szerinti fizetéseinket, holtig. Az osztrák biztos ellenben, kinek teljességgel nem tetszett hogy a' magyarok török szolgálatot vállaltak legyen[ek], – bár ezt nem akadályozhatta, – tudunkra adta, hogy a' ki külföldre kívánkozik, utlevéllel fog ellátni, és ingyen elszállíttatni a' kijelölt ország határaiig. A' törzstisztek török szolgálatot vállaltak. Mintegy hatvan főtiszt Amerikába megy, a' hátralevők egy része földet kért; egy része külföldre, egy része haza vágyik menni. – Most már mit csináljak én, ki a' magyar színészen kívül semmi féle mesterséghez nem értek?! Kinek a' világon semmi más foglalkozáshoz ereje,

²²⁸ Magyar Hírlap, 1850/40 (január 1.), 161.

²²⁹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Belgrád, 1850. április 30., OSZK Kt., Levelestár.

²³⁰ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Belgrád, 1850. április 17., OSZK Kt., Levelestár.

²³¹ Haynau az 1849. augusztus 18-án kiadott hadparancsában közölte, hogy a magyar seregben szolgált honvédeket és huszárokat kötelező érvénnyel be kell sorozni az osztrák seregbe. Ennek következtében 40–50 000 fő került a császári hadsereg állományába; a kényszersorozás a „legtömegesebb megtorló rendszabály volt”. Vö. HERMANN Róbert, *Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után*, Bp., Press Publica, 1999 (Változó Világ, 27), 93–94.

képessége, szenvedélye nincs?! Franciaországba menjek? Ha lehető volna is, hogy a francia nyelvet egypár év alatt annyira magamévá tegyem hogy felléphessek: miből éljünk addig, egy egész család? És akkor negyven három éves korral, megtört kebellem egy új egy bizonytalan életpályát kezdjek idegen országban, hol az idegen iránt olly kevés a türelem, mellynek társasági szokásai, fogalmai, ízlése, 's e szerint művészeti formái is egészen idegenek előttem, minthogy nem bennök születtem: Vagy Amerikába menjek földművelőnek, (a' mitől egyébként legkevesebbé sem idegenkedem,) vagy egy szóval olly lépést tegyek, melly egész családom jövőjére nézve elhatározó, – 's a' nélkül tegyem ezt, hogy a' te ohajtásodat nézetedet tudnám, hallanám, vagy a' nélkül – hogy az otthoni körülményeket voltaképen ismerném?²³²

Majd arra kérte feleségét, hogy mielőbb tájékoztassa őt hogylétükről:

Meg van-e még a' szép ősz parókám? Hát te rajtad édes senki sem könyörül? [...] Hol vagy most szállva édes? Elköltöztél-e a' nagy szállásról, és mikor? Etekem nemde gyakorolja a' Zongorát és Francziát?... [...] Árpádról mit sem irtál. Félek, hogy talán nem írhatál felöle vigasztalót. Tehát az én derék Ákos fiam örvezető! [...] Hány levelemet kaptad meg, mikor és minő uton? És te talán mindig postán irtál, hogy én meg csak egyet sem kaphaték meg?²³³

1850. május közepén Egressy a következő válaszlevelet kapta:

édes én neked már 6 levelet küldöttem egygyel még a kis arcz képet is el küldöttem ameljiken te én és Etel vólt lefestve gondoltam hogy az neked örömet fog szerezni és hogy egygyet sem kaptál megfoghatatlan azokba mind egyik be megirtam hogy hollakom és most a legutólsóba olja[n] zavart vóltam hogy még azt sem írtam meg hogy hollakom én édes bátyámnál lakom September ólta ő mikor haza jött egy egész hólnapig nem jádczot nem kapot fizetést sok és nagy utána való járásra juthatott ismét a Színházhoz de mégis csak megtörtént visszavétele édes őt isten a mi meg mentésünkre küldötte vissza merthamagamnak kellett vólna laknom ugy már mindenem elvették vólna de nálla levén a holmi mind az övé – Könyveid mind megvannak parókád is édes csak pénzem nincsen nem azért édes mintha elköltöttem vólna hanem iszonyu csapása istentől hogy saját gyermekemnek kellett ezt elkövetni rajtunk emlited édes hogy árpádról [Egressy Árpád] nem írtam semmit nem mert előerzeted jól mondja hogy vigasztalót nem írhaték ő édes egy elvetemedet fiu miljen nincsen töb az életbe ő tett koldussá minnjáunk haljad édes egy kufferbe vólt rakva mindenem mert féltem minden perczen hogy jönnek kobozni és hirtelen valameljik Szomszédomhoz be adhassam mindég a Zongora alat tartottam történik hogy mi etellel elmentünk fáji ferinéhez és a fiu a Szobába tanult és a Kuffert fel törte de nem a zárját vagy lakatját hanem a kétt sarkát szedde le és ismét hejretette mint vólt el vitte a nagy erszént és mi benne vólt 58 arany huszas pénz 142 f pengő tallér 62 darab 2 pengös – 4 arany gyűrüt az óra lánczot és el szökött velle vett it pesten magának egy lovat 95 fpengön mikor már őt magát megtallálták már akkor nem vólt meg a több pénzből csak 12 arany 14 pengő huszas 6 tallér az óra láncz és 1 gyűrű ezeket el hozták és velle egygyüt a fiut is a fiutól el lopták a pénzt öszve akat egy Kövesdi Sidóval és vele hálván a fiuval ellopta tölle és őt ott hagyta a korcsmába aludva [...] a fogadós ismerte a Sidót és meg is találta mert a

²³² Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Belgrád, 1850. április 30., OSZK Kt., Levelestár.

²³³ Uo.

tarisznya mibe a pénzt tette a fiu a Sidónál vólt de a semmit sem valván csak még többbe került nekem mert a két ut mit az ügyvéd tett 121 pengöbe került [...].²³⁴

A feleség bátyja, Szentpétery Zsigmond a Nemzeti Színház vezető prózaszínészeként és rendezőjeként hasonló anyagi körülmények között élhetett, mint Egressyék az 1840-es években. Életrajz híján családi állapotáról nagyon keveset tudunk, de úgy tűnik, az érintett időszakban már nem volt Éder Lujza színésznő férje, valószínűleg édesanyjával élt. (1852. március 30-án negyedszerre újránősült.) Szentpétery Zsigmond a család teljes ellátásán túl rendszeres pénzküldéssel az osztrák seregben szolgáló Ákosról is gondoskodott. Egressy a család állapota felől valószínűleg megnyugodott, ezekre a hírekre nem is reagált, csak ismételten mielőbbi indulásukat sürgette, valamint összeírta azokat a könyveket, amelyeket mindenképpen be kell pakolniuk. Azt kérte, hogy legalább háromszáz pengőforintot vigyenek magukkal, s a pénzt a következő módon szedjék össze:

Én azt gondolom hogy a' leg drágább és legszebb butor darabokat semmi esetre ne adnád el, hanem hagynád Zsigánál; [...] Tehát csak a' következőket kellene eladnod édes: a' kaszteneket mind az ötöt. A' vászonnal bevont divánt és székeit. A' nyoszolyákat. Az asztalokat mind: A fali tükröt. A konyha szereket és minden apróságot. ...

Meg kellene mulhatlanul tartani: A nagy divánt; A négy Nagyszéket. A zöld kanapét és székeit; a' kis fehér karszéket. A' zongorát. Az álló tükröt. Az ékszer pólcot. A' könyvszekrényemet, és benne a' honhagyandó könyveket. Az új öltöző kasztenemet; a' képeimet. Ezeken kívül mindent eladhatsz, még az ágyneműnek azon részét is, mellyet el nem hozasz [...].

Minthogy pedig – édes, – minél több pénzt szükséges otthon összeszerezned, tehát a' fent említett eladó tárgyak árán kívül, végy fel még minél nagyobb összeget a' Négy legnagyobb billikomra, a' takarékos pénztárból, – vagy ha lehet, Andris bácsitól [Fáy András]. [...] A Kassai poharat édes hozd el minden esetre. Hogy a' billikomok a' Zalogházban maradjanak édes, ezt azért nem szeretném, mert a' kamatok felemészténék az egészet, vagy pedig el is adnák. Ruhák közül csak a' használhatlanokat add el, a' többit hozd mind, mert semmi ruhám nincs, annyira, hogy már szégyellem is. [...] Szébb poharainkat és findsáinkat is szeretném ha hoznád!²³⁵

Szentpétery Zsuzsanna, Árpád és Etelka valószínűleg Zerffi segítségével 1850. június 7-én találkozott a színésszel Belgrádban,²³⁶ s úgy tűnik, némi készpénzen kívül csak

²³⁴ Szentpétery Zsuzsanna Egressy Gábornak, [Pest, 1850. május közepe], OSZK Kt., Levelestár. (A levél dátátlan.)

²³⁵ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Belgrád, 1850. május 30., OSZK Kt., Levelestár.

²³⁶ A találkozás előtt Egressy a következőkről tájékoztatta feleségét: „Szeress magadnak azonnal utlevelet, de csak Zimonyig, mellytől Belgrádot csak a' Száva vize választja el. Zimony a' határ városa Ausztriának. Ha gondolod, hogy Sajtó nevetekre nem kapnál utlevelet, más valaki által igyekezzél szerezni. Zimonyban szálj fogadóba, Pemszel nevű vendéglőshöz. Onnan üzend át, biztos ember által keresztnevedet az itteni Oroszlán című fogadóhoz, kinél szálva vagyok. A' többit elintézzük. Vagy pedig, még biztosabban megtudom megérkezéseted Dumont ur által, ennek ird meg röviden egy levélben hogy ott vagy, és leveledet így czimezd de német nyelven »Fraulein Elisabeth Schmidt« ezt ismét egy másik boritékba zárd, és e' külső boritékot

néhány, valószínűleg pénzhiány esetén azonnal eladható billikomot vittek magukkal. Egressy a Fáy Andrásnak 1850. július 2-án írott levele szerint eleinte úgy vélte, hogy hamarosan sikerül normalizálni mindennapjaikat:

ideiglenesen a' Galathea nevü város részben vettünk szállást a' Hôtel de la Mediterranée-ba egy hónapra négy aranyért. Ez alatt majd olcsóbb és alkalmasabb szállást fogunk keresni a' Pera nevü külvárosban vagy Bebek-ben: Itt most ebédünkért fizetünk naponként négyünkért négy váltó forintot. Később majd magunk fogunk konyhát tartani, de azon esetre igen nagy hijával leszünk egy jó cselédnek.²³⁷

Továbbá azt tervezte, hogy fiát beíratja egy katonai iskolába, ahol majd teljes ellátást kap, lányát pedig úgy tűnik, egy angol nevelőintézetben segédnevelőként alkalmaznák. De hamarosan kiderül, hogy ez utóbbi terv csak akkor valósulhatott volna meg, ha Etelka egy többéves szerződést aláír.²³⁸ Közben Egressy azon is töri a fejét, hogy elméletírói ambícióit kamatoztatva hogyan tudna némi jövedelemre szert tenni Magyarországon. Először feltételezhetően egy színészeti könyv írását tervezte – a feleségnek elvileg éppen azokat a köteteket kellett bőröndbe raknia, amelyek az 1866-ban kiadott *A színészet könyve* szépirodalmát és szakirodalmát adják. Ám mivel a család megérkezése után sógorát Shakespeare-színművek küldésére kérte, úgy tűnik, hogy Szentpétery Zsuzsanna nem vitt magával könyveket.²³⁹ Ezek után Egressy arra gondolt, hogy valakivel összegyűjteti az 1837 és 1848 között a különféle sajtóorgánumokban megjelent színészetelméleti publikációt, és gyűjteményes kötetben megpróbálja kiadatni őket. Ezt már közvetlenül a család utazása előtt a feleségének is felveti,²⁴⁰ de csak 1850 nyarán kezd a terv esetleges megvalósításának utánajárni. Fáy Andrást és Szentpétery Zsigmondot is megkeresi ez ügyben:

Ohajtanám tisztelt jó akaróm véleményét és tanácsát hallani arra nézve, valjon a' jelen körülmények otthon alkalmasak-e arra, hogy én összes Aesthetikai műveimet, melyek 13 év óta különböző lapokban megjelentek összeszedessem, 's kiadassam: És valjon találkoznék-e ezen műnek vevője 's kiadója a' könyvárusok között?²⁴¹

Valjon Zsiga, ha színművészetre vonatkozó munkaimat, – mik 1837 óta majd minden lapban koronként megjelentek, – valaki által összeszedetni, 's eladni akarnám kiadás

---

szinte német nyelven így czimezd: »Herr David Heim« Belgrad. Ekkor tedd a' Zimonyi postára, 's én egy pár óra mulva bizonyos Dumont által megkapom.” Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Belgrad, 1850. árpilis 17., OSZK Kt., Levelestár. Frank Tibor erre a levélre hivatkozva bizton állítja, hogy Zerffi volt az, aki a család találkozását segítette. Vö. FRANK, *i. m.*, 69.

²³⁷ Egressy Gábor Fáy Andrásnak, Konstantinápoly, 1850. július 2., OSZK Kt., Levelestár.

²³⁸ Egressy Gábor Szentpétery Zsigmondnak, Konstantinápoly, 1850. július 22., OSZK Kt., Levelestár.

²³⁹ Egressy Gábor Szentpétery Zsigmondnak, Belgrad, 1850. június 7., OSZK Kt., Levelestár.

²⁴⁰ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Belgrad, 1850. május 30., OSZK Kt., Levelestár.

²⁴¹ Egressy Gábor Fáy Andrásnak, Konstantinápoly, 1850. július 2., OSZK Kt., Levelestár.

vége: találkoznék-e Pesten, ki összeszedésére a kézirat megvásárlása 's kiadására vállalkoznék? Ha ebben lehetőséget látsz, 's a' körülményekkel összeférhetőnek találok kivételét: kérlek szólj ez iránt Fáy András, vagy Toldi Ferencz ural. [...] Rajtam! *mostani helyzetemben bármi csekély összeg, mit e kézirat behozna, – igen sokat segítene.*²⁴²

Válaszlevelüket ugyan nem ismerjük, de a színházi életben otthonosan mozgó barátok minden bizonnyal nem tartották ezt kifizetődő ötletnek – a hagyaték későbbi darabjaiból úgy tűnik, senki sem kezdte összegyűjteni az írásokat. Egressy nyilvánvalóan a népszerűségére, valamint a szakma előtt ismert elméleti tudására, képzettségére hagyatkozva remélt jövedelmet ezektől a vállalkozásoktól. De mivel egy éve semmilyen színházi hír nem jutott el hozzá, valószínűleg fel sem mérte, hogy a szabadságharc leverése után lassan éledezni kezdő magyar színjátszás részéről az 1850-es évek legelején nem lett volna igény ilyen jellegű kötetekre, még akkor sem, ha egy magyar nyelvű színészeti könyv kiadását a színházértő elit már az 1830-as évek végén sürgette.

1850. június közepére kiderült, hogy Egressy Törökországban nem tud megbirkózni a családfenntartó szereppel, és nem tudja betartani a család kiutazását biztosító hitel visszafizetésének határidejét sem.²⁴³ Arra pedig ilyen körülmények között végképp nincs módja, hogy most már ő gondoskodjon az osztrák seregbe besorozott Ákos fiáról is. A konstantinápolyi napok elég céltalanul telnek, Egressynek nincs konkrét terve: „valjon kapok-e a' portától valami polgári alkalmazást, azt még eddig nem tudom, 's nehezen is hiszem, mert a' porta már bele kezdett unni a' magyar menekvökkeli vesződésébe, 's szeretné velünk a dolgot minél előbb végkép elintézni, 's befejezni.”²⁴⁴ Ezek után egyedül a mielőbbi hazautazásban bízik, s ismét a titkosszolgálati működése révén remél segítséget. Jasmagy szerez nekik útlevelet, és a színésznek átnyújtott ajánlólevelekben biztosítja feletteseit Egressy jószolgálatáról. Végül a teljes létbizonytalanság gyors döntésre készíti Egressyt: 1850. augusztus 13-án bejelenti Szentpétery Zsigmondnak, hogy hazautaznak. E levél szerint a készpénzük annyira megfogyatkozott, hogy már a hazautazásra sem elegendő, újabb hitelt kell felvenni.²⁴⁵ Emellett azt is szem előtt kellett tartania, hogy amennyiben nem lép a hiteltörlesztés ügyében, a fedezetként átadott ingóságok elvesznek, s ez a pesti életük végleges felszámolását jelentené.

---

²⁴² Egressy Gábor Szentpétery Zsigmondnak, Belgrád, 1850. június 7., OSZK Kt., Levelestár. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

²⁴³ Egressy Gábor Szentpétery Zsigmondnak, Konstantinápoly, 1850. július 22., OSZK Kt., Levelestár.

²⁴⁴ Egressy Gábor Fáy Andrásnak, Konstantinápoly, 1850. július 2., OSZK Kt., Levelestár.

²⁴⁵ Egressy Gábor Szentpétery Zsigmondnak, Konstantinápoly, 1850. augusztus 13., OSZK Kt., Levelestár.

„A’ BORUS NAPOK UTÁN NEM KÖVETKEZIK-E JÓTEVŐ DERÜ”

Az Egressy család 1850. szeptember 12-én érkezett Pestre. A színésznek ebben az évben három hadbíróági kihallgatáson kellett megjelennie. Gonda György feltárta a vonatkozó kéziratokat: röviden ismertette a vallatásokon elhangzottakat, s rámutatott arra, hogy eleinte a felelősségre vonás során nemigen törődtek Egressy informátori múltjával. Bach 1850 októberében úgy vélte, Egressynek nincs semmiféle olyan „jótette”, amelyet a törvényes eljárás lefolytatásakor figyelembe lehetne venni.²⁴⁶ Ez az állásfoglalás abból fakadhatott, hogy az emigrációban működő ágensek a belügyminiszternek szánt iratokban nem feltétlenül tüntették fel név szerint, hogy az irányításuk alatt kik működtek konfidensként.²⁴⁷ Jasmagy végül az 1850. október végén Bécsbe küldött hivatalos jelentésében biztosította feletteseit Egressy jószolgálatáról.²⁴⁸ A színész valószínűleg ennek köszönhette, hogy az eljárás alatt végig szabadlábban védekezhetett, s mint a minisztertanács 1851. július 16-i ülésén a Bach által az 1848–49-es tevékenységekkel kapcsolatos perekről, ítéletekről előterjesztett beszámolóból kiderül, teljes felmentését a Sumlában és a Vidinben végzett besúgói tevékenységével indokolták:

er durch die während eines Aufenthaltes in Schumla und Widin bezüglich der dort versammelten politischen Flüchtlinge der rechtmässigen Regierung geleisteten Dienste solche Beweise der Reue seines Vergehens gegeben hat, dass man ihn für würdig hielt, der Ah. Gnade empföhlen zu werden.²⁴⁹

Arról, hogy az emigráció után ügynöki alkalmazásban volt-e, vagy hogy titkolt kapcsolatba akart-e lépni a magyarországi rendőri szervekkel, nem tudunk, de Deák Ágnes talált olyan

²⁴⁶ GONDA, *i. m.*, 118–120.

²⁴⁷ DEÁK Ágnes, *Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867*, Akadémiai doktori értekezés kézírata, Bp., 2013, 126.

²⁴⁸ GONDA, *i. m.*, 120.

²⁴⁹ *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Abteilung II. Das Ministerium Schwarzenberg*, szerk., bev. Thomas KLETECKA, Anatol SCHMIED-KOWARZIK, V, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2013, 105. Mivel az nem derül ki, hogy a jelentést összeállító bizottság milyen dokumentumokra hivatkozva döntött így, s arra sincs magyarázat, hogy Egressy források által is kimutatható konstantinápolyi szolgálatait ebben a beszámolóban miért nem említik (a Zerffinek szánt és fennmaradt Egressy-jelentés már a színész ott tartózkodása idején született, s Jasmagy is kiváltképp az ottani működését ajánlotta felettesei figyelmébe), ezért nem gondolom, hogy az emigráció kezdetétől, 1849. augusztus végétől a színész hazaindulásáig, 1850. augusztus közepéig azonos mélységű informátori szerepvállalással kellene számolnunk. Egressy életútjának egyengetése az államrendőrség titkos emberei által egyértelműen csak a sumlai tartózkodástól kezdve mutatható ki. Ráadásul figyelembe kell vennünk azt is, hogy a magyar menekültek 1849. október 31-ig tartózkodtak Vidinben, s mint arra már korábban is rámutattam, Egressy *csak* 1849. október 25-én említette először Zerffit a feleségének írott leveleiben. E dátum előtt az ügynököt még nem tartotta a levélközvetítésük esetleges célszemélyének, s források híján azt sem lehet tudni, hogy az együttműködésük ennél korábban elkezdődött-e. Így egyelőre semmi sem indokolja, hogy Egressyt már a vidini tartózkodása alatt aktív, rendszeresen közreműködő besúgónak tekintsük.

forrást, amely szerint a Jasmagyval való eseti érintkezése a hazatérés után sem szűnt meg.²⁵⁰

Ha Szentpétery Zsigmond tudta tartani magát az Egressy által még Konstantinápolyban írt levelében kértekhez, akkor a hazatérők számára 1850. szeptember közepétől kibérelt egy két- vagy legfeljebb háromszobás lakást. Egressy 1850. szeptember 27-én a család helyzetéről a következőket írja Ákos fiának:

tudtomra van adva, hogy a' színészi pályát alig fogom folytathatni, 's ez esetben mitevő leszek, még nem tudom. Pedig már most is Zsiga bátyád [Szentpétery Zsigmond] jóságából élünk; mert egy fillérünk sincs, sőt midőn anyád hozzám költözött törökországba, kénytelen volt 400 pengő forintnyi adósságot csinálni, mellyet hogy visszafizethessünk a' jövő Novemberben, tehát utolsó vagyonunkat, becses emlékeinket, a' billikomokat kellend eladnunk vagy elzálogosítanunk. legalább néhány hold földet szerezhettünk volna hol a' végső esetben mint szegény földművesek keservesen ugyan, de még is élhetnénk becsülettel, s a mellett hogy öreg napjainkra biztosítva lennénk, még rajtad is segítheténk vala.²⁵¹

Ráadásul Egressy Ákos szerint 1850 novemberében az osztrák kormány a család ingóságait is lefoglalta. Ezután Egressy 1850. november 16-án bútorokra, lakásfelszerelésekre, mindennapi használati tárgyakra vonatkozó haszonbéri szerződést kötött Szentpétery Zsigmonddal. A szerződés három évre szólt, s az ingóságokért cserébe évi harminc pengőforintot kellett fizetni. Az egyezség szerint úgy számoltak, hogy Szentpétery Zsigmond körülbelül 500–600 pengőforintnyi értéket adott át a családnak.²⁵²

A hazatérés után Egressy először 1850 novemberében kérvényezte színészi pályájának folytatását. A pesti hadbíróóság elutasította a folyamodványt, azzal az indokkal, hogy a színész vizsgálat alatt áll. 1850 decemberében újabb kérvényt nyújtott be: engedélyezzék, hogy a Nemzeti Színháznál rendezőként alkalmazzák.²⁵³ Ezt a kérést jóváhagyták: 1851 áprilisától havi 50 pengőforint fizetést kapott.²⁵⁴ Az összeg az egykori színészfizetésének körülbelül a harmada volt. Mint az Egressy Ákosnak 1851. június 20-án írott leveléből kiderül, ez a kereset a család pénztelenségén alig segített. Valószínűleg ezért döntött úgy, hogy pénzszerzés céljából megjelenteti a törökországi naplót: „[i]gyekezni fogunk neked havonként, ha többet nem, legalább öt pengőforintot küldeni a magunk

²⁵⁰ DEÁK, *Államrendőrség...*, i. m., 84.

²⁵¹ Egressy Gábor Egressy Ákosnak, Pest, 1850. szeptember 17., OSZK Kt., Levelestár.

²⁵² Az elkobzásra vonatkozó információt Egressy Ákos valószínűleg apja 1866-os halála után, a kéziratos hagyatéki rendezésekor írta rá a haszonbéri szerződésére. A szerződést lásd: EGRESSY Gábor *vegyes iratai*, OSZK Kt., Analekta 1239/20. A Haszonbéri szerződés hiteles másolata Fabiny Teofil aláírásával: OSZK Kt., Analekta 1239/21.

²⁵³ A kérvény megvitatásáról: GONDA, i. m., 121.

²⁵⁴ Egressy Gábor Egressy Ákosnak, Pest, 1851. március 3., OSZK Kt., Levelestár.

erejéből. Ötven pengő forint havi fizetéséből édes fiam, nehezen fogunk többet elszakaszthatni mert lásd öten élünk itthon belőle, s nem is fedezé szükeinket, ha magunkon mellékes keresettel nem segítenék.”²⁵⁵

Az *Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850* címet viselő, nyolcadrét alakú könyv 1849. június 29-re datált, Pesten kelt bejegyzéssel indul, s 1850. augusztus 23-i dátummal végződik. Rakodczay egyedül a keletkezéstörténetével foglalkozott, ugyanis szerinte nem teljesen egyértelmű, hogy a nyomtatásban megjelent szöveg mikor és hol íródott. Végül se neki, se a kötet 1997-es hasonmás kiadásához utószót író Steinert Ágotának nem sikerült tisztázni a származástörténetet. (Steinert Ágota tulajdonképpen nem is érzékelt, hogy a keletkezési körülmények különösebb magyarázatra szorulnának, szerinte Egressy a naplót az emigrációban írta, s kiadásának előkészítésére lelkiismereti vizsgálat céljából és unaloműzésből vállalkozott.²⁵⁶) Rakodczay egyszer azt állítja, hogy az emigrációnak búcsút intő zárás patetikus hangneme miatt nem lehet eldönteni, hogy Egressy befejezte-e a naplót Konstantinápolyban, vagy a zárszót már csak a hazatérés után, a kiadás kedvéért itthon írta.²⁵⁷ Másszor pedig úgy véli: „a nevéhez és másokhoz írott leveleiben ott a napló nagy részének anyaga, úgy, hogy azt hinnők, hogy E. itthon [írta] hogy könyvet adjon ki, utólag szerkeszté ama levelekből naplóját. Ámde E. már azelőtt is írt naplót s hol írhatott volna inkább, mint Bolgáriában, ahol fölvetette az unalom. De meg hány helyen érzik a közvetlenség lehellete. Mi azt hisszük, szó szerint napló az ő műve, itt-ott stilizálva.”²⁵⁸ Az életrajzíró bizonyára meglepedezett arról, hogy az emigrációt tárgyaló fejezet elején kijelentette: Egressynek Törökországban „nincs más könyve egy naptárnál”.²⁵⁹ Ez az állítólagos naptár egy negyed- vagy nyolcadrét méretű kalendárium lehetett. Az ilyen jellegű kiadványokban az első oldalakon kapott helyet a naptári rész, s általában itt volt némi üresen hagyott tér a személyes, tárgyszerű jegyzeteknek. A kiadvány háromnegyed részét pedig szépirodalmi művek, ismeretterjesztő írások és a tiszti jegyzék töltötte ki.²⁶⁰ Mindez azt a feltételezést erősíti, hogy Egressy az emigrációban nem írta meg az általunk ismert, nyomtatásban megjelent teljes szöveget. Nem zárható ki természetesen, hogy más formátumban, esetleg különálló lapokra írt, de ez azért kevésbé valószínű, mert a hazaküldött levelek különböző színű, méretű és minőségű papírtípusai, valamint az, hogy

²⁵⁵ Egressy Gábor Egressy Ákosnak, Pest, 1851. június 20., OSZK Kt., Levelestár.

²⁵⁶ STEINERT Ágota, „Gyakran nem érti emberét a kor...”: *Egressy Gábor pályaképe* = EGRESSY GÁBOR *törökországi... i. m.*, 254. (reprint)

²⁵⁷ RAKODCZAY, *i. m.*, I, 441.

²⁵⁸ *Uo.*, 457.

²⁵⁹ *Uo.*, 428.

²⁶⁰ KOVÁCS I. Gábor, *Kis magyar kalendáriumméltóság 1880-ig: A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*, Bp., Akadémiai, 1989, 126–127.

mindig nagyon apró betűkkel írt, minden helyet kihasznál, arról árulkodik,²⁶¹ hogy nem szerzett be huzamosabb időre elegendő, nagyobb mennyiségű egyforma papírt (mivel 1849. június végén Pestről Erdély felé történő indulásakor nem sejtette, hogy emigrációba kényszerül, azt nem tételezhetjük, hogy otthonról egy papírköteggel indult el).

A törökországi naplónak egyetlen kéziratos változata ismert. A *Törökországi emléklapok 1849/1850* címet viselő, 322 oldalas kötetes kézirat félív nagyságú.²⁶² Az apró szövegek közti javításokkal és lapszéli jegyzetekkel tűzdelt, jól olvasható autográf piszkozatpéldánynak minősíthető. A narráció az 1850. április 23-i dátumnál megszakad, a nyomtatott verzióban e nap után még további ötvenöt dátumozott bejegyzés szerepel. E jellemzők alapján a következőket állíthatjuk: nem arról a naptárról van szó, amelyet Rakodczay említ, a mérete miatt kizárt, hogy Egressy ezt hurcolta volna magával Törökországban, s ez a kéziratos változat az emigrációban íródott volna, nem valószínű, hogy a nyomtatott verzió ez alapján készült. E viszonyrendszer viszont nem ad további támpontot arra nézvést, hogy mikor készülhetett a nyomtatásban megjelent szöveg. A kézirat esetében a naplóírás idejére vonatkozóan talán csak a cím ad némi fogódzót. Az *emléklap* a Czuczor-Fogarasi-féle szótár szerint az emlékirás, emlékirat szinonimája.²⁶³ Egressy eszerint eredetileg visszaemlékezésnek minősítette az írást,²⁶⁴ s illetően a címadás azt sejteti, hogy nem feltétlenül csak olyan szöveggel kell számolnunk, amely Törökországban íródott. Az 1851. június 1-re datált hirdetésen még a kézirat szerinti cím szerepel, de a rendőrhathósághoz 1851. szeptember 6-án benyújtott nyomtatott példány már az *Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850* címet viseli. Egressy valószínűleg a könyvvizsgálat miatt változtatott a címen. A leadással egy időben ugyanis levelet intézett Karl Geringerhez, s a kiadásra szánt munkájával kapcsolatban többek között a következőket jegyezte meg:

---

²⁶¹ A levelekben többször utal is arra, hogy nincs módja újból mindent részletesen leírni. Vonatkozó levélként lásd például: Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Vidin, 1849. október 8.; Sumla, 1850. február 3., OSZK Kt., Levelestár.

²⁶² OSZK Kt., Fol. Hung. 1227. Hermann Róbert feltételezése, miszerint a kinyomtatott napló e kézirat erősen cenzúrázott, vágott változata, nem állja meg a helyét, mivel a publikált szöveg és a Fol. Hung. 1227-es jelzet alatt lévő, 1850. április 23-i dátumnál megszakadó kézirat a stilisztikai változtatásoktól eltekintve tartalmilag szinte teljes egészében megegyezik. Vö. HERMANN RÓBERT, *Műfajok és tendenciák az 1848–49-es polgári memoárirodalomban*, Századok, 1994/1, 117., 130. De téved Gonda György is, amikor e kézirat záró sorát – „Folytatása: a nyomtatott szerint” – úgy értelmezi, hogy Egressy „készült egy újabb, bővített kiadásra”. Vö. GONDA, *i. m.*, 116. A megjegyzés egyszerűen arra vonatkozik, hogy a kézirat az 1850. április 23-i bejegyzésnél megszakad, s a szöveg folytatását a nyomtatott verzióban lehet elérni.

²⁶³ CZUCZOR GERGELY, FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára*, II, Pest, Emich Gusztáv, 1864, 349.

²⁶⁴ Ezt a feltételezést a kéziratos példány címlapján lévő átsatírozott cím is alátámaszthatja: „Egy év egy hó Magyar és törökországban Emlékjegyzetek Egressy Gábortól”. Vagyis Egressy a nyomtatásra szánt szövegre első perctől kezdve emlékiratként tekintett. OSZK Kt., Fol. Hung. 1227, 1.

1. Ezen napló nem egyéb, mint az én magánéltém történetrajza egy éven keresztül, napról napra följegyezve.
2. Mint *Naplónak* semmi határozott iránya – tendenciája – nincs, – nem lehet.²⁶⁵

Vagyis az önelbeszélések jellemzőiből kiindulva feltehetően úgy gondolta, sokkal könnyebben elnyerheti a kiadási engedélyt, ha naplónak aposztrofálja az írást. Ám a címváltoztatás önmagában még nem elég a naplóírás idejének behatárolásához. A naplóformára emlékeztető szövegtagolás ugyanis nem hozható összefüggésbe a címcserével, hiszen már az *emléklapok* címmel bíró kéziratban is hely- és időmegjelölésekkel tagolja a narrációt. Sőt mivel a színész által egy-egy helyszínhez, dátumhoz kapcsolt emigrációs történések egybevágóan a történeti vagy Petőfi kapcsán az irodalomtörténeti²⁶⁶ szakirodalom által feltárt eseménytörténettel, úgy tűnik, nem beszélhetünk olyan önelbeszéléstről, amely teljes egészében emlékezetből, a hazatérés után íródott volna. Rakodczaynak az a feltételezése persze nem tűnik valószerűtlennek, hogy a Törökországból hazaküldött magánlevelek akár segíthették is egy itthon készülő napló időrendjének összeállítását, bár azt mindenképpen szem előtt kell tartanunk, hogy egyedül a húsz kézbesített levél (13 a feleségének, 5 Szentpétery Zsigmondnak, 2 Fáy Andrásnak) alapján elég nehézkes lett volna ilyen pontosan rekonstruálni egy év eseménytörténetét. Ha viszont tovább idézzük Egressy Geringerhez intézett levelét, akkor világosan kiderül, hogy csakis az emigrációval közvetlenül kapcsolatba hozható események esetében volt szükség arra, hogy dátumhoz és helyhez kötődjenek:

3. Főérdekű tartalmát a törökföld vidékeinek, népszokásainak és erkölceinek leírása teszi.
4. Ami benne van az emigrációról, különösen pedig Kossuthról mondani, az éppen *Kossuth ellen* van intézve, s ekként a magas cs. k. kormány érdekében előadva.²⁶⁷

Általában a bejegyzések körülbelül egyharmada a saját és a magyar menekültek helyzetéről, körülményeiről szól, kétharmada pedig útirajz. Az útirajzszerű leírások bár betagozódnak a kronológiai rendbe, mégsem kapcsolódnak egy-egy bejegyzés idő- és helymegjelöléséhez. (Alig van közöttük olyan téma, amely kimondottan csak egy-egy általa megjárt török városra lenne jellemző.) Vagyis Egressy ezt a szövegtípust kedve szerint illeszthette egyik vagy másik dátum alá. Így ha Rakodczaynak igaza van abban, hogy csak egy naptár volt nála az emigrációban, s elfogadjuk, hogy abban nem állt

²⁶⁵ Egressy Gábor Karl Geringernek, Pest, 1851. szeptember 7., MOL D 51 2581/1851. A levéltári jelzetet és magát a levelet közli GONDA, *i. m.*, 124.

²⁶⁶ Lásd például: KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Bp., Osiris, 2008, 454–455.

²⁶⁷ Egressy Gábor Karl Geringernek, Pest, 1851. szeptember 7., MOL D 51 2581/1851. A levéltári jelzetet és magát a levelet közli GONDA, *i. m.*, 124.

rendelkezésre annyi üres hely, hogy a napló egészét Törökországban megírja, akkor a következőt tételezhetjük: az őt és a magyar menekülteket közvetlenül érintő eseményeket röviden, tárgyszavakban az emigrációban lejegyezte, a törökök nemzetkarakterológiai jellemzését viszont csak a hazatérés után, a szövegkiadásról való döntést követően készítette el. Ám Egressy a témaválasztással nemcsak a könyvvizsgálaton való átjutásban reménykedhetett, hanem abban is, hogy az olvasóközönség érdeklődéssel fogadja majd a törökországi emigráció ilyesfajta megjelenítését. Toldy Ferenc a könyvről írott recenziójában megjegyzi, hogy „a törökök két okból érdekesek a napló olvasója előtt: mert általában igen keveset tudunk rólok, az ismeretlen pedig érdekes; s mert ők nemzeti származásra nézve rokonaink, de vallási és mindennemű erkölcsi tekintetben nagyon különböznek tőlünk.”²⁶⁸ Tudjuk továbbá, hogy a Magyar Hírlap 1849. november 17-től *A magyar menekültek kérdése* címmel cikksorozatot indított, s előszeretettel publikált az emigrációra vonatkozó írásokat.²⁶⁹ E téma iránti érdeklődésről Egressy Törökországban igen keveset tudhatott (ha tudott egyáltalán), tehát úgy tűnik, egy újabb érv szól amellett, hogy nem írta meg a teljes naplót az emigrációban, s az útirajz jellegről csak azután döntött, hogy a hazai sajtóorgánumokból értesült az ilyesfajta írások sikeréről. De a keletkezéstörténetre vonatkozó feltételezést két, egymástól független mozzanat is alátámaszthatja. Egyrészt egy készülőben lévő írásról árulkodik az, hogy nem tudta tartani magát a megjelenés dátumaként megadott határidőhöz. A hirdetés szerint az előfizetési ívek visszaküldésére 1851. július 16-ig volt lehetőség, a könyv kiadását pedig az augusztusi vásárra ígérte.²⁷⁰ A törökországi napló 1851 szeptemberében került a rendőri hatósághoz, s a Magyar Hírlap közleménye szerint csak október közepén jelent meg.²⁷¹ Másrészt az egyes szövegtípusok különböző keletkezési idejének szempontjából fontos lehet az is, hogy a színész éppen ez idő tájt valószínűleg önnön naplóírói magatartásából kiindulva Ákos fiát is hasonló jegyzetelési technikára ösztönözte:

---

²⁶⁸ Új Magyar Múzeum, 1851. november 1., II. év, II. füzet, 121.

²⁶⁹ *A magyar sajtó története*, II/1., 1848–1867, szerk. KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1985, 324–325.

²⁷⁰ A hirdetés szövegét lásd például az OSZK Kt., Fol. Hung. 1961. kötetes kézirat fedőlapjához ragasztott borítékban elhelyezett előfizetési íveken.

²⁷¹ Magyar Hírlap, 1851/588 (október 16.), 2704. Gonda György úgy véli, a késés a színész testvérének, Egressy Béninek a váratlan halálával, illetve azzal a feljelentéssel magyarázható, amely tudatta Geringerrel, hogy Egressy anélkül küldte szét az előfizetési íveket, hogy a kiadási engedélyt már megkapta volna. Vö. GONDA, *i. m.*, 123. Ezek a problémák a kézirat rendőri hatósághoz való benyújtását nem befolyásolhatták. A késlekedést nagy valószínűséggel az okozta, hogy Egressy nem volt kész a szöveggel, s csakis egy lezárt kéziratot adhatott át ellenőrzésre. Úgy tűnik, az előfizetési ívek nyomtatási engedély nélküli szétküldése nem a szövegállapottal hozható összefüggésbe, hanem azzal, hogy Egressy pénzsűkében volt.

Lelkedre kötöm édes fiam, hogy naplót vezetni semmi esetre el nem mulaszd. Kipótolhatlan kárát fognád vallani, ha a' körülötted és benned történeteket ha mindjárt csak igen röviden, egy pár szóval is, fel nem jegyeznéd. Körül irnod egyes tárgyakat, vagy benyomásokat, nem szükséges, sem minden részleteit lerajzolnod. Csupán a' fő dolgot ird fel, a' többit kipótolandja az emlékezet. Észrevételeket a' veled történekről ne írj, hanem pusztán csak a tényeket, az adatokat.....²⁷²

Ha a törökországi naplót a fenti leírás alapján olvassuk, akkor azt látjuk, hogy Egressy többnyire tartotta is magát ehhez a naplóírói magatartásformához. Sőt úgy tűnik, a korpuszban elszórt heves kirohanásokkal (Kossuthra, Szöllősy Ferencre, a pénzüket elkártyázó „fensőbb rétegekre” vonatkozó szitkozódások) sikerült azt a látszatot fenntartania, hogy a napló egésze az emigráció borús napjaiban, a pillanat hevében íródott.

Egressy szorult helyzetét a sajtó a hazaérkezés pillanatától nyomon követte. Úgy tűnik, a színész eleinte ódzkodott a nyilvánosságtól, 1850. szeptember végén például nem hagyta jóvá, hogy Arany János hozzá írt versét Nagy Ignác lehozza a *Hölgyfutárban*.²⁷³ Ám miután a rendezői állás engedélyezéséig semmi kedvező változás nem történt, s egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a színészpálya mihamarabbi folytatására nincs lehetőség, vagyis jelentősebb jövedelmet egyelőre csakis a törökországi napló kiadásából lehet remélni, Egressy rákényszerült a sajtószerelésre. A színházjárók tudtára kellett adni, hogy a színpadtól való eltiltás miatt az Egressy család súlyos anyagi gondokkal küzd, s a törökországi napló megjelentetésével a színész valamelyest ezen a nyomorúságos helyzeten próbál enyhíteni. Először a hozzájárulásával 1851. február 6-án megjelenik a *Hölgyfutár* címlapján Arany János *Egressy Gábornak* című verse. A verscímhez Nagy Ignác a következő szerkesztői megjegyzést csatolta: „Most, midőn az egész időszak sajtó

²⁷² Egressy Gábor Egressy Ákosnak, Pest, 1851. január 29., OSZK Kt., Levelestár.

²⁷³ Nagy Ignác Arany Jánosnak, Pest, 1850. szeptember 23.; Arany János Egressy Gábornak, Szalonta, 1850. szeptember 19. = *AJÓM*, XV, *i. m.*, 289–290.; a vonatkozó jegyzet: 673–674.; *AJÓM*, kiad. VOINOVICH Géza, I, Bp., Akadémiai, 1951, 441. Sáfrán Györgyi a Ferenczi Zoltán másolatából ismert, Egressyhez szóló Arany-levél dátumát tévesen módosította szeptember 19-ről 29-re. Sáfrán Ferenczi tollhibáját a következő eseménytörténettel magyarázza: Egressy augusztus 23-án tért vissza az országba; Arany miután megírta az *Egressy Gábornak* című versét, elküldte a *Hölgyfutár* szerkesztőjének, Nagy Ignácnak, ő 1850. szeptember 23-án arról értesítette a költőt, hogy Egressy nem járul hozzá a vers közléséhez („Gabi üdvözlí önt, nem tartja tanácsosnak, hogy a vers most közöltessék”), Arany ezután az Egressyhez írott levelének utószavában a következőket írja: „a verset Nagy Ignác csak engedelmével adja ki; mert, látod, ez alkalmatlanságra való vers s hátha nem passzol az alkalomra?” – vagyis a levél Nagy Ignác Aranynak írott levele után íródott, feltehetően szeptember 29-én. Sáfrán Györgyi hibája abból fakadt, hogy rosszul értelmezte az Egressyhez szóló Arany-levél utóiratát, ugyanis abból nem az derül ki, hogy a költő már tud arról, hogy Egressy nem egyezett bele a vers közzétételébe, hanem az, hogy Aranyban eleve volt némi kétely aziránt, hogy a költeménynek megjelenése nem feltétlenül aktuális közvetlenül a színész hazaérkezése után, 1850 szeptemberében, s ezért azt írja Egressynek, hogy csak akkor jelenhet meg, ha maga a színész jóváhagyja a publikálását. Ezzel kapcsolatban érkezik Nagy Ignác 1850. szeptember 23-án Aranynak írt levele, miszerint Egressy nem egyezett bele a vers megjelentetésébe. Ilyetén Arany Egressyhez írott levele mindenképpen korábban íródott, mint Nagy Ignác Aranynak címzett levele – tehát Ferenczi nem tévesztett: Arany János Egressy Gábornak küldött levele 1850. szeptember 19-én kelt.

egyhangulag fejezi ki a közönség ohajtását, Egressi Gábort mielőbb ismét színpadunkon láthatni, időszerűnek láttuk közleni e szép költeményt, melly már néhány hónap előtt küldetett be.”²⁷⁴ Majd ezzel egy időben a Nemzeti Színház egyik színésznője, Komlóssy Ida felhívást intéz a színésztársakhoz: Egressy és családja anyagi támogatásra szorul.²⁷⁵ Végül a kényszerhelyzetre maga Egressy is reflektál a könyv közelgő megjelenéséről hírt adó, 1851. június 1-re datált hirdetésében. A jelentés ezzel az aláírással jelent meg: Egressy Gábor, *volt színész.*²⁷⁶

Az Egressy-kéziratokat őrző palliumokban százegy nyomtatott előfizetési ív maradt fenn,²⁷⁷ de egy négy különálló lapból álló lista szerint a színész háromszázhatvanhárom küldött szét.²⁷⁸ Az ív először a felhívás szövegét tartalmazza, utána az ívtartó nevét, esetenként lakhelyét és foglalkozását találjuk, majd az előfizetők listáját és az általuk kért példányszámot. A gyűjtő személyek a prenumeránsok esetében azt is jelezték, hogy ki az, aki már fizetett is. Noha Gonda György igyekezett feltárni a vonatkozó kéziratokat, s a hivatkozott jelzetek szerint jó helyen is kereste a szóba jöhető forrásokat, mégsem volt elég körültekintő. Először is: hibásan tájékoztat az ívek számáról: a fennmaradt százegy gyűjtőlista helyett csak ötvenhatot említ, a szétküldöttekkel kapcsolatban pedig azt írja, hogy „körülbelül 350” példánnyal számolhatunk. Másodszor: annak ellenére, hogy Szinnyei Ferenc révén tudott arról, hogy az 1851-ben Vahot Imre szerkesztésében megjelent Remény című orgánium szerint a törökországi napló közel kétezer példányban jelent meg,²⁷⁹ nem mérlegelte az állítás esetleges igazságértékét, s a hagyaték hányatott sorsára hivatkozva a következőt tételtezte: minden szétküldött ív esetében számolhatunk előfizetőkkel, s mivel „a meglévő íveken szereplő megrendelések átlaga meghaladja a tíz főt”, a példányszám elérhette akár a 3500–4000-et is.²⁸⁰ Mivel tanulmányának nem tárgya az Egressy-hagyaték közgyűjteménybe kerülésének története, nem tudom, tisztában volt-e azzal, hogy a színész a Törökországból való hazaérkezésétől kezdve gondosan ügyelt a kéziratok őrzésére. Noha tudjuk, hogy az autográfok egy része többszörös tulajdonváltást és mozgást követően került közgyűjteménybe, s elkerülhetetlen, hogy ilyen esetekben ne

²⁷⁴ Hölgyfutár, 1851/30 (február 6.), 117.

²⁷⁵ A pénzadományozók listája: EGRESSY Gábor *vegyes iratai*, OSZK Kt., Analekta 1239/28.

²⁷⁶ OSZK Kt., Fol. Hung. 1961. (Kiemelés tölem. Sz. L.)

²⁷⁷ Az előfizetési ívek lelőhelye: OSZK Kt., Fol. Hung. 1961. A fedőlaphoz ragasztott borítékban; *Egressy Gáborra és családjára vonatkozó emlékek*, OSZK Kt., Analekta 1243, I–II.; EGRESSY Gábor *vegyes iratai*, OSZK Kt., Analekta 1239.

²⁷⁸ EGRESSY Gábor *vegyes iratai*, OSZK Kt., Analekta 1239/43–46.

²⁷⁹ SZINNYEI Ferenc, *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban*, Bp., MTA, 1939, I, 59.; Remény: Szépirosti, művészeti és társaséleti folyóirat, 1851, II. félévi folyam, I. füzet, 283.

²⁸⁰ GONDA, *i. m.*, 123.

történjen kéziratvesztés, az íveket illetően mégis úgy tűnik, hogy a nagymértékű aránytalanság – a 353 ívből 101 fellelhető, 252 elveszett? – elsősorban *nem* a fennmaradás esetlegességével magyarázható. Egressy bizonyosan őrizte őket, hiszen azok a törökországi napló kiadásával egyidejűleg mintegy nyugtaként szolgáltak, általuk tudta számon tartani, ellenőrizni, hogy mely településre hány példányt kell küldenie, s ki az, aki még nem fizetett. De a fennmaradt gyűjtőlisták számából úgy tűnik, a hagyaték későbbi gondozói sem bolygatták az íveket, hiszen százegy darabot biztosan nem jelzésértékkel, mutatónak tartottak meg. Így talán célravezetőbb abból kiindulni, hogy Egressy a pénzsűke miatt mindenáron profitálni akart ebből a vállalkozásból, s alighanem a siker érdekében minden valamikori ismerősének küldött előfizetési ívet. A következtetéseket illetően ezen a ponton meg is állhatunk, ugyanis a Gonda által figyelmetlenül átnézett egyik palliumban lévő két kézirat alapján magyarázatot kapunk arra, hogy a törökországi napló hány példányban jelent meg, s a kiszemeltek közül hányan vállalkoztak előfizetések gyűjtésére. A kiadó-nyomdász Kozma Vazul által 1852. március 4-én kiállított nyugta szerint a naplót kétezer példányban nyomtatták ki. A nyomtatás összköltsége 630 pengőforint 57 krajcár volt, amit Egressy valószínűleg az időszakosan beérkező előfizetési díjak miatt csak részletekben tudott kifizetni (1851. szept. 17-én 300, 1852. márc. 4-én 50 pengőforintot fizetett, s a fennmaradó tartozása még 280 pengőforint 57 krajcár volt).²⁸¹ Az „Egressy Gábor törökországi naplója» című könyvre előfizetéseket gyűjtöttek» kezdetű kéziratból pedig kiderül, hogy 114 egyéni ívtartó volt, s a közreműködésükkel összesen 1257 példányt sikerült eladni.²⁸² Mivel a fennmaradt gyűjtőlisták száma (101) és az összesítésen szereplő terjesztők száma (114) között minimális a különbség, s van adat arra, hogy számolnunk kell elkallódott listákkal (tudjuk például, hogy Déryné Széppataki Róza és Arany János is közvetítő volt, nevük szerepel is a 114 gyűjtő között, az általuk vezetett ív még sincs meg²⁸³), semmi sem indokolja, hogy ennél több egyéni terjesztőt tételezzünk. Eleve figyelembe kell vennünk azt is, hogy az előfizetések gyűjtésére kiszemelt 363 név között könyvárusokat és lapszerkesztőségeket is találunk. A könyvárusokat illetően csak egyetlen nyugta, egy kézzel írott papírszelet áll a rendelkezésünkre: Emich Gusztáv révén nyolc példány kelt el.²⁸⁴ Arról viszont végképp nincsenek adataink, hogy a feladatra önként

---

²⁸¹ *Egressy Gáborra és családjára vonatkozó emlékek*, OSZK Kt., Analekta 1243, II/167.

²⁸² OSZK Kt., Analekta 1243, II/173. Az összesítés jól áttekinthető, elvértve viszont szerepelnek rajta olyan – feltehetően Egressytől származó – javítások, amelyekből nem lehet tudni, mire vonatkoznak.

²⁸³ Déryné Egressy Gábornak, Miskolc, 1851. július 24. = *Déryné emlékezései*, szerk. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1955, II, 400.; Arany János Egressy Gábornak, Szalonta, 1851. július 27. = *AJÖM*, XV, i. m., 379.

²⁸⁴ *Egressy Gáborra és családjára vonatkozó emlékek*, OSZK Kt., Analekta 1243, II/20.

vállalkozó Hölgyfutár és Magyar Hírlap szerkesztőségének mennyi prenumeránst sikerült összegyűjteni. Némi támpontot talán csak az adhat, ha a saját előfizetőik hozzávetőleges számát megnézzük. Noha a Hölgyfutár prenumeránsairól 1851-et illetően nem maradt fenn biztos adat, Bisztray Gyula mégis úgy véli, Nagy Ignác azon állítása, miszerint „mi ezerrel is megelégszünk”, nem helytálló, a lapnak az 1850-es évek legelején ezernél sokkal több előfizetője volt.²⁸⁵ A Magyar Hírlapnak 1850 közepén körülbelül 1500, 1852-ben 2700 előfizetője volt.²⁸⁶ Azt persze ennyi információ alapján túlzás lenne állítani, hogy rajtuk keresztül sikerült még 700 előfizetőt gyűjteni, de az szinte biztos, hogy a könyvkiadás sikeres volt,²⁸⁷ s Egressy a későbbiekben egyszer sem panaszkodott arról, hogy eladatlan példányok tornyosulnának a lakásában.²⁸⁸

Egressy a befolyt összeg nagy részét valószínűleg még a törökországi tartózkodásuk alatt felgyülemlett hitelek visszafizetésére fordította, ugyanis már 1852. január 16-án a következőket kénytelen írni Ákos fiának: „Saját erőmből Február hóra nem küldhetek neked többet fiam az ide zárt öt pengő forintnál.”²⁸⁹ Nyilván a körülményeket nehezítette, hogy 1851. augusztus 25-én az amnesztia kihirdetésekor azt is tudatták vele, hogy színészi pályájának folytatását továbbra sem engedélyezik, s a teljes vagyonekőzbást is fenntartják.²⁹⁰

A törökországi napló 1851. októberi megjelenésétől a vidéki vendégszereplések újbóli engedélyezéséig, 1854 májusáig (május 30-án a színész már a székesfehérvári fellépéséről ír) Egressy mindennapjairól nagyon keveset tudunk. 1853 nyarán a feleség és

---

²⁸⁵ BISZTRAY Gyula, *Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években*, Magyar Könyvszemle, 83(1967)/2, 182.

²⁸⁶ *A magyar sajtó...*, i. m., 326.

²⁸⁷ A kereslet növekedéséről árulkodik az, hogy Egressy a megjelenést követően harminc krajcárral megemelte a napló árát. Az előfizetési listákon még egy pengőforintos ár szerepel, az ívtartók is ennyit szedtek be az előfizetőktől, de a megjelenéskor, – a Magyar Hírlap szóhasználatával élve – *bolti árként* már 1 pengőforint 30 krajcáros vételárat találunk a könyv paramétereiről megjelent tudósításokban. Mivel elvileg az előfizetési ívek a könyv megjelenéséhez képest jóval hamarabb visszakerültek Egressyhez, tételezhető, hogy azután döntött az emelésről, miután tudomására jutott, hogy igencsak sokan prenumeráltak a naplóra. Hasonló jellegű könyveladási gyakorlatról: SZILÁGYI Márton, *Irodalom és üzlet: Csokonai Vitéz Mihály könyvkiadói és könyvterjesztői stratégiája a 18–19. század fordulóján*, Korall, 12(2011)/43, 108.

²⁸⁸ A napló iránti érdeklődést leginkább az bizonyítja, hogy Egressy még 1854 őszén, a vidéki vendégszereplésein is szembesül azzal, hogy Kossuth-ellenes szavai felháborodást keltettek. Debrecenből így ír feleségének: „Vannak ugyan itt is, mint majd mindenütt, kik a naplómért haragusznak, t.i. az ostobák, s a zugprokátor félék; de még mindenütt meghódítam e marhákat művészetemmel. Egyébiránt egyetlen egy értelmes és művelt emberrel sem találkoztam körutamban, ki azon silány duzzogókkal egy értelemben lett volna. Ellenben a leg tiszteletre méltóbb egyéniségekkel, igazi honfiakkal; és jeles családokkal ismerkedtem meg, és annyival, a mennyi ismerősöm az előtt alig volt.” Vö. Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1854. szeptember 29., OSZK Kt., Levelestár. A napló hasonló jellegű fogadtatásáról lásd még: MOLNÁR György, *Világostól Világosig: Emlékeimből*, II, Arad, Ungerleider Albert, 1881, 257–258.

²⁸⁹ Egressy Gábor Egressy Ákosnak, Pest, 1852. január 16., OSZK Kt., Levelestár.

²⁹⁰ Az amnesztiáról lásd: GONDA, i. m., 124.

Etelka Parádra utazik gyógykúrára, s a pesti napokról őket tájékoztató Egressy-levelekből a következőkről értesülünk:

Az első Augustusra járó fizetésemet még most sem kaptam ki. Ha kikapom, 30 pengőforintot rögtön Gúthnak kell belőle fizetnem, négyet pedig Rózfinak; ötöt lehuznak a fáért és nyugdíjra, s a mi fenn marad, az az 9 pengő forint, a napi szükségekre kell.²⁹¹

A család tehát 1853 második felétől egyik napról a másikra élt, s úgy tűnik, egyedül a rendezői fizetésből próbáltak boldogulni. Egressy hiába próbálta a keresetét más forrásból, forrásokból származó jövedelemmel kiegészíteni, nem sikerült neki. Először fizetségért cserébe magánúton gyakorlati színészoktatást vállalt, a Nemzeti Színházban 1854-től Bolnai álneven fellépő gróf Bethlen Miklóst pártfogolta. Ám mint a Szentpétery Zsuzsannának írott leveleiből kiderül, Bethlen „elfelejtett” fizetni: „[az] a Bethlen csakugyan háladatlan semmi ember, mint előre is gyanítám. Minő sértő lenézés az, hogy ő nekem 20 pforintjával fizet! pfuj! – az ilyenekről mondta a Kolosvári cigány édes, hogy »nem is vagy mágnás, csak olyan ordinaré gróf!«²⁹² Majd újabb könyvkiadást tervezett: 1854. február 4-én a sajtó arról tudósított, hogy Egressy Gábor *Magyar színészet könyve* címmel színészetelméleti könyvet készül kiadni. De a könyvvel 1854-ben nem készült el, megírását egy évek óta várt engedély hiúsította meg: 1854 májusától újra vállalhatott vidéki vendégszerepléseket. Pesten egyelőre még csak alkalmi fellépő lehetett, hivatalosan 1855. április 9-én szerződtették.²⁹³ Állítólag Fáy András és gróf Ráday Gedeon személyesen kereste fel a művészetpártoló Albrecht főherceget, hogy a színész reaktiváltatását kieszközöljék.²⁹⁴ Egressy vidéki játszóhelyekről feleségének küldött leveleiből kiderül, hogy az év hátralévő részét már fellépésekkel töltötte. A városok közötti ingázás és a sorozatos fellépések olyan feszített munkatempót diktáltak, hogy már nem volt ideje a könyvírással foglalkozni.

A JÓTEVŐ DERŰ

Egressy 1849 és 1854 között éppen annak a feltételnek nem tudott eleget tenni, amely egy művészkariert életben tart: előbb az emigráció, később a színpadtól való eltiltás miatt nem

---

²⁹¹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Pest, 1853. augusztus 5., OSZK Kt., Levelestár.

²⁹² Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1854. október 1., OSZK Kt., Levelestár.

²⁹³ RAKODCZAY, *i. m.*, I, 518.

²⁹⁴ *Uo.*, 504–505.

lehetett folyamatosan, megszakítások nélkül jelen a nyilvánosság előtt. Mint Margócsy István Petőfi kapcsán rámutatott: ilyen helyzetben egyéb jövedelemforrás híján (nincs például földtulajdon vagy ingatlanvagyon) a megélhetés teljes bizonytalanságával is számolni kellett.²⁹⁵ Természetesen az írói és a színészi pályarajz alakulástörténetében ez más-más módon jelenik meg – Petőfit a szabadságharc alatt a sajtópiac fokozatos beszűkülése és az irodalmi élet dezorganizáltsága taszítja ebbe a kellemetlen helyzetbe, Egressyt pedig majd az emigráció. Ő a szabadságharc alatt a színházi és a kormánybiztosi fizetése révén úgy tűnik, még nem kerül pénzzavarba. De a későbbiekben a pályaválasztásának minden hátulütője jelentkezik. A színészkARRIER érdekében nem folytatott felsőfokú tanulmányokat, nincs olyan iskolai végzettsége, amellyel valamilyen értelmiségi pályán el tudna helyezkedni. Az emigrációban maga Egressy is belátja, hogy negyvenegy évesen nemigen vagy csak nehéz erőfeszítések árán tudna más, biztos megélhetést nyújtó hivatást választani. 1849-ig a fizetése hiába biztosította a tisztességes értelmiségi, polgári életvitelt, és hiába tudta eltartani a családját, amint a kényszerhelyzet bekövetkezett, szinte semmi nem maradt a valamikori jómódból. A teljes kilátástalanságtól mégis a színészség mentette meg őt és a családját – nem direkt, hanem áttételes módon. Korábbi színészi teljesítményével kivívott sikereinek emléke, hírneve életre hívott, mozgásba lendített egy nem megfogható, de mégis valós „tőkét”: a közönség érdeklődését és kíváncsiságát. Egressy az emigráció kezdetétől sejtette, hogy jövedelemszerzés céljából népszerűségének ezt a különleges tőkéjét kellene kihasználnia (színészi könyv, színészetelméleti írásainak kötetbe rendezése), de egy ilyen jellegű vállalkozás esetleges sikeréről csak a hazatérés után tudott megbizonyosodni. Az időszaki sajtónak köszönhetően Egressy a hazaérkezés pillanatától tudta, hogy a közönség türelmetlenül várja újbóli fellépéseit.²⁹⁶ A várakozás ideje alatt pedig a színész keze alól kikerülő, viszontagságait elmondó törökországi napló sikerre számíthatott.

---

²⁹⁵ MARGÓCSY, *Petőfi...*, i. m., 71–72.

²⁹⁶ Lásd például: *Hölgyfutár*, 1(1850)/63 (szeptember 16.), 251.; *Pesti Napló*, 1(1850)/156 (szeptember 16.).

A JÁMBOR PESTI SZÍNÉSZ ÉS A REST KORHELYEK A VIDÉKI SZÍNJÁTSZÓK PALLÉROZÁSA

Mikor Egressy Gábor az ötvenes
években vendégszerepelt a vidéken,
gyakran emlékezik műkedvelő
társulatokról. Vajon rendszeren
szervezett társulatok voltak-e ezek?²⁹⁷

Későbbi éveiben vendégszerepelni
vajjon csupán pénzszerzésből ment-e?²⁹⁸

Egressy Gábor családi levelezése szerint az 1850-es évek második felében és az 1860-as évek elején a Nemzeti Színház vezető színészei sajátos feladattal bízták meg fiaikat. A színészszakmán belül terjeszteniük kellett az apák vidéki vendégszereplésének sikerét: hogyan fogadta őket a közönség, s mekkora jövedelemre tettek szert. Egressy 1859 szeptemberében Debrecenből írott levelében arra intette kisebbik fiát, hogy „hirdesse ki a színháznál, hogy a tegnapi jövedelem 60 forinttal multa felül Füredi legnagyobb jövedelmét, még azt téve hozzá, hogy a Füredi Zártszéki ára egy forint volt, az enyim pedig 80 xr.”²⁹⁹ A következő levélből látszik, hogy ez megszokott gyakorlat lehetett, mert amint valamelyik színész elmulasztotta a hírverést, rögtön azt feltételezték, hogy vendégszereplései nem túl eredményesek. A nagyobbik fiú 1865. június 28-i, apjához címzett leveléből tudjuk, hogy a színházi nyári szünet idejére a „személyzet mind szerte utazott; Szerdahelyi Aradra, Debreczenbe, Szigligetiék Szathmárra; Feleki, Lendvai Erdélybe; Némethiék Füredre mentek [...]. Tóth József, mint fiától tudom még eddig nem írt M[áramaros] Szigetről, a miből az következtetik, hogy a vendégszereplés neki ott nem igen jól megy; nem igen kecsgettő Balázsnéra, a ki mint hallom, szinte M. Szigethre készül [...]”³⁰⁰ 1865. július 23-án Szentpétery Zsuzsanna Egressynek írott levelében újra előkerül a téma: „az igazgató nem ment Erdéljbe hanem Füredre mert Valaki is ott Vendég Szerepel a többiekről már mind tudod hol és hogy mi sükerrel járnak Szigligeti még is leg szerencsébe mert 14 napra 7 ezer forintot küldöt haza nejjének a hármójok részéről ezt a

²⁹⁷ Vértessy Jenő Egressy Ákosnak, Budapest, 1903. június 10., OSZK Kt., Levelestár.

²⁹⁸ Rakodczay Pál Egressy Ákosnak, Pozsony, 1908. június 4., OSZK Kt., Levelestár.

²⁹⁹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1859. szeptember 26., OSZK Kt., Levelestár.

³⁰⁰ Egressy Ákos Egressy Gábornak, Pest, 1865. június 28., OSZK Kt., Levelestár.

fia után tudom és irhatom neked.”³⁰¹ Úgy tűnik, egy hónap múltán mindenki nyilvánosságra hozta a bevételét. A helymegjelölésekből kiderül, hogy a pesti színészek színtársulatokkal és műkedvelőkkel egyaránt közreműködtek. Minden műfajnak volt keletje, a színházi nyári szüneteket az énekes és a prózaszínész is vidéken töltötte. A versenyszellem és a hírverés módja azt sugallják, hogy a színészek a vendégjátékokra szakmai megmérettetésként tekintettek. Egressy a jegyár, Szigligeti pedig a játéknapok közzétételével a siker mértékét is érzékeltetni akarta. Ugyanakkor Tóth József esete jelzi, hogy a vendégszereplésre nem mindig lehetett mint biztos sikerre számítani. Tóth prózaszínész volt, ugyanazon a helyen vele egy időben a kor legnépszerűbb darabjaival, népszínművekkel vagy operákkal jelentkező színésztárs veszélyeztethette a vendégszereplését. A színészi körökben bennfentesnek számító Egressy Ákos viszont sejtette, hogy most nem a darabválasztással magyarázható a feltételezett kudarc, hiszen a közeljövőben Máramarosszigetre utazó szoprán énekesnőnek, Balázné Bognár Vilmának sem jósolt sikert. Egressy Ákos a vendégszerepléseiről rendszeresen beszámoló apja révén jól ismerte a vidéki színjátszás körülményeit, tudta, hogy a színtársulatok és a műkedvelő együttesek között egyaránt vannak felkészületlenek. Ilyenkor a Pestről érkező színésznek rengeteg vesződéssel jár a közös munka, s minden erőfeszítés ellenére sem tudja az előadásokat zökkenőmentesen lebonyolítani – ez pedig a soron következő fellépések alkalmával könnyen a közönség távolmaradásához vezethet. Ám a színész így nemcsak jelentős jövedelemtől esik el, az úti- és szállásköltség kifizetése miatt még kárvallottja is lehet a vendégszerepléseinek. Tóth valószínűleg azért nem írt, mert ezzel a problémával szembesült. 1865 nyarán az ő vendégjátékainak tétje az lehetett, hogy úrrá legyen a megpróbáltatásokon, s anyagi veszteség nélkül térjen vissza Pestre.

Egressy Ákos leveléből úgy tűnik, a vendégszereplések kétarcúsága mindenki számára ismert volt, s a történetben Tóth Józsefnek osztályrészül jutott sikertelenség bizonyosan másokkal is megesett. De míg a sikerhez hírverés társult, addig a viszontagságokat a hallgatás jelezte, nyilván senki sem szerette volna, hogy a vidéki előadások bonyodalmai kiszivárognak, s az egész szakma ezeken nevéssen. Szűkebb, családi körben azért persze lehetett tudni, mi történt; Egressy Gábor a dühét és a felháborodását sohasem tudta magában tartani, feleségének rögtön beszámolt a kellemetlenségekről. De annak semmi nyomát nem találtam, hogy ezekből bármit is

---

³⁰¹ Szentpétery Zsuzsanna Egressy Gábornak, Pest, 1865. július 23., OSZK Kt., Levelestár.

nyilvánosságra hozott volna – kínos esetei a családi magánlevelezésében lappangtak tovább.

Egressy a színtársulatokat háromfokozatú minősítéssel illeti.³⁰² Van a „meglehetősen jó”, a „gyenge, de szorgalmas” együttes és a „borzasztó rendetlen, hanyag nép”. Ha az előadások sikerrel zárulnak, beéri a tömör, szűkszavú jellemzéssel: megírja a játszott darabcímeket, a közönségszámot és a javadalmát. Ha viszont úgy érzi, hogy a színtársulat készületlensége oly mértékű, hogy már a saját vendégszereplését is veszélybe sodorja, akkor hosszú leírásba, értékelésbe kezd. Az előadás közben történt viszontagságokat nem egyszerűen felsorolja, hanem saját színészi habitusát viszonyítási pontként kijelölve legtöbbször azt igyekszik körüljárni, hogy a felkészületlenségből adódó hibák, tévesztések mennyiben befolyásolják a közönség ítéletét, s az előadás bukása miatt az ő tekintélye mekkora csorbát szenvedett. Ugyanilyen részletesen elemez akkor is, amikor műkedvelők hívják vendégszerepelni. A fellépéseket megörökítő leveleiben újabb bajokkal bővül a hanyag színtársulatok jellemzésekor hozott panaszáradat: a dilettánsok visszaküldik a kiosztott szerepeket, sokáig kell náluk időzni, mert egy-egy előadásra több napig készülnek, de ami Egressy számára a legmegterhelőbb: „mindenkit öltöztetnem festenem igazgatnom kell; sugó, díszítő, szabó, statista minden én egymagam vagyok.”³⁰³ Nyilvánvaló, hogy ezekkel a megpróbáltatásokkal szembesül a többi, Pestről vidékre érkező vezető színész is, ám a színművészet értékeire különösen érzékeny Egressy a publikációs gyakorlatát kihasználva ezt nem is hagyja szó nélkül. A magánlevelezésében írtakat tanulságként használva több cikkében javasolja a vidéki színészek felzárkóztatását s a vidéki színjátszás országos szintű rendezését. Ugyanakkor nem áll meg a szakmai elvárások kijelölésénél, hanem arra is rámutat, hogy mindez csak úgy lehetséges, ha a Nemzeti Színház mintájára a vidéki színészek megélhetési körülményeit és nyugdíjazását is rendezik. Vagyis a színésztársadalom differenciáltságának és széttagoaltságának

---

³⁰² Egressy a vidéki vendégszereplései során időnként szavalással is szórakoztatta a közönséget. Volt például olyan eset, hogy összeakadt egy zongoraművész ismerősével (Székely Imre), s a hangversenyt versmondásával színesítették. De ez nem jelentette külön válfaját a vidéki turnéinak, ezek az inkább szíveségből, mint pénzszerzés céljából vállalt alkalmi fellépések nem tekinthetők olyan irodalmi esteknek, dalidóknak, mint amelyet Szilágyi Márton, Lisznyai Kálmán és Vahot Imre kapcsán rekonstruál. (Vö. SZILÁGYI, *Lisznyai...*, i. m., 96–118.; Uő., *Újabb adalék Vahot Imre és a dalidók kapcsolatához* = „*Ember lenni mindég, minden körülményben*”: *Tanulmányok Kiczenko Judit születésnapja alkalmából*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2008, 445–449.) Egyetlen olyan esetről tudok, amikor Egressy szervezeten egy dalidószerű (a Lisznyaiék által gyakorolt módon, szavalásból és zenei betétekből összeállított program) műsorfajtában részt kívánt venni. 1843-ban Egressy Gábor, Egressy Béni és Vahot Imre szövetkezni akart cigányzenészekkel, s azt tervezték, hogy európai körútra indulnak. A vállalkozás a tervezett formában nem valósult meg. (A szerződést lásd: EGRESSY Gábor *vegyes iratai*, OSZK Kt., Analekta, 1239.)

³⁰³ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Nagykaroly, 1854. szeptember 18., OSZK Kt., Levelestár.

feloldását a szakma hivatásosodásának előremozdításával látja megvalósíthatónak. Az egykorú magyarországi színjátszásban szerepet vállaló műkedvelő társulatok rendeltetését pedig úgy igyekeznek tisztázni, hogy szigorúan elhatárolja egymástól a „művészi képzettséggel” játszó színészeket és a dilettánsokat, s figyelmeztet: a hivatásos színészet történetében a műkedvelőségnek nincs helye. A vendégszerepléseiről szóló beszámolóí így nemcsak megismerhetővé teszik a vidéki színjátszás működésének apró mozzanatait, de egy tágabb kontextus felé is mutatnak: segítenek feltárni egyes Egressy-publikációk témaválasztásának eredetét. S ami talán a legérdekesebb, hogy *A színészet könyve* bizonyos téziseit is a vidéki vendéglőadásain tapasztaltakra lehet visszavezetni.

A VENDÉGSZEREPLÉSEK MENETE

A 19. század közepének vidéki színjátszásáról szórt adatokkal rendelkezünk. A színtársulatok lajstromát csak 1880-tól a színészegyesület javaslatára kezdték rendszeresen közzétenni a Színészek Lapjában.³⁰⁴ A korábbról fennmaradt adatközlések évtizedes kihagyásokkal követik egymást. A Regélő Pesti Divatlap szerint 1842-ben Magyarországot és Erdélyt együttvéve nyolc középtársulat létezett (központok: Debrecen, Eger, Gyöngyös, Miskolc, Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Székesfehérvár-Győr-Komárom),³⁰⁵ 1847–1848-ban már legalább tizenkettő-tizenöttről tudnak.³⁰⁶ Van közöttük kimondottan nagy létszámú: Fekete Gáboré 1841-ben negyvenöt tagot számlált, Kilényi Dávidé 1843-ban ötvenkettőt, a Havi Mihály és Szabó József vezette daltársulat 1846 telén Pécssett harminchat énekesszínésszel és tizenhét zenésszel kezdett.³⁰⁷ Ezekhez jönnek még a kis- és törpetársulatok, az 1840-es évek végére számuk harminc-harmincöt körüli.³⁰⁸ Kerényi Ferenc figyelmeztet: ezek az adatok csak pillanatnyi állapotot tükröznek, az együttesek és színészek száma napról napra változott,³⁰⁹ s gyakoriak a társulatszakadások is.³¹⁰ Egressy Pozsonyból feleségének küldött leveléből tudjuk például, hogy Fekete társulata 1843-ban már nem volt sikeres („ezeknek most rettenetes roszul megy, tegnap alig volt 30 ember a’

³⁰⁴ RAJNAI Edit, *Kísérletek a vidéki színészet rendezésére = Magyar színháztörténet 1873–1920, i. m.*, 220.

³⁰⁵ *Vidéki színtárcza*, Regélő Pesti Divatlap, 1(1842)/1 (január 1.), 6.

³⁰⁶ KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1849*, Bp., Magvető, 1981, 494.

³⁰⁷ *Uo.*

³⁰⁸ KERÉNYI Ferenc, *A vándorszínészet országos helyzete (1837–1848) = Magyar színháztörténet 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990, 341.

³⁰⁹ KERÉNYI, *A régi magyar...*, i. m., 494.

³¹⁰ Erről több helyt részletesen ír Szuper Károly. Vö. SZUPER Károly *Színészeti naplója 1830–1850*, kiad. VÁLI Béla, Bp., Aigner Lajos, 1889, 9–10; 29–30.

színházban”³¹¹), s ezen a pesti vendégszínészek érkezése sem tudott segíteni: „[j]öhet ide már édes az atya isten is, nem csinál itt publicumot, ugy elrontotta Fekete.”³¹² A szabadságharc alatt a vidéki társulatok szétzilálódtak, újjáalakulásuk 1850 közepére tehető, innentől kezdve tizenegy együttes járta az országot.³¹³ Egressy 1858-ban arra kérte a vidéki színigazgatókat, hogy az általa kijelölt tíz kérdésre válaszolva mutassák be társulatukat. Pázmán Mihály 1858. november 18-án kelt válaszlevele alapján a következő kérdéseket rekonstruálhatjuk: 1) az érintett mikor kezdte a színigazgatást? 2) milyen városokban fordultak meg és milyen helységekből tartották a fellépéseket? 3) mennyi napidíjat kellett fizetni egy-egy fellépő helyen (beleértve az ideiglenes játszóhelyeket és a színházként fenntartott épületeket)? 4) kapott-e valamiféle segítyt? 5) igényelt-e kárpótlást valamilyen beruházásra? 6) mi módon fizeti a tagokat? 7) mennyi az éves bevételük? 8) jelenleg hány tagból áll a társulat? 9) a tagok utazását fizeti-e? 10) mit gondol a vidéki színészek segélypénztárának esetleges megalapításáról?³¹⁴ Egressy a beérkező válaszok alapján (nem lehet tudni, pontosan hányan írtak) 1860-ban a Magyar Színházi Lapban megjelentetett *A magyar színigazgatók és színészek létszáma* című cikkében úgy nyilatkozott, hogy 1858-ban tizennyolc szintársulat működött, de pontos adatokat (taglétszám, fellépések helye) csak a nagyobb társulatokról tud, a kis- és törpetársulatok esetében a vándorlási útvonal kiszámíthatatlan.³¹⁵ Működésüket országos szinten nem szabályozták, felügyeletük a vármegye vagy a város illetékességébe tartozott.³¹⁶ Egressy kérdéssorából látszik, hogy a színigazgatók teljesen magukra voltak utalva, általában önerőből finanszírozták a beruházásokat, s a tagok állandó fizetésre valószínűleg nem számíthattak.

A társulatvezetők semmiféle szakmai előéletet és iskolai végzettséget nem kértek számon, bárki elszegődhetett színésznek. Sőt, némi tőkével bárkiből lehetett színigazgató is. Futó János vidéki színész, színigazgató még 1856-ban is azt írja, hogy az együttesek szedett-vedett emberekből verődnek össze, színésznőnek állnak az erény útján elbotlott nők, a családjukkal összevesző, őket bosszantani akaró ifjak, a „szabó, csizmadia, kőműves, borbély, takács, kerékgyártó, bukott aranyműves stb. – ha osztályainak

³¹¹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Pozsony, 1843. szeptember 21., OSZK Kt., Levelestár.

³¹² Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Pozsony, 1843. szeptember 28., OSZK Kt., Levelestár.

³¹³ SZÉKELY György, *A színészet helyzete az önkényuralom idejében (1849–1861) = Magyar színháztörténet 1790–1873, i. m., 372.*

³¹⁴ Pázmán Mihály Egressy Gábornak, Szabadka, 1858. november 18., OSZK Kt., Levelestár. Vonatkozó levélként lásd még: Latabár Endre Egressy Gábornak, Miskolc, 1858. október 17., OSZK Kt., Levelestár.

³¹⁵ EGRESSY Gábor, *A magyar színigazgatók és színészek létszáma*, Magyar Színházi Lap, 1(1860)/7 (február 11.), 58–59.

³¹⁶ KERÉNYI, *A régi magyar...*, i. m., 493.

gyalázatára vált, s azok köréből végkép kizárattott – egyet gondol, a legott színészszé lesz; pedig nevét nem bírja leírni”.³¹⁷

A társulatokon belül a munkakörök még nemigen határolódtak el egymástól, csak a nagyobb létszámúaknál fedezhető fel valamiféle segédszemélyzet: díszletfelelős, ruhatáros, színlaphordó. A sűgői és a rendezői feladatot általában egy-egy színésznek kellett vállalni. Igaz, az állandó tagcsere és utazó életforma miatt a rendezés aligha volt fajsúlyos jelentőségű. Ugyanez mondható a szerepértelmezésekről, a színészi alakításokról is.³¹⁸ Az együttesek szakmai életét többnyire a Pestről érkező vendégszínészek pezsdítették fel, művészi teljesítményük követendő mintát adott.³¹⁹ Fekete Gábor például abban bízott, hogy a vendégszínészek révén visszaszerezheti népszerűségét, s megmentheti társulatát a bukástól, mások magas jövedelmeket reméltek. De olyan példa is akad, amelyből kiderül, hogy a pesti színész „segítségére” csak akkor tartottak igényt, ha önállóan nem boldogultak: „Csabayék és Láng Debreczenből azt írják nekem épen ma, hogy itt a vásár fő napjai lesznek azok, mellyekre én föllépteimet kitűztem, az az Szombat és Vasárnap, Octob 3-dika és 4dike; s hogy ök e napokon semmi vendéggel nem osztozhatnak, miután magok erejével is tele házakat csinálhatnak, – hanem írják, hogy menjek s játszam nekik vásár után.”³²⁰ A társulatigazgatók Egressyhez írott leveleiből úgy tűnik, a színész a legtöbb esetben csak előzetes tájékoztatás után vállalt vendégjátékokat. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy a felek megállapodtak az időpontról és a játszott darabokról; az igazgatóknak illeté ismertetni a körülményeiket is: hány tagú a társaság, milyen a színvonala, mekkora a játszóhely befogadóképessége, mennyi az átlagos napi jövedelem. (Mivel ezek állandóan változtak, akkor is szükség volt erre, ha Egressy már visszatérő vendégnek számított.) Általában úgy rendelkeztek, hogy felemelt jegyárak mellett Egressyt az előadások jövedelmének egyharmada, a jutalomjátékaként adott darab estéjén pedig a fele illeti meg.³²¹ A pesti színésztől előzetesen a darabok mihamarabbi kijelölését kérték, illetve a társulatok szöveghiánya esetén gondoskodnia kellett a művek postázásáról is. Dráguss Károly felkérő levele 1862-ből:

Szent kötelességemnek tartom ígéretem beváltani. – Jelenleg Vas megye fővárosába Szombathelyen működöm 30 személyből álló ’s jól – lehet mondani kitünön szervezett szintársulatommal – melynek napi jövedelmei némely jobb művekre 140–150 – forintra

³¹⁷ FUTÓ JÁNOS, *Színművészetünk állapota I*, Magyar Sajtó, 2(1856)/235 (október 10.).

³¹⁸ KERÉNYI, *A régi magyar...*, i. m., 506–507.

³¹⁹ *Uo.*, 506.

³²⁰ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Nagyvárad, 1857. szeptember 28., OSZK Kt., Levelestár.

³²¹ Lásd például: Csabai Pál Egressy Gábornak, Debrecen, 1854. szeptember 10., OSZK Kt., Levelestár; Hegedűs Lajos Egressy Gábornak, Szabadka, 1856. december 18., OSZK Kt., Levelestár.

rug – és e lelkes közönség ohajtja élvezni hazánk első művésze vendég játékait – megragadom tehát most az alkalmat /miután biztosítva vagyok hogy oly fogadása leend Egressy urnak melyre érdemes/ hogy néhány vendégjátékra fölkerjem – Itt nyári színpad van, pedig olyan melyben mérsékelt árak mellett is nagyszerű jövedelmekre számíthatunk – Körülbelül 160 zártszék, nagyszerű karzat – Ily előzmények után ha 16^{ik} augusztustól kezdve lehet szerencsém a tiszta jövedelem felére – néhány vendégjátékra, melynek menységit Egressy ur határozza meg. Szerencsemnek tartom – e sorok után mert egy kissé kifogytunk az időből, határozott választ – és darabokat kérek; a műsorozatot tudom: „Hamlet”, „Brankovics” – „Bánkban” Párisi ados Legjobb az egyenes út Makranczos hölgy „Kean” – ezek közül – „Brankovics, Kean, Makranczos hölgy” hiányzik – a többi meg van [...].³²²

Egressy válaszát ugyan nem ismerjük, de Dráguss következő leveléből lehet tudni, hogy a megállapodás akkor jött létre, amikor megkapták a hiányzó darabokat. Dráguss ezek után már csak annyit kért a színésztől, hogy a műsorrendet is írja meg:

Becses sorait vettem a darabbal együtt, a darabok kiosztva tanulatnak – kérem legyen szives tudatni a játék rendet – én úgy vélem hogy 1st Hamlet. – 2^{ik} Brankovics. 3^{ik} Felolvasónő és Egyenes ut. 4^{ik} Jó barátok 5^{ik} Bánkban mely utósó lenne egyszersmind – azonban ha így nincs tetszésére legyen szives velem tudatni miként – mert a műsorozatot ki akarom nyomtatni – miután egész Vas megye vidéki közönsége ohajtja tudni – vannak olyanok is kik falurol 5–6 óra távolságról jönnek be [...].³²³

Hogy a vendégszereplés előkészítése az egymástól függetlenül működő társulatoknál szinte ugyanúgy zajlott, azt Futó János 1860 tavaszán Nagykőrösről írott levelei igazolják:

jelenleg egy 20. egyénből álló, meglehetősen szervezett szintársulatom működik a nagykőrösi műértő közönség előtt, – s nagyon kielégítő jövedelmekkel [...].³²⁴

A kijelölt darabok közül „Hamlet”, „Kean”, „Párisi adós”, – és „Makranczos hölgy” könyvtáramban eddigelé még nincsenek meg; azért kérném e darabokat – ha lehet szerepestől – a legelső posta alkalommal elküldeni, hogy a nagyhétben tanulmányozhassuk, – s azokból emlékpróbákat tarthassunk. A helyiség itt ugyan nem a legnagyobb; de nekünk rendes bementi díj mellett többször 70–80 frtnyi jövedelmeink voltak, – s ön közreműködésével, fölemelt díj mellett 120–140 frt jövedelemre minden előadásra bizton számíthatunk; a napi költség 13–15 frtra megy, mit a közönségnek ön iránt már eddig is nyilvánított rokonszenvisége s becsülése jövedelemben inkább növelni, mint csökkenteni fog. A színpad 2 ½ öl széles és mély; a díszlet igen csinos, – provincián kevés van hozzá hasonló. Ruhatáram – mint fiatal igazgatónak – nem sok ugyan; de mind új és csinos, – csak a rococóféle öltönydarabokban van hiány; de ön megérkezteig ezek előállításában is teszünk valamit; csak a darabok menetét műsorozat szerint tessék kijelölni, hogy mi is a szerint joelere elkészülhessünk; a társulat széperejű.³²⁵

³²² Dráguss Károly Egressy Gábornak, Szombathely, 1862. július 30., OSZK Kt., Levelestár.

³²³ Dráguss Károly Egressy Gábornak, Szombathely, 1862. augusztus 11., OSZK Kt., Levelestár.

³²⁴ Futó János Egressy Gábornak, Nagykőrös, 1860. március 21., OSZK Kt., Levelestár.

³²⁵ Futó János Egressy Gábornak, Nagykőrös, 1860. március 24., OSZK Kt., Levelestár.

A nagykőrösi fellépésről fennmaradt Egressy feleségének írott beszámolója. Abban Futónak igaza volt, hogy a színész telt házakra számíthat, de a jövedelem-lehetőségeket igencsak szépítette: „Édes anyjok! engem itt igen jól fogadtak, a terem tele van mindig, hanem olly parányi hogy estvéként felében 30 forintnál többet bevenni nem lehet.”³²⁶

A vidéki színtársulatokon kívül számolnunk kell a műkedvelő együttesekkel is. A tagok száma általában 10–15 közé tehető, de a játszókat folyamatosan cserélődnek. Legnehezebben a női szereplők toborzása megy: „Ide érkezésemkor azt indítványoztam, hogy az Alföldi szükölködők javára egy előadást kívánnék rendezni műkedvelőkkel T[isza] Ujlakon, egy másikat Szathmáron. Fáradoztak is benne, de a női szerepekre nem vállalkoztak azok a kiket felszólítottak (a Prényi bárónők) [...]”³²⁷ Társadalmi összetételük pontosan nem ismert, Egressy többnyire értelmiségiekkel (orvos, ügyvéd), valamint kis- és középnemesekkel játszik. Általában nyereségelvű vállalkozásként működnek, de népszerűségüket növeli, hogy jótékonyági célból is rendeznek előadásokat. A vidéki színtársulatokhoz hasonlóan élnek azzal a lehetőséggel, hogy vendégszínészt hívjanak magukhoz. Egressy levelei szerint ez az 1850-es évektől olyannyira felkapott gyakorlat lesz, hogy amikor megérkezik egy településre, akkor a szomszédos falvakban, városokban azonnal elkezdnek műkedvelő együtteseket szervezni. 1854. július végén Tiszaújlakon játszik műkedvelőkkel, s megtudja, hogy „most ismét egy újabb terv van keletkezében a szathmári uraságok közt. Ott is műkedvelő együletet akarnak szerkeszteni, s engem oda vitetni.”³²⁸ A színészszakma egyre inkább úgy látja, gyarapodásuk a hivatásos színészet rovására megy, szerepvállalásukat korlátozni kellene. 1847-ben a szatmári társulat színésze, igazgatója, Sepsy Károly arra figyelmeztet, hogy a színtársulatok létezését ellehetetlenítik, még akkor sem hagynak fel az előadástartással, ha színészek érkeznek a településre.³²⁹ Egressy 1860-ban és 1866-ban arról ír, hogy megnehezítik a hivatásos színészek szakmai elismerését.³³⁰ A működésükről végül országos szinten 1882-ben rendelkeznek: a színészegyesület kezdeményezésére a belügyminisztérium betiltja az üzleti célú műkedvelést.³³¹ E szakmai összefogásból látszik, hogy a korábbi egyszemélyes felszólalások nem voltak alaptalanok, a műkedvelőség fokozatosan rátelepedett a hivatásos színjátszásra, s az idő előrehaladtával annak szakmai előmenetelét is megkérdőjelezte.

³²⁶ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Nagykőrös, 1860. április 19., OSZK Kt., Levelestár.

³²⁷ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Tiszaújlak, 1863. augusztus 24., OSZK Kt., Levelestár.

³²⁸ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Tiszaújlak, 1854. július 31., OSZK Kt., Levelestár.

³²⁹ SEPSY Károly, *Levelek a vidéki színészet köréből*, Pesti Divatlap, 4(1847)/37 (szeptember 9.), 1158.

³³⁰ Magyar Színházi Lap, 1(1860)/25 (június 16.), 201–202.; EGRESSY, *A színészet...*, i. m., 18.

³³¹ RAJNAI, *Kísérletek a vidéki...*, i. m., 248.

Igaz ez akkor is, ha a műkedvelőknek az 1840-es években rendezettnek mondható működését az 1850-es évek közepétől egyre inkább a szervezetlenség, a ziláltság jellemzi. A dilettáns színjátszás alakulástörténetét források hiányában nem tudjuk folyamatosan nyomon követni,³³² de az Egressy-hagyaték néhány példája alapján az érintett évtizedek kapcsán jól látszik ez a hanyatlás.

Szuper Károly naplója szerint az 1840-es években díszletekkel és jelmeztárral rendelkeztek.³³³ Ez a kedvező körülmény jogosíthatta fel őket arra, hogy Pestről vendégszínészt hívjanak. Úgy tűnik, Egressy az első ilyen felkérések egyikét 1841-ben Adorján Boldizsár révén a Gortvakisfalud környéki műkedvelőktől kapta. Az együttműködés részleteit így körvonalazza Adorjának írott leveleiben:

De minő darab lenne e' kettő mellyet én adnék? – talán a *Pohár víz*, és *Kean*? Vagy a' *Párisi adós*, vagy a' *Fiatal házások* Csatótól, vagy a' *Gyámság* [...]. Mivel Costümötök nem igen lenne, mindenesetre társalgási darabot kell választanunk mellyek divatos öltözetben játszanak, az az *Keant* és a' *Párisi adóst*. A napokat specifice meg kell határozunk mert tudod hogy én naphoz, órához vagyok kötve! A választandó két darabot aztán jó előre elküldeném szerepestől együtt, hogy, a' kijelölt időre pontosan elkészülhetnétek reá.³³⁴

[...] szíveskedjél nekem véghatározatként megírni lesz-e csakugyan valami azon színészeti vállalatból mellyhez engemet is felszólítál, hogy még körülbelül 10 napi szabadsággal mellyet szerződésileg bírok, annak idején rendelkezhessem. E szabadságidő nekem, barátom, fontos jövedelmező cikk, mellyet eltréfálnom semmi esetre nem lehet; s nyíltan szólva félek e' részben a' műkedvelőkkel viszonytól, mert részemről komoly hivatalos alapja van a' dolognak, míg ők csupán szeszélyből színészkednek, holnap mást gondolhatnak megbetegülhetnek, az egész tréfa dugába dől, 's én időmet elvesztem; azért jobb lesz ha prózába beszélünk. Ha a terv csakugyan létesülni akar, te nekem legfeljebb f. é. december 10 dikéig megírod a' napokat mellyekre az előadások határozvák, indulásom idejét; a' helyet hová mennem kell; az adandó színművek nevét, számát, a' színpad és -costümök, 's más mindennemű requisitumok körülményeit, mellyek az adandó művekben előfordulnak; én megyek, 's ti, a' vállalat fejei a' részemre adandó darab tiszta jövedelmét 200 pengő forintig biztosítják, megtérítvén ezen kívül utam költségeit oda és vissza; 's miután a' biztosító levél kezemhez érkezett, az egyezés áll, s többé *meg nem másolható*. Elvárom tehát december' 10 dikéig, legfeljebb, az elhatározó levelet.³³⁵

³³² Azok a helytörténeti monográfiák, amelyek egy-egy város műkedvelő színjátszásának feldolgozását elvégezték, szinte csak a 19. század utolsó harmadából és a 20. századból rendelkeznek írott forrásokkal. Lásd például: *A nagyvárad műkedvelő színjátszás története*, szerk. PÁSZTAI Ottó, TUZSON Erzsébet, Nagyvárad, Kiadja a Nagyvárad Premontrei Öregdiákok Egyesülete, 2007.; PAPP János, *A békéscsabai műkedvelő színjátszás története (1845–1944)*, Békéscsaba, Munkácsy Mihály Emlékház, 1996.

³³³ Például a Kecskeméten 1844 nyarán fellépő színtársulat a kiskunhalasi műkedvelőktől kért kölcsön díszleteket és jelmezeket. Vö. SZUPER, *i. m.*, 32. A díszletekről lásd még KERÉNYI Ferenc, *A főrendi ellenzék műkedvelő színjátékai 1841-ben*, ItK, 80(1976)/1, 87.

³³⁴ Egressy Gábor Adorján Boldizsárnak, Pest, 1841. szeptember 10. = *Levelek Adorján Boldizsár...*, *i. m.*, 94. (Kiemelések az eredetiben.)

³³⁵ Egressy Gábor Adorján Boldizsárnak, Pest, 1841. november 16. = *Uo.*, 95–96. (Kiemelés az eredetiben.)

Hogy e feltételeket a műkedvelők elfogadták-e, az válaszlevél híján nem derül ki, annyit viszont egy másik levélváltásból lehet sejteni, hogy valamilyen megegyezés létrejött, s Egressy készült az útra. Adorján a vendégszereplést egy baráti találkozóval szeretne volna összekötni, meghívta magához Vörösmarty Mihályt is. Vörösmarty anyagi gondjaira hivatkozva nem utazott, de jelezte, hogy Egressy megy: „Igen szívesen fölmennék Egressyvel, de sem bundám, sem pénzem, sem kedvem. Lelkem es erszényem igen deorganisált állapotban vannak.”³³⁶ A pesti színészek és a műkedvelő társulatok együttműködése az 1840-es évek elején még valószínűleg nemigen volt szokásban. Mivel Egressy a vendégszereplésnek minden egyes részletét tisztázni akarta, feltételezhető, hogy korábbról nem volt efféle tapasztalata. Határozottságából látszik, hogy azzal tisztában volt, hogy a feleknek milyen kötelezettségei vannak egymással szemben (darabegyeztetés, időpont kijelölése, a javadalmazás módjának meghatározása), csak azt nem tudta, hogy a műkedvelők hajlandóak-e alkalmazkodni ezekhez. Eleve kétséges volt számára a hivatásos színész és a szeszélyből színészkedés életképes ötvözése, kételkedésén csak az enyhített, hogy a fellépést anyagi garanciák fejében vállalta, még az útiköltség kifizetéséhez is ragaszkodott. Míg a vidéki színtársulatoknál az előadás sikerétől függött a részesedése, addig itt ezt a tényezőt figyelmen kívül hagyva semmiféle pénzügyi kockázatot nem volt hajlandó vállalni. A darabokra, a jelmezekre és a díszletekre való rákérdezésből úgy tűnik, nem ismerte a műkedvelők körülményeit. De feltételezte, hogyha a darabot jó előre elküldi, akkor képesek önállóan felkészülni, s neki csak a főszerep eljátszása lesz a feladata. Záró soraival felülírja a baráti meghívást (Pestről ismerte Adorján Boldizsárt), jelzi, hogy a feltételek elfogadása után a levélváltás jogerőre emelkedik, s megállapodássá nyilvánítandó.

Az 1850-es évek közepétől már teljesen más feltételrendszer határozza meg Egressy és a műkedvelők együttműködését. 1854-től már nyoma sincs az olyan jól szervezett műkedvelő társulatoknak, mint amilyenekre az 1841-es levelek utalnak. A megváltozott helyzetről Egressy két, szoros egymásutánban írott levelében így tájékoztatja feleségét:

Tegnap és tegnapelőtt játsztam két első szerepemet itt T[isza] Ujlakon. Tömerdek bajjal volt képes Székely Pista a műkedvelő társulatot megalakítani, s nekem még egyszer annyi bajomba került velök az előadást rendezni. Ezt én előre gondoltam, de már mit lehetett egyebet tennem? bele kellett vágnom. Jó akaratot lelkesedést eleget tapasztaltam a játsszók részéről, de hijjába, ez mind nem elég; valamennyi uj, járatlan,

---

³³⁶ Vörösmarty Mihály Adorján Boldizsárnak, Pest, 1841. december 14. = VMÖM, kiad. BRISITS Frigyes, XVIII, Bp., Akadémiai, 1965, 37.

egy szóval mindent egymagamnak kellett tennem, igazitanom, rendeznem, sőt végezniem.³³⁷

Tegnap estve játsztam itt utolsót Garriket; egy hét előtt adtam. Hamletet és Egyenes utat, több előadást lehetetlen volt rendezni a műkedvelőkkel, kiktől az Isten őrizzen meg minden jámbor színészt.. Ó édes, majd elbeszéltem mennyi kinokon mentem át... valóban nem érdemli ez a jövedelem, bár itt összesen 200 pengőnél többet kerestem 3 szereppel. És pedig új kinok várnak ismét, mert Szatmárról egy küldöttség jött a tegnapi előadásra, hogy oda engem két szerepre meghíjjanak, – ismét műkedvelőkkel. Persze hogy el fogadom [...].³³⁸

A korábbi gyakorlatból egyedül az előzetes egyeztetés maradt meg, mikor hová kell érkezni. De ez nem jelentette azt, hogy a megérkezés időpontjában lesz is fellépőképes együttes. Úgy tűnik, a színész eleve némi bizonytalansággal kelt útra, fennállt az a veszély is, hogy végül semmi sem lesz a tervezett előadásokból. Már nem bízhat anyagi garanciákban, javadalmazása a színtársulatoknál való közreműködéséhez hasonlóan az előadások sikerétől függ. Mivel a műkedvelő társulatok általában egyik napról a másikra alakulnak és oszlanak fel, s tagjaik folyamatosan cserélődnek, arra már nincs lehetőség, hogy a szerepeket kiösszák, s rendszeren betanulják Egressy érkezéséig. Hosszabb ideig kell náluk időzni, s a főszerep eljátszásán kívül a pesti színészre jóval több feladat hárul. Az ő hatáskörébe tartozik a színpadkép elrendezése, ő a jelmezfelelős, s ő felügyeli az olvasópróbákat is.

„AZ ALSÓ REKLIMET ÉS TESTSZIN KESZTYŰT IS TEDD HOZZÁ ÉDES”

Egressy bármennyire is körültekintően pakolta be útládájába a szerepkönyveket, a jelmezeket és a kellékeket, a vidéki társulatok rendezetlen élete és a gombamód szaporodó műkedvelő együttesek miatt szinte mindig riadóztatnia kellett a családját: váratlan fordulat történt: azonnal küldjék utána a kért szöveget vagy jelmezt. Vagy azért, mert újabb felkéréseket kapott, s már nem akarja a nála lévő darabokat ismételni, vagy azért, mert megváltozott az előre megbeszélt menetrend. A legegyszerűbb eset az volt, amikor az otthon fellelhető dolgai közül kellett valamit azonnali hatállyal utána küldeni: „[m]ivel tehát itt is, Aradon is többet kell játszanom eddigi szerepeimnél, kérlek édesse, küldd el nekem ide gyorskocsin Clavigot, és Othellót. Mind a kettőt meg kapod könyvtáram

³³⁷ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Tiszaújlak, 1854. július 31., OSZK Kt., Levelestár.

³³⁸ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Mátyfalva, 1854. augusztus 1., OSZK Kt., Levelestár.

legfelső polczán, a jobb oldalon, hol a darabok együtt szoktak állani.”³³⁹ De az is előfordult, hogy olyan darabokra volt szüksége, amelyek otthon nem voltak elérhetők. Ilyenkor valamelyik családtagnak a Nemzeti Színház könyvtárosától kellett kölcsönkérnie a kért szerepkönyvet: „Arpád, kérje ki Benkőtől Kean, Párisi adós, Legjobb az egyenes út darabokat, és bepakolván, kereszt kötés alatt tegye rögtön postára, de nem levélpostára, hanem a málna szekér-postára.”³⁴⁰ Hasonló közbenjárásra volt szükség a jelmezek esetében is. Egressy 1843 szeptemberében Pozsonyban vendégszerepelt. Nem tudta pontosan, hogy hány előadásban kell fellépnie, ezért úgy döntött, a *Brutus és Lucretia* és a *XII. Károly* című darabokat még beiktatja a műsorrendjébe. A feleségnek a következő jelmezeket kellett kikérni a Nemzeti Színház jelmezkészítőjétől, Podráczky Ferentől:

Aztán édes azon esetre, ha Lucretiát itt adni találom, mi igen hihető, Podráczkitól kérd el és rögtön küldjed gözösön, a’ következő ruha darabokat: Azon római öltözetet, melyet Coriolánra szoktam használni, az az: testszín trikót és reklit, (az alsó reklimet és testszín kesztyüt is tedd hozzá édes) római fehér tunica hozzá fényes öv, és római palást, fejér; ezen kívül XII Károlyra, sárga szűk nadrág, sárga hosszú mellény, sötét kék uniformis sárga hajtókával, sárga bőr öv, és nagy csizma. Minél előbb küldjétek édes mert ezek már a’ jövő kedden alkalmasint kellene.³⁴¹

A megbízott családtagnak azonban nemcsak arra kellett ügyelnie, hogy a Nemzeti Színház jelmeztárából pontosan az előírtakat kérje el, hanem arra is, hogy mihamarabb postára adja azokat, ugyanis ebben az időben Pest és a legtöbb vidéki település között csak bizonyos napokon járt a gyorskocsi vagy a gőzhajó:

Édes, nekem itt [Baja] Othellot el kell játszanom, de ruhát nem hoztam reá: azért kérlek, rögtön keresd fel Papot, és kérd el tőle ezen ruhadarabokat: 1.) Az ezüst zubonyomat Vak Bélából 2.) a virágos ezüst keskeny sálát, a mit nekem legutóbb csinált Othellora turbánnak. 3.) egy vörös bársony sapkát. Ezeket édes pakold be rögtön, és tedd fel a gözösre, hogy korán megkaphassam. Jutalomjátékomra kell, mely szerdán vagy csütörtökön lesz.³⁴²

Az idézett levelet Egressy 1855. október 25-én, csütörtökön írta. A következő leveléből kiderül, hogy amennyiben a feleség legkésőbb hétfőig, október 29-ig nem rakja gőzhajóra a csomagot, már nincs esély arra, hogy megkapja, mert legközelebb csak szerdán indul Pestről Bajára gőzhajó, s neki az Othellóban csütörtökön kellene fellépnie.³⁴³ Az eddig felsoroltaknál a családtagok számára jóval több munkát jelentettek azok a kérések, amikor

³³⁹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1854. szeptember 22., OSZK Kt., Levelestár.

³⁴⁰ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Szentes, 1860. augusztus 31., OSZK Kt., Levelestár.

³⁴¹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Pozsony, 1843. szeptember 21., OSZK Kt. Levelestár.

³⁴² Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Baja, 1855. október 25., OSZK Kt. Levelestár.

³⁴³ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Baja, 1855. október 27., OSZK Kt. Levelestár.

a jelmezek és a kellékek miatt a szabóhoz vagy a fodrászhoz is el kellett menniük, netán a vendégszereplés egészét a családnak kellett megszerveznie. 1865 nyarán Gräfenbergben volt, s azt tervezte hogy a gyógykezelés végeztével először nem hazautazik, hanem Nagyszombatra megy szerepelni. Családját egyrészt arra kéri, hogy járjanak utána, lesz-e a közeljövőben olyan színtársulat a városban, amellyel felléphet. Másrészt foglalkozzanak jelmezeinek rendbetételével, s a szereplés megkezdéséig postán küldjék utána az összekészített csomagot. 1865. július 4-én a következőket kéri:

Az új fehér parókámat a fiuk vigyék el Deletterhez [pesti fodrász] igazítás végett. Mondjátok neki, hogy arról a két szegletről, mely a szakál felső részét éri a fül előrésznél, egy ujnyi szélességnyire minden haját vegyen le; s két szegletet borítsa be testszinnel. S általában ritkítsa meg a haját mind a homlok felett, mind a halántékokon. Brankovicsra pedig kérjétek el tőle azt a jó alakú, s rövid ritka haju szürke parókát, melyet legutóbb használtam.

Én innen Augusztus 5-dikén mulhatlanul megyek haza, az az előbb ha lehet. Nagy Szombatba, hol 8-dikán fognék először föllépni, s összesen négyet játszánám. 14-dikén elindulnék onnan, s 16-dikán már honn is lehetnék.

Kérlek édes, szedjétek rendbe jó előre a ruháimat és kellékeimet, hogy miattok zavarba ne jöjjenek. Ne feledkezzetek el a legkisebb kellékről sem. Előbb Hamletet játszom, aztán a Felolvasó nőt, aztán Brankovicsot, aztán vagy Bánkbánt, vagy az Igaz barátot, vagy Báró és bankárt. Mít gondoltok, melyik legyen e három közül? Talán a Baró és bankárt legjobb lesz. [...] A mennyire eszembe jut ide is jegyzem mindjárt a szükségeseket.

Hamlet.

Gyapju alsó trikó, az uj
Fekete trikó. (cipőt itt kell csináltatnom.)
Vapeur ingek, egy nyakfodorral.
A fekete bársony öltözet, két övvel.
A gyémánt csillag és két gomb.
Fekete barét, fekete toll (a színházi fiókban van.).
A festékek (a színházi kasztenben vannak.).
Barna szőr és szürke (Delettertől 50 kr-ért.).
Hajporos skatulya a puflival, smink (a színházban).
Kis tükör Barna viaszkenőcs (a színházban, vagy a bádog skatulyában.);
Egyenes kard. Darab és szerepek, az enyémekek, a könyvtáromban vannak.³⁴⁴

Egressy Ákos erre a levélre 1865. július 8-án válaszolt, a korabeli postai viszonyok ismeretében úgy tűnik, rögtön a feladatok elvégzése után:

Szeretett édes apám!

[...]

A Lear-parókát elvittem Deletterhez; de a Brankovics-félét vidékre vitték, s csak a jövő hó elején küldhetjük. [...] Raczvinszkival is beszéltem ujjal; jár-kelek, hogy megtudja a

³⁴⁴ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Gräfenberg, 1865. július 4., OSZK Kt., Levelestár.

kisebb színtársulatok hollétét, hogy ezek közül egyet Nagyszombatba küldhessen [...] ígérte, hogy mindent elkövet édes apám ohajtásának kielégítésére, egyébiránt én is folyvást zaklatni fogom. [...] Abban a véleményben vagyunk mi is, hogy a negyedik darabnak Báró és bankárt válassza édes apám; de aggódunk, hogy négy nem lesz-e sok, mindjárt azután a nagy kúra után.³⁴⁵

Ha az idézett levelek keltezését is figyelembe vesszük, akkor látszik, hogy bármelyik évről és állomáshelyről legyen is szó, a vidéki vendégszereplések lebonyolításakor a családtagok mozgósítása bevett gyakorlat volt. Egressy mondhatni családi vállalkozásként működtette a vendégjátékait. Úgy tűnik, ha a családtagok nem álltak volna mindig rendelkezésére, akkor nem tud ilyen sűrű időbeosztással fellépéseket vállalni. Sőt bizonyos esetekben kénytelen lett volna a turnéját is félbeszakítani. A sok segítségben nyilván nagyon nagy szerepe volt annak, hogy a feleség színésznő volt, ismerte a Nemzeti Színház könyvtárának és jelmeztárának rendjét. A gyermekek pedig egyszerűen beleszülettek ebbe az életformába: már kisiskolás korukban tudták, hogy milyen intézkedésekre van szükség ahhoz, hogy apjuk vendégszereplései gördülékenyen menjenek.

BOSSZANKODÁSOK

Egressy az 1840-es évek végére, az 1850-es évek közepére nyilvánvalóan tisztában volt a színtársulatok rétegzettségével és a műkedvelők lehetőségeivel, ugyanakkor az előadások közbeni mulasztások tárgyalásakor nem tett különbséget az egyes játszóhelyek között. Így amikor a hibákat, tévesztéseket veszem számba, a színtársulatok és a műkedvelők játékáról szóló passzusokból egyaránt idézek. (Ezek a Szentpétery Zsuzsannának 1841 és 1865 között a vidéki vendégszereplésekről küldött Egressy-levelekben folyamatosan visszatérő témák; összesen nyolcvanöt olyan levél maradt fenn, amely a vendégjátékok történéseit meséli el. A példaanyagot igyekeztem a legbeszédesebb részletekből összeállítani, többségük az 1850-es évekből származik.) A két terület természetesen elválik majd egymástól, amikor Egressy a levont konklúziókat megírja és publikálja.

Az első példám 1854 októberéből való.

Lelkem Zsuzsikám!

[...] estve Leart játsztam jutalomjátékom és utolsó fölléptemül, iszonyuan tömött ház előtt, mellyből még 60 előkelő család maradt ki, nem kapván helyet. Hanem édes épen olly iszonyu volt az előadás bukása, – t.i. ezen nyomoru társaság részéről, kik közül csak egyetlen egy sem tudta szerepét. A francia király (valami Priell nevü kölyök)

³⁴⁵ Egressy Ákos Egressy Gábornak, Pest, 1865. július 1., OSZK Kt., Levelestár.

szerepe elejét szerepéből olvasta a közönség előtt baréjtába rejtve azt; de még így sem tudta olvasni félelmében; ez nem volt elég, hanem beszédje közepén megfordul, (miután iszonyuan bele sült) és kirohan a színpadról. Az egész darab így ment, egyik botrány a másikat érte... én majd a föld alá süllyedtem, – most is beteg vagyok belé; és ha már a közönség és társaság a mult héten meg nem ígértette volna velem még egy sort játszam, itt nem maradnék s nem lépnék többet föl ez uttal a viláért. Azonban mit lehet tennem, ma ismét játszanom kell, még pedig új szerepet a Falura kell mennie-ben Ferdinandét, (a férjet) Soha még illy borzasztó rendetlen, hanyag néppel nem működtem. Attól kell tartanom hogy a milly fényes volt eddigi fogadtatásom szintolly üresek lesznek házaim e héten, bár vásár előhete van.³⁴⁶

Édes Gáborom!

E perczben kaptam leveled mit vasárnapon írtál és a jutalomjátékodban történt sok zavart de Édes az téged legkissebbé sem bánthat hogy ők olj rozsoszak és hanyagok mert téged ismernek és láttak és nyugtasson az meg hogy őket ott úgy ismeri a közönség mint rest korheleket én attól nem félek hogy te ezáltal valamit vezthetnél de azon félek hogy mert ismerlek milj indulatos vagy oljankor és ha megbetegszel az istenért kérlek édes egéseged drágáb legyen minden hazontalan ember-miatti boszszuságnal mert én szinte mindég látlak mennyit kel magad rontanod minden társaságnál hol jádczol de édes most már láthatod hogy bizony akár mint fárcz is értök nincs minek mert értök te nem jádczodhacz [...]. Édes te attól félsz hogy nem lesz közönséged én nem félek előérzetem nem azt mondja [...].³⁴⁷

Édes Zsuzsikám!

[...] Édes, előérzeted most az egyszer nem jósolt igazat, midőn sejtéd, hogy Lear adatásakori botrány nem fog ártani utána eső föllépteimnek, mert a mult vasárnap és Kedden aránylag igen kevés közönség volt [...].³⁴⁸

Egressy az idézett leveleket Debrecenből küldte 1854. október 1-jén és október 6-án; a feleség válaszlevele október 3-án kelt. A színész korábbi beszámolóiból tudjuk, hogy szeptember 20-án érkezett a városba, s az első fellépésére csak szeptember 23-án került sor, mert mint írja: „a Színház belsejét ujitották eddig”.³⁴⁹ Ez utóbbi momentum azért fontos, mert a *Lear*-előadás alkalmával egy viszonylag rendezett körülmények között működő színtársulat volt felkészületlen. Egressy Csabai Pál társulatával játszott.³⁵⁰ A feleség válaszlevele szerint Egressy a vidéki színészek teljesítményét saját képességével

³⁴⁶ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1854. október 1., OSZK Kt., Levelestár.

³⁴⁷ Szentpétery Zsuzsanna Egressy Gábornak, Pest, 1854. október 3., OSZK Kt., Levelestár.

³⁴⁸ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1854. október 6., OSZK Kt., Levelestár.

³⁴⁹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1854. szeptember 22., OSZK Kt., Levelestár.

³⁵⁰ A debreceni színjátszás történetét feldolgozó munka szerint 1853 és 1856 között Láng Boldizsár színiigazgató vette bérbe a debreceni színházként funkcionáló, korábban magtárnak használt Nánássy-féle épületet, de kizárólagos játssási jog híján más társulatok is felléphettek. (Vö. *A debreceni színészet története*, szerk. KATONA Ferenc, Debrecen, Kiadja Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, 1976, 37.) Ez az állítás azonban nem vág egybe Csabai Pál 1854. szeptember 10-én Egressynek írott levelével: „a’ színház szét van bontva, egészben újra csináltatom beljét ’s újra festetem [...]” Csabai eszerint nem lehetett alkalmi bérlő, ugyanis nem valószínű, hogy akkor a felújítást ő végeztette volna. Vö. Csabai Pál Egressy Gábornak, Debrecen, 1854. szeptember 10., OSZK Kt., Levelestár.

méri össze. A szakma iránti alázatnak nyomát sem leli, a színészek az alapvető kötelességüket sem teljesítik – úgy lépnek színpadra, hogy a szöveget nem tanulták meg. Ráadásul az előzményekből kiderül, hogy a színház felújítás miatt napok óta nem üzemel, nincsenek előadások. Egressy már egy hete a városban van, a közösen játszott darabokat valószínűleg már korábban egyeztették, s bizonyára a szerepeket is rég kiosztották. Nem valószínű, hogy olyasfajta eset történt, mint amelyet Egressy kisebbik fia, az 1860-as évek elején vidéki színésznek szegődött Árpád leír: „Most pedig sietnem kell tanulni mai szerepemet mert reggel kaptam s a két ívet meghaladja”.³⁵¹ A francia királyt játszó Priel (Prielle) Péter álcázási kísérletéből úgy tűnik, hogy a fellépők igyekeztek valahogyan leplezni szereptudatlanságukat. Meglehet, hogy az ekkor egy éve színészkedő tizenhat éves Priel Péter éppen a nemigen kötelességtudó társaitól leste el a szöveg sapkába történő rejtését, ám valószínűleg annyira gyakorlatlan volt, hogy nem gondolta végig: mit tegyen akkor, ha ez nem válik be. A színpadról való kirohanását éppenséggel a színház műfajából adódóan jelként is értelmezhetnék volna a nézők (tétélezhető, hogy nem tudták kívülről a *Lear király* történetét), itt azonban biztosan nem ez történt – hiszen akkor Egressy nem foglalkozna annyit a ránehezülő nyomással: vajon a közönség hajlandó lesz-e a következő fellépéseire eljönni. Úgy érzi, az ilyen jellegű, felkészületlenségből fakadó hibák nemcsak az előadás gördülékeny lebonyolítását lehetetlenítik el, de a legnagyobb sértésnek is minősíthetők a színésztársakkal (eszében sem lenne ott maradni, ha nem tett volna már ígéretet) és a közönséggel szemben.

Egressy a szöveg nem tudásával és a rögtönzéssel kapcsolatban ugyanezt az okfejtést hozza *A színészet* könyvében:

A szereptudás: a lehető legkisebb része azon nagy kötelességnek, melylyel a színész a színháznak, a közönségnek és önmagának tartozik. Azon szerepnemtudás pedig, mely hanyagság által már szokássá fajult: a legdurvább tiszteletlenség a művészet iránt; a fizető közönséggel szemben szándékos csalás, magára az illetőre nézve pedig erkölcsileg a legelvetemültebb önmegvetés: mely a lélek egyik legdrágább kincsét, a becsületet, folyvást a véletlen szeszélyének dobja oda játékszerül. A ki szerepe szavaihoz egyedül a sugó kegyéből juthat: az erkölcsileg a sugólyukhoz van lánczolva; az önként fosztotta meg magát azon szellemi függetlenségtől, melyet egyedül a teljes készütség biztos tudata adhat a színésznek [...]. A szereptudatlan folyvást abban a veszélyben forog, hogy közbotrány okozója lesz az által, hogy rutul megakad, s ezzel a mű folyamatát megakasztja. Ezt ő folyamatosan érzi, s a hányszor a sugót meg nem érti: mindannyiszor idegen szavakat kénytelen rögtönözni az igaziak helyett; vagy pedig azon szünetet, mi alatt a sugót megértheti, szükségtelen némajátékkal szokta betölteni; mi által nemcsak a mű fejleményét késlelteti, hanem társai játékát is tönkre teszi. És hogy mégis egy kis tapsot erőszakolhasson ki a nézők avatatlanabb részétől: oly

---

³⁵¹ Egressy Árpád Szentpétery Zsuzsannának, Nagybecskerek, 1861. szeptember 16., OSZK Kt., Levelestár.

művészietlen, oly nyegle eszközökhöz folyamodik, hogy lelkiismeretes társait pirulni kényszeríti, míg a műértő, a szájalom és boszuság érzelmei közt adja jeleit elveszett türelmének.³⁵²

A felkészületlenekre vonatkozó kitétel („hanyagság által már szokássá fajult”) jelzi, hogy a szereptudatlanság még a könyv írásakor, az 1860-as évek közepén is élő probléma. Itt ugyan nem részletezi, hogy pontosan hol találkozik *szereptudatlanokkal*, de az eleven képből és a gyakori felbukkanásukra történő utalásból sejthető, hogy a debreceni esethez hasonló tapasztalataira, a vidéki együttesekkel való közreműködéseiben történt viszontagságokra céloz. Úgy véli, a színházi előadás multimedialitása miatt a felkészületlenségből adódó hibák s az azokat leplezni próbáló azonnali válaszok (rögtönzött szavak, némajáték) túlmutatnak a színész lámpalázán és az előadás megakadásán. A laikus közönség körében zavart keltenek, tapskényszerükből látszik, hogy ők a leplezési kísérleteket olyan értelmezendő jelnek tételezik, amely a darab dramaturgiájából teljességgel hiányzik. Az értő színházjárókat viszont nem lehet félrevezetni. Ám *A színészet könyvében* a rögtönzés tiltása nem egyedül a szakmával és a nézőkkel szemben elkövetett tiszteletlenség kiküszöböléséből eredeztethető. Azzal, hogy Egressy a tanoda hallgatóinak szánt tankönyvben a színész maximális felkészültségére figyelmeztet, és semmilyen fogózkodót nem ad arra nézve, hogy mit tegyen a kezdő színész, ha elakad a szövegében (például hogyan használja ki észrevétlenül a sűgő jelenlétét), azt jelzi, hogy a színjátszás végre olyan minőségi szintre kerülhet, ahol ez nem lehet tárgyalásra méltó téma. Ám a hivatásosodás szempontjából nemcsak maga a részlet sokatmondó, hanem az is, ahogyan a könyv tematikájába illeszti. Mindez már csak akkor olvasható, miután a hallgató átrágtta magát a hangképzésen, a különböző tudatállapotok (álom, sejtelem, vízió, örület stb.) és érzelmek (szerelem, gyűlölet stb.) színrevitelét tárgyaló részekben. Vagyis Egressy a magyar színészet történetében olyan jelentőségteljes lépésnek, eredménynek tételezi az intézményes színészképzés indítását, hogy valószínűleg fel sem merül benne, hogy a Színészeti Tanoda jelenlegi vagy leendő tanulóját szereptudási kötelezettségére az első leckék között figyelmeztetnie kellene.

A debreceni esethez hasonló élmény éri Egressyt 1854. szeptember 11-én Nagyvárolyban. Telt ház előtt *Hamletet* adja műkedvelőkkel:

Tegnap este játsztam itt Károlyban első szerepemül Hamletet, tömött ház előtt, műkedvelőkkel; a tömérdek méreg, boszuság és fáradtság miatt kimerült vagyok, csaknem a betegségig. Az előadásnak sok mindenféle malheurje volt. [...] Játék folytán

---

³⁵² EGRESSY, *A színészet...*, i. m., 176–177.

egy pimasz neki támaszkodott a színpal megetti deszkának és lámpástól együtt bedöntötte a színpadot, s Laertest majd agyon ütötte.³⁵³

A sok mindenféle malőr közül valószínűleg azért éppen a színpad bedöntését eleveníti fel, mert így tudja legjobban érzékeltetni feleségének, hogy a műkedvelőknek semmilyen színpadi gyakorlata nincs. A *színészet könyve* szerint az előadás színpadra alkalmazásának két előkészítő fázisa van: az olvasópróbák és a színpadi próbák. A példa szempontjából most a második érdekes. Ezeken válik véglegessé a színpadkép, „itt állapítják meg a jelenetek külső képletét. Megállapítják az egyes alakok helyét, jövetét, menetét.”³⁵⁴ Az első fellépésekre készülő színészeknek nyilván ekkor mutatják meg, hogy addig, amíg a szerepüknek megfelelő jelenetre várakoznak, a színpad mely részén kell állniuk. A deszkáknak nekitámaszkodó pimasz színpadi gyakorlat híján valószínűleg fel sem méri, hogy a színpadon és a kulisszák mögött minden egyes cselekedetének, lépésének tétje van. Egressy bosszankodásából úgy tűnik, hogy még a műkedvelőkkel való sokadik fellépése után sem tudja feldolgozni és megszokni az ilyesfajta viszontagságokat. Pedig hogy ezek mennyire gyakoriak lehettek, azt jól mutatja egy teljes sikerrel végződő, szintén amatőr színjátszókkal játszott *Hamlet*-beli fellépése. 1854. november 20-án Nagybányáról így ír:

meghatározzuk első darabnak Hamletet [...]. De még ezentul tömérdek nehézség jött közbe; a szerepeket minduntalan visszaküldötték, s majd egyik mondott le majd a másik. Végre, 13 napi bizonytalanság és vesződések után Hamlet, tegnap Vasárnap, roppant számu közönség előtt színre jött. *Szerepét mindenki könyv nélkül tudta és sugó nélkül játszott; soha még Hamlet a vidéken így össze nem vágott mint itt ezen derék műkedvelőkkel. A közönség bámult és tapsolt.*³⁵⁵

Az idézet első részéből látszik, hogy az előadás hiába zárul sikerrel, a felkészülés bonyodalmai miatt nem tud teljes mértékben felülkerekedni a szokványos bosszankodásain, nem képes elhallgatni, hogy itt sem ment minden felhőtlenül. Ugyanakkor érzékletes önmagában a bemutatóra vonatkozó rész is – Egressy komoly hírértéket tulajdonít annak, hogy a végén a műkedvelő színészek tudták a szerepeket és sugó nélkül játszottak. Ebből világosan kitűnik, hogy a legtöbb, műkedvelőkkel játszott előadás éppen a leírtakkal ellenkezőleg zajlott: a siralmas szövegtudás miatt a sugó nélkülözhetetlen volt. Még ha a közönségre értett szavait túlzónak is hisszük, a jelentőségteljes ige (*bámult*) azt sugallja, hogy a nézőket nagyon meglepte ez a teljesítmény, egyáltalán nem ilyen produkciókhoz voltak szokva.

³⁵³ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Nagykároly, 1854. szeptember 11., OSZK Kt., Levelestár.

³⁵⁴ EGRESSY, *A színészet...*, i. m., 202.

³⁵⁵ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Nagybánya, 1854. november 20., OSZK Kt., Levelestár. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

Egressy műkedvelőségről vallott nézetei jóval összetettebbek, mint az a feleségének írott levelek alapján látszik. E levelekben leginkább „szakmai” teljesítményük iránti ellenszenvé fajsúlyos, s az nem derül ki, hogy a vidéki színjátszásban játszott szerepvállalásukat hogyan értékeli. Úgy látom, a nyilvánosság előtt, a publikációiban nem vállalja fel első perctől a véleményét. A Magyar Sajtóban 1855 és 1857 között *Levelek a színvilágból* címmel megjelentetett cikksorozatának 1855. október 27-re datált darabjában így ír: „[e]mlékezel, minő divatban volt a szinpadi műkedvelés hazaszerte 1847 körül. Ma már az akkori műkedvelő társulatoknak csak hire van fenn. Én még szerencsés valék egy év előtt ily kellemes körökben működni Ugocsában és Szatmárban”.³⁵⁶ Ez utóbbi állítás a feleségének írott 1854-es levelek ismeretében kétségesnek tűnik. 1854. augusztus 28-án ugyanis a következőket írja Szatmárról: „[i]tt már kettőt játsztam iszonyu kinnal, és felfogadtam hogy soha többé műkedvelőkkel nem játszom; tegnap még 7 órakor sem volt ember Marcellus szerepére, mikor a játéknak kezdődnie kellett volna, – sem egy darab butor.”³⁵⁷ Később, a nevéhez fűződő szakmai fórumokban, kiadványokban, amikor már tétje lesz a hivatásos színészet definiálásának, elhagyja a személyeskedést, s feladatának érzi, hogy a műkedvelőség színjátszásban betöltött helyét értékelje, behatárolja. Majd látható lesz, hogy a Magyar Színházi Lapban és *A színészet könyvében* is leszögezi: a szakmaiság legitimálásakor számot kell vetni ezzel a problémával.

MISSZIÓ

Rakodczay Pál kimutatása szerint Egressy a vidéki vendégszereplései során 121 különböző drámában lépett színre. Kedvelt és rendszeresen játszott darabjai közé tartozott a Shakespeare-műveken túl Deinhardstein *Garrick Bristolban*, Goethe *Clavigo*, Obernyik Károly *Brankovics György*, Scribe *A cárnő*, *Egy pohár víz*, Kotzebue *Legjobb az egyenes út*, id. Alexandre Dumas *Edmund Kean*, *A párisi adós* (N. után franciából fordította Szemere Pál), valamint Katona József *Bánk bán* című drámája.³⁵⁸ A bosszankodásait megörökítő levelek visszatérő motívumának azonban csak a Shakespeare-drámák tekinthetők. Rakodczay szerint a színész a színtársulatokkal való együttműködései során a *Hamletet* Erdélyben és vidéken 52-szer, a *Lear királyt* 37-szer, az *Otellót* 10-szer, a

³⁵⁶ EGRESSY Gábor, *Levelek a színvilágból IV.* = *Egressy Galambos Gábor emléke...*, i. m., 243.

³⁵⁷ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Szatmár, 1854. augusztus 28., OSZK Kt., Levelestár.

³⁵⁸ RAKODCZAY, i. m., II, 553–576.

Coriolanust pedig 7-szer adta.³⁵⁹ Egressy 1854-re már komoly előrelépéseket tett a Shakespeare-drámák magyarországi színpadi meghonosításában. A Pesti Magyar, illetve Nemzeti Színház történetében ő volt az első színész, aki jutalomjátékaul Shakespeare-művet választott.³⁶⁰ A főszereplésével adott 1838-as *Lear király*-bemutatót szintén premierként és jutalomjátékaként 1839-ben a *Hamlet*, 1842-ben a *Coriolanus*, 1843-ban a *Macbeth*, 1845-ben pedig a *IV. Henrik* követte. Ezek közül a Nemzeti Színház használatára ő fordította németből a *Macbethet*, társfordítóként pedig közreműködött a *Lear király*, a *Coriolanus*, a *IV. Henrik* és a *Tévedések vígjátéka* átültetésében. Az 1848-as *Indítvány a szellemhonosítás ügyében* című cikkében már a Shakespeare-drámák tananyagká formálására is javaslatot tett.³⁶¹ Ezt az elképzelését aztán *A színészet könyvében* meg is valósította. Nyilvánvaló, hogy Egressy értékrendjében ezek a klasszikus darabok képviselték a magaskultúrát, s a színészi nagyság kibontakoztatása elképzelhetetlen volt számára a nagy volumenű Shakespeare-szerepek színrevitele nélkül.

Kerényi Ferenc az 1840-es évek kapcsán rámutatott arra, hogy a vidéki együttesek egyes profilúak voltak, s akkor lehettek igazán sikeresek, ha bohózzal, szomorújátékkal, népszínművel és operával egyaránt jelentkeztek.³⁶² Az előadási feltételek és a műsorarány persze társulatonként változott, a középtársulatoknak nem minden esetben volt énekesszínésze vagy megfelelő technikai felszereltsége az operajátszáshoz.³⁶³ Az 1850-es években ez a műsorréteg a szabadkai színház példáját ismerve alig változott. Továbbra is a vígjátékok és a népszínművek voltak túlsúlyban, de szép számmal szerepeltek operák és szomorújátékok (például krónikásdrámák: Jókai Mór *Szigetvári vértanúk* és *Dózsa György*, Jósika Miklós *Két Barcsai* stb.) is. Ebben az időben Shakespeare művei Szabadkán főként Egressy Gábor vendégjátékainak köszönhetően kerültek be a repertoárba.³⁶⁴ Nem tárta fel viszont a szakirodalom Hegedűs Lajos színingazgatónak azokat az Egressyhez írott leveleit, amelyekből kitűnik, hogy a Shakespeare-darabok színrevitelét kifejezetten a szabadkai színházvezetés kérte. Hegedűs úgy gondolta, Egressy meghívása azért is szerencsés

---

³⁵⁹ Ezek viszonyszámok, Rakodczay bevallottan nem nézett át minden sajtóorgánumot és fennmaradt színlapot. Ráadásul ezekhez még hozzá kell számolnunk a kisebb társulatokkal és a műkedvelőkkel való együttműködéseit is. Ők aligha éltek azzal a lehetőséggel, hogy fizetett hirdetés formájában megjelentessék műsorukat. Vö. RAKODCZAY, *i. m.*, II, 554–555.

³⁶⁰ HAJDU ALGERNON László, *A Nemzeti Színház műsorlexikona*, Bp., 1944, I. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, BQ 792/796.)

³⁶¹ EGRESSY Gábor, *Indítvány a szellemhonosítás ügyében*, Életképek, 1848/8 (február 20.), 227.

³⁶² KERÉNYI, *A régi magyar...*, *i. m.*, 501.

³⁶³ *Uo.*, 504.

³⁶⁴ GEROLD László, *Száz év színház: Dráma és színjátszás Szabadkán a XIX. században (1816–1918)*, Újvidék, Forum, 1990, 182–183, 189.

számukra, mert segítségével pótolhatják a könyvtárukból eddig hiányzó Shakespeare-szövegeket:

Társammal együtt ezen darabokat óhajtanánk fel lépéseidül
Coriolan.
Lear
Richard.
Brankovics.
Czárnök.
Pohár víz. –

Ezen darabok itt leg nagyobb jövedelmeket tehetik, így lesz dicsőség 's pénz is.
– de ezekből itt csak Pohár víz, és Richard van meg. a' többit kérlek hoznád le magaddal, úgy is le iratunk belőlle vagy kettőt [...].³⁶⁵

Bartha Katalin Ágnes Shakespeare 19. századi erdélyi magyar nyelvű recepcióját vizsgálva kimutatta, hogy Kolozsváron 1838 és 1850 között mindössze tizenhét, 1853 és 1866 között pedig harminchét Shakespeare-előadást tartottak, s ezek többsége is leginkább egy Pestről érkezett vendégszínész jóvoltából került színre.³⁶⁶ Abból, hogy a debreceni társulat egyetlen színpadra lépett tagja sem tudta szerepét, sejthető, hogy a *Lear király* még az 1850-es évek közepén sem volt a műsorrendjükben. Ám a debreceniek ezzel nem voltak egyedül: az 1850-es évek második felében és az 1860-as évek elején a vidéki társulatigazgatók a játékrend egyeztetésekor egymás után arra kérték Egressyt, hogy a vendégszínészei által műsorra tűzött Shakespeare-darabok szövegét küldje el előre, mert náluk nincs meg. Például a húsz fős társulatával 1860 tavaszán Nagykőrösön tartózkodó Futó János március 24-én jelzi Egressynek (úgy számoltak, hogy a vendégszínész április 12-én érkezik), hogy a *Hamlet* és *A makrancos hölgy* a könyvtárában nem elérhető, a szövegek ismeretlenek előttük: „kérném e darabokat – ha lehet szerepestől – a legelső posta alkalommal elküldeni, hogy a nagyhétben tanulmányozhassuk, – s azokból emlékprobákat tarthassunk.”³⁶⁷

A Nemzeti Színház gyakorlatához hasonlóan vidéken is rövidítve adták a Shakespeare-drámákat. Egressy egyik leveléből tudjuk, hogy a színésznek az *Othellóból* több rövidített példány volt otthon, s úgy tűnik, az egyes változatokat vagy felváltva használta, vagy a következő fellépésre vidéken ezekből ollózott össze egy újabb húzott változatot: „minthogy Othelloból több hiányos példány van nálam, tehát mind azt küldd el

³⁶⁵ Hegedűs Lajos Egressy Gábornak, Szabadka, 1856. december 18., OSZK Kt., Levelestár.

³⁶⁶ BARTHA Katalin Ágnes, *Shakespeare Erdélyben (XIX. századi magyar nyelvű recepció)*, Bp., Argumentum, 2010 (Irodalomtörténeti Füzetek, 167), 140.

³⁶⁷ Futó János Egressy Gábornak, Nagykőrös, 1860. március 24., OSZK Kt., Levelestár.

a mit csak Othello cím alatt találsz a darabok közt.”³⁶⁸ Hogy végül melyik variánst használták, az valószínűleg leginkább a színtársulatok taglétszámától függött. Pázmán Mihály színigazgató például Máramarosszigetről arról biztosítja Egressyt, hogy a *Hamletet* előadhatják „5 nőszemély – ’s 8 használható férfival”.³⁶⁹ De a vidéki társulatok szöveghiányán túl a saját példányokhoz való ragaszkodás azzal is összefügghet, hogy a Shakespeare-darabokat országszerte a legkülönbözőbb vágott változatban játszották (a Nemzeti Színház sűgópéldányai nem voltak mások számára elérhetőek), s Egressy címszereplőként nyilván az általa betanult szöveghez akarta tartani magát. Valószínűleg nagyon ritka, meglehetősen egyszeri eset volt, amikor Dráguss Károly vidéki színigazgató 1862. július 30-án többszöri együttműködés után arról biztosította a színészt, hogy Szombathelyre a *Hamletet* nem szükséges előre elküldenie, mert megvan „ugy mint ön játsza”.³⁷⁰

Egressy célja tehát a Shakespeare-darabok vidéki színpadra állításával egy szélesebb körű népszerűsítés volt. Így könnyen elképzelhető, hogy az idézett játékleírások során a túlzott felháborodása abból is fakadt, hogy a mulasztások éppen a Shakespeare-előadások közben történtek. A többhetes vendégjátékok alkalmával lehetősége volt kettő, esetleg három Shakespeare-dráma bemutatására. Ilyenkor általában úgy rendelkezett, hogy a kezdő- és a záródarab Shakespeare legyen. Ahol három-négy előadásra szerződött (ez volt az általános), ott többnyire csak egyet tudott műsorra tűzni. Egressy a leggyengébb együttesekkel (színtársulatokkal és műkedvelőkkel egyaránt) is Shakespeare-t játszatott. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy mindenáron saját színészi nagyságát szerette volna fitogtatni, hiszen az akadozó Shakespeare-előadások közepette aligha sikerült teljes mértékben előhívnia azt a szakértelmet és tudást, amely a pesti előadások alkalmával a színrelépésekor ebben az időben már magától értetődő volt. Úgy tűnik, a Shakespeare-drámák vidéki színreviteléhez való ragaszkodásának hátterében egyrészt valamiféle küldetésstudat áll, hiszen még az általában jól jövedelmező vendégszerepléseinek sikerét is hajlandó volt kockára tenni. (A Nemzeti Színház másik vezető prózaszínésze, Feleki Miklós nem akart ilyen áldozatos munkát vállalni, ő úgy gondolta, hogy a vidéki színészeknek „Shakspeare esti és reggeli imádságuk legyen – azzal feküdjenek, keljenek; de színpadra ne vigyék, mert benne a művészet istenét feszítik meg, s állítják

---

³⁶⁸ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1854. szeptember 22., OSZK Kt., Levelestár.

³⁶⁹ Pázmán Mihály Egressy Gábornak, Máramarossziget, 1854. augusztus 2., OSZK Kt., Levelestár.

³⁷⁰ Dráguss Károly Egressy Gábornak, Szombathely, 1862. július 30., OSZK Kt. Levelestár.

pellengérré.³⁷¹⁾ Másrészt valószínűleg Egressy vidéken akart kitörni abból a megszorításból, amit a Nemzeti Színház műsorpolitikája és nézőigénye diktált – a Shakespeare-drámák Pesten nem tartoztak a közkedvelt, közönségszalagató darabok közé. A Bartha által az erdélyi Shakespeare-előadásokra vonatkoztatott adatok a pesti előadásszámok ismeretében korántsem lehetnek meglepőek. A Nemzeti Színház műsorlexikona szerint 1837 és 1866 között (Egressy pesti pályafutása alatt) a *Lear királyt* 32-szer, a *Hamletet* 39-szer, a *Coriolanust* 22-szer, az *Othellót* 25-ször, a *Macbethet* 8-szor, a *III. Richárdot* 14-szer, a *IV. Henriket* 11-szer adták.³⁷² Egressy címszereplőként a *Lear királyban* 19-szer, a *Hamletben* 27-szer, a *Coriolanusban* 17-szer, az *Otello*-ban 9-szer, a *Macbethben* 3-szor, a *III. Richárdban* 2-szer, a *IV. Henrikben* 9-szer lépett színre.³⁷³ A főszereplésével adott 1839-es *Hamlet*-bemutatóra bérletszűnetben 698, az 1843-as *Macbethre* 608 jegy kelt el,³⁷⁴ a színház 2300–2400 férőhelyes volt. Egressy hiába volt Pesten elismert művész, e számadatok szerint a rendszeresen színházba járó fővárosi közönség többnyire csak egy újonnan szerződött tag vagy egy külföldről érkező vendégszínész esetében helyezte a fellépő személyét előbbre a darabbal szemben. Ezt az észrevételt megerősíti Bártfay László egykorú naplója. Bártfay 1839 novemberében megjegyzi, hogy Egressy Gábor *Hamlet*-jutalomjátékán középszámmal voltak a színházban,³⁷⁵ majd amikor néhány hónappal később, 1840 januárjában Laborfalvi Róza jutalomjátéka az eset megismétlődik, már nem elégszik meg a tömör bejegyzéssel, a nézőkkel szembeni ellenérzését is kifejti.³⁷⁶ Úgy véli, erkölcsi kötelesség megjelenni egy vezető színész jutalomjátékán, mint Kalla Zsuzsa írja: „Bártfay szilárd meggyőződése, hogy a színháznak missziója van [...]”.³⁷⁷ Hogy a pesti érdektelenség ellenére Egressy vidéki vendégjátékain mégis telt házak voltak (nyilván a Nemzeti Színház és a vidéki játszóhelyek befogadóképességét nem lehet összehasonlítani), az valószínűleg egyfelől éppen ennek ellenkezőjével magyarázható: a szórakozásban nem bővelkedő vidéki közönséget az országos hírnevű színész vonzotta a játszóhelyekre. Az 1850-es évek második feléből fennmaradt néhány kimutatás a vidéki Shakespeare-előadásainak

³⁷¹ FELEKI Miklós, *Jegyzetek a magyar vándor színészetéről*, Színházi naptár 1857. évre, szerkesztők: Gróf BETHLEN Miklós (Bolnai), DOBSA Lajos, TÓTH Kálmán, Pest, Emich Gusztáv, 1856, 276.

³⁷² HAJDU ALGERNON, *i. m.*, 17, 29, 37, 41, 43, 44, 49.

³⁷³ RAKODCZAY, *i. m.*, 554–555.

³⁷⁴ KERÉNYI, *A régi magyar...*, *i. m.*, 375–376.

³⁷⁵ *Bártfay László naplói*, kiad., tan. KALLA Zsuzsa, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, Bp., Ráció, 2010, 278.

³⁷⁶ *Uo.*, 312.

³⁷⁷ KALLA Zsuzsa, „Mivé egykor talán lehetni álmodoztam”: *A naplók és Bártfay = Bártfay László...*, *i. m.*, 627.

közönségszámáról. 1855. december 8-án Kolozsvárott a 904 férőhelyes színházban 831 néző ült a *Lear király*-előadásán.³⁷⁸

ülőhely típusa	ülőhelyek száma	üresen maradt székek száma
alsó- és felsőpáholy	29	–
középpáholy	18	–
földszinti zártszék	93	4
földszinti jegy	449	48
karzati jegy	315	21

1858. július 12-én Szegeden a *Hamletet* adta. Az 558 jegyből 496 kelt el.³⁷⁹

ülőhely típusa	ülőhelyek száma	üresen maradt székek száma
alsópáholy	16	–
felsőpáholy	22	1
zártszék	230	8
földszint	150	41
karzat	150	27
katonajegy	20	15

Abból, ahogyan Egressy egy-egy városban, faluban történő fogadtatását leírja, látszik, hogy ottléte kiemelt eseménynek számított a közösség életében:

igen sok derék lelkes családdal ismerkedtünk meg, kik jóságaikkal elárasztottak bennünket [Egressy magával vitte a lányát, Etelkát]; szóval édes, ezen egész körutunk addig a pontig valóságos diadalpálya volt, hol a szó teljes értelmében virágokon vándoroltunk. Szatmárról már itt is fölkerestek bennünket, – a Postamesterék – Fodor Imre-ék, kiknél ott szállva voltunk, és igen hínak bennünket, hogy Szüretre menjünk oda.³⁸⁰

Másfelől abban, hogy a Shakespeare-drámákat anélkül vihette színre, hogy bármiféle közönségigényhez feltétlenül igazodnia kellett volna, az is szerepet játszhatott, hogy olyan műsort részesített előnyben, amely a vidéki társulatok játékkrendjéből szinte teljesen hiányzott. Egyetlen eset volt, amikor Egressy ezeket az ütőkártyákat nem tudta kihasználni: ha olyan helyre érkezett, ahol közvetlenül előtte egy másik vendégművész az abszolút népszerűnek számító zenés népszínművel vagy operával lépett fel. Ilyenkor a tragédia, bárki is legyen a főszereplője, nem keltette fel az érdeklődést:

³⁷⁸ Egressy Gáborra és családjára vonatkozó iratok, OSZK Kt., Analekta 1243, I/124. (A szám adatok alapján a közönség esetleges társadalmi összetételével most nem foglalkozom.)

³⁷⁹ Egressy Gáborra és családjára vonatkozó iratok, OSZK Kt., Analekta 1243, I/126.

³⁸⁰ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1854. szeptember 22., OSZK Kt., Leveléstár.

Tegnap léptem itt fel először Brankovicsban, üres ház előtt. Nem akartam folytatni vendégszínészként, de rábeszéltek, hogy tegyek még egypár kísérletet. Három napi szünet után Hamletet és Leart fogom adni. Kedvetlenül teszem, mert illy csufot soha nem tett még rajtam közönség, de megdöntöttem, hogy ha már kudarczsal kell innen elmennem: mindegy akár most akár néhány nap mulva. Szigeti volt itt, s ez is csak népszínműveivel tudta becsalni e parasztokat. Tóth jött utána, ennek már üres háza volt. Utánam Füredi jö, az is majd bedanolja őket.³⁸¹

Szigeti Józsefnek és Füredi Mihálynak azonban nemcsak azért lehetett kedvezőbb a helyzete vendégszínészként, mert a zenés művek a korban sikerdarabnak számított, hanem azért is, mert a társulatok ezeket a szövegeket jóval könnyebben megtanulták. Mint Egressy Árpád 1864-ben apjához írott leveléből kiderül, ez annál is inkább fontos tényező, mert egy jobb szintársulatnál a fellépések gyors egymásutánban követték egymást. A színészi pályáját nemrég kezdő Árpád így jellemzi Szuper Károly társulatánál töltött mindennapjait: „eddig hallgatásomért bocsánatot kérve, mentségemül meg kell említenem azon körülményt, hogy mióta Szupernél vagyok – a hétfő és a pénteki napokat kivéve – mindennap játszom, a darabok előttem újak és ismeretlenek lévén: a szerepek tanulása minden időmet igénybe veszik.”³⁸²

Egressy Gábor szemszögéből egyáltalán nem derül ki, hogy a Shakespeare-darabok vidéki színpadra állításával milyen terhet rótt a társulatokra. Erről egyedül a vidéki színigazgatók hozzá írott leveleiben találunk némi információt. Noha ők minden alkalommal fejet hajtottak Egressy akarata előtt, a közös fellépések egyeztetésekor egyszer sem mondtak nemet az általa kiválasztott Shakespeare-drámákra, a szövegek hiányával mégis finoman jelezni próbálták, hogy e darabok betanulása nehéz feladat számukra (ez persze nem menti fel azokat az együtteseket, amelyek még a fáradságot sem vették a szövegtanulásra, különösen, ha még idejük is volt rá). Egy új mű memorizálása és próbálása időigényes, plusz feladattal jár, hiszen mindegyik az önálló előadásai között kell időt szakítaniuk. Ha a színigazgatók és Egressy feleségéhez írott levelei alapján nyomon követjük egy-egy vendégszínész alakulástörténetét, akkor látszik, hogy Egressyt nem foglalkoztatta, hogy a vidéki társulatok mindennapjait mennyire bolygatja fel a Shakespeare-darabok betanulása, élete végéig ragaszkodott a gyakorláshoz: 1865 nyarán is úgy készült a vendégszerepléseire, hogy *Hamlet* a repertoárjában volt. Egyetlen olyan példát találtam, amikor egy színigazgató egy személyes sérelem okán az előadások után nyíltan megírta Egressynek, hogy darabválasztása megterhelő volt számukra. Az együttesével Nagyváradon tartózkodó Molnár György 1857 októberében számon kérte

³⁸¹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Szeged, 1858. július 9., OSZK Kt., Levelestár.

³⁸² Egressy Árpád Egressy Gábornak, Pápa, 1864. május 20., OSZK Kt., Levelestár.

Egressyt: igaz-e, hogy azt terjesztette róluk, hogy az összes működő együttes között ők a leggyengébbek?

Egressy ur távoztával pár napra a' sas fogadó éttermében estelizés alkalmával a' szép rövid mult fölött beszélgeténk, midőn egy ifju azt mondja „Egressy Gábor ur itt ez asztalnál nem tudom melyik előadás után azt mondá – Sajnálom Önöket Nváradiai, mert sok rossz és gyöngé társulattal – műkedvelőkkel játsztam, de ilyen rosszal még soha mint az önök szintársulata!!”

Én elképedve megvallom ellene mondek, 's mint pletykaságot bélyegezem az egész beszédet, mely csak ki buvó ajtó akar lenni a színészet pártolása elöl – Lett légyen mondva vagy nem, az ilyes szavak rendesen azt szülik a' közönségben, hogy a színházból elmaradnak, 's bár ezt most még nem, de később éreznők; az ifju szörnyü komolysággal állitá a fenn írt szavakat és én óhajtottam meg kérdezni Egressy urat hogy igaz e mit hiszek t. i. hogy nem mondá azon szavakat, melyek a' közönségben oly ajkrol mint t. Öné rossz gyökeret vernek. Én és mi tudjuk, őszintén valljuk hogy gyöngé testület vagyunk, de igyekezetünket bátran merjük fennen hirdetni – és hinni, mit *ha Egressy ur vissza pillant azon nehéz, ránk nézve új darabokra – szinte meg fogja – nekünk adni azt, a' miért éppen nem érdemelnök hogy valaki azon közönséget sajnálja melynek mi szerény igyekezetü előadásainkkal eleget tenni iparkodunk.*³⁸³

Egressy az első négy előadás után feleségének *gyenge, de szorgalmas* együttesnek nevezte a nagyváradiakat. Játszották a *Lear királyt* és a *Hamletet*, Dumas-tól az *Edmund Keant* és Scribe-től *A cárnőt*. Arról nem tett említést, hogy az előadások hogy sikerültek, s különösebb felháborodásnak sincs nyoma a Nagyváradról küldött leveleiben.³⁸⁴ Kézirat híján nem tudom, hogy Egressy válaszolt-e az őt ért vádakra, s valóban mondott-e ilyesmit. Az viszont biztos, hogy Molnár hiába bizonygatta, hogy azért tűnhetett különösen gyengének a társulata, mert a vendégelőadások során nehéz darabokat játszottak, a példából bebizonyosodott, hogy Egressy számára a szakmai színvonal meghatározásakor egy tragédia (főként egy Shakespeare-dráma) eljátszásakor tanúsított tudás volt mérvadó. Arról feleségének egyetlenegy levélben sem ír, hogy a vígjátékok előadásakor történtek-e mulasztások. Tehát amikor egy-egy társulat szakmaiságát megkérdőjelezte, akkor arra gondolt, hogy a komoly darabok színrevitelében nem tudnak helytállni.

---

³⁸³ Molnár György Egressy Gábornak, Nagyvárad, 1857. október 17., OSZK Kt. Levelestár. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

³⁸⁴ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Nagyvárad, 1857. szeptember 20., szeptember 25., OSZK Kt., Levelestár.

JAVASLATOK A VIDÉKI SZÍNÉSZET „SALAKTALANÍTÁSÁRA” ÉS NEMESÍTÉSÉRE

Az 1840-es évek közepétől a sajtóban időről időre felbukkantak a vidéki színjátszás hanyatlására figyelmeztető cikkek. Az érintett időszakban a vidéki színigazgatók közül Sepsy Károly és Futó János, a pesti vezető színészek közül pedig Egressy Gábor és Feleki Miklós publikációit érdemes említeni.³⁸⁵ Mindannyian szükségesnek érzik a szakmára alkalmatlanok kiszűrését és a társulatok működésének országos szabályozását, kifogásolják a vidéki színészek felkészületlenségét és erkölcsi kihágásait. Sepsy, Futó és Feleki cikke inkább problémafelvető jellegű: összeszedik ugyan a vidéki színészet szakmai előrehaladását hátráltató tényezőket, de csak egy-egy baj lehetséges orvoslásával foglalkoznak. Egressy viszont mind az 1846-os *Színház és nemzet*, mind az 1856-os *A színház hajdan és most* című írásában átfogó tervezetet tárgyal – megoldást javasol a vidéki színjátszás felzárkózását nehezítő összes akadályra.

Egressy 1846-ban a színészet országos szintű reformtervezetével áll elő.³⁸⁶ Úgy véli, a színjátszás intézményesülése (Nemzeti Színház megléte) után az egész magyar színésztársadalom sorsát rendezni kellene. Pontos pénzügyi számításokat adva sürgeti a nyugdíjintézet és a színészképző iskola alapítását, a színészek „polgárosítását”,³⁸⁷ Magyarország egész területére és Erdélyre kiterjesztett színikerületi rendszer kialakítását (két-három vármegyéhez tartozna egy színház, s a társulata nyáron vándorcsoportként a kerület különféle városaiba járna előadni)³⁸⁸ és a vidéki színészet továbbképzését. Elképzelése szerint a szakmai színvonal előmozdítása, emelése együtt járna a társadalmi presztízs megszerzésével. Ahhoz, hogy a színészetet értelmiségi foglalkozásnak, a társadalmi hierarchiába befogadható hivatásnak törvényesen elismerjék, vagyis

---

³⁸⁵ SEPSY, *i. m.*, 1155–1162.; FUTÓ János, *Színművészetünk állapota I–II*, Magyar Sajtó, 2(1856)/235 (október 10.); 2(1856)/236 (október 11.); FELEKI, *i. m.*, 276.

³⁸⁶ A cikksorozatot lásd: EGRESSY Gábor, *Színház és nemzet I–VI*, Pesti Hirlap, 1846. december 10., 381–382.; december 13., 389–390.; december 15., 393–394.; december 17., 397–398.; december 18., 401–402.; december 24., 413–414.

³⁸⁷ Az 1840. XLIV. törvénycikk értelmében a Nemzeti Színház színészei hiába lettek állami alkalmazottak, az 1843–44. évi országgyűlésen a vármegyei választójogi reformról szóló vitán, amikor azt tárgyalták, hogy képzettségük és hivatásuk folyamatos gyakorlása alapján mely foglalkozási csoportokra terjesszék ki a választójogot (tanítók, orvosok, egyetemi oklevéllel rendelkező sebészek, egyetemi tanárok, ügyvédek, mérnökök, gyógyszerészek, akadémiai művészek, a Magyar Tudós Társaság tagjai), a színészek nem kerültek szóba. Erről lásd: KOVÁCS Ferenc, *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója*, Bp., Franklin-Társulat, 1894, III, 353–354. Erről részletesebben ír RAJNAI Edit, *A színi kerületi rendszer...*, *i. m.*, 37–42.

³⁸⁸ Sepsy Károly tíz vándortársulat (a kormány által kinevezett színigazgatók vezetésével és válogatott színészekből) fenntartását és szabályozott útvonaluk kijelölését sürgette. Vö. SEPSY, *i. m.*, 1155–1162. Egressy és Sepsy javaslatával foglalkozik KERÉNYI, *A vándorszínészet...*, *i. m.*, 350–351. Egressy tervezetét értelmezi még RAJNAI, *A színi kerületi...*, *i. m.*, 8–16.

szóhasználatával élve „polgárosítsák”, arra van szükség, hogy „a’ színészet országszerte szabályoztassék. Mert hiszen a’ státus nem oszthat polgári jogokat ingyen – ’s föltétlenül, egy rendetlen tömegnek; hanem mint szerződő félnek, biztosítania kell magát, hogy a’ jogért, mellyet ad, hasonló becsű szolgálatot adjon vissza – cserében. Azért a’ státus kiköti világosan, hogy az adott jogokért minő szolgálatot; tehát a szolgálatra minő képességet kíván, minden tagjától a’ polgárosított osztálynak.”³⁸⁹ A továbbiakban csak a vidéki színészek szakmaiságára vonatkozó részeket tárgyalom, a tervezet relevanciájával nem foglalkozom (1846-ban valóban volt-e már reális esély arra, hogy rövid időn belül színészképző intézményt hozzanak létre, volt-e elegendő pénz a Nemzeti Színház színészeinek nyugdíjalapjához stb.).

Egressy szerint a negyvenöt év alatti vidéki színjátszóknak négyéves felkészülés után Pesten a műtudományi bizottság előtt az alábbi tárgyakból számot kellene adni: „[a] színészettel közvetlen egybefüggő iskolai tanulmányok, minők például: nyelvten, aethetica, lélektan, szónoklat, történet, dramaturgiai ismeretek stb.”³⁹⁰ (A negyvenöt év felettiek alkalmazásáról az eddigi szakmai és erkölcsi előmenetelük alapján kell dönten.) A vizsgarendszer bevezetésével kiszűrhetnék a szakmára alkalmatlanokat (mint írja: a színészet még mindig küzd azzal a jogos megítélletessel, hogy „e pálya munkakerülők, korhely kicsapongók, sőt büntettesek’ menedéke”³⁹¹), s „négy év’ multával, egy lehetőleg kimustrált színészi kar állhatna készen a’ státus rendelkezésére”.³⁹² Itt és a következőkben tárgyalandó 1856-os reformtervezettel kapcsolatban is fontos megjegyezni, hogy a vidéki színészek felzárkóztatására tett javaslatait csak úgy látja megvalósíthatónak, ha minden más kitétel teljesül.

Egressy az 1846-os cikkben további javaslatok előterjesztésére buzdít: „ha valaki jobb módot ajánland a’ jelennen létező vidéki színésztestületet salakjaiból kitisztítani, hogy az megnemesülten ’s egy országos alkalmazásra képesülten lépjen elő: én véleményemmel szerényen visszalépek.”³⁹³ Az övéhez hasonló átfogó tervezettel senki sem jelentkezik, valószínűleg ez készteti arra, hogy tíz évvel később ismét erről a témáról publikáljon. 1856-ban *A színház hajdan és most* című cikkében a vidéki színjátszást illetően új keletű reformtervezetet tárgyal.³⁹⁴ Főbb pontjai a következők: színházépítés, az évadok, a repertoár és a működési szabályzat (az intendáns, a színigazgató és a tagok kötelezettségei)

³⁸⁹ EGRESSY, *Színház és nemzet III*, Pesti Hirlap, 1846. december 15., 393.

³⁹⁰ EGRESSY, *Színház és nemzet IV*, Pesti Hirlap, 1846. december 17., 397.

³⁹¹ EGRESSY, *Színház és nemzet III*, Pesti Hirlap, 1846. december 15., 393.

³⁹² EGRESSY, *Színház és nemzet IV*, Pesti Hirlap, 1846. december 17., 398.

³⁹³ Uo.

³⁹⁴ EGRESSY Gábor, *A színház hajdan és most*, Kelet Népe, 1(1856),I/1–2, 75–93.

meghatározása, színészek továbbképzése-vizsgáztatása, nyugdíjrendszer kiterjesztése a vidéki színészekre³⁹⁵ (1852 novemberében a Nemzeti Színház Nyugdíjintézete megalakult). Itt már nem szól a színikerületi rendszer létrehozásáról és a szabályozott mozgásterű vándorcsoportokról. Úgy véli, egy esetleges vidéki színházépítési program végrehajtása után a színtársulatok tagjainak szakmai felzárkóztatására azért lenne szükség, hogy alkalmazni tudják őket az újonnan épült intézményeknél. Végig prózaszínészekről van szó, Egressy szerint „operát a vidéki színház nem tart, mert ez fényűzési cikk”.³⁹⁶ 1856-ban már nem említi korhatárt, az a véleménye, hogy szakmai elhivatottságról csak akkor beszélhetünk, ha valaki dokumentálhatóan tizenhat éven keresztül „feddhetetlen jellemtisztaságot, buzgalmat és művészi haladást” tanúsít.³⁹⁷ Az 1846-os cikkben írtakhoz képest másféle vizsgarendszert javasol: a kezdő lépés, hogy minden vidéki színész megszerezze a képességlevelet. Amíg ez nem történik meg, a játzó nevét nem írhatják ki a színlapra. Először a pesti egyetem tanárainál kell vizsgázni „iskolai szaktudományokból”, majd a Nemzeti Színház színészeiből álló bizottmány előtt színészeti képességéről köteles számot adni a jelölt.³⁹⁸ Itt már nem részletezi, hogy pontosan milyen vizsgatárgyakra gondol, de az 1846-os publikáció és a Színészeti Tanoda órái alapján lehet sejteni, hogy mit értett *iskolai szaktudományok* alatt. Mindkét esetben idetartozik a nyelvtan, az esztétika, a lélektan, valamint a magyar és egyetemes történelem.³⁹⁹ Az viszont semmilyen későbbi forrásból nem derül ki, hogy 1856-ban adott-e felkészülési időt. Ebben a tervzetben ugyanis a vidéki színészek számára az igazi megmérettetés csak a képességlevél megszerzése után kezdődik. A pesti vizsgát követően néhány előadás erejéig fel kell lépni a Nemzeti Színházban – ez mintegy jelképes színészavatás –, majd vidékre visszatérve másfél évtizeden keresztül évadról évadra példamutató magatartással és szorgalommal bizonyítani a pályára való alkalmasságot. (A tehetséges vidéki színészek alkalmi Nemzeti Színház-beli fellépése bevett gyakorlat volt, sőt voltak olyanok is, akiket szerződtettek.) A képességlevél vidéken bizonyítványként használandó, az erkölcsi rovatban a magaviselet, a művészi viselet rovatban a szakmai teljesítményt értékeli a

---

³⁹⁵ A vidéki színészek nyugdíjáról lásd még FUTÓ János, *Vidéki színészetiünk ügyében*, Magyar Sajtó, 2(1856)/98 (április 26.).

³⁹⁶ EGRESSY, *A színház hajdan..., i. m.*, 84.

³⁹⁷ Uo., 87.

³⁹⁸ Uo., 86.

³⁹⁹ Azt ugyan nem jelöli ki, hogy az egyes tárgyakra milyen „szakirodalomból” kellene készülni, de körülbelül kitalálható, hogy 1856-ban nyelvészetre az újonnan megjelent Gyergyai Ferenc *A nyelv sajátságairól* című munkát ajánlaná, esztétikára pedig a Kis János fordításában 1838-ban kiadott *Blair Hugo' retorikai és esztétikai leczkái* című könyvből lehetne tanulni (*A színészet könyvében* ő maga erre hivatkozik). Színészetelméleti irodalmat még nem lehetett rajtuk számon kérni, *A színészet könyve* 1866-os megjelenéséig csak német nyelvű munkákat olvashattak volna.

színházvezetés. Ha valakinek tizenhat éven keresztül egyszer sem kifogásolják a magatartását és a felkészültségét, akkor a Nemzeti Színház tiszteletbeli tagja lesz, s ugyanolyan nyugdíj illeti, mint a pesti színészeket. Ha viszont figyelmeztetésben részesül, akkor fokozatosan elveszíti színészi jogait. Megrovást kell adni, ha a színész „iszákos, kártyás, garázda, hanyag stb.” Az intézkedés mértéke függ a megrovások számától. Aki egyszer kap felszólítást, az elveszti nyugdíjképességét, aki kétszer, annak nevét többet nem írják ki a színlapra, „elveszti nyilvános nevét”, aki pedig háromszor, az halmazati „büntetést” kap, elveszik a képességlevelét, s nem ismerik el többé színésznek.⁴⁰⁰ Egressy 1856-ban valószínűleg azért szigorítja a szakmai megmérettetés szabályait, mert 1854-ben és 1855-ben nagyon sokat tartózkodik vidéken, s egyre jobban kiismeri a színtársulatok belső életét.

A megrovások sorából látszik, hogy a vidéki színészek megítéltetése kapcsán a legtöbb problémát még az 1850-es évek közepén is a korántsem makulátlan erkölcsi viselkedés jelenti. Ezt azonban nemcsak a kihágásoktól önmagát távol tartó pesti vezető színész látja így, hanem a mindennapjait vidéki színészként, társulatigazgatóként élő Sepsy Károly is. (Sepsy azért jó példa, mert róla nem mondható, ami Egressyról esetleg igen, hogy csak azért nehezményezi a vidéki színészet helyzetét, mert ő maga egy rendkívül művelt és képzett színész.) Amikor Sepsy az 1847-ben megjelent *Levelek a vidéki színészet köréből* című publikációjában a vidéki színjátszás rendezését sürgeti, konkrét példákkal is alátámasztja a számára tarthatatlan vétségeket:

Vannak olly társulatok, hol maga az igazgató is korhely lévén, a legnagyobb drámát egyetlen diszitménnyel kiállítják, negyedmagukkal Belgrádot beveszik, s Zrinyit frakkban is kijátszák, sokszor pedig a dráma hősnője csak levélben jelenik meg! Vannak esetek, hogy a darab nincs meg, mit előadni akarnak, s találkozik egyén, ki a munkát fejből, néhány látás és hallás után, leírja; továbbá nem egyszer történt meg, miszerint a darab a korcsmában elveszett, s a sugó hasából elsugta!!! [...] Némellykor pedig, részegség miatt, a darab be nem végezhetik.⁴⁰¹

Egressy felsorolásában az egyetlen szakmai kifogás, a *hanyagság* (ami feltehetően a szereptudatlanságra vonatkozik; ebben az értelemben nevezi „hanyag nép”-nek a debrecenieket) kettős jelentést hordoz. Egyfelől jelzi, hogy szakmai színvonaluk megrekedt a szereptudás szintjén (s ez, mint a debreceni példa mutatta, még a jobbik eset lehetett), s ezen nemigen akarnak változtatni, szabadidejüket inkább kocsmázással és kártyázással töltik. Másfelől azt sejteti, hogy szereptudásnál több nem is várható tőlük. Ez

⁴⁰⁰ EGRESSY, *A színház hajdan..., i. m.*, 86–87.

⁴⁰¹ SEPSY, *i. m.*, 1156.

utóbbira Egressy 1857-ben a *Szöváltás a színház naptára fölött* című írásában újra visszatér:

A vidéki színésztársak pedig értsék a mit beszélnek és tanulják meg szerepeiket. Ebből áll az egész. Közönségünk nem kívánja, hogy mindenki lángész legyen ki a színészettel foglalkozik; de azt igényli, hogy minél kevesebb született valaki színésznek annál kötelesebbnek érezze magát: a tehetség hiányát szorgalom által kárpótolni, takargatni, feledtetni. Nincs nagyobb gorombaság a közönség irányában, mint a szerepnemtudás.⁴⁰²

Majd hozzáteszi: ha e kötelességüknek mégsem tesznek eleget, akkor ezt vállalják nyíltan, s írják ki a színlapra: „szerepnemtudásért elnézést kérünk.”⁴⁰³

Egressy 1856-os tervei egyfelől elhamarkodottnak, a valós helyzettől elrugaskodottnak tűnnek. Az 1850-es években még egyáltalán nem úgy néz ki, hogy az állandó vidéki színházak építése gyors egymásutánban fog történni; a legtöbb vidéki intézmény csak a század vége felé nyitotta meg kapuit. Másfelől viszont biztosan tudható, hogy ezt az írását a szabadkai színházvezetésben érdekeltek gondolatébresztőnek tartották. Feleségének 1857. január 16-án Szabadkáról írott levele szerint „[h]olnapra volt házi gazdánkhoz ifj. Magyar Imréhez vagyok ebédre hiva, holnapután pedig báró Rudics Mórchoz valami színházi tanács kormányra, mert az én tervem szerint akarják ez itteni színházat megalapítani, – azon terv szerint melyet a »Kelet népében« megírtam.”⁴⁰⁴

Noha a tervezetek közül egyik sem lesz életképes, az utókor számára jól körülhatárolhatóvá teszik azt az időszakot, amikor a színészet hivatásosodásának kérdése a nyilvánosságnak szánt fórumokon megjelenik. Hogy ez az 1850-es években pontosan milyen erővel bírt a Nemzeti Színház színészei között, azt csak további hagyatékok feldolgozása után lehetne körvonalazni. Mindenesetre Egressy példájából úgy tűnik, az önnön szakmai fejlődéséért mindent megtevő színész egyre inkább úgy látja, hogy a szakma társadalmi elismerését csak akkor lehet kivívni, ha a nyugdíjrendszertől, a vidéki színházépítéseken át a szakképzésig minden problémát országos szinten rendeznek. A felzárkóztatás során a vidéki színjátszók megismernék a pestiektől elvárt szakmai színvonalat, s ez egyrészt hozzájárulna a színésztársadalom rétegzettségének felszámolásához, legalábbis tompítaná az intézményes színjátszás és a bizonytalanabb státusú vidéki színtársulatok közötti nagyon nagy minőségi ellentétet. Másrészt pontosan kijelölné a műkedvelőség és a hivatásos színészet közötti határokat. Az olyasfajta intézkedésekkel, hogy a színlapra csak annak a neve kerüljön, aki képességlevéllel rendel-

⁴⁰² EGRESSY Gábor, *Szöváltás a színház naptára fölött*, Színházi naptár 1857. évre, 4–5.

⁴⁰³ Uo., 5.

⁴⁰⁴ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Szabadka, 1857. január 16., OSZK Kt., Levelestár.

kezik, eleve kizárja a műkedvelők színészekkel való azonosíthatóságát. Ugyanakkor jelzésértékű, hogy az 1856-os publikációban több helyen említi, hogy olasz és francia minták⁴⁰⁵ alapján vázolja a vidéki színházak belső kialakítására vonatkozó terveit: a fenntartáshoz, a fizetésekhez és a nyugdíjakhoz szükséges tőkefedezet megszerzésének módját. Úgy látszik, hogy még a színházi élet minden egyes rezdülését ismerő, abszolút tapasztaltnak mondható színész sem érzi úgy, hogy egy ilyen munka végrehajtásához Magyarországon már lenne elég szakmai tapasztalat. Egressy ugyan nem nevezi meg az olasz és a francia forrásait, de arra mindig gondosan ügyel, hogy jelezze: mikor mely gondolatsor származik forrásmunkából. A vidéki színészek szakmaiságának tárgyalásakor nem találunk hivatkozásokat, de ott is fenntartja a problémafelvető jelleget, nem tesz szemrehányásokat, nagyon burkoltan fogalmaz; látszik, hogy az utókor számára csak a bosszankodásait kiváltó megpróbáltatások és viszontagságok ismeretében válnak igazán értékelhetővé a rájuk vonatkozó részletek.

Egressy 1866-ban bekövetkezett haláláig országos szinten a vidéki színházi helyzetét nem rendezik. Az 1846-os állapotokhoz képest a vidéki színészeket évek, évtizedek múltán is az alacsony szakmai színvonal és a kicsapongó életvitel jellemzi. Egressy Árpád tizenöt évvel később, 1861-ben Philippovits István aradi társulatához szegődve ugyanazokkal a mulasztásokkal szembesül, amelyek kiküszöbölésére Egressy megoldást javasolt. Az apjához írott levelében szereplő szakmai hiányosságok és erkölcsi kihágások azt mutatják, hogy az Egressy-cikkek (Egressy Gábor a vidéki vendégszerepléseiről írott leveleiben nem említi a színészek mulatozását) alapvetése nem egyszer-egyszer felbukkanó, eseti jellegű hibákból, hanem szünni nem akaró problémákból nőtte ki magát. Egressy Árpád – apja rendkívül kritikus szemléletét követve – így jellemzi a társulatot:

Temesvárra szerencsésen megérkeztem; az igazgató s többen u. m. Dézsi Berzsenyi igen szívesen fogadtak; a társulat nagyobb része mindenféle szemét népből áll, valamirevalók: Dézsi, Filipovics, Vincze a korhely, Tóth, Krasznai sat. Én kétszer játsztam már [...] most pedig Ildik Rákoczból Lehmann szerepét, ha nem terhelném szeretett kedves apámat, némi utasítást kérnék a szerephez, mert Berzsenyi, a rendező, ki máskülönben igen szíves hozzám járatlan az efféle dolgokban; a színházi lapot olvasni seregestől jönnek hozzám, és sohajtoznak hogy vajha előfizettek volna! [...] Kérem tovább kedves apám küldje el nekem Gyergyai Ferencznek a magyar nyelv sajtóságairól írt könyvét, le sem irhatom mennyire szükséges itt egy illy könyv; a tagok nagyrésze itt egyrészt mert olvasmányok hiányában levén, másrészt mert inkább szeretnek korcsmákban naphosszant dőzsölni: szellemileg igen szegények, s minthogy ilyenek nem juthatnak oly körökbe, hol némi szellemi műveltséget szerezhetnének

---

⁴⁰⁵ Egressy nem olvasott ezeken a nyelveken, a munkákat valószínűleg német fordításban ismerte.

magoknak, és még is vannak köztük olyanok, kik azt hiszik magokról, hogy ők már minden kritikán fölül állnak.⁴⁰⁶

A *Színházművészeti lexikon* szerint Philippovits viszonylag jó színvonalú társulatokat működtetett.⁴⁰⁷ Az idézett levél szerint azonban ez az aradi együttes esetében csak annyit tesz, hogy voltak valamirevaló tagjai. Kiderül, hogy a rendezőnek kinevezett Berzsenyi Károly nem is értett a rendezéshez (pedig a színháztörténeti lexikonok azt írják, hogy a kortársak szerint „ügyes rendező volt”⁴⁰⁸), a tagok pedig se magyar nyelvészeti jellegű könyvet, se színészetelméleti irodalmat (ez 1861-ben a Magyar Színházi Lapban megjelent Egressy-cikkek révén már valamelyest megoldható lett volna) nem olvastak. Az, hogy Egressy Árpád észreveszi ezeket a hiányosságokat, amelyekkel a jelek szerint a szintársulat tagjai se feltétlenül voltak tisztában, sajátos helyzetéből eredeztethető. Ő apja révén éppen a leírtakkal ellentétes művészeszményt ismert: olyan színész volt számára a mintaadó, aki német nyelvű színészetelméleti irodalmat olvasott, szerepértelmezéseket tanulmányozott és publikált, valamint színházi szaklapot szerkesztett – ebben a munkában éppen a fiú volt a segítője. (Persze minden bizonnyal tisztában volt azzal is, hogy az ilyesfajta szakmai tevékenység még a Nemzeti Színházban is ritkaságszámba megy.) Egressy Árpád ebből a szellemi környezetből érkezik vidékre; a szaklap olvasásával s az apjától kért rendezői utasítással jelzi, hogy igyekszik felülkerekedni a vidéki színészek szakmai motiválatlanságán. Az, hogy magával viszi a lapszámokat, s feltehetően a szerepek tanulásakor apjának a különféle érzelmek és tudatállapotok értelmezéséről írott cikkeit tanulmányozza, azt mutatja, hogy vidéken egy-egy mű színpadra alkalmazásakor a szerepértelmezésekkel különösebben még az 1860-as évek elején sem foglalkoztak. (Egressyben az ilyen szintű szakmai elvárás fel sem merül.) Az elméleti irodalom ismeretében tűnhetett fel neki Berzsenyi rendezői tapasztalatlansága.⁴⁰⁹ A jellemzésből úgy tűnik, a vidéki társulat színészeit a szakmai felzárkóztatás és a hivatásosodás előremozdításának kérdése a 19. század közepén még nemigen foglalkoztatta.⁴¹⁰

---

⁴⁰⁶ Egressy Árpád Egressy Gábornak, Arad, 1861. június 29., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁰⁷ *Magyar színházművészeti...*, i. m., 616.

⁴⁰⁸ *Magyar színművészeti lexikon*, szerk. SCHÖPFLIN Aladár, I, Bp., Kiadja az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, [1931], 183.; *Magyar színházművészeti...*, i. m., 9.

⁴⁰⁹ Lehmann rendkívül összetett figuraként jelenik meg Szigligeti Ede *II. Rákóczi Ferenc fogsága* című drámájában, s bár nem tudjuk, hogy a társulat az ötfelvonásos színművet milyen szövegkihagyásokkal adta, az biztos, hogy Egressy Árpádra komoly feladat várt. A drámáról és a jellemekről lásd: KERÉNYI Ferenc, „Kuruc” drámák a régi magyar színpadon = Uő., *Színek, terek, emberek: Irodalom és színház a 18–19. században*, szerk., a tanulmányokat jegyzetekkel kiegészítette SZILÁGYI Márton, SCHEIBNER Tamás, Bp., Ráció, 2010 (Ligatura), 74–76.

⁴¹⁰ Ritka kivételnek számít például a vidéki színészet hanyatlásáról és felzárkóztatásáról 1856-ban publikáló Futó János és a Színészeti Tanoda első évfolyamába beiratkozó Dráguss Károly.

Megjelenésekor nem mutatnak érdeklődést az első szakmai orgánus, az 1860-ban kiadott Magyar Színházi Lap iránt. Csak a tagok egy része igényelné a színészképzést (más részük östehetségnek képzei magát), de ők sem túlzottan iparkodnak: még a viszonylag könnyen elérhető magyar nyelvű grammatikai jellegű munkákat sem szerzik be. Egressy Árpád észrevételeiből (nincs bennük kellő szakmai motiváció, a képzésre használható idő helyett mulatoznak, „nem juthatnak oly körökbe, hol némi szellemi műveltséget szerezhethének magoknak”) látszik, hogy a vidéki színészek önfejlődésre, önképzésre való ösztönzése mintaadás nélkül elképzelhetetlen; szabályokra, felülről érkező iránymutatásra van szükség.

***

A vidéki színjátszás a 19. század utolsó harmadában kezd lassan szabályozódni, szinte teljes egészében az Egressy által felvetett problematika mentén. A társulatok első országos szintű összefogása 1869-ben volt. A tagok úgy vélték, az alábbi kérdéseket kellene mihamarabb rendezni: szabályozzák a játszóhelyeket és a vándorlási útvonalakat, biztosítsanak fizetőképes kerestet és nyugdíjat, szavatolják a színházi munkához szükséges szakmai és anyagi garanciákat. Mint Rajnai Edit írja: ez utóbbi esetben érintették „a színészek és társulatvezetők képzettségének felügyeletét”.⁴¹¹ Az 1871-ben alakult Országos Színészköbelzet (későbbi nevéen Magyar Színész-Egyesület) az elkövetkezendő években ezek közül a legfontosabbnak a nyugdíjrendszer kidolgozását és az országjárás szabályozását tekintette. 1879-ben létrehozták a színikerületi rendszert, 1880-ban pedig megszületett a színészi nyugdíjrendszer alapszabályozása.⁴¹² A Nemzeti Színház szervezetéről hozott 1865-ös helytartótanácsi rendeletben pedig Egressynek azt az elvét is viszontlátjuk, hogy a vidéki színészek pallérozása a pesti művészek feladata.⁴¹³

---

⁴¹¹ RAJNAI, *Kísérletek a vidéki...*, i. m., 226.

⁴¹² A témáról részletesen: *Uo.*, 220–265.

⁴¹³ *A Nemzeti Színház százéves története*, szerk. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, Bp., Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1938, II, 363.

AMI SZEGÉNY HAMLETTŐL TELNÉK MEGJELENIK A MAGYAR SZÍNHÁZI LAP

Rakodczay Pál nem írt önálló fejezetet a Magyar Színházi Lapról, csak rövid ismertetést közölt. A két oldalt alig meghaladó összefoglalás *Az író* című részben kapott helyet, Egressy drámafordításait és *A színészet könyvét* bemutató passzusok után. A kontextusválasztás elsőre könnyen megfejthetőnek tűnik, hiszen Egressy nemcsak szerkesztette az 1860. január 1. és december 29. között megjelent hetilapot, hanem legtöbb számában publikált is. Ám Rakodczay nem a Magyar Színházi Lapban megjelent Egressy-írásokat elemzi, inkább a 19. századi színházi jellegű lapok fennmaradásának nehézségeiről ír – s erre a problematikára helyezi a hangsúlyt Egressy lapjának értékelésekor is.

Egressy Ákosnak írt leveleiben nem érdeklődött a színész szerkesztői ambíciója iránt, a Magyar Színházi Lapot összesen egyszer említette. Amikor 1909-ben Egressy Ákos egy színházi szaklap indítására ösztönözte – „Miért nem indít kedves Öcsémuram egy hatalmas szaklapot? természetesen a kormány támogatásával!”⁴¹⁴ –, így reagált:

Hogy én szaklapot indítsak? Oh nem! Hát nem látja, Urambátyám, hogy olyan lapot, ami szegény Hamlettől telnék, nem tartana fenn ez a silány színészhad, meg közönség. Az Ön dicsó apja is belátta ezt, mikor egy év után lezárta lapját. Pedig ma hátrább vagyunk, mint akkor.⁴¹⁵

Rakodczay párhuzamot von 1860 és 1909 között, ugyanolyannak állítja be a két korszak színészeit és közönségét, s úgy tesz, mintha e fél évszázad alatt a színházi életben nem történt volna változás. Saját kora színésztársadalmának és publikumának elmarasztalásával jelzi, hogy nem szeretné elkövetni azt a hibát, amit Egressy, tudniillik, hogy kellő szakmai érdeklődés hiányában egy színházi szaklap szerkesztésébe belefog. Más jellegű értékelést írt aztán a nyilvánosságnak szánt munkájában. A monográfiában a Magyar Színházi Lapot egy olyan sajtótörténeti folyamat részének tekinti, amelynek kezdőpontját az 1830–1831-ben Kassán megjelent Nemzeti Játékszíni Tudósítás, végpontját pedig a színészegyesület által 1884-től kiadott Színészek Lapja jelenti. A Magyar Színházi Lap harmadik a sorban,

⁴¹⁴ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, [1909. január], RAKODCZAY Pál *leveles ládája: Színészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

⁴¹⁵ Rakodczay Pál Egressy Ákosnak, Pécel, 1909. január 8., OSZK Kt., Levelestár.

előzményének a kassai orgánumon túl a Kolozsvári Színházi Közlönyt tartja. Összehasonlító elemzésükre viszont nem vállalkozik, így a monográfiából nem derül ki, hogy a szerkesztői koncepciók és a kiadási körülmények teljesen eltérőek voltak, s valamiféle tematikai átfedés csak a kolozsvári napilap és Egressy lapja között mutatható ki. Rakodczay úgy véli, a Magyar Színházi Lap annak ellenére, hogy Egressy színésztani tanulmányainak fóruma volt, a „leggyakorlatibb képző elem”, vagyis a színikritikák közlése nélkül nem igazán tudta esetleges feladatát, a kezdő színészek elméleti pallérozását megvalósítani.⁴¹⁶ Szerinte a lap szépirodalmi rovata egyértelműen jelzi, hogy Egressy „ismerte a közönség gyengéjét és lapjába szépirodalmi dolgokat is felvett [...] hogy mentül általánosabb érdekű legyen közlönye”.⁴¹⁷ Ezek után mégsem ismétli meg az egykorú recepcióról korábban írott véleményét, a lap megszűnését mással indokolja: „A Magyar Színházi Lap egy évi fennállása után megszűnt. A Hf. [Hölgyfutár] (60. XII. 11.) szerint sokan óhajtották, hogy a Zenészet Lapokba olvadjon belé. De ez nem történt meg. Ő [Egressy Gábor] belátta, hogy nem ér rá ily lappal bibelődni. A szerkesztés az egész embert kívánja s az egész ember a színészeté volt, nem egy lapé.”⁴¹⁸ Majd éppen korábbi véleményének ellenkezőjét állítja: „Nem gondolnók, hogy anyagi bukás volt oka a lap megszűntének.”⁴¹⁹ Rakodczay élesen elhatárolja egymástól a sikeres színészpályát és a színházi szaklap szerkesztését, sőt a színészi nagyság felmagasztalása érdekében *bibelődéssé* alacsonyítja a lapkiadást, s meg sem próbál összefüggéseket találni a nagy volumenű színészi karrier egyes momentumai és a lap tematikája között. Az Egressy Ákosnak írott indoklás magánjellege miatt árulkodóbb, de az árnyaltabb könyvbeli megfogalmazás is azt sugallja, hogy Rakodczay a lapalapítást nem érzi megfontolt döntésnek. A megszűnést befolyásoló tényezők közül akármelyiket fogadjuk el érvényesnek, úgy tűnik, a monográfiában a Magyar Színházi Lap csendes háttérbeszorításának oka az lehetett, hogy nem látta Egressy sikertörténetébe beilleszthetőnek a szerkesztését. Ezt támaszthatja alá az is, hogy az orgánum egykorú recepció- és kiadástörténetére vonatkozó, viszonylag bőséges kéziratot anyagot nem dolgozta fel. Nem tudni pontosan, hogy mit ismert, mit nézett meg, de a könyvrészletből úgy látom, egyedül Egressy naplójegyzeteinek második kötetét⁴²⁰ használta. A Magyar Nemzeti Múzeumba került Egressy-hagyatékban pedig a munkatársak Egressyhez írott

---

⁴¹⁶ RAKODCZAY, *i. m.*, II, 501.

⁴¹⁷ *Uo.*

⁴¹⁸ *Uo.*

⁴¹⁹ *Uo.*

⁴²⁰ EGRESSY, *Társalgás...*, *i. m.*, OSZK Kt., Oct. Hung. 611, II.

levelei is ott voltak (ezekből csak Csernátony Lajos és Rónay Jácint leveleit említi), amint erről Vértesy Jenő beszámolt.⁴²¹ Ismerhette az Irodalomtörténeti Közlemények adattárában 1903-ban közzétett *Magyar írók levelei Egressy Gáborhoz* című forrásközlést is,⁴²² amelyből néhány levél éppen a Magyar Színházi Laphoz kapcsolódik, de nem tudhatott arról a kéziratot könyvről (ez ekkor még Egressy Ákosnál lehetett), amelyben előbb az *Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850*, majd a Magyar Színházi Lap előfizetőinek névsora szerepel.⁴²³

A kéziratok iránt később a magyar sajtó- és színháztörténet sem érdeklődött. A sajtótörténet az 1857-től megélénkülő és egyre jobban differenciálódó sajtóélet hatására létrejövő magyarországi szaklapokat felsorolásszerűen említi. A művészeti orgánomokról, köztük a Magyar Színházi Lapról és a Színházi Látcsőről (1863–1864) csak azt jegyzi meg, hogy „nem jutnak túl a kísérletezés stádiumán”.⁴²⁴ Előrelépést hoz viszont a *Magyar színháztörténet 1790–1873* című kötetben a dualizmuskori színházi életet tárgyaló Székely György észrevétele. Szerinte az 1860-as években a „színészársadalom tudatosodását” a színészképzés intézményesülésén és a színészi nyugdíjpénztár átalakításán túl a szaklapok megjelenése segítette.⁴²⁵

Hogy a Magyar Színházi Lap milyen szerepet tölthetett be a hivatásosodás folyamatában, az majd akkor határozható meg igazán, ha a többi ilyen jellegű 19. századi orgánus és a magyar színjátszás professzionalizációjának története is feldolgozott lesz. Közelebb kerülhetünk viszont egy ilyesfajta értelmezéshez, ha először Egressy pályája és a vonatkozó kéziratok anyagok felől igyekszünk megvizsgálni a lap jelentőségét.

SAJTÓTÖRTÉNETI VONATKOZÁSOK

Lakatos Éva *A magyar színházi folyóiratok bibliográfiájában* a 18. század utolsó harmadától 1860-ig a következő színházi jellegű lapokról tud. A Nagyszébenben 1778. június és december között kéthetente megjelent *Theatral Wochenblatt Hüllverding* Joseph társulatának névsorát és az előadott darabok lajstromát közölte, az 1798–1799 között a *Pressburger Zeitung* melléklapjaként havonta kiadott *Allgemeine Deutsche Theater-*

---

⁴²¹ VÉRTESY, *i. m.*, 59–60.

⁴²² *Magyar írók levelei...*, *i. m.*, 111–120.

⁴²³ OSZK Kt., Fol. Hung. 1961.

⁴²⁴ *A magyar sajtó története...*, *i. m.*, 676.

⁴²⁵ *Magyar színháztörténet 1790–1873*, *i. m.*, 414.

Zeitung pedig a magyar, az osztrák és a német színtársulatok előadásairól számolt be. Hasonló tartalommal jelentkezett, de már magyar nyelven az 1830–31-es kassai hetilap, a Nemzeti Játékszíni Tudósítás.⁴²⁶ Tudunk még az 1778–1779-ben Nagyszébenben megjelent Theatral Nachrichtenről, az 1810-ben Sopronban kiadott Theater-Journalról és az 1830 végén, 1831 elején Temesvárott hetilapként megjelent Thaliáról. A nagyszébeni lapnak csak az első évfolyam bekötésekor közzétett címlapja maradt fenn, a soproni folyóiratról Lakatos csak utalásokból tud, és szintén utalásból, illetve az egyik szám fakszimiléjéből ismert a Thalia is.⁴²⁷ A Nemzeti Játékszíni Tudósítás megszűnése után hosszú szünet következett, a bibliográfia szerint 1853-ig, a Délibáb: Nemzeti Színházi Lap megjelenéséig nincs újabb színházi jellegű orgánunk. Igaz, a Pesti Magyar Színház 1837-es megnyitása után az enciklopédikus jellegű folyóiratok, illetve a divatlapok rendszeresen közöltek színházműsört, színikritikákat és időnként színházi, színészeti tárgyú dolgozatokat. Az 1853. január 2. és 1854. február 19. között Festetics Leó szerkesztésében Pesten megjelenő Délibáb, majd az 1859–1860 között olykor hónapos megszakításokkal kiadott napilap, a Kolozsvári Színházi Közlöny már nem szorítkoztak a műsorrend közlésére, viszonylag változatos tartalommal (szépirodalom, művelődés- és színháztörténeti írások, hírek stb.) jelentkeztek.⁴²⁸ A tematikák alapján egyelőre a Délibábbal és a Kolozsvári Színházi Közlönnyel foglalkozom, az előbbieken ismertett sajtótörténeti folyamatra majd a Magyar Színházi Lap értékelésekor, szaklapi jellegének definiálásakor térek vissza.

Egressy 1859 végén külföldi lapokat is átnézett, naplójegyzeteiben lejegyezte a Deutsche Theater Zeitung Berlin, az Allgemeine Theater Leipzig és a Théâtre Paris periodicitását, árát és küldési díját.⁴²⁹ Sőt Rónay Jácint 1860-ban a Londonban mindennap megjelenő színházi lapot is elküldi neki, „tán használható”.⁴³⁰ Hogy Egressy valóban a külföldi orgánumokat tekinthette mintának, arra Kazinczy Gábor figyelmeztetése is utal: „Nézzd Német-, Franciaországot etc. s vond ki az arányokat s igazságos leendesz akkor is, ha az igazság sujtnani fog.”⁴³¹ Hatástörténetileg számolhatunk még a Wiener Allgemeine

⁴²⁶ *Nemzeti Játékszíni Tudósítás. 16 Számban*, Irta Keresztszeghi és Adorjáni Gróf CSÁKY Theodor, Kassa, Werfer Károly, A reprint kiadást készítette ENYEDI Sándor, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1979 (Színháztörténeti Könyvtár, 10).

⁴²⁷ LAKATOS Éva, *A magyar színházi folyóiratok bibliográfiája (1778–1948)*, Bp., Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 1993, 279–280.

⁴²⁸ LAKATOS, *i. m.*, 30–31.; 49–50.

⁴²⁹ <Deutsche Theat. Zeit. Berlin, 2szer hetenkent, 8 f. 92. – küldés 79 xr. Stempli 1 f 4. Allgemeine Theatr. Leipzig 3szor het. ¼ évre 11 f 2x küldés 95 xr. St. 1,56.> Théâtre Paris 2szer hetenkent 27. 76 x küldés: 2 f. 52 x bélyeg 2 f 8. ¼ évre lehet. Vö. EGRESSY, *Társalgás...*, *i. m.* = OSZK Kt., Oct. Hung. 611, II, 41v.

⁴³⁰ Rónay Jácint Egressy Gábornak, London, 1860. augusztus 12., OSZK Kt., Levelestár.

⁴³¹ Kazinczy Gábor Egressy Gábornak, Bánfalva, 1859. december 13. = *Magyar írók levelei...*, *i. m.*, 115.

Theaterzeitunggal (1806–1860) is, bár e napilap 1854-es évfolyamát átnézve úgy tűnik, a Magyar Színházi Lappal összevetve nemigen beszélhetünk tematikai átfedésről. A bécsi lap jól bejáratott profilt mutat, egyoldalas hirdetési blokkja alapján erősen a piaci logika mentén működött. Az alcím szerint iparral, kereskedelemmel, társasérettel, tudománnyal és különféle művészetekkel: irodalommal, zenével, divattal egyaránt foglalkozott. Olvasótáborának magját ugyan a művészetkedvelők adhatták, de tartalmi sokszínűsége miatt nem tekinthető színházi szaklapnak.

A Magyar Színházi Lap alapításának körülményeiről keveset tudunk. Egressy az engedélyt 1859. november 1-jén kapta meg,⁴³² az első számot december elején akarta kiadni. A lapindítást a Nemzeti Színháznál való felmondása miatt időzíthette 1859 végére, de végül, valószínűleg Kazinczy Gábor tanácsára, kivárta az újévet. Kazinczynak 1859. október 13-án így írt végleges tervéről: „Ez a program, mellyet ide zárok, alkalmasint meg fog lepni, részint *ujdonságával* részint *merészségével* a vállalatnak.”⁴³³ Vagyis a Magyar Színházi Lapra nővumként kell tekinteni, s Egressy publikációs múltját ismerve a *merészség* arra utalhat, hogy komoly szakmai tartalommal jelentkezik majd. Éves tartalomjegyzéke címszavakban a következő: 1. Színészet, nyelvészet, zenészet, itészet, színházi dolgok; 2. Költemények; 3. Beszélyek; 4. Történettár, életrajzok, emléklapok, népelet, szellemi mozgalmak itthon és külföldön; 5. Alkalmi rovatok. A szintén hetilapként megjelenő Délibábnak *látszólag* hasonló volt a kínálata: 1. Irány és aesthetikai czikkek; 2. Beszélyek, életképek, történet- és korrajzok; 3. Versek, balladák és költői beszélyek; 4. Utazási napló és levelek; 5. Történeti, művészi életrajz- és régiségek; 6. Nemzeti színházi ügyek; 7. Műbirálati rovat; 8. Tarkaképek; 9. Budapesti hírek; 10. Külföldi színészet és országjárás; 11. Vidéki szemle; 12. Irodalmi értesítések, felszólítások, kérelmek; 13. Szerkesztői értesítő, hivatalos nyilatkozatok és czáfolatok. Az aktuális színházi műsort közlétező lapoktól mindkettő elhatárolódott, repertoárt és színkritikákat alig közöltek. De míg a Délibáb igényes szépirodalmi rovatával, amelynek arculatát a főmunkatársként dolgozó Jókai Mór határozta meg, szórakoztatni akart, addig Egressy a Magyar Színházi Lapról megjelent hirdetés szerint ezt a rovatot a színésztanításnak igyekezett alárendelni. Eredetileg nem költeményekre és beszélyekre osztotta az irodalmi blokkot, hanem történeti balladákat, illetve történeti beszélyeket kívánt megjelentetni. Rakodczay Pálnak tehát nincs igaza, amikor azt állítja, hogy Egressy az olvasóközönség igényeihez igazodva közölt

---

⁴³² OSZK Színháztörténeti Tár 3168/Pr.

⁴³³ Egressy Gábor Kazinczy Gábornak, Pest, 1859. október 13. = *Egressy Gábor levelei...*, i. m., 30. (Kiemelés tölem. Sz. L.)

szépirodalmat, s célja az volt, hogy „általánosabb érdekű legyen közlönye”.⁴³⁴ A címszavak hiába mutatnak egyezést a színészeti témákat illetően is, a Délibáb az állandóan meglévő *Műbírálati rovatot* kivéve alig közölt színháztudományi írásokat. Az utókor ezért is minősíti a Délibábot inkább irodalmi lapnak.

Szerényebb és populárisabb kínálattal jelentkezett a pénteket kivéve mindennap megjelenő Kolozsvári Színházi Közlöny (1859. november 5. – 1860. március 31.). A kolozsvári színtársulat vezetőjének, színészének, Havi Mihálynak a szerkesztésében megjelenő négyoldalas újság inkább tájékoztató jellegű lapként funkcionált, állandó rovatai a következők voltak: Művészi hírek, Érkeztek, Elutaztak, Hirdetések és a negyedik oldalt mindig az aktuális színházi előadás színlapja adta. Változó volt viszont az első és a második oldalt kitöltő írások műfaja és minősége. Havi itt többnyire verset, művelődéstörténeti írást, ritkán színháztörténeti tanulmányokat közölt. Ez utóbbiak, elenyésző számuk ellenére, valamelyest a színészet hivatásosodását igyekeztek szemléltetni. Havi *A német perseverentia s a magyar színészi gyámintézet* című cikke⁴³⁵ ugyanúgy a mintaadásról és a követésről szól, mint Rónay Jácintnak a Magyar Színházi Lapban a londoni Dramatic College-ról írt ismertetése.⁴³⁶ 1860. február 16-án a Kolozsvári Színházi Közlöny új arculattal jelentkezett. A változtatás a lap iránti érdektelenségnek – Havi 1859 őszétől folyamatosan szóvá tette, hogy „a részvét a hirlapra oly csekély, hogy újra és véglegesen fölkérem a t. cz. közönséget, sziveskedjék arra előfizetni”⁴³⁷ –, illetve a közben megjelent Magyar Színházi Lapnak tudható be. Havi tematikailag igyekezett Egressy módszertanát követni: az első két oldalt szépirodalommal és művelődéstörténeti írásokkal (például *A mult század jeles francia színésznői*, *Rossini életéből*) töltötte meg, a harmadikat pedig Tárca címszó alatt Hirharang, Bel és külföldi vegyes hírek, Színházi kronika rovatokra osztotta. A negyedik oldalon továbbra is színlapot közölt. Ám hiába próbálta hirdetések felvételével is fellendíteni a lapot, a kolozsvári színházi hírekre szűkített tartalmával, a városba utazottak és az onnan elutazók rendszeres felsorolásával a Kolozsvári Színházi Közlöny csak helyi lapként működhetett.

---

⁴³⁴ RAKODCZAY, *i. m.*, II, 501.

⁴³⁵ Kolozsvári Színházi Közlöny, 1860/49 (január 4.), 193.

⁴³⁶ Magyar Színházi Lap, 1860/25 (június 16.), 201.

⁴³⁷ Kolozsvári Színházi Közlöny, 1859/10 (november 15.), 37.

SZERKESZTŐI ELKÉPZELÉSEK

A két hívószó, *újdonság* és *merészség*, amelyekkel Egressy a Magyar Színházi Lapot Kazinczy Gáborhoz írott levelében jellemezte, gyorsan terjedt az ismerősi körben. Sorra íródtak a baráti tanácsok – mindannyian jól tudták, hogy Egressy lapja más lesz, mint a korábbi színházi jellegű orgánumok. Fáy András minden bizonnyal ismerte Egressy korábban megjelent, sokszor az egykorú külföldi dramaturgiai és színészetelméleti irodalom alapos ismeretéről számat adó tanulmányait, éppen ezért javasolhatta, hogy a lap esetében tartózkodjon a túlzott elméleti, teoretikus iránytól: „Többeknek az az óhajtásuk, hogy a’ lap minél több practicumot tartalmazzon ’s a’ theoriai oldalak is ne mélyen, hanem telhető popularitással adassanak.”⁴³⁸ Erre a komoly szakmai felkészültségre gondolhatott Lévay József is: „Remélem, hogy majd általános irodalmi műveltséged valamint különösen művészeti tanulmányaid bizonynyal megóvandják vállalatod akár a fárasztó egyoldalúságtól, akár a tarkabarka fölületességtől; tudni fogod, mint párosítsd a hasznost a kellemessel, a tanítót a mulattatóval.”⁴³⁹ Kazinczy Gábor pedig a címválasztást kifogásolta, s úgy vélte, megfelelő számú olvasóközönségre csak akkor lehet számítani, ha Egressy a címadással a szaklapi jelleget nem hangsúlyozza: „Sajnálom, hogy lapod *czimét* meg nem változtatod, mert az valóban impractice választatott. Nem lesz jogod a közönség kulturai állását okolni, ha a *színházi lapot* fön nem tartandja. Szaklapok általában nem ily parányi körre szorított közönségnek valók [...]”⁴⁴⁰ A levelek datálása szerint ezek a tanácsok nem sokkal a hirdetés közzététele után íródtak, tehát a levélírók *nem* a lapszámok tematikáját kifogásolták, hanem a felhívásra reagáltak. (A különbségtétel főként a szépirodalmi rovatot illetően fontos.) Fáy, Lévay és Kazinczy nagyon egyoldalúan, persze korántsem mellőzhető látószögből, az olvasók „kulturai állása” felől ítélik meg Egressy törekvését. Valószínűleg mindegyiküknek rögtön az az ellentmondás tűnt fel, hogy a tervezett tartalom nem igazodik az Egressy által megszólított előfizetők, a vidéki vendégszerepléseire ellátogatók esetleges olvasói igényéhez. A hirdetésből úgy tűnik, Egressy egyáltalán nem gondolt szórakoztatásra. Könnyedebb olvasmánynak csak az „Adomák a színvilágból. Apróságok.” című rovat ígérkezett. Színháztörténeti és színészet-tani publikációk közlésére helyezte a hangsúlyt, sőt még azt is külön kiemelte, hogy „a t. olvasó csak valódi

---

⁴³⁸ Fáy András Egressy Gábornak, Pest, 1860. január 3. = *Magyar írók levelei...*, i. m., 115.

⁴³⁹ Lévay József Egressy Gábornak, Miskolc, 1860. január 11., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁴⁰ Kazinczy Gábor Egressy Gábornak, Bánfalva, 1859. december 13. = *Magyar írók levelei...*, i. m., 115. (Kiemelések az eredetiben.)

szellemmel, tapasztalással és szakműveltséggel találkozzék”.⁴⁴¹ Ennek ellenére az előfizetési felhívás egy igen széles és minden bizonnyal meglehetősen heterogén olvasóközönséghez szólt:

A műveltek és lelkesek azon nemes serege, melly az én vándor utamat a két magyar haza vidékein a honszeretet szép virágaival szokta behinteni; mostani vállalatom nemzeti jelentőségét is érezni fogja; ennél fogva merem reményleni, hogy ettől szives részvételét meg nem tagadja [...].⁴⁴²

Egressy későbbi megnyilatkozásai alapján nem lehet tompítani az ellentmondást, nem mondható, hogy csak a lap fenntartása érdekében, a nemzeti kultúra gyarapodására fordítva a figyelmet akart maga mellé állítani egy szélesebb előfizetői tábort, de célközönségének valójában egy szűkebb réteget, a színészeket és a színházértő közönséget tekintette. Abból indulhatott ki, hogy az 1850-es évekbeli cikkeinek nagy sikere volt a színházkedvelők körében. Szakírói tevékenységének elismertségéről tanúskodnak azok a feleségének írt beszámolóí, amelyekben elújságolja, hogy több írásáról pozitív visszajelzést kapott. 1855-ben Kolozsvárott a Magyar Sajtóban *Levelek a színvilágból* címmel megjelent cikksorozatát dicsérték: „Színvilági leveleimet itt rendkívül dicsőítik a művelt körökben. Tegnap egy professor azt mondta, hogy az én irataimból tanít oskolájában a művészetéről.”⁴⁴³ A Török János szerkesztésében 1856-ban kiadott Kelet Népében pedig *A színház hajdan és most* című⁴⁴⁴ közleménye keltette fel a figyelmet: „Holnapra vólt házi gazdánkhoz ifj. Magyar Imréhez vagyok ebédre hiva, holnapután pedig báró Rudics Mórchoz valami színházi tanács kormányra, mert az én tervem szerint akarják ez itteni színházat megalapítani, – azon terv szerint mellyet a »Kelet népében« megírtam.”⁴⁴⁵ Egressy Kazinczy címváltoztatást javasoló levelére azt válaszolja, hogy „nem a neve buktatja meg, hanem azon körülmény, hogy még az irodalmi érettség hiányzik a közönségnél az efféléhez [...]”.⁴⁴⁶ A lap jó néhány számának megjelenése után, 1860. március 15-én szintén Kazinczyhoz címzett levelében pedig már arról panaszkodik, hogy a vidéki vendéglőadásait előszeretettel látogató borsodiak nem mutatnak kellő érdeklődést a Magyar Színházi Lap iránt: „Pedig szerettelek volna látni [...], hogy elpanaszolhassam

⁴⁴¹ A hirdetést lásd: Egressy Gábor Kazinczy Gábornak, Pest, 1859. október 13. = *Egressy Gábor levelei...*, i. m., 33.

⁴⁴² *Uo.*

⁴⁴³ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Kolozsvár, 1855. november 30., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁴⁴ EGRESSY, *A színház hajdan...*, i. m., 75–93.

⁴⁴⁵ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Szabadka, 1857. január 16., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁴⁶ Egressy Gábor Kazinczy Gábornak, 1859. november 20. = *Egressy Gábor levelei...*, i. m., 34.

milly közönyösek irántam, a lapszerkesztő iránt, azok, akikre legtöbbet építék, az én földieim, az én borsodi jóbarátaim!”⁴⁴⁷

A fennmaradt kortársi levelekben mindenki inkább negatívumként figyelt arra az *újszerűsége*, amit Egressy akár sajtó-, akár színháztörténeti szempontból megkísérelt. A sajtótörténeti előzményekből látható, hogy a Délibáb és a Kolozsvári Színházi Közlöny szerzőgárdája közül senki nem rendelkezett olyan gyakorlati, illetve elméleti tudással, mint Egressy. Természetesen lehetne sorolni azokat a buktatókat, amelyek miatt nem is feltétlenül volt érdemes színháztudományi cikkek közlésére szakosodni, s amelyekre a kulturális életben tevékenykedő barátok is figyelmeztettek, mégis ha az Egressy nevéhez szorosan kötődő későbbi színháztörténeti fejleményekkel összehasonlítjuk a tervezett szaklap tematikáját, rendkívül átgondolt koncepciót látunk. Egressy ugyanis a Magyar Színházi Lapban olyan publikációkat ígért, amelyek a Színészeti Tanoda prózai tagozatán általa oktatott tantárgyakkal és az 1866-ban megjelent *A színészet könyve* egyes fejezeteinek módszertanával pontosan egybevágnak. A színésztörténeti és a jelmeztani tanulmányok, a „hangtani és mértéktani közlemények” előrevetítik a tanoda első éve tanrendjének következő tárgyait: „A kiejtés szabályozása és hanggyakorlatok”, a „Jelmeztan és egyéni álca”, „A hazai és külföldi színészet története”.⁴⁴⁸ *A színészet könyvébe* pedig ezeken a témákon túl némi átdolgozás után bekerülnek a Magyar Színházi Lapban színésztani tanulmányokként közzétett, a különféle tudatállapotok (álom, sejtelem, vízió, örület stb.) és érzelmek (szerelem, gyűlölet stb.) színrevitelét tárgyaló írások is.⁴⁴⁹

A színészi önképzés formáiról szóló tanulmányok a reformkor óta visszatérő elemei a magyar színháztörténetnek, de míg az 1840-es években többnyire a viták és a színészeket ért atrocitások kontextusában íródtak, addig a Magyar Színházi Lapban megjelenteket már önálló esettanulmányoknak tekinthetjük. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a problémák gördülékenyen megoldódtak volna, csak eltűnt az a polemikus diskurzus, amely korábban a tanulmányírók reakcióját kiváltotta. Ebben a kontextusváltásnak is szerepe lehetett. A szaklap által felerősödhetett az önlegitimáció, illetve Egressy színészszerkesztőként saját elképzelése szerint, az esetleges ellentmondásokat kizáróan szerkeszthette lapját. Ám az újdonság nemcsak a tanulmányokat előhívó kontextusban

---

⁴⁴⁷ Egressy Gábor Kazinczy Gábornak, Pest, 1860. március 15. = *Egressy Gábor levelei...*, i. m., 35.

⁴⁴⁸ *Zenészet* Lapok, 5(1865)/15 (jan. 12.), 117.

⁴⁴⁹ Részben a Magyar Színházi Lapban megjelent írásokat tartalmazza az EGRESSY Gábor, *A színészet iskolája*, A szerző hátrahagyott dolgozataiból egybegyűjté és kiadja EGRESSY Ákos, Bp., Hornyánszky Viktor, 1889. című kötet.

rejlük, hanem a színésztani témákról publikáló szerzői kör változásában is. Ha 1833-tól, az Akadémia játékszíni bizottságának felállításától a Magyar Színházi Lap megjelenéséig végignézzük, hogy a színészi játék elméleti „tanítására” kik tettek kísérletet, akkor azt látjuk, hogy ezt a feladatot akár hosszabb tanulmányok, akár színikritikák formájában leginkább a színházi életben jártas, a színházhoz valamilyen módon kötődő, de többnyire színészi ambíciókkal nem rendelkező írók vállalták magukra. A színészek publikációs tevékenysége 1860-ig szinte elenyésző, Egressy Gábor kivételével alig találunk olyan színészt, akinek nevéhez ilyesfajta tevékenységet kötni lehetne. Az 1860-as évektől (igaz, ekkor még leginkább Egressynek köszönhetően) viszont már felfigyelhetünk egy ahhoz hasonló elkülönülésre, mint amelyet T. Szabó Levente az irodalom hivatásosodása kapcsán tárgyal. Példának a szépírói és a kritikusi szerep szétválását, a szakkritikák megszületését hozza, s úgy véli, az egyes szerepkörök elkülönülése, az irodalom professzionalizációjának folyamata akkor mutatható ki, ha „teljesen más képzettséget, karriertípust, értékeket kérnek számon a kritikuson, mint a szépírón.”⁴⁵⁰ Ezeknek az általános érvényű ismérveknek a nemlétével, majd fokozatos megjelenésével jól bemutatható egy színésztani tanulmány pályázati felhívásának és évtizedekkel későbbi megszületésének története is. A Kisfaludy Társaság 1838-ban és 1839-ben pályázatot ír ki egy színésztani tankönyvre, a bíráló bizottság tagjai: Bajza József, Toldy Ferenc és Jósika Miklós⁴⁵¹ – mindannyian az irodalmi élet meghatározó alakjai. A jelek szerint egy esetlegesen elkészülő tankönyv megítéltetésekor színészi bírálatra, véleményre nem tartottak igényt. Ám hiába volt a kétszeri felhívás, hiába jelöltek ki felhasználandó irodalomként külföldi dramaturgiai munkákat és színésztani könyveket,⁴⁵² hosszú évek *színészi gyakorlata* nélkül senki sem vállalkozott egy színésztani tankönyv írására. Végül évtizedekkel később, mindenféle írói közreműködés nélkül egy színész, Egressy írja meg az első magyar nyelvű színésztani tankönyvet. A könyv már nem az alapvetően irodalmi érdekeltségű Kisfaludy Társaság égisze alatt, hanem belső borítójának ajánlása szerint a Nemzeti Színház támogatásával készült el. *A színésztani könyve* kiadásával Egressy nemcsak a korábbi sikertelen kezdeményezések lezárója, a több évtizedes formális várakozás fölszámolója lett, hanem új műfajt is teremtett. A 19. század végéig sorra íródnak a színészképzést, a szerepalakítás tanulását segítő könyvek, mindannyi színészek tollából. Mindezzel természetesen nem azt állítom, hogy az irodalom és a színház bizalmas, szoros szimbiózisa megszűnik, csak a

⁴⁵⁰ T. SZABÓ, *A modern irodalmár...*, i. m., 202.

⁴⁵¹ A felhívás szövegét lásd: *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*, I, Buda, A M. Kir. Egyetem Betűivel, 1841, 25–26.; 154.

⁴⁵² A listát lásd: *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*, i. m., 25–26.

szerepkörök elkülönülésével módosul. Ezt igyekszik érzékeltetni Egressy is a Magyar Színházi Lap 1859. október 20-án kelt hirdetésében:

Lapom feladata lesz: tanulmányozni az emberábrázolás nagyhatalmu művészetét. Ennek körében tisztázni az izlést fogalmakat és nézeteket; érvényre juttatni az igazat és nemest. Összegyűjteni és kellő világba helyezni mindazt, ami e művészet ismeretére és gyakorlatára tartozik; a mi e szakban érezni, érteni, tudni és tenni való. Tehát magyar színművészeti irodalmat alapítani.⁴⁵³

Azon túl tehát, hogy hangsúlyozza: a színészképzés megalapozása már a színészek feladata, a hivatásosodás egy másik fontos tényezőjére, a szaknyelv kérdésére is figyel. A színművészetről már önálló diszciplínaként ír, amelynek fogalmi rendszerét, nyelvi kompetenciáját egy szaklap keretein belül a színészek próbálhatják meghatározni.

Már jóval a program közzététele után érkezett Egressyhez Pap Zsigmond *A műkedvelőség hazánkban* címmel írott és megjelentetésre küldött írása, amely a színészek és a műkedvelők játéka közötti éles határokat igyekezett elmosni, valamint a műkedvelők előadásának a színészprodukciónak hasonló befogadástörténeti hatást tulajdonítani. Egressynek komoly fenntartásai voltak a cikkkel szemben, s bár nem zárkózott el a megjelentetésétől, a Papnak küldött válaszlevelében taglalta nemtetszését. Először felhívta a figyelmét arra, hogy a fogalmak tisztázása érdekében jegyzeteket fog csatolni a szöveghez, rámutat a műkedvelők és a „művészi képzettséggel” játszó színészek közötti különbségekre.⁴⁵⁴ Az írás a június 16-i számban jelent meg,⁴⁵⁵ s Egressy a következő szerkesztői jegyzetet csatolta a címhez:

Az iskolázott műgyakorlatot a műkedvelőségtől (dilettantismus) a műtudomány szigoruan elkülönzi. A műkedvelőség más művelt országokban a közhelyekről régen visszavonult a magánosok termeibe. Nálunk még nyilvánosan szerepel; sőt néhol épen most van keletkezében és kelendőben, melly tündemény hazai helyzetünk sajtószerűségében leli jelentőségét és magyarázatát.⁴⁵⁶

A levél további részében pedig azt tárgyalta, hogy a cikk eredeti formájában miért nem felelt meg a lap profiljának:

---

⁴⁵³ A hirdetést lásd: Egressy Gábor Kazinczy Gábornak, Pest, 1859. október 20. = *Egressy Gábor levelei...*, i. m., 32.

⁴⁵⁴ Egressy Gábor Pap Zsigmondnak, Pest, 1860. május 28. = *Egressy Galambos Gábor emléke...*, i. m., 421.

⁴⁵⁵ Magyar Színházi Lap, 1(1860)/25 (június 16.), 201–202.

⁴⁵⁶ Uo.

Ugyanis e lap épen azért létezik, hogy válaszfalat emeljen a művészet és naturalismus között, s a dilettantismussal szembe művészi képzettséget állítson, még pedig teljes szigorral. A műtudomány tehát, melyet lapom képviselni akar, a műkedvelőséget csak elnézheti, de nem ajánlhatja. [...] Most egy komoly művészeti lap tudomásul veszi és regisztrálja a jótékony czélú művállalatokat, de a művészetre nézve a műkedvelőséget szükségesnek nem tarthatja.⁴⁵⁷

Egressy ezt az állásfoglalást ismétli meg *A színészet könyve* bevezetőjében is, amikor a létrejött Színészeti Tanoda főbb céljaira rámutat: a „becsülettel végzett tanulók kezébe oly bizonyítványt is fog adni, mely által *az állam maga emel válaszfalat egyfelől a művészet jogosult gyakornokai között, másfelől a műkedvelők és naturalisták között*”.⁴⁵⁸ Egressyt egyébként a dilettáns színjátszókról szóló cikkben az bosszanthatta, hogy Pap felkészültnek, a színészi előadásmód minden csínját ismerőnek írta le a műkedvelőket. *A jámbor pesti színész és a rest korhelyek* című fejezetből viszont kiderült, hogy a színész legtöbbször éppen ellenkezőket tapasztalt a vidéki vendégszereplései során. Fontos azonban, hogy a Papnak küldött levélben és a szerkesztői megjegyzésben nem vonja kétségbe a műkedvelő társulatok kultúraközvetítő szerepét, s elismeri, hogy a magyarországi szellemi életben sajátos presztízsük van. A feleségének írott leveleiből pedig tudjuk, hogy a vidéki vendégszereplések során a műkedvelőkkel való közreműködést pénzkereseti okokból egyszer sem utasította vissza, bármekkora tehernek is érezte. Ugyanakkor értékrendjében ez a színjátszásnak már egy egészen más szféráját jelentette.

A LAPSZÁMOK TEMATIKÁJA ÉS A MUNKATÁRSÁK

Amikor Rakodczay a monográfiában a színészet és a szerkesztés összeegyeztethetlenségéről ír, akkor nem teszi hozzá, hogy színészet alatt 1860-ban Egressy vidéki vendégszerepléseit kell értenünk. Arról sem szól, hogy Egressy családja közreműködésével szerkesztette a lapot. Kisebbik fia intézte a korrektúrát és a nyomdai ügyeket. A családi levelekből nyomon követhető az is, hogy Egressy 1860-ban alig tartózkodott Pesten, majdnem végig vidéken vendégszerepelt. A lapszámok tematikájáról és annak elrendezéséről levelek útján a következőképpen tájékoztatta fiát:

---

⁴⁵⁷ Egressy Gábor Pap Zsigmondnak, Pest, 1860. május 28. = *Egressy Galambos Gábor emléke...*, i. m., 421–422.

⁴⁵⁸ EGRESSY, *A színészet...*, i. m., 18. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

Arpád fiam!

Mond meg Dallos urnak, a jövő számba, a mit most szednek, Színházi rovat nem lesz; azért következőleg rendezze be a cikkeket:

- 1., Tanulmányaim
2. Thury dala Thalitól
3. Remellay beszélyének a vége.
4. Szemere P. tankölteménye
5. A londoni levél kezdete.
6. Történettár. Ezen rovatba tegye legelől az erdélyi színlapot a mi nála van,

illy külön czim alatt:

Régi magyar színlap.

E színlap után egy sornyi hézagot kell hagyni, s egy illy rövid vonalat tenni:

— ° —

s ezután a

Római színészet.

jön, a mi már rég ki van szedve.

aztán

- 7, Az apróságokat
- és 8. Az üzeneteket

A következő szám főcikkét alkalmasint csak magammal viszem haza, s az abba való színházi rovatot is. Most megyek öltözni Hamletre [...].⁴⁵⁹

Az első félévben tizennyolc részes cikksorozatot közölt *Tanulmányaim és emlékeim* címmel – ennek egyik folytatásban megjelent részletére utal az idézett levél első pontjában feltüntetett „Tanulmányaim”. A rég kiszedett *Római színészet* című cikk jelzi a lap színháztörténeti tartalmát; ez a rovat főként egyetemes színésztörténetet közölt, az ókori görögöktől a 19. század második felének színészetéig. Ebben a témakörben jelentek meg Feleki Miklós írásai (*Francia színészet, Angol színészet*), Udvarhelyi Miklós és Komlóssy Ferenc közös publikációja: *Adatok a magyar színészet történetéhez*, valamint Szigeti József *Seydelmann és a színműgyártók arroganciája* című dolgozata. Feltűnő, hogy a *színházi szaklapba* Egressyn kívül színészként csak ők publikáltak; ez elenyésző szám, ha figyelembe vesszük, hogy Egressy *A magyar színigazgatók és színészek létszáma* című cikke szerint 1858-ban a Nemzeti Színháznak 54 férfi színésze volt. Állandó munkatársnak egyikőjük sem nevezhető, az említett írásokon túl további munkákkal nem jelentkeztek. Ha a róluk szóló rövid életrajzi portrékat elolvassuk, kiderül, hogy nem is igen volt efféle tapasztalatuk. A *Magyar színházművészeti lexikon* szerint Komlóssytól és Udvarhelyitől csak ezt az egy említett publikációt ismerjük.⁴⁶⁰ Feleki és Szigeti sajtóközléseiről csak Szinnye Józsefnek van tudomása; Feleki 1860-ig néhány rövid cikket írt a magyar

⁴⁵⁹ Egressy Gábor Egressy Árpádnak, Győr, 1860. február 11., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁶⁰ *Magyar színházművészeti..., i. m., 401., 821.*

vándorszínészetéről és a vidéki színjátszásról,⁴⁶¹ Szigetitől pedig színháztörténeti jellegű írásként az 1858-as *Pár szó a színészi nyugdíjintézetéről* címűt említi.⁴⁶² A színésztársak gyakorlatlansága Egressy előbbieken idézett, 1860. január 11-én fiának írott levele alapján is „leleplezhető”. Néhány héttel a lapindítás után Egressy belátta, hogy a színházi rovat csak akkor lehet életképes, ha a vendéjátékai közötti szünetekben időt szakít az írásra (jelzi, hogy Pestre érkezéséig igyekszik elkészülni a következő lapszámba szánt cikkekkkel). Mivel a levélben a hamarosan nyomdába kerülő és a soron következő lapszám is említődik, feltételezhető, hogy ez a gyakorlat hosszú időre szól, nincs másik alternatíva. Vagyis Egressy a színésztani tanulmányok írásában csak magára számít (nem gondolom, hogy ez szerkesztői előjog lenne), s úgy tűnik, fel sem merül benne, hogy valamelyik színész esetleg kiséghetné.

A „Bel és külföldi levelezések” és a „Szellemi mozgalmak a hazában és ezen kívül” címmel hirdetett színháztörténeti érdekeltségű rovatokba a szabadságharc bukása után Londonban élő Rónay Jácint (az Egressy Árpádnak szóló levélben Rónay publikációjára utal „A londoni levél kezdete” címszó) és az Edinburghban tartózkodó Csernátony Lajos küldött írásokat.

Az előfizetési felhívás szerint Egressy a szépirodalmat nem a *hasznos-kellemes, tanító-mulattató* elv alapján (ahogy Lévy tanácsolta) vonja be a lapba, hanem azt reméli, hogy a „történeti balladák, különös tekintettel a szavalhatóságra, tehát a költemények drámai szerkezetére s az előadás, plasztikájára”⁴⁶³ a színészi játék fejlődésének segítségére lesznek.⁴⁶⁴ A történeti beszélyek közlésével pedig a drámaíróknak igyekezett ihletet adni a témaválasztáshoz.⁴⁶⁵ Az irodalmi rovatról írt elképzelés a munkatársak leveleiből is látszik. Amikor Jósika Miklós *A két barát* című regényéből részletet ajánl megjelentetésre, ezt írja: „aban drámai situatiok vannak – ’s a tárgy igen regényes – talán nem fog nagyon kirínni lapjából.”⁴⁶⁶ Halász Dezső szintén Egressy elveihez igyekszik igazodni, amikor balladaírói szándékáról beszámol: „Olykor olykor egy-egy költeménynyel is szolgálhatnék, csak az a baj, hogy többnyire lyraiak, azonban *mit régen nem tevék, a Magyar Színházi lap kedvéért*

⁴⁶¹ SZINNYEI, *Magyar írók...*, i. m., III, 333.

⁴⁶² *Uo.*, XIII, 40.

⁴⁶³ Egressy Gábor Kazinczy Gábornak, Pest, 1859. október 20. = *Egressy Gábor levelei...*, i. m., 32.

⁴⁶⁴ A balladák szavalása, ha nem is feltétlenül szűk színészi körökben, már a műfaj fellendülési időszakának számító reformkorban divatban volt. Mint Zentai Mária írja: „A verses formák, a ballada, a románc, a rövidebb elbeszélő költemény (költői beszély) pedig nemcsak olvasnivalónak számítanak, hanem a művelt társasélet és nyilvánosság reprezentatív alkalmainak jellegzetes, hangosan előadott, jól szavalható kellékének is.” Vö. ZENTAI Mária, „*A balladai hang*” = *Építész a kőfejtőben: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa, Bp., rec.iti, 2010, 194–195.

⁴⁶⁵ Egressy Gábor Kazinczy Gábornak, Pest, 1859. október 20. = *Egressy Gábor levelei...*, i. m., 32.

⁴⁶⁶ Jósika Miklós Egressy Gábornak, Brüsszel, 1859. november 28., OSZK Kt., Levelestár.

nem sokára megkísérlek egy balladát is teremteni.”⁴⁶⁷ Tompa Mihály pedig éppen ezektől a kötöttségektől szeretett volna menekülni: „Azután, felette leköteleznél: felmentve az alól, hogy mindig elbeszélő költeményt adjak lapodba. Én nem vagyok epicus, balladairó sat Talán lyrai dolog is megjárna, ugy is adtál mán ilyenfélét is.”⁴⁶⁸ A szépirodalmi kínálat végül igen vegyesre sikeredett. A felkért munkatársak nem mindig Egressy igényeinek megfelelően teljesítették feladatukat. Jósika nem tudta vállalni a rendszeres közreműködést, a balladairásra kiszemeltek pedig inkább lírai költeményekkel jelentkeztek. Eredeti beszélyeket Remellay Gusztáv és P. Szathmáry Károly írt, fordított Dallos Gyula, Dezső Miklós és Bodor Károly. A *Költemények* rovatba Szemere Pál, Tompa Mihály, Szemere Miklós, Léway József, Halász Dezső és Thaly Kálmán publikáltak. Továbbá Egressy két Vörösmarty-verset is közölt: a saját iratai között lévő *A szent ember*⁴⁶⁹ és a Krizbay Miklóstól kapottat, az *Emlékkönyvbe* címűt.

Egressy nem tudta megvalósítani azt a már az 1840-es években is felsejlő gyakorlatot, hogy az egyes feladatkörök a szerkesztésen belül elhatárolódjanak egymástól. Magát felelős kiadóként és szerkesztőként tüntette fel, a lapkiadást valószínűleg a kiadó, Kozma Vazul finanszírozta, hozzá érkeztek az előfizetési díjak. A levelezésben ugyan szórt adatokat találunk arról, hogy Dallos Gyula, a pesti egyetem angoltanára segített a szerkesztésben, s félhavi fizetése 15 forint volt,⁴⁷⁰ de csak 1860 májusából és októberéből ismerünk olyan leveleket, amelyekből nyilvánvaló, hogy előbb Halász Dezsőt, majd Krizbay Miklóst szerette volna segédszerkesztőnek. Halással Szemere Pál révén ismerkedhetett meg. Halász 1859-ben Szemere írnokaként Pécelen tartózkodott, majd hazautazott Nagyváradra, hogy orvosi vizsgáira felkészüljön.⁴⁷¹ Ő az orvosi pálya esetleges rovására nem vállalta a segédszerkesztőséget. Krizbay 1860. október 28-án kedvezőbb választ adott, ám a lap decemberi megszűnése miatt már nem volt rá szükség.⁴⁷²

⁴⁶⁷ Halász Dezső Egressy Gábornak, Nagyvárad, 1860. május 11., OSZK Kt., Levelestár. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

⁴⁶⁸ Tompa Mihály Egressy Gábornak, Hanva, 1860. április 28. = TOMPA Mihály *Levelezése 1839-től 1862-ig*, kiad. BISZTRAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1964 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 6), I, 154.

⁴⁶⁹ Nem pontos a vers 19. századi megjelenési helyeit soroló Vörösmarty kritikai kiadás jegyzetapparátusa, ugyanis a vers nemcsak az 1848-as Életképekben és a Gyulai-féle, 1863–1864-es Vörösmarty-kiadásban jelent meg, hanem 1860-ban a Magyar Színházi Lapban is. Vö. VMÖM, III, 439.

⁴⁷⁰ Dallos Gyula Egressy Gábornak, [Pest], 1860. [április], OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁷¹ Javítanám Szinnyei József Halász Dezsőről írott szócikkét. Szinnyei szerint Halász „midőn 1859-ben az 5. évet is elvégezte, végkép megvált ezen pályától [orvosi] [...]. Még azon év aug. 28. Pécelre költözött Szemere Pálhoz [...]”. Az igaz, hogy Halász 1859 augusztusában került Szemeréhez, de Szinnyei felcserélte az események sorrendjét, hiszen Halász Egressy Gábornak 1860. május 11-én még arról írt, hogy orvosi vizsgáira készül, tehát azokat csak 1860 májusa után tette le. Vö. SZINNYEI, *Magyar írók...*, i. m., IV, 314.

⁴⁷² Krizbay Miklós Egressy Gábornak, Kolozsvár, 1860. október 28., OSZK Kt., Levelestár.

A fennmaradt forrásokból nehéz kikövetkeztetni, hogy a vállalkozás mennyire volt nyereséges, ugyanis egyszerre érződik Egressy szerkesztői tapasztalatlansága, illetve az, hogy nem feltétlenül haszonszerzés céljából adta ki a lapot (az utolsó számban maga is ezt írja⁴⁷³). A munkatársak válaszleveléből egyértelmű, hogy a beküldött és közlésre elfogadott írásokért honoráriumot ajánlott. Noha a szűk baráti-ismerősi kör nem fogadott el tiszteletdíjat, azzal a 19. század második felében már jellemző munkatársi viszonytalal találkozunk, amely kizárólag üzleti alapon szerveződött. Érdekes, ahogy az eltérő státusban, egzisztenciális helyzetben lévő szerzők válaszolnak Egressy felkérésére. Rónay, aki csak londoni emigrációja alatt tartja fenn magát publikálásból,⁴⁷⁴ pironkodva kér elnézést, hogy kénytelen pénzt elfogadni.⁴⁷⁵ Válaszlevelében ugyanakkor nincs nyoma annak a piaci logikának, amely egy ideje már hasábokban és ívekben határozta meg az írások után járó tiszteletdíjat. Hasonlóan pirult Medgyes is, akit a „költeményemért küldött honoráriumod inkább elpiritott mint megörvendeztetett. Én tőled nem vártam tisztelet díjt, elég, ha lapodat küldöd s megtartasz baráti emlékedben. Majd feláldozom valami közczélra a költemény czímének s a te nevednek megemlékezésével.”⁴⁷⁶ Egészen más hangvételű leveleket írt a szépíróként működő, a különféle orgánumban rendszeresen publikáló Remellay Gusztáv. Ha végigolvassuk a lényegre törő, pusztán az üzleti kapcsolatra koncentráló leveleit, látjuk azt a folyamatot, amelyet Szajbély Mihály is leír, miszerint „felnőtt egy új, már a divatlapokon iskolázott és az üzleti alapon működő irodalmi élethez szokott nemzedék”.⁴⁷⁷ Remellay már nem magyarázkodik, természetesnek veszi, hogy leadott munkáiért honorárium jár. Tudja, hogy határidőre kell dolgoznia, s hogy a művek megírásának ütemét a lapok periodicitása határozza meg. Már-már feltűnő, hogy 1860-ban milyen részletességgel tárgyalja a munkavégzés rutinját. Az alapos tájékoztatásából úgy tűnik, érzékenyen figyel arra, hogy Egressy még *újonc* lapszerkesztő. Megírja neki a szokásban lévő díjazást, valamint figyelmezteti, hogy a szerkesztőtől is pontosságot és korrekt üzleti etikát vár:

---

⁴⁷³ Magyar Színházi Lap, 1(1860)/53 (december 29.), 428.

⁴⁷⁴ A szabadságharc előtt bencés szerzetes, és a bölcsészdoktori cím megszerzése után 1840–1848 között a győri liceum tanára. Vö. SZINNYEI, *Magyar írók...*, i. m., X, 1148–1149.

⁴⁷⁵ Rónay Jácint Egressy Gábornak, London, 1859. november 9., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁷⁶ Medgyes Lajos Egressy Gábornak, Dés, 1860. március 24. = *Magyar írók levelei...*, i. m., 118.

⁴⁷⁷ SZAJBÉLY Mihály, *Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban = A magyar irodalom története*, II., szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 83–84.

A' clara pacta boni amici elv szerint megjegyzem hogy a' többi lapok, – 1200 betütől, (ennyi kéziratom egy oldalon) 20 p. krt szoktak fizetni. A' beszélyt a' kitűzött határidőre veendi Ön.⁴⁷⁸

„Sziveskedjék ezen ide csatolt czik[k]et átfutni, 's ha nem véli közlendőnek szombatig visszaküldeni [a levél csütörtökön kelt] hogy [...] a' Hölgyfutárba vagy más lapba adhassam.⁴⁷⁹

Egressy egyfelől tehát a piac érdekei szerint igyekezett működtetni lapját, másfelől viszont nem élt azokkal a lehetőségekkel (hirdetések közzététele, a lapvásárlás és az előfizetés módjának ismertetése), amelyek „a mostani török-szakad lapgyártó világban”⁴⁸⁰ már magától értetődőnek számítottak volna. A vállalkozás sikerét nyilván befolyásolta az is, hogy a vidéki vendégszereplései miatt nem tudott teljesen a lapszerkezésre figyelni. Igaz, személyes jelenléte nem változtatott volna azon a talán legfőbb problémán, hogy a lap húzóerejének számító színészeti tanulmányok írásában nem számíthatott színésztársaira.

ELŐFIZETŐK

A prenumeránsokat a „*Magyar Színházi lap és az Egressy Galambos Gábor emléke*» előfizetőinek névsora” címmel ellátott kéziratban rögzítették.⁴⁸¹ A lista (nem Egressy kézírása) 411 prenumeráns nevét, lakhelyét, helyenként foglalkozását tartalmazza.⁴⁸² Az előfizetői időszakokat Egressy félévben határozta meg, az összeírás valószínűleg az első hat hónap prenumeránsairól tájékoztat (Széchenyi István neve még ott szerepel). Ezt igazolják Lévay József levelei is. 1859. november 13-án még a lehetséges miskolci előfizetők nevét sorolta: „Előfizetési íveket ugy hiszem, némi sikerrel küldhetsz Horvát Lajos ügyvédnek, Soltész Nagy Jánosnak, Vadnay Lajosnak, Kraudy Antalnak, mint a polgári casino elnökének, Havas Sándor főnöknek, Jekelfalusy Lajos polgármesternek, Molnár színigazgatónak, Szalay Zsigmond törv. széki tanácsosnak, Szent Györgyi Ede ügyvédnek, Losonczy Farkas Károly főbíróknak Szentpéteren, Giovanni

---

⁴⁷⁸ Remellay Gusztáv Egressy Gábornak, Pest, 1860., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁷⁹ Remellay Gusztáv Egressy Gábornak, Pest, 1860. január 5., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁸⁰ Lévay József Egressy Gábornak, Miskolc, 1860. május 11., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁸¹ OSZK Kt., Fol. Hung. 1961. Ha nem jelzem másképp, a továbbiakban az adatok ebből a forrásból származnak.

⁴⁸² Nem célom Egressy és a gyűjtők kapcsolathálójának felfejtése, a vizsgálatot csak az előfizetői csoportok bemutatására szűkítem.

Rudolf czukrásznak, Kun László ügyvédnek”,⁴⁸³ 1860. január 11-én pedig már a tényleges előfizetőkről számolt be. Ekkor már olyan neveket említ, akik a listán is szerepelnek:

Meg kell jegyezmem, hogy e prenumeransok összegyűjtését, legnagyobb részint, Korponay Zsuzsika kisasszony, a te hajdani professorod leánya, irántad való sokszoros tiszteletből eszközölte. [...] Miskolczon a Színházi Lap 1860iki első félévi folyamára fizettek:

Zinzifa Györgynő
Takács Ádám úr
Garas Erzsike kisasszony
Pilta Jánosné önnagysága
Kun Miklósna asszony
Bertram Julianna kisasszony
Tóth Mihálynő.⁴⁸⁴

Lévay a miskolci református gimnázium tanáraként tekintélyes pozíciót töltött be lakóhelyén, ezért is sorolhatja rögtön a város magas rangú tisztségviselőit és ügyvédejait várható előfizetőként. Noha az első levélrészletben szereplők közül végül senki nem prenumerált, az értelmiségi, tisztségviselői réteg lesz az egyik csoport, amellyel számolnunk kell. Kevésbé körvonalazható a női előfizetők sora, annyi biztos, hogy Zinzifa Györgyné és Pilta Jánosné⁴⁸⁵ férjeik révén Miskolc régi kereskedőcsaládjaihoz tartoztak. Az iparosok, kereskedők száma azonban elenyésző a lajstromon, bár számolnunk kell egy valószínűleg heterogén, az ország különféle településein élő előfizetői körrel, akiket nem lehet beazonosítani. A csoportok felderítése azonban a kisebb hiányoktól nem feltétlenül szenved hátrányt, mert ha a névhez nem is tudunk tisztséget vagy foglalkozást kötni, annyit kideríthetünk, hogy lakóhelyén Egressy vendégszerepelt-e (ez a feleségének 1854-től írott leveleiből pontosan követhető). Mivel Egressy a lapról megjelent hirdetésben a vidéki szerepléseire ellátogatókat szólította meg elsődleges előfizetőként, eleve adott a jegyzék egyik elemzési szempontja: össze kell vetnünk vendéglátóinak helyszíneit és az előfizetők lakhelyét. Az összehasonlításból kiderül, hogy ahol többször sikerrel szerepelt, ott előszeretettel fizettek elő a lapra. Biztosan ismertségének és népszerűségének köszönhető a miskolci, a debreceni, a kassai és az eperjesi előfizetőket, valamint Bihar vármegye falvainak és Erdély számos városának, Kolozsvár, Máramarossziget, Arad prenumeránsait. Hogy a fellépések helyének és az előfizetők lakhelyének összevetése nem céltalan, azt az is mutatja, hogy noha a Magyar Színházi Lap iránt az ország szinte minden részében érdeklődtek, az Egressy által kevésbé látogatott Dunántúlról alig jelentkezett

⁴⁸³ Lévay József Egressy Gábornak, Miskolc, 1859. november 13., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁸⁴ Lévay József Egressy Gábornak, Miskolc, 1860. január 11., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁸⁵ GYULAI Éva, *Lengyelek Miskolcon a XVIII. század végén*, Történelmi Tanulmányok, Miskolc, 1999 (Studia Miskolcinsula, 3), 152–153.

előfizető. Az előfizetők között többségben köznemesi tisztségviselők, értelmiségiek, ügyvédek, orvosok, mérnökök, tanárok és egyháziak vannak. Hasonló olvasókkal számolhatunk a kaszinók, olvasóegyletek, pesti kávéházak és Steingassner József szegedi vendéglője esetében is. Ez a mutató szintén egybevág a vidéki előadásait látogatók körével. Például 1854. július 31-én Tiszaújlakról írott leveléből a következőkről értesülünk:

Az elragadtatás határtalan. Három, négy megyéből özönlenek előadásimra: Szatmár, Ung, Bereg, és Ugocsa birtokos urai. Az a megbecsülhetlen jó fekvése van e városnak, hogy a közel és távolabb fekvő minden helységek tele vannak földes urakkal, környékén, s a falvak igen közel fekszenek egymáshoz. Most ismét egy újabb terv van keletkezöben a szathmári uraságok közt. Ott is mükedvelő egyletet akarnak szerkeszteni, s engem oda vitetni.⁴⁸⁶

1854. november 16-án Nagybányáról pedig ezt írja:

Vajai [Vajay Károly ügyvéd] sürget hogy haza felé mulhatlanul arra [Szatmár] menjek, s ott vagy hatot játszam. A Károlyi mükedvelők szinte hivnak, minthogy ezeknek csakugyan tartozom is még két előadással. Amott Vajai, itt Fok Ignác orvos ajánlják vendégszerető házaikat szállásul. Károlyhoz Debreczen közel van, s vagy négyet ötöt hamarjában itt is le játszatom [...].⁴⁸⁷

Hogy ez az előfizetői csoport milyenek ítélte a lap tematikáját, azt nem lehet megmondani, de sejthető, hogy támogatásukat nem valamiféle szakmai érdeklődés ösztönözte, hanem Egressy színészi nagysága volt számukra hitelt érdemlő. A mükedvelő társulatok szervezésében aktívan közremüködő Pap Zsigmond alább idézett leveléből látszik, hogy ő például csak annyit érzékelt, hogy Egressy az egykorú színjátszás történetében egyedül a hivatásos színészeknek tulajdonít komoly szerepet, de hogy ezt milyen meggyözödségből teszi, azt nem ismerte fel:

Ne legyen oly szigoru Egressy úr és nem huzzon oly vastag elkülönző falat mükedvelők és színészek közt, elv és gyakorlat közt. [...] Az én közleményem által sem fogom becses lapja a' naturalizmus apostolává lenni és önmagát megtagadni, de azon érdeket nyerheti általa, hogy nézeteivel elvben talán ellenkező czikkek közlésével alkalmat talál észrevenni hogy eltérő nézetek a' gyakorlati életben vannak, 's azokat külön czikkben ugy lehetne czáfolgatni, hogy abból müvészek és diletansok tanulhassanak. [...] és ohajtanám hogy lapja nem mondom lazább tartalmu és irányu, de szabadelvü és ne ennyire doctinaire szellemü legyen, hogy néha a' mester elmétől kissé eltérő, jobban mondva más uton de csakoda törekvő közleményeket is nem nyujthatna.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Tiszaújlak, 1854. július 31., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁸⁷ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Nagybánya, 1854. november 16., OSZK Kt., Levelestár.

⁴⁸⁸ Pap Zsigmond Egressy Gábornak, Nagybánya, 1860. június 5., OSZK Kt., Levelestár.

Olyan előfizetői csoportok is vannak persze, akiknek érdeklődését nem lehet a vidéki vendéglőadásokhoz kötni. Egyrészt ott vannak a kultúratámogató mecénások, mint Széchenyi István, Mikó Imre, Festetics Pál, Tomori Anasztáz, akik minden művészi kezdeményezést támogattak, s valamelyest a színházügyi kérdésekben is érdekeltek voltak; másrészt a színészek. Egressy a Magyar Színházi Lapban megjelent cikke szerint az országban 536 színészt számlált, figyelembe véve a Nemzeti Színház és a vidéki társulatok művészeit. A Magyar Színházi Lapnak 37 pontosan azonosítható színész és társulatigazgató volt az előfizetője. Pestről Komlóssy Ida, Szerdahelyi Kálmán, ifj. Lendvay Márton, Tóth József fizetett elő, vidékről pedig a nagyobb társulatok színészeit, főként kolozsváriakat, szegedieket, miskolciakat és győrieket találunk. Azzal természetesen számolnunk kell, hogy színészbarátainak tiszteletpéldányt adhatott, s hogy egy-egy vidéki társulat tagja vagy igazgatója nem pusztán magának rendelhette a lapot. A sajtótörténet szerint a 19. századi periodikáknál az előfizetők számához képest ötszörös olvasótáborral számolhatunk.⁴⁸⁹

Még ha Egressy rosszul is ítélte meg a Magyar Színházi Lap szakértő olvasói körét, az előfizetői csoportok számarányát tekintve abban igaza lehetett, hogy elsősorban a vendéglőadásokra érkezők anyagi hozzájárulására számíthat, őket biztos támogatóként megnyerheti. Tudta, hogy a vidéki társulatok állandóságával nem számolhat, a lap fenntartását éppen ezért nem bízhatja kizárólag a szakmai érdeklődésre.

„JÓ TUDNI A’ SZERKESZTŐNEK A KÜLÖNFÉLE VÉLEMÉNYEKET”

Rakodczay mindenáron palástolni akarta az általa sikertelennek vélt vállalkozás korai megszűnését, s hogy Egressy tekintélyét megóvja, olyan mentegetésekkel állt elő, amelyek a forrásokból kikövetkeztethetetlennek tűnnek. Miközben azon munkálkodott, hogy problémamentessé tegye Egressy pályaképét, óhatatlanul is kiiktatott minden olyan tényezőt, amelyek a Magyar Színházi Lap jelentőségére rámutathatnának. Amikor azt igyekszik bizonyítani, hogy a Magyar Színházi Lap rövid fennállását illetően nem társtalan, mert ugyanez történt a Nemzeti Játékszíni Tudósítással és a Kolozsvári Színházi Közlönnyel is, akkor mindegyik orgánusot szakfolyóiratnak nevezi. Nem veszi figyelembe, hogy a színjátszás intézményesülése előtt, az 1830-as évek legelején helyi

---

⁴⁸⁹ Patricia ANDERSON, *The Printed Image and the Transformation of Popular Culture 1790–1860*, Oxford, Clarendon Press, 1991, 52.

lapként működő kassai orgánum, a kolozsvári színházi eseményekre szorítkozó Kolozsvári Színházi Közlöny, valamint a színművészet diszciplinárizálódását és a színészettanítás módszertanát körvonalazni igyekvő Magyar Színházi Lap nem tekinthetők azonos súlyúnak. Rakodczay az egyneműsítéssel ellehetetleníti, hogy Egressy lapját az első magyar nyelvű színházi szaklapként értelmezzük. A sajtótörténeti vonatkozások akkor lehetnek mérvadók, ha az egyes lapok tematikájának ismeretében a Magyar Színházi Lap szaklapi jellegét igyekszünk meghatározni. A 18. század utolsó harmadától a Kolozsvári Színházi Közlönnyel bezárólag általam felsorolt orgánumok a színlapoknak, a repertoároknak, a társulatok tagjainak, valamint a színikritikáknak a közzétételével a színjátszás napi rutinját közvetítették. A Nemzeti Játékszíni Tudósítás és a Kolozsvári Színházi Közlöny megjelenése között eltelt hosszú szünet jelezheti, hogy ez a tartalom nem feltétlenül kívánt önálló színházi jellegű lapot, a napi eseményeket sorjázó hírek elfértek az alapvetően szépirodalmi profilú folyóiratokban, divatlapokban is. A Magyar Színházi Lapban viszont már nincsenek efféle aktualitások. Egressy a színikritikák mellőzésével egyrészt elhatárolhatta lapját a színházműsört és a színibírálatokat rendszeresen közlő szépirodalmi jellegű orgánumoktól. Másrészt az 1860-as években színészettanítási elveibe valószínűleg már nem fért bele, hogy a reformkori hagyományt követve a színikritikák didaktikus jellegét a színjátszás tanításakor meghatározó tényezőnek tekintse. Jól kivehetők azok a témakörök (hangtan, hangképzés, kiejtés, szerepalakítás és -tanulás metodikája, színpadi mozgás, a különféle tudatállapotok és érzelmek színrevitele, színháztörténet, a szavalást segítő szépirodalom kijelölése), amelyek által az elméleti színészképzést megvalósíthatónak látta. A lap szerkezeti felépítése egyértelműen azt sugallja, hogy szakfolyóiratnak szánta közlönyét. Az egykorú recepció nem kételkedett ebben a minősítésben, a hazai kulturális viszonyokat jól ismerő barátok valószínűleg még akkor is elfogadhatónak tartották volna a szaklapi megjelölést, ha Egressy hallgat rájuk, s nem ragaszkodik annyira a komoly színháztudományi tartalomhoz.

A SZÍNÉSZETI TANODA KATEDRÁJÁN

Nem mondom tehát, hogy egy nemzeti színház teremtését, például, színészeti iskolán kellett volna kezdeni, – mert épen ez lett volna fonákul, – hanem hogy már csakugyan ideje lesz a gyermeket iskolába küldeni.⁴⁹⁰

Molnár Gál Péter 2005 szeptemberében megjelent *Adalékok a magyar színészképzéshez* című cikkének fűlszövege szerint az 1865-ben indult intézményes hazai színészképzéssel (a mai Színház- és Filmművészeti Egyetem jogelődjeinek történetével) foglalkozó írásoknak évtizedek óta nem sikerült új adatokat felmutatni. A lexikonok, a kézikönyvek, de még a *Magyar színháztörténet 1873–1920* című kötet vonatkozó fejezete⁴⁹¹ is Csillag Ilona *A százéves színésziskola története* című, 1964-es tanulmányában⁴⁹² (a fellevezetésben tévesen 1984 szerepel) írtakat ismétli.⁴⁹³ Molnár Gál Péter igyekezett kimozdítani a kutatást a mozdulatlanságból, talált korábban figyelmen kívül hagyott forrásokat, ám egy ismeretterjesztő jellegű írás erejéig csak arra vállalkozott, hogy a korábbról ismert adatok újbóli elbeszélésébe beleszöjje az újonnan tudottakat; arra már nem, hogy a színésziskola történetének (minden esetben a prózai színészképzést értem alatta, a tanodán belül ezzel egyidejűleg indult operista képzéssel nem foglalkozom) bármely csekély részletét új megvilágításba helyezze. Persze a cikkből egyértelműen kiderül, hogy ő nem az „új narratívákat” hiányolta, hanem egy szoros időrendet követő, a kezdetektől a jelenkorig ívelő, új forrásokat felvonultató, alapvetően intézménytörténeti jellegű tanulmányt. Talán egy olyan munkát, mint amilyen a cikke után nem sokkal Nánay István tollából megjelent: *Tanodától – egyetemig: Az intézményes magyar színház- és filmművészeti képzés száznegyven éve*.⁴⁹⁴ Koltai Tamás e könyvről írott recenziójában a következőket jegyzi meg: „a földolgozott anyag sokrétű, a források a lehető legjobbak, számos dokumentum először jelenik meg a szélesebb nyilvánosság előtt. [...] A tényleírást dokumentumok és

⁴⁹⁰ EGRESSY Gábor, *Színház és nemzet = Egressy Galambos Gábor emléke...*, i. m., 117.

⁴⁹¹ FÜLÖP Csaba, *A színészképzés intézményei = Magyar színháztörténet 1873–1920*, i. m., 387–409.

⁴⁹² CSILLAG Ilona, *A százéves színésziskola = A százéves színésziskola*, szerk. CSILLAG Ilona, Bp., Magvető, 1964, 15–57.

⁴⁹³ M[OLNÁR] G[ÁL] P[ÉTER], *Adalékok a magyar színészképzéshez*, 2005. szept. 15.; <http://szinhaz.hu/component/content/article/13-archivum/6028> (2013. 12. 3.)

⁴⁹⁴ NÁNAY István, *Tanodától – egyetemig: Az intézményes magyar színház- és filmművészeti képzés száznegyven éve*, Bp., Színház- és Filmművészeti Egyetem, 2005.

viSSzaemlékezések kísérik – a legérdekesebbek a tananyagra és a tanmenetre vonatkozó tervezetek, illetve néhány tanár szubjektív pedagógiájának kolportálása [...] kiviláglík, kik voltak a legjelentősebb színházpedagógiai személyiségek [...]. Paulay Ede, Hevesi Sándor, Németh Antal, Nádasdy Kálmán, Major Tamás.”⁴⁹⁵ Mivel az Egressy-kéziratok ismerőjeként csak az intézmény 1865–1866-os éveire van rálátásom, tartózkodnék attól, hogy az állítás igazságértékét a könyv egészére vonatkozóan megállapítsam. A kezdeti időszak kapcsán viszont úgy látom, hogy a Színészeti Tanoda indulását tárgyaló szövegrész *nem* a lehető legjobb forrásokra támaszkodik. Tisztában vagyok azzal, hogy az iskola oktatáspolitikájának és képzési elveinek alakulás- és fejlődéstörténetét 1865 és 2001 között háromszáztizenegy oldalban végigkövető szerzőnek az áttekintő jelleg miatt meg kellett békélnie bizonyos korlátokkal, válogatnia kellett a fennmaradt anyagok közül, éppen ezért nem azt állítom, hogy a felhasznált és idézett források másodrendűek vagy nem elég beszédesek, hanem inkább azt mondanám, hogy általuk nem igazán lehet megragadni az intézményes színészképzés kezdeteinek fontosságát, hangsúlytalanná válnak az első eredmények.

Először arról értesülünk, hogy a tanoda 1865-ös megnyitása előtt a színészek (ön)képzésének milyen formái voltak – a szépírók tollából született színikritikák, a rendezői feladatokat ellátó, pedagógiai vénával megáldott színjátszók és a külföldi színházlátogatások mi módon segítették a Pesti Magyar Színház 1837-es megnyitása után a prózai színészek játékának csiszolását. Majd következnek azok a különböző kútfőkből származó hangok (Fáncsy Lajosé, Egressy Gáboré, Paulay Edéé és Váradi Antalé), amelyek Nánay István szerint hasonlóan érveltek a színésziskola létrehozásának szükségessége mellett. Ezután egy pillanatra megszakad a történetmondás, s a következő olvasható: „a színház színvonaláról s közvetve az intézményes színészoktatásról folyó vita intenzitása és iránya az évtizedek alatt változott”.⁴⁹⁶ Ám a befogadó erre vonatkozóan nem talál értelmezést, s a továbbiakban már arról értesül, hogy az 1849-es szabadságharc bukását követő abszolútizmus nem kedvezett az ilyen jellegű törekvéseknek, s így előrelépés az ügyben egészen 1863-ig nem történt. Majd az egykorú sajtóközléseket, Paulay Ede *Visszapillantás a Színészeti Tanoda 10 évi működésére* (1874) és Váradi Antal *Emlékeim* (1904) című munkákat idézve megismerjük a Színészeti Tanoda alapításának körülményeit, működési elveit, a felvételi követelményeket, részleteket a hallgatóktól elvárt házirendből, valamint Egressy Gábor Szigligeti Edéhez intézett leveléből

---

⁴⁹⁵ KOLTAI Tamás, *Láttelelet*, Színház, 39(2006)/3, 62.

⁴⁹⁶ NÁNAY, *i. m.*, 22.

tájékozódhatunk egy két hétre kiszabott tanmenetről.⁴⁹⁷ E témák többségéről – még ha elszórtan is – a magyar színháztörténeti szakirodalom korábbi darabjaiban is olvashatunk. Nánay István éppen azokról a jelenségekről, mozzanatokról ír érintőlegesen, amelyeket többnyire mások is figyelmen kívül hagytak. Az idevágó szövegrészekben szinte ugyanazokra a forrásokra helyezi a hangsúlyt, mint az elődök, s a nyomukban járva az intézményszervezés körülményeire, az alapelvekre összpontosít. Vagyis nemigen tesz mást, mint megerősíti az eddigi ismereteket, mintegy „frissíti”, újraszínezi az intézményes színészképzéssel foglalkozó tanulmányok vonatkozó részeit. Ahol pedig néhány találó, eddig kevésbé ismert vagy ismeretlen forrás értelmezésével elő lehetett volna hívni némi többlettudást, rá lehetett volna mutatni például arra, hogy a kezdeti időszakban, az első évben az oktatási rendszer kidolgozásakor milyen elveket tartottak szem előtt, ott túlzottan próbál érvényesülni az a könyv bevezetésében olvasható módszertani megfontolás, hogy „a dokumentumok többet mondanak, mint a magyarázatok, ezért ott, ahol az adatok és az események egymásmellettségéből és egymásravonakoztathatóságából önként adódnak a következtetések, gyakran éltem a jelenségek pusztá bemutatásával”.⁴⁹⁸

Különösen szembeötlő ez a gyakorlat az Egressy Gábortól származó források esetében. Egressy tanárságáról máig nem született önálló tanulmány, Rakodczay monográfiáját is beleértve,⁴⁹⁹ a témáról mindössze néhány soros vonatkozásokat találunk. Nánay István tehát annak ellenére, hogy még egy lábjegyzet erejéig sem tudja némi előismeret szerzésére ösztönözni az olvasót, teljesen magától értetődőként kezeli azt a Szigligeti Edéhez intézett Egressy-levelet, amely a tanításmódszertanába enged bepillantást. A befogadó magára marad az idézettel, nem talál hozzá kapcsolódó értelmezést, s a következő bekezdésben már arról értesül, hogy „Egressy Gábor tanári működése roppant rövid időre korlátozódott, ugyanis 1866. július 30-án [...] meghalt. Ám e szűkre szabott időben többek között olyan, színháztörténeti szempontból is jelentős esemény fűződik nevéhez, mint a *Csongor és Tünde* – a Nemzeti Színházét megelőző – 1866. március 21-én tartott bemutatója, amely akkor még csupán kuriózum maradt.”⁵⁰⁰ Egressy kiszorul a tanoda tanáregyéniségeinek élvonalából, s Csillag Ilona nyomán Nánay István is Paulay Edét tartja a színészoktatás első kimagasló alakjának: az intézmény „működését – kezdetben titkárként, majd mint tanár, aligazgató, végül mint főigazgató – Paulay Ede, a Nemzeti Színház főrendezője, illetve igazgatója határozta meg. Az iskolai

---

⁴⁹⁷ *Uo.*, 15–33.

⁴⁹⁸ *Uo.*, 14.

⁴⁹⁹ RAKODCZAY, *i. m.*, II, 391–392.

⁵⁰⁰ NÁNAY, *i. m.*, 33.

színésznevelés első harminc éve, a *tanoda alapításától* Paulay 1894-ben bekövetkezett haláláig, méltán nevezhető – és így is nevezi Csillag Ilona 1964-es monográfiájában – Paulay-korszaknak.”⁵⁰¹ Elsőre úgy tűnik, Egressy azért lesz tapintatosan elhanyagolt szereplője a tanoda történetének, mert a bő egy év alatt nem tudott kiteljesedni tanári pályája. Ám ha akár Csillag Ilona, akár Nánay István írásában elolvassuk a rá vonatkozó megállapításokat, akkor beláthatjuk, hogy érdemeivel mindketten nagyon is tisztában voltak, s valójában a felszínes forráskutatás és a színésztől származó, nyomtatásban is elérhető források elnagyolt értelmezése hívta életre az előbbi látszatmagyarázatot. Csillag Ilona annak ellenére, hogy tudatában volt annak, hogy Egressyt régóta foglalkoztatta az elméleti színészképzés, s hogy a Nemzeti Színház intendánsa, Radnótfáy Sámuel 1864-ben őt kérte fel a tanrend és az oktatás menetének kidolgozására, nem keresett további forrásokat, s mindössze ennyit ír: „A drámai gyakorlat első tanára nem is lehet más, mint maga Egressy Gábor, *A színészet könyve* (1866) című első magyar rendszeres színészetelméleti mű szerzője, kit az egész közvélemény a színészoktatás spiritusz rektorának tekint már elejétől fogva. Egressy régen készül erre az új szerepére: ».. szükséges kérem Méltóságodat, hogy a tanítás módjára nézve nekem teljes szabadságot adni méltóztassék. Az én tanítási elvem és rendszerem az egyoldaluságnak kerülése. Én a gyakorlatba fogok olvasztani minden elméleti tudományt.« – írja [Egressy] 1864. július 21-én Radnótfáy Sámuelnek [...].”⁵⁰² Nánay István figyelmen kívül hagyta ezt a jellemzést, s újra érvényesítette „a dokumentumok többet mondanak, mint a magyarázatok” elvét. A színész keze alól kikerülő első magyar nyelvű színészetelméleti könyvből hosszan idézve – anélkül, hogy a közismert forrásnak semmiképpen sem nevezhető tankönyvet bemutatta, értelmezte volna – a következő, későbbiekben még pontosításra szoruló megjegyzést tette: „Magyarországon Egressy fektette le a színészmesterség oktatásának módszertani alapjait, hiszen a tanodában először az ő összefoglaló munkája, a huszonöt éven át írt, továbbfejlesztett és végül 1866-ban kiadott *A színészet könyve* szerint folyt a tanítás.”⁵⁰³

Az intézményes színészoktatásról publikálók közül tudtommal senki sem járt utána annak, hogy vannak-e Egressy tanodai tanárságához kötődő kéziratok. Pedig 1865-ből a legkülönbözőbb témába vágó források állnak rendelkezésünkre: ott vannak a színi tanodai előadásainak jegyzetei, az általa összeállított tanrendek, a Festetics Leónak írott levelei, Ballagi Károllyal való levélváltása, családi levelezésének egyes darabjai, valamint néhány

⁵⁰¹ *Uo.*, 31. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

⁵⁰² CSILLAG, *i. m.*, 24. Csillag Ilona modernizálta a levél szövegét, ezért a részletet úgy idézem, ahogy Egressy Gábor fiai 1867-ben közzétették. Vö. *Egressy Galambos Gábor emléke...*, *i. m.*, 423.

⁵⁰³ NÁNAY, *i. m.*, 37.

színésznövendék hozzá írott levele. E többfajta, egyidejű kéziratípus alapján rámutathatunk arra, hogy Egressy hogyan készült a tanárságra és tanításmódszertana milyen alapelvekre épült. E források híján viszont korábban az se kapott hangsúlyt, hogy a tanoda megnyitásával létrejött a színésztanári pozíció. A Nemzeti Színház vezető színészei számára ez a megbízás a kezdetektől egy másik, önálló állást jelentett, külön szerződésben meghatározott fizetést kaptak, egyáltalán nem olyan „mellékfoglalkozásnak” számított, mint a rendezés (ez utóbbi esetben mindig csak a színészfizetést egészítették ki a rendezői feladatokért járó honoráriummal). Teljesen másfajta feladataik, kötelezettségeik voltak: a tanítás mellett nekik kellett gondoskodni a tananyagról, az oktatási segédanyagokról és a tankönyvekről. A magyar színészet szakmaiságának előremozdítása érdekében az 1840-es évek közepétől számos javaslattal előálló és az első magyar nyelvű színházi szaklap, a Magyar Színházi Lap szerkesztésével példát mutató Egressy Gábor olyan oktatási rendszert igyekezett kidolgozni és életbe léptetni, amely komoly elméleti és gyakorlati felkészültségről tanúskodik. Az oktatási segédanyag elkészítése jelzi, hogy Egressy nagyon tudatosan készült a tanításra, s erre esetében azért érdemes figyelni, mert ő mindig is olyasfajta színész volt, aki azt vallotta, hogy a tehetség önmagában nem mutatója a színészpálya szakmaiságának, a szakszerűsödéshez elméleti képzésre – a legjobb esetben intézményes keretek között – mindenképpen szükség van. Vagyis a tanodára egyértelműen úgy tekintett, mint ahol szakmai tudás, jártasság átadható és szerezhető.

AZ INTÉZMÉNYES SZÍNÉSZKÉPZÉS SZEREPE A MAGYAR SZÍNÉSZET HIVATÁSOSODÁSÁBAN

A különböző értelmiségi pályák professzionalizációjával foglalkozó kutatások szerint egy szakma hivatásosodásának egyik feltétele az egyetemi szintű szakképzés. Az iskola megléte önmagában persze még kevés ahhoz, hogy azt mondhassuk, egy adott szakma jó úton halad a szakszerűsödés felé; a siker mértékének meghatározásához ismernünk kell a képzés hatékonyságát is: „mekkora az adott szak vonzereje, mekkora a lemorzsolódás a képzés alatt, majd annak befejezése után milyen minőségű munkát végez az onnan kikerülő személy, illetve hol és hogyan tud elhelyezkedni”.⁵⁰⁴ S ahogy T. Szabó Levente írja: a szakosodás vizsgálatakor nem elhanyagolható az sem, hogy „milyen státusa van a

---

⁵⁰⁴ SIMON Katalin, *Mesterségből hivatás: Sebész-mesterek és orvosdoktorok Magyarországon az egységes orvosi képzés bevezetéséig*, Korall, 11(2010)/42, 93.

képzésnek, és milyen státusuk van az intézményekben tanító tanároknak”, s „milyen a képzés tartalma, szelektív-e vagy sem”.⁵⁰⁵

A magyar színháztörténeti szakirodalom adós még a 19. századi intézményes színészképzés hallgatói adatbázisának feldolgozásával, Paulay Ede révén viszont részeredmények rendelkezésünkre állnak ahhoz, hogy a feltett kérdések egy részére bizonyos időhatárokon belül valamennyire válaszolni tudjunk. Ám amíg nincs minden adat feldolgozva, főleg Paulay összesítésének visszamondása, célravezetőbb talán, ha a problematikával egyelőre elméleti síkon foglalkozunk. Paulay az 1865/1866-os tanévtől 1874-ig bezárólag összeírta azok nevét, akik bekerültek a prózai színész osztályba, és azokét, akik kijárták a tanodát. Nyomon követte a végzett növendékek további működését is: tudjuk, hogy az általa vizsgált időszakban kik kerültek a Nemzeti Színházhoz, s kik lettek vidéki színészek.⁵⁰⁶ Nincsenek viszont adataink arról, hogy mekkora volt a szórás a felvételen, s egyesek miért hagyták félbe a tanulmányaikat. Ráadásul mivel nem számszámra felvett hallgatóról van szó, ez utóbbi kérdés szempontjából félrevezető lehet, ha csak magából az oklevelet nem szerzettek számából igyekszünk következtetéseket levonni. Nem mindegy, hogy az iskola elhagyása saját döntés volt-e (nyilván ez a szakvonzerejét befolyásolja), vagy az alapszabály azon pontja lépett-e életbe, amely kimondja, hogy a „felvétel nem végleges; 6–8 hét próba idő után a tehetségtelen, vagy hanyag növendék elbocsáttatik”.⁵⁰⁷ Természetesen tisztában kell lenni azzal is, hogy egy ilyen jellegű táblázat elkészítését nagyban bonyolítja az, hogy az oklevél megszerzéséhez eleinte nem kellett mindenkinek a hároméves képzésben részt vennie. Ez abból adódott, hogy gyakorló vidéki színészek és szakmai ismeretekkel még nem rendelkezők egyaránt jelentkeztek a tanodába. 1865-ben három évfolyam indult: volt egy-, két- és hároméves képzés, s arról, hogy ki melyik évfolyamba került, a szakmai előélete vagy annak nemléte alapján döntöttek. Ennek felfejtése leginkább azért lenne fontos, hogy láthassuk, az intézmény mennyire vonzotta a már vidéki társulatok tagjaként működő fiatalabb színészeket, színésznőket és a kezdőket. (Mivel Paulay tanévenként tüntette fel a felvett hallgatók nevét, egyes esetekben nem mondható meg, hogy ki hány év múltán kapott oklevelet.) Éppen ezért, a számos tényező miatt meglehetősen nagyvonalúnak érzem azt a kijelentést, hogy „[a] szakosodás mértékét mutathatja az is, hogy milyen a képzés tartalma,

---

⁵⁰⁵ T. SZABÓ Levente, *Milyen nyelven beszél az irodalom tudománya: A tudományos professzionalizáció nyelvi ideálja és az irodalomtudomány nyelvének kimunkálása a XIX. század közepén*, Kisebbségkutatás, 13(2004)/2, 245.

⁵⁰⁶ PAULAY Ede, *Visszapillantás a Színészeti Tanoda 10 évi működésére*, Bp., Athenaeum, 1874, 16–29.

⁵⁰⁷ PAULAY, *i. m.*, 11.

szelektív-e vagy sem: például az irodalomtörténet oktatását tekintve a XIX. század folyamán az egyetemi előadásokra a felvétel kevésbé szelektív, nyitottak, tehát mindenki által látogathatók, ellentétben például a színészképzéssel, ahol komoly szelekciós rendszer folyik, kevés hallgatóval zajlik a zárt oktatás már a Színészeti Tanoda indulásától kezdve”.⁵⁰⁸ Bajom természetesen nem az állítás igazságértékével van, hiszen a tanodában az órákat valóban csak a felvett színésznövendékek látogathatták, hanem azzal a módszertannal, amely életre hívta ezt a megállapítást. Az irodalomtörténeti oktatás⁵⁰⁹ és a színészképzés eltérő természetű volt. A Színészeti Tanodában nők és férfiak egyaránt tanultak, 1865-ben egyik héten a nőket, másik héten a férfiakat tanították (1866-ban aztán sikerült a Helytartótanáccsal elfogadtatni azt a módosítást, hogy ne nemek szerint folyjon az oktatás⁵¹⁰); a bölcsészkaron női hallgatók 1896-ig nem voltak. Míg az irodalomtörténeti oktatás inkább elméleti jellegű volt, addig a színésznevelésben a gyakorlati órákra helyezték a hangsúlyt, a tanrend értelmezésekor majd látható lesz, hogy másod- és harmadévből az elméleti órák egyre jobban háttérbe szorultak. Mivel a tanodában a nagyobb szabású vizsgaelőadásokon színdarabokat kellett bemutatni, szükség volt olyan gyakorlati órákra is, ahol a különböző évfolyamos hallgatók egyszerre voltak jelen. Vagyis ez a zártság a képzés természetéből fakadt (például egy-egy színdarab olvasó- vagy jelmezes próbáján semmi keresnivalója nem volt olyannak, aki nem színésznövendék), s korántsem úgy tűnik, mintha a szakosodás mértékének mutatója lett volna, vagy legalábbis azt láttatná, hogy a tanoda a hivatásosodás szempontjából előnyösebb pozíciót szerzett magának, mint a pesti egyetemen folyó magyartanári képzés. Amíg olyan kérdések nem tisztázódnak, hogy az intézményes színészképzést sürgető és a tanoda alapszabályait kidolgozó szakmabeliek milyen szerepet szántak a színiiskolának, az első évben kiket vonzott az intézmény, milyen szakmai ismereteket kellett elsajátítani a színészi tapasztalattal már rendelkezőknek és a kezdőknek, beszélhetünk-e a kezdetektől pozitív eredményekről, addig talán nem túl célravezető tágabb kontextusban értelmezni a tanoda jelentőségét.

---

⁵⁰⁸ T. SZABÓ, *Milyen nyelven beszél...*, i. m., 245.

⁵⁰⁹ Erről lásd: T. SZABÓ, *A magyartanárság „születése”...*, i. m., 228–274.

⁵¹⁰ PAULAY, i. m., 31.

EGRESSY ELKÉPZELÉSEI AZ INTÉZMÉNYES SZÍNÉSZKÉPZÉSRŐL

Egressy Gábor az intézményes színészképzésben rejlő lehetőségekkel az 1843-as párizsi színházlátogató utazása után kezdett foglalkozni. 1845-ben egy hétrészes cikksorozatot jelentetett meg *A francia színészetéről* címmel. Ennek második darabjában felsorolja, hogy Európa mely országaiban van államilag működtetett színésziskola, majd nagyléptékekben bemutatja a Párizsban működőt: „A francia államnak 60 év óta van már színészeti és zene-iskolája (conservatorium). [...] csak az a kár, hogy a vizsgálatok és próbatételek nem elég nyilvánosan történnek. A napokban is volt próbatét, de csak akkor tudtuk meg, mikor már elmúlt. [...] Ezen iskola jeles származékai a többek között: Samson és Beauvalet, a nemzeti színház tagjai”.⁵¹¹ (Ez az intézmény az 1784-ben alapított Conservatorium de Musique et de Déclamation volt; a színészképzéssel foglalkozó színpadi szavalás tanszékét 1786. január 18-án hozták létre. Négy osztályt indítottak, egyet a nők számára. Tizenkilenc és huszonkét éves kor közöttieket vettek fel; céljuk a párizsi nemzeti színház társulatának utánpótlása volt.⁵¹²) Ezután pedig nagyon röviden a párizsi magánkézben lévő színésznevelő intézetekről ír. Úgy tudja, hogy ezeket leginkább azért hozták létre, hogy a vidéki színjátszás számára biztosítsák az utánpótlást. Azt állítja, hogy a vidéki színigazgatók időnként Párizsba utaznak „színészvásárra”, de mielőtt bárkit szerződtetnek, egy zűgszínházbeli (így nevezi a kisebb, nem állami színházakat) fellépés során megbizonyosodnak a képességeiről.⁵¹³ Noha Egressy ebben az írásában alapvetően tájékoztató szándékkal lép fel, azt mégis igyekszik érzékeltetni, hogy egy nemzetnek milyen színházi élettel kell rendelkeznie ahhoz, hogy egy színésziskola alapításához eljuthasson. Éppen ezért amikor 1846-ban a *Színház és nemzet* című cikkében tervezetet készít egy esetleges hazai színészképzésről, a magyar színházi viszonyokra is rámutat.

Úgy nyilatkozik, hogy a magyar színészet szakmai és társadalmi elismertetéséhez három dolog szükséges: a színészek polgárosítása, színészképezde és a nyugdíjrendszer bevezetése. A színésziskolának kettős célt szán. Egyrészt arra hivatott, hogy a polgári jogokért cserébe az államnak „erkölcsi biztosítékot” adjon, másrészt színésznemzedékeket neveljen.⁵¹⁴ Ez utóbbi feladattal paradigmaváltást jelez: az 1830-as évek végi, 1840-es évek eleji színikritikákban és az egykorú színjátszással kapcsolatos írásokban a

---

⁵¹¹ EGRESSY Gábor, *A francia színészetéről* = *Egressy Galambos Gábor emléke...*, i. m., 89.

⁵¹² M. LASSABATHIE, *Histoire du Conservatoire impérial de musique et de déclamation suivie de documents recueillis et mis en ordre*, Paris, Michel Lévy Frères, 1860, 85, 448.

⁵¹³ EGRESSY, *A francia...*, i. m., 69.

⁵¹⁴ EGRESSY, *Színház és nemzet IV*, Pesti Hirlap, 1846. dec. 17., 398.

színésznevelés még a Pesti Magyar, később Nemzeti Színház színjátszóinak pallérozását jelentette, ebben az 1846-os cikkben viszont már a jövő színészeinek tanítását. Ám bármennyire is tisztában volt azzal, hogy a színészképzés intézményesülése mellett milyen feltételeknek kellene teljesülni ahhoz, hogy a szakmai előrelépés érzékelhető, látványos legyen, az iskola létrehozását illetően mégis úgy látta, hogy a siker érdekében külföldi mintakövetésre, netán utazások révén személyes tapasztalatszerzésre is szükség lehet. Azt írja, hogy egy „országos színész-képezdéhez kimerítő tervet” kell készíttetni, tehát vagy jutalom ellenében írjanak ki pályázatot, vagy hozzanak létre egy szakértő bizottságot, amely „a feladat segédeszközeivel ellátandók, sőt ha szükséges, utaztatandók is”. Nagyon fontos, hogy a döntőbírák a tervezetek készítőinek szakmai hozzáértéséről megbizonyosodjanak, s „akadémiai” szigorral bírálják el a javaslatokat.⁵¹⁵ Ezzel egyidejűleg pedig azt is sürgeti, hogy a Nemzeti Színház írjon ki pályázatot egy színészeti kézikönyvre, „mint a képző intézeti tanulmányok legfőbbikére”. Egressy úgy vélte, hogy miután a magyar nyelv rendszerét kidolgozták (a Kisfaludy Társaság 1838-as és 1839-es e tárgyban kiírt jutalomtételekor grammatikai munka még nem állt az esetleges pályázók rendelkezésére), nincs semmi akadálya egy színészeti tankönyv megírásának, egyedül arra kell vigyázni, hogy a feladat nagyságához mértén adjanak jutalmat – szerinte a Kisfaludy Társaság pályázatainak sikertelenségéhez annak idején hozzájárult az is, hogy igen csekély tiszteletdíjat ajánlottak.⁵¹⁶

Noha Egressy több helyt meglehetősen hézagosan fogalmaz, nem nevezi meg azokat, akik egy tervezet elbírálásában részt vehetnének, s arról sem szól, hogy kikből állítaná össze a szakértő bizottságot, vagy kik lehetnének a legalkalmasabb döntőbírák, maga az a tény mégis elgondolkodtató, hogy egy színésziskolára vonatkozó átfogó javaslattal éppen ő, az ország egyik elismert színésze állt elő. Ez ugyanis azt sejteti, hogy a színésznevelésben már nem a korábbi gyakorlatnak megfelelően a színházhoz sok szálon kötődő, de alapjában véve az irodalmi ügyekben érdekelteknek szánna a főszerepeket, hanem a Nemzeti Színház vezető színészeinek. Igaz, itt még a Magyar Színházi Lap megjelenését beharangozó hirdetésével⁵¹⁷ ellentétben korántsem nyilatkozik olyan nyíltan arról, hogy a színészképzés kizárólag a színészek feladata, ám azzal, hogy úgy véli, egy iskoláról szóló tervezetet csak megfelelő szakmai hozzáértéssel (nyilvánvalóan elméleti és gyakorlati színészi tapasztalatra gondol) lehet elkészíteni, s az alapvetően irodalmi

---

⁵¹⁵ *Uo.*

⁵¹⁶ *Uo.*

⁵¹⁷ A hirdetést lásd: *Egressy Gáborra és családjára vonatkozó iratok*, OSZK Kt., Analekta 1243, II/ 68.

érdekeltségű Kisfaludy Társasággal szemben a Nemzeti Színház hatáskörébe tartozónak érzi egy színészeti tankönyv pályáztatását, már jelzi, hogy a színészet hivatásosodásának irányadói leginkább a szakmabeliek lehetnek. (Ha ezt nem így gondolná, akkor semmi akadály nem lett volna annak, hogy újra a Kisfaludy Társaságot ösztönözze egy színészeti kézikönyvre kiírt pályázatra.)

A tervéből világosan látszik, hogy mely tényezőkről van jól átgondolt, biztos alapokon nyugvó véleménye, s hol szorulna esetlegesen külföldi munkák vagy szakmai utak által segítségre. Először pontos pénzügyi számításokat adva tárgyalja, hogy mennyi anyagi forrásból lehetne létrehozni az intézményt, s a költségvetés elkészítésénél milyen kiadásokkal kell feltétlenül számolni. Úgy véli, nem szükséges rögtön állandó épületet biztosítani, kezdetben folyhatna az oktatás egy bérelt szálláson. Nagyon fontos viszont, hogy a tanárok kapjanak fizetést, s legyen elégedő pénz a kellékekre és egy házi színpad építésére.⁵¹⁸ Az iskolában ingyen folya az oktatás, s a jelentkezőknek az alábbi feltételeknek kellene megfelelniük:

- 1) Hogy a férfiak 16, a leányok 14 éven alul ne legyenek.
- 2) Hogy szabályos termettel és arczczal, tiszta hanggal és helyes kiejtéssel birjanak.
- 3) Hogy korukhoz képest iskolákat végzettek legyenek.
- 4) Hogy erkölcsi viseletök feddhetlen legyen.⁵¹⁹

A hároméves képzés után a növendékekre még egy év gyakorlat várna, s akik ezután sikeres vizsgát tesznek, azokat „oklevél által a polgárosított színészeti kar tagjául ismertetik”.⁵²⁰ Nagyon szűkszavúan nyilatkozik viszont az oktatás mikéntjéről. Semmilyen fogódzót nem ad arra nézve, hogy milyen tanrendet képzel el, milyen elvek szerint látná jónak az elméleti és a gyakorlati oktatást, s heti hány órában folya a képzés. Egyedül csak annyit rögzít, hogy a következő tárgyak tanítását tartja szükségesnek: nyelvtan, esztétika, lélektan, szónoklat, történelem, dramaturgiai ismeretek.⁵²¹ Vagyis még csak azzal volt pontosan tisztában, hogy „a színészettel közvetlen egybefüggő iskolai tanulmányok” mik legyenek, a szakmai tárgyakról még nem voltak biztos elképzelései.

Mivel azt egyáltalán nem lehet mondani, hogy Egressy írásának megjelenése után a sajtó a színésziskolát sürgető javaslatoktól visszhangzott volna, nem igazán lehet nyomon követni, hogy az 1860-as évek elejéig kik és mennyit foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Az viszont biztos, hogy Egressy 1856-ban *A színház hajdan és most* című írásában már nem

---

⁵¹⁸ EGRESSY, *Színház és nemzet IV*, Pesti Hirlap, 1846. dec. 17., 398.

⁵¹⁹ Uo.

⁵²⁰ Uo.

⁵²¹ Uo.

látott esélyt arra, hogy rövid időn belül lenne lehetőség önálló intézmény formájában egy színésziskola működtetésére. Némi módosítással természetesen tíz évvel később is úgy gondolta, hogy „egy nemzeti színház életbiztosságának, függetlenségének, virágzásának négy feltétele van. Országos pénzalap, hazai szinköltészet, színész-képezde, nyugdíj.”⁵²² Azt írja, hogy az utóbbi két évben a Nemzeti Színháznak számos eredményt sikerült felmutatni: 1) nőtt a prózatagozatának száma, s a színészek játékának minősége ellen már nemigen lehet kifogás 2) az intézmény anyagi helyzete megnyugtató 3) a magyar drámaköltészet egyre inkább fellendülőben van.⁵²³ Azt viszont nem részletezi, hogy ilyen békebeli állapotok közepette miért nincs remény egy iskola létrehozására, a színészképzéssel kapcsolatban csak egy átmeneti megoldást javasol: hozzanak létre „bármily csekélyszerű elemi képezdét”, s csatolják a Pestbudai Hangászegyleti Zenedéhez.⁵²⁴ Ezt a javaslatát nem fejti ki, gondolatmenetéből csak annyit lehet tudni, hogy a feladatot a Nemzeti Színház vezetésére bízna. Arról viszont semmit nem ír, hogy kiket jelölne ki oktatónak, vagy hogy milyen jellegű és hány éves képzésre gondol. Ennek ellenére nem kizárt, hogy gróf Karácsonyi Guidót 1858-ban Egressy javaslata is motiválta arra, hogy anyagi támogatásával segítse egy szavalati tanszék alapítását a Zenedében. Miután pályázat útján senki sem jelentkezett a tanszék vezetői posztjára, ideiglenesen a Zenede igazgatója, Mátray Gábor lett a „magyar szavalattanár”, aki *A rendszeres szavalattan alaprajza* címmel tankönyvet⁵²⁵ is írt a hallgatók számára. A képzés az 1859–1860. tanévben indult, hároméves volt; a hallgatók vizsgáltak a szavalattan elméletéből, illetve költeményeket kellett szavalniuk kötetlen és kötött beszédben.⁵²⁶ Mátray a szavalati tanszék céljait így foglalta össze a megnyitáskor, az 1860. január 9-én elmondott beszédében:

a rendszeres szavalat tanulmányából remélhető a magyar ékes-szólás s magyar színművészet előremozdítására, de ama bokros eredmények miatt is, melyek a kedves hazai nyelv csinosbitása, megkedveltetése, főleg pedig terjesztése ügyében elmaradhatatlanul következni fognak. – S ha ezekkel egybefüggőleg még ama jótékony intézkedést is megalapítottunk tudjuk, miszerint a magyar ifjúságnak kedvező alkalom adatik a szavalattan művészeti s tudományos rendszerét megismerhetni, mi által, kivált a színművészeti pályára magukat szentelni akarók, előleges útmutatást, ész-szerű műoktatást szerezhetnek, hogy azután biztosabban léphessenek azon ösvényre, melyet eddigelé csak a természeti műöszöntől kalauzoltatva, göröngyös kátyúkban tétovázva,

⁵²² EGRESSY Gábor, *A színház hajdan..., i. m.*, 88.

⁵²³ Uo., 90.

⁵²⁴ Uo., 89.

⁵²⁵ MÁTRAY Gábor, *A rendszeres szavalattan alaprajza*, Pest, Trattner-Károlyi, 1861.

⁵²⁶ A vizsgára kijelölt költeményeket lásd: *A' pestbudai hangászegyleti zenede növendékei nyilvános vizsgálatainak tárgyai*, Pest, Trattner-Károlyi, 1860, 11.; *A pestbudai hangászegyesületi zenede növendékeinek érdemsorzata* című kiadványban minden tanévben megjelentették, hogy kik és milyen eredménnyel vizsgáltak a szavalati tanszéken.

igen hosszú gyakorlat s hánykódás után csak azon igen kevesen fedezhettek fel, kik szerencsések voltak kitűnő lángésszel megajándékozotva a természettől [...].⁵²⁷

Az pontosan nem tisztázódik, hogy mihez kezdhetnek azok, akik megszerezték az oklevelet, csak annyi derül ki, hogy a szavalati osztály egyik céljának a színészpályára való felkészítést tartották. Az Egressyvel kapcsolatos forrásokban viszont nem találtam egyetlen olyan utalást sem, amely arra vonatkozna, hogy a Színészeti Tanoda oktatási rendjének kidolgozásakor hagyatkoztak a Zenedében folyó szavalati képzésre, s annak sincs nyoma, hogy Mátray tankönyvét használhatónak vélték volna. Az elhatárolódást még meggyőzőbben mutatja az, hogy azok a tanodába 1865-ben felvett hallgatók, akik korábban a szavalati osztályokba is jártak,⁵²⁸ de színészi tapasztalatuk nem volt, kezdőknek számítottak, nem kerültek be a másod- vagy harmadéves évfolyamba, az ott töltött tanulói időt nem számították be nekik, a szavalás cím alatt futó kurzusokat teljesíteniük kellett.

Noha Egressy 1846-os *Színház és nemzet* című írásának egykorú recepcióját nemigen lehet visszanyomozni, későbbi adatok vannak arról, hogy a színházi élet érintettjei (legyen szó vidéki színészekről, színigazgatókról, mecénásokról) nyomon követték a sajtóban megjelent elképzeléseit. Amikor 1860-ban a Nemzeti Színház hatáskörén belül egy szavalati iskolát akartak létrehozni, az intézmény intendánsa, Ráday Gedeon Egressyt kérte fel tanárnak. A színész azt válaszolta, hogy „nem épen nagy kedvvel” csak akkor vállalja a felkérést, ha az alábbiakban tizenkét pontba szedett kéréseit a színházvezetés teljesíti:

1. Legalább egy hónapi szabadság adatnék részemre a végett, hogy Párisba, s onnan Milanoba utazhassam, az azon városokban létező conservatoriumok, illetőleg drámai iskolák megtekintése, és tanrendszereik tanulmányozása végett.
2. [...]
3. Visszaérkezésem után egy hét mulva a szavalati iskolát mulhatatlanul megnyitnám.
4. Hetenkint 5–6 tanórát adnék, tetszésem szerinti beosztással.
5. Egy óra tandija: az első évben egy arany, a másodikban egy és fél, a harmadikban kettő.
6. A tandij félhavonként utólagosan lenne fizetendő.
7. A növendékek száma, a párisi rendszer nyomán, és arány szerint lenne meghatározandó.
8. A növendékek föl vételére, valamint mellőzésére nézve, az én indokolt véleményem lenne tekintetbe veendő.
9. A vizsgálatnál bizonyos határidőhöz kötve nem lenne, azonban az első vizsgálatnak másfél év alatt meg kellene történnie: a többi vizsgálatok pedig 8–10 hónap mulva következnenek.

---

⁵²⁷ MÁTRAY GÁBOR, *Két beszéde a szavalat-tanszak ügyében (Különnyomat az említett zenede 1860-ki évkönyvéből.)*, Pest, Trattner-Károlyi, 1861, 3.

⁵²⁸ A tanodába 1865-ben felvett hallgatók közül Vahot Mária, Hubenay Ida és Tóth József egy évig, Gózon Ida három évig volt a zenede szavalati tanszékének hallgatója. Vö. *A' pestbudai hangászegyleti zenede növendékei nyilvános vizsgálatainak tárgyai*, Pest, Trattner-Károlyi, 1860, 11; *A' pestbudai hangászegyesületi zenede növendékeinek érdemsorzata*, Pest, Trattner-Károlyi, 1861, 26; *A' pestbudai hangászegyesületi zenede növendékeinek érdemsorzata*, Pest, Trattner-Károlyi, 1862, 25; *A' pestbudai hangászegyesületi zenede növendékeinek érdemsorzata*, Pest, Trattner-Károlyi, 1863, 24.

10. A tanfolyam három évre terjedne; azonban a növendékek a nemzeti szinpadon már két év múlva alkalmazhatók lennének képességeik és előhaladásuk szerint.
11. A drámai vagy szavalati iskola a Nemzeti színház minden kellékeit használhatná.
12. A növendékek képzéséhez szükséges eszközökről és módokról az igazgatóság gondoskodnék, az én előterjesztéseim nyomán.⁵²⁹

A szavalati iskolát nem hozták létre, s mivel Ráday válaszát nem ismerjük, nem tudom, hogy a terv megghiúsulásában Egressy feltételei mekkora szerepet játszottak. De igazából ebben a kontextusban sokkal fontosabb annak körüljárása, hogy mennyire kötődik ez a program a színész múltbeli és jövőbeli elképzeléseihez. E levélrészlet szerint Egressy tizenöt évvel később is úgy gondolta, hogy Magyarországon nincs olyan szakmabeli ember, aki külföldi minták tanulmányozása nélkül kellő ismerettel rendelkezne ahhoz, hogy egy színésziskola tanrendjét összeállítsa. (Innen nézve szinte biztos, hogy 1846-ban emiatt tárgyalta az oktatás mikéntjét rendkívül szűkszavúan.) Pedig ő maga ekkorra már az önképzés minden elérhető formájának birtokában volt. Vagyis 1860-ra a szakmai körökben már biztosan köztudott volt róla, hogy gyakorlati és elméleti felkészültsége megkérdőjelezhetetlen; eleve úgy tűnik, hogy másik színész neve fel sem merült e tanári állás kapcsán. Az, hogy Egressy annyira ragaszkodott egy külföldi tanulmányúthoz, nyilván nem kishitűség volt részéről, hanem sokkal inkább annak a jele, hogy az első perctől kezdve úgy vélte, az intézményes színészképzés képes lesz a szakszerűsödés útjára terelni a színészetet, s ezt az oktatási rend kialakításakor a színésztanároknak feltétlenül szem előtt kell tartani. (Azt vallotta, hogy a Nemzeti Színház berkein belüli fejlődés mintakövetésre sarkallja a vidéki színjátszást.) Azzal ugyan az idegen nyelvű színészeti könyvek alapján az 1860-as évek elejére már tisztában lehetett, hogy a cél érdekében hozzávetőlegesen milyen szakmai tárgyak oktatására lenne szükség, de valószínűleg arra nézve nem talált fogódzót, hogy ezeket milyen évi bontásban kellene tanítani, s a tanrendben milyen arányban kellene megosztani az elméleti és a gyakorlati órák számát. Hogy a nagy múltú színházkultúrával bíró városok színésziskoláinak felkeresését valóban komolyan gondolta, s hogy az elképzelése tényleg a szakmai elhivatottságából, a színészet jövőjéért aggódó és fáradozó színészvénájából eredt, azt leginkább az bizonyítja, hogy 1861-ben a nagyobbik fiát önköltségen Párizsba küldte. Egressy Ákos egyik Rakodczayhoz írott levelében így emlékszik erre:

A mult század hatvanas éveinek elején, atyám, a magyar színészeti iskola létrehozásán buzgálkodott. Az osztrák hadseregből, hol mint besorozott 1848–1849-diki honvéd, a 9-dik huszárezredben, már mint főhadnagy szolgáltam, e rangom odahagyásával,

---

⁵²⁹ Egressy Gábor Ráday Gedeonnak, Pest, 1861. március 26. = *A Nemzeti Színház levelesládájából*, közli REXA Dezső, ItK, 42(1932)/2, 193.

hazajönnöm készítetett. Mint volt-színészt, ki már 1853-ban, mint a Nemzeti Színház szerződött tagja, apró szerepekben tuestem a színpadi kísérleteken, tapasztalás céljából, külföldre küldött: német,- francia- olasz országba. – Utiköltségül, gyors elhatározással, néhány vidéki vendégszereplése egész jövedelmét átadta nekem. – A külföldi nagyobb színházak látogatása mellett lelkemre kötötte, hogy azon színészeti iskoláinak berendezéséről is szerezzek tapasztalatokat s ezekről számoljak be neki. Ez utamban: német- francia országon keresztül, Turinba jutottam, mely azidőben tömve volt hővérü magyar menekültekkel [...].⁵³⁰

A történetnek nyoma van Egressy Ákos 1861 márciusában apjához írott levelében is – ebből tudjuk, hogy a feladatot nem sikerült végrehajtani: „Párizsban sokat jártam a színészi iskola után, – végre meg is találtam, hanem bebocsáttatást ismerős nélkül nem nyerhettem; – megigérte azonban egy vásárhelyi nevű orvos-tudor, hogy keresni fog valakit ismerősei közt, – a ki által magát majd bevezetheti, s engem részletesen tudósítand, – mint én aztán azonnal édes apámat is értesíteni fogom.”⁵³¹ (Egressy Ákos 1909-ben Rakodczay Pálnak írott levelében már másként emlékezett erre a mozzanatra, sikeresnek nevezte a párizsi utazását: „Párizsban látogattam a színházakat s innen küldtem Atyámnak tervezeteket a francia színésziskola felől”.⁵³²) Az itáliai ismeretgyűjtésről még ennél is kevesebb információt találunk. Egressy Ákos nem sokkal a megérkezése után a következőket írta apjának: „mihelyt a milánói Conservatorium megnyílik, – azonnal fogom Árpádot értesíteni.”⁵³³ A családi levelezésben nem maradt fenn olyan levél, amelyet Egressy Ákos az öccséhez írt, de az 1863 októberéig apjának küldött leveleiből úgy tűnik, hogy sokkal inkább az itáliai magyar légió ügyeivel volt elfoglalva, mint a színházi tapasztalatszerzéssel.

Egressy szakmai érdemeinek elismerését kell látnunk azokban az általa Radnótfáy Sámuelnek írott levelekben, amelyekben a színésziskola kapcsán a ráháruló feladatokról esik szó. 1864-ben már biztos volt egy intézményes keretek között működő iskola közeli megnyitása; Ferenc József az intézmény felállítását sürgető hattagú választmányt (Eötvös József, Károly Lajos, Karácsonyi Guidó, Radnótfáy Sámuel, Révay Simon, Vezerle János) 1863 májusában biztosította anyagi támogatásáról.⁵³⁴ Főigazgatónak Festetics Leót, aligazgatónak Gyulai Pált nevezték ki, a tanoda megszervezése és az alapszabály kidolgozása az ő feladatuk volt.⁵³⁵ Noha Egressy nevét az alapelvek lefektetésekor nem szokták említeni, a Radnótfáynak írott leveleiből, a hallgatóknak szánt házirendből,

⁵³⁰ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1909. április 15., RAKODCZAY Pál *leveles ládája: Színészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

⁵³¹ Egressy Ákos Egressy Gábornak, Turin, 1861. március 29., OSZK Kt., Levelestár.

⁵³² Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1909. július 15., RAKODCZAY Pál *leveles ládája: Színészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

⁵³³ Egressy Ákos Egressy Gábornak, Turin, 1861. március 29., OSZK Kt., Levelestár.

⁵³⁴ NÁNAY, *i. m.*, 9; FÜLÖP, *i. m.*, 387.

⁵³⁵ FÜLÖP, *i. m.*, 387.

valamint az 1846-os cikkében tárgyaltak és az alapszabály egyes pontjainak összevetéséből egyértelműen kiderül, hogy a munkában neki is főszerepe volt. 1863. december 24-én a következőket írta Radnótfáy Sámuelnek: „[i]smételve kérem, hogy a Színházi oskolának általam készített alaprajzát sziveskedjék nekem visszaküldeni.”⁵³⁶ Vagyis úgy tűnik, amint megszületett a határozat arról, hogy uralkodói támogatással lehetőség van egy színészképezde felállítására, Egressy tervezetet nyújtott be a felelős választmányhoz. Ezek után minden bizonnyal a szakmai tekintélye jogosította fel arra, hogy Radnótfáytól szabadkezet kérjen a tanítási elvek kidolgozásában.⁵³⁷ (Ez az a levélrészlet, amelyet a bevezetésben Csillag Ilona tanulmánya kapcsán idéztem.)

A tanítást 1865. január 2-án kezdték az Újvilág utcában egy háromszobás bérelt lakásban. Az alapszabály kimondja, hogy a tanoda a Nemzeti Színház „kiegészítő részét” képezi, az igazgatók mellett a színház vezetősége is beleszólhat a működésébe. Feladata, hogy a Nemzeti Színház számára „mind a drámai, mind az operai szakban úgy elméletileg, mint gyakorlatilag színészeket és színésznőket” képezzen.⁵³⁸ A növendékekre vonatkozó házirend összeállítója Egressy Gábor volt. Igaz, a háromoldalas, Herz János nyomdájában készült közleményen nincs rajta a szerző neve, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában lévő Egressy-kéziratok között viszont fennmaradt egy olyan példány, amelyre a színész saját kezűleg feljegyezte, hogy „Írta: Egressy Gábor”.⁵³⁹ A házirendből tudjuk, hogy a tanév január 2-től december végéig tartott,⁵⁴⁰ a szünidő június 15-től július végéig volt; vasárnapokon, ünnepnapokon és a Nemzeti Színház normanapjain nem tanítottak. A rendszabályzat harmadik pontjából kiderül, hogy a bérleményben építettek egy házi színpadot, Egressy ugyanis kikötötte, hogy a tanár jóváhagyása nélkül nem szabad a tanoda színpadára lépni.⁵⁴¹ (Egressy Ákos egyik visszaemlékező leveléből szintén tudható, hogy volt házi színpad.⁵⁴²) A képzést három évben határozták meg, s az első években ingyenesen folyt az oktatás. A tehetséges másod- és harmadéves férfi növendékek évi kétszáz forint ösztöndíjat kaptak. A prózai színész szakon tanított Gyulai Pál, Egressy

⁵³⁶ Egressy Gábor Radnótfáy Sámuelnek, Pest, 1863. december 24., OSZK Kt., Levelestár.

⁵³⁷ Egressy Gábor Radnótfáy Sámuelnek, Pest, 1864. július 21. = *Egressy Galambos Gábor emléke...*, i. m., 423.

⁵³⁸ PAULAY, i. m., 8–9.

⁵³⁹ [EGRESSY Gábor], *A színészeti tanoda rendszabályai (A növendékek számára)*, 1865, *Egressy Gáborra és családjára vonatkozó emlékek*, OSZK Kt., Analekta 1243, II/ 39. Nánay István Paulay Ede visszaemlékezése alapján idéz ebből a szövegből, s mivel Paulay nem szól arról, hogy ki volt a házirend összeállítója, Egressy szerzőségére eddig nem derült fény.

⁵⁴⁰ Végül a tanévet 1866 márciusáig meghosszabbították, mivel a színészek szerződésének napja minden évben április letelejére esett. Vö. PAULAY, i. m., 31.

⁵⁴¹ [EGRESSY], *A színészeti tanoda rendszabályai*, i. m.

⁵⁴² Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1908. június 26., RAKODCZAY Pál *leveles ládája: Színészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

Gábor és Szigeti József.⁵⁴³ Fizetése egészen biztos, hogy mindnyájuknak volt, a színésztanárok keresetének összegét illetően viszont van némi pontatlanság a szakirodalomban. T. Szabó Levente az 1860-as évekre vonatkoztatva azt írja, hogy a tanodai képzés igencsak nagy státuszát leginkább az mutatja, hogy a tanárokat az V. fizetési osztályba sorolták.⁵⁴⁴ Bár a megállapításához nem csatol jegyzetet, nem derül ki, honnan származik ez az adat, mégis úgy tételezem, hogy a következő jövedelmekre gondol: a főigazgató kétezer, az aligazgató és az elméleti tanár ezerötszáz, a drámai tanár ezer forintot keresett. Ezeket a számokat Nánay István állítólag az iskola értesítőiből veszi, de mivel nem jelöli meg, hogy melyik évbéli kiadványokra gondol, s a felsorolást akkor közli, amikor a tanoda első öt évét tárgyalja, azt sejteti, hogy 1865 és 1870 között ez a bérrendszer volt érvényben.⁵⁴⁵ Ráday Gedeon 1866. szeptember 22-én Tóth Józsefnek írott leveléből viszont a következőt lehet tudni: mivel Egressy halálával megüresedett egy színészi tanári állás, a bizottmány Tóth Józsefet nevezte ki a helyére évi ötszáz forintos fizetéssel.⁵⁴⁶ Vagyis a színésztanári állásban lévők 1865–1866-ban aligha kaptak többet ötszáz forintnál. Paulay Ede visszaemlékezése szerint az előbb felsorolt fizetésekről *csak* 1869 novemberében határoztak.⁵⁴⁷

A tanodával kapcsolatban eddig ismertetett tényezők már sejtethetik, hogy Egressy *Színház és nemzet* című cikkét (valószínűleg ennek módosított és kiegészített változatát nyújtotta be tervezetként 1863-ban) mintegy útmutatóként használták a Színészeti Tanoda működési elveinek kidolgozásakor, de ha nem lenne elég meggyőző, hogy valószínűleg az ő javaslatait tartották szem előtt akkor, amikor úgy döntöttek, hogy az oktatás egyelőre egy bérelt helyiségben folyjon, hogy építeni kell egy házi színpadot, hogy a képzés ne legyen költségtérítéses, hogy a tanárok kapjanak fizetést, akkor a növendékekre és az oktatásra vonatkozó feltételek bizonyára eloszlatták majd a kételyeket. Az alapszabály szerint a jelentkezőkkel szemben az alábbi elvárásaik voltak:

- a) Nőnél legalább 15, férfínál legalább 18 éves életkor.
- b) Színpadi jó alak.
- c) Csengő, hibátlan, tiszta szókiejtés a drámai [...] szakhoz.
- d) Jó magaviselet és erkölcsi bizonyítvány.

---

⁵⁴³ Szigeti József tanárságáról visszaemlékezések alapján röviden írt: NAGY Adrienne, *Szigeti József, a színész*, Színháztudományi Szemle, 1985, 51–54.

⁵⁴⁴ T. SZABÓ, *Milyen nyelven beszél...*, i. m., 245.

⁵⁴⁵ NÁNAY, i. m., 35.

⁵⁴⁶ Ráday Gedeon Tóth Józsefnek, Pest, 1866. szeptember 22., OSZK Kt., Levelestár.

⁵⁴⁷ PAULAY, i. m., 33.

- e) Annyi iskolai készülségről való bizonyítvány, mennyit 16–18 éves korban mindenkitől méltán megvárhatni.
f) Szülői vagy gyámnoki beleegyezés.⁵⁴⁸

Ha ezt a részletet összehasonlítjuk az Egressy 1846-os írásából korábban idézet passzussal, akkor azt látjuk, hogy az elvárt életkor kivételével és egy kissé szabatosabb megfogalmazásban ugyanazokat az elveket sorolták fel, mint amiket a színész húsz évvel azelőtt. De ugyanezt tapasztalhatjuk akkor is, amikor a tanoda tanóráiról tájékozódunk. Emlékeztetőként: Egressy azt írta, hogy „a színészettel közvetlen egybefüggő iskolai tanulmányok” a következők: „nyelvtan, aethetica, lélektan, szónoklat, történet, dramaturgiai ismeretek.”⁵⁴⁹ Az 1865-ben a sajtóban is közzétett hivatalos tanrend szerint a prózai színész szak első osztályában tanítottak többek között magyar nyelvet, esztétikát, lélektant; a második osztályban „a magyar történelemből a különböző korszakok jellemzése s a jelesebb magyar színműveknek alapul szolgáló történelmi események magyarázatát”; a harmadik osztályban „a világtörténelemből a főbb korszakok jellemzése, s a legkitűnőbb színműveknek alapul szolgáló történelmi események magyarázatát”.⁵⁵⁰ Az ilyen szintű egyezések nem lehetnek véletlenek, s még ha nem is zárhatjuk ki, hogy az idő előrehaladtával a többi érdekelt számára is egyre nyilvánvalóbbá válhatott, hogy milyen tényezőket kell egy színészképző intézmény létrehozásakor figyelembe venni, Egressy elsődleges szerepét akkor sem lehet vitatni.

A PRÓZAI SZÍNÉSZ OSZTÁLYBA FELVETT HALLGATÓK

1865-ben huszonnégy hallgatót vettek fel, tizenhat nőt és nyolc férfit.⁵⁵¹ Mivel a Színház- és Filmművészeti Egyetem hivatalos portálján a hallgatói adatbázis alapján 1866-tól napjainkig végigkövethető a végzettek névsora, tudjuk, hogy végül tizenöten szereztek oklevelet. 1866-ban Dráguss Károly, Egressy Ákos és Egressy Árpád végzett; 1867-ben Gózon Ida és Megyeri Emília; 1868-ban Adamovits Matild, Batta Jozéfa, Bogdanovics Krisztina (Beksics Gusztávné), Dulka Sarolta, Eichner Anna (Szakáll Antalné), Hubenay Ida, Jeney Kornélia, Tolnai Mária, Udvarhelyi Lajos és Vahot Mária. Az oklevelet nem szerző kilenc hallgató (Budai Júlia, Metszősi Paulina, Mojsisovics Lajos, Muzits Eliza,

⁵⁴⁸ *Uo.*, 11.

⁵⁴⁹ EGRESSY, *Színház és nemzet IV*, Pesti Hírlap, 1846. dec. 17., 398.

⁵⁵⁰ Koszorú, 3(1865)/2 (jan. 8.), 44–45.

⁵⁵¹ A hallgatók számát illetően azt a kéziratot tartom mérvadónak, amely az Országos Színház-történelmi Múzeum és Intézetben *A Drámai szakmára választott növendékek névsora* címmel fennmaradt. Vö. OSZMI, 56. 2511. Paulay Ede tanéves bontásban közli a hallgatók névsorát, nála az 1865/1866. tanévnél huszonnégy hallgató neve szerepel. Vö. PAULAY, *i. m.*, 16.

Tamáspszky Gyula, Tóth Jenő, Tóth József, Tóth Karolina, Vas Amália) közül Budai Júliáról, Tóth Jenőről, Tóth Józsefről és Vas Amáliáról tudható, hogy miért nem járták ki a tanodát. Budai Júlia 1865-ben,⁵⁵² Vas Amália pedig 1866-ban meghalt.⁵⁵³ Tóth József 1866. március 27-én bejelentette Egressynek, hogy „nem is szándékozom színész lenni és hogy már tetteleg más pályára is (nevelői vagy ügyvédi) léptem [...]”⁵⁵⁴ Egressy Gábor Festetics Leóhoz írott levele szerint Tóth Jenő pedig egyszer rendetlen viselkedésével megzavart egy tanórát, majd valamikor 1865 júniusában összetűzésbe került Egressy Árpáddal a tanodában. Kihágás miatt a tanári kar vizsgálatot rendelt el ellene, s bár ennek kimenetelét nem ismerjük, a házirend szabálysértésre vonatkozó pontja („Ki [...] a leczkéken illetlenül viseli magát, beszélgetés vagy zaj által zavarja társai figyelmét, a tanárok [...] iránt tiszteletlenséget vagy engedetlenséget tanusít, a körülmények szerint büntetetik, sőt, ha a kihágás nagyobb, a tanodából tüstént kitiltatik.”⁵⁵⁵) alapján sejthető, hogy őt a rossz magaviselete miatt eltanácsolták.⁵⁵⁶ A szigorú házirend betartásával (a tanóráról csak orvosi igazolás ellenében lehet hiányozni, a foglalkozásokról nem szabad késni, óráról órára fel kell készülni) egyébként többen is hadilábon álltak: amikor Egressy 1865 augusztusában, a második félév kezdetekor Gräfenbergben volt, Ákos fia a következőkről értesítette:

Az iskola megnyílt. Az első nap, – Gyulai óráján, – rajtunk kívül más tanuló nem volt jelen. A második leczkén, tegnap, már megjelentek Drágus, Udvarhelyi és Tamáspszky; de a többiek még a mai órán sem voltak jelen Szigligetinél még csak egy leczkénk volt; a gróf ur maga vezette őt a tanodába, s mint ideiglenes tanítót [Egressyt helyettesítette] mutatta be. E leczkén Othellót olvastuk fel, miközben Szigligeti rövid megjegyzéseket tett, a darab meséjére, s a szerepek jellemzésére vonatkozólag; holnapra hagyta föl a darabról bővebben írunk, vagy beszélünk. A nők, – mint sejtem, – eléggé készültek, mind a szerepekre, mind a költeményekre, – kevésbé a férfiak, legkevésbé pedig Udvarhelyi és Tamáspszky.⁵⁵⁷

Noha a hallgatók előéletének (társadalmi hovatartozás, iskolai végzettség stb.) felderítése nem ennek a dolgozatnak a tárgya, annyit a tanrend miatt mégis érdemes tisztázni, hogy milyen szempontokat vehettek figyelembe akkor, amikor az egyes évfolyamokba besorolták őket. Erről ugyanis a tanoda alapszabályait módosító kiegészítésben röviden csak ennyit írnak: „A 2-ik és 3-ik osztályba, a színészetnél már működött, vagy más tanintézetekben képzett egyének választattak”⁵⁵⁸ Ennek felfejtése

⁵⁵² Jeney Kornélia Egressy Gábornak, Pest, 1865. augusztus 6., OSZK Kt., Levelestár.

⁵⁵³ PAULAY, *i. m.*, 30.

⁵⁵⁴ ifj. Tóth József Egressy Gábornak, Pest, 1866. március 27., OSZK Kt., Levelestár.

⁵⁵⁵ [EGRESSY Gábor], *A színészet tanoda rendszabályai...*, *i. m.*

⁵⁵⁶ Erről: Egressy Gábor Festetics Leónak, Pest, 1865. június 18., OSZMI 53.6231.

⁵⁵⁷ Egressy Ákos Egressy Gábornak, Pest, 1865. augusztus 3., OSZK Kt., Levelestár.

⁵⁵⁸ PAULAY, *i. m.*, 30.

leginkább azon érintettek esetében lehetséges – még ha csak egy lexikonbeli szócikk áll is rendelkezésünkre – akik évekig színészként, színésznóként dolgoztak, s nevüket a színháztörténet valamilyen módon megőrizte. A legtöbbet az egyéves képzésben résztvevőkről tudjuk.

Dráguss Károly huszonhat évesen lett a tanoda hallgatója, de már 1859-től vidéki színészként, színigazgatóként működött. Az Egressy Gáborhoz írott levelei szerint 1862-ben Esztergomban, majd Szombathelyen, 1863-ban Nyitrán volt a társulatával, s amennyire a pesti vezető színészt vidéki vendégszereplésekre hívó leveleinek hinni lehet, igyekezett színvonalas együtteseket fenntartani. Nem pusztán ismerte Egressy vidéki fellépésekre vitt repertoárját, de legtöbbször azok szerepkönyvével is rendelkezett.⁵⁵⁹ Úgy tűnik, őt a szakmai fejlődés motiválta a tanodába jelentkezéskor; az oklevél megszerzése után Kolozsvárra szerződött.⁵⁶⁰

Egressy Gábor két fia esetében nem lehet ilyen egyértelmű választ adni. Az apa által a család semmirekellőjeként emlegetett Árpád tizenéves korától kicsapongó volt, különféle munkái voltak, mire színész lett. 1848-ban a szegedi katonai iskolába járt, de mivel a szemét egy iskolatársa szuronyvívás közben megsebezte, „tétlenül kellett vesztegelnie az egész szabadságharc ideje alatt”.⁵⁶¹ 1851-ben Szőnyi Pál magán nevelőintézetében tanult. Később dolgozott gyakornokként az óbudai hajógyárban, Guth Vince asztalos mellett inasként, végül 1861-ben vándorszínésznek állt.⁵⁶² Jobb társulatoknál működött, majd a Nemzeti Színházhoz került segédszínésznek. Ákos a kényszersorozás miatt nem tudott továbbtanulni. A tanoda indulásakor Árpád huszonkilenc, Ákos harminchárom éves volt. Úgy tűnik, számukra két szempontból is jó lehetőséget biztosított a tanoda megnyitása. Egyfelől felsőbb gimnáziumi tanulmányok híján nem járhattak volna egyetemre, nem valószínű, hogy el tudtak volna helyezkedni más, tisztos megélhetést biztosító értelmiségi pályán. Másfelől mivel apjuk színészi dolgaiban állandóan segíteniük kellett, s volt színészi tapasztalatuk (Egressy Ákos 1838-ban gyerekszínészként fellépett a Pesti Magyar Színházban,⁵⁶³ majd amikor 1853-ban egy évi szabadságra hazatérhetett Itáliából, ismét a Nemzeti Színház szerződtette kisebb szerelmes szerepekre⁵⁶⁴), megismerték a szakmában rejlő lehetőségeket, de ami ennél is fontosabb: az évek alatt olyan szakmai tudás

---

⁵⁵⁹ Vonatkozó levelek: Dráguss Károly Egressy Gábornak, Esztergom, 1862. április 10.; Szombathely, 1862. július 30.; augusztus 5.; augusztus 19.; Nyitra, 1863. május 30.; június 4., OSZK Kt., Levelestár.

⁵⁶⁰ PAULAY, *i. m.*, 28.

⁵⁶¹ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, 1909. január 24., RAKODCZAY Pál *leveles ládája: Színészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

⁵⁶² *Uo.*

⁵⁶³ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1909. július 15., *Uo.*

⁵⁶⁴ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1911. január 24., *Uo.*

birtokosaivá váltak, hogy a tanoda rugalmasnak mondható képzési rendszerében gyorsan szerezhettek államilag elismert felsőfokú végzettséget. (Természetesen pályaválasztásukban az a szellemi környezet sem lehetett mellékes, amelyben felnőttek: apjuk és anyjuk mellett minden közeli rokonuk művész volt.) Sőt esetükben az is vonzó lehetett, hogy a szorgalmas másod- és harmadéves férfi növendékek évi kétszáz forintos ösztöndíjat kaptak,⁵⁶⁵ s végzés után három évig színészként alkalmazták őket a Nemzeti Színháznál (az ösztöndíj miatt ez kötelező volt).⁵⁶⁶ Azt persze nem mondom, hogy amennyiben a középfokú tanulmányaik másként alakulnak, nem választják ezt a pályát, de ezt azért nehéz határozottan állítani, mert akárhányszor csak színészeti dolgokban részt kellett venniük, az apai kényszer, ráhatás mindig jelen volt.

A kétéves képzésben résztvevő Megyeri Emília és Gózon Ida neve ugyan nem szerepel a színházművészeti lexikonokban, de szórt adat van arról, hogy Megyeri Emília 1862-ben Szabó József és Philippovits István társulatában játszott.⁵⁶⁷ Gózon Ida pedig valószínűleg annak a színészcsaládnak volt a tagja, amelyből a vidéki színészként ismert Gózon Antal és Imre származott. Ő a tanoda elvégzése után vidéki társulathoz szerződött, s bár arról egyelőre nem tudok, hogy 1865 előtt színpadra lépett-e, ezt mindössze abból lehet feltételezni, hogy máskülönben nemigen került volna a színpadi gyakorlattal rendelkező Megyeri Emíliával egy évfolyamba.

Az 1868-ban végzett hallgatók közül Adamovits Matildról, Eichner Annáról, Bogdanovics Krisztináról,⁵⁶⁸ Dulka Saroltáról, Hubenay Idáról és Udvarhelyi Lajosról tudjuk, hogy színészi pályára lépett, s mielőtt beiratkozott a tanodába, nem volt színészi tapasztalata. Eichner Anna bemutatkozása a nagyközönség előtt 1867 decemberében volt a budai Népszínházban, Rákosi Jenő *V. László király* című drámájában. A tanoda elvégzése után Aradra szerződött.⁵⁶⁹ Bogdanovics Krisztina a színészi oklevél megszerzése után, 1868-ban a Nemzeti Színház társulatának tagja lett.⁵⁷⁰ Első fellépése ugyanebben az évben Roderich Benedix *Gyöngéd rokonok* (ford. Radnótfáy Sámuel) című vígjátékában volt. Amikor 1873-ban férjhez ment Beksics Gusztávhoz, felhagyott a színészettel, s a

⁵⁶⁵ Egressy Gábor Ballagi Károlynak, Pest, 1865. augusztus 25., OSZMI 53. 3743.

⁵⁶⁶ Kezdő fizetésük nyolcszáz forint volt, s ezt évente kétszáz forinttal emelték. PAULAY, *i. m.*, 14.

⁵⁶⁷ REIZNER János, *Szeged története*, III, Szeged, Szeged Szab. Kir. Város Közönsége, 1900, 388.

⁵⁶⁸ Paulay összesítésében Bogdanovics Krisztina neve nem szerepel azok között, akik vidéki társulathoz szerződtek a tanoda elvégzése után. Vö. PAULAY, *i. m.*, 28.

⁵⁶⁹ *Magyar színművészeti...*, *i. m.*, 164–165.

⁵⁷⁰ Bogdanovics Krisztina a Nemzeti Színház nyári szüneteiben vidéki vendégszerepléseket vállalt, Egressy Ákos Szilágysomlyón fellépett vele 1871-ben. Egressy Ákos Szentpétery Zsuzsannának, Nagyvárad, 1871. szeptember 12., OSZK Kt., Levelestár.

továbbiakban színműírással foglalkozott.⁵⁷¹ Dulka Sarolta 1868-ban szintén a Nemzeti Színház színésznője lett.⁵⁷² Hubenay Ida vidékre került, Udvarhelyi Lajos korai haláláig (Paulay adatai szerint valamikor 1868 és 1874 között halt meg) a Nemzeti Színház színésze volt. A többi, hároméves képzésben résztvevő nevét nem őrzik a színháztörténeti lexikonok (ha később nevet változtattak volna, vagy az asszonynevük szerint találjuk meg a róluk szóló szócikket, az általunk ismert név akkor is szerepelne az ábécé-sorrendben). Paulay összesítése szerint a tanoda elvégzése után nem szerződött el színésznőnek: Batta Józsefa, Jeney Kornélia, Tolnai Mária és Vahot Mária.⁵⁷³

Összességében tehát úgy tűnik, egy év elvégzésével azok kaphattak oklevelet, akiknek többéves színészi tapasztalatuk volt, s már gyakorló színészként működtek. Kétéves képzésre az járhatott, aki színházi környezetből érkezett, s játszott már színpadon, a hároméves képzés pedig azokra vonatkozott, akiknek nem volt semmiféle szakmai előismerete, kezdőként jelentkezett a tanodába.

EGRESSY GÁBOR LEÜLT A TANÁRI ASZTALHOZ

A sajtóban közzétett tanrend szerint Egressy minden héten heti négy órában a következő tárgyakat tanította: az első osztályban a kiejtés szabályozását, felolvasást, beszéd- és hanggyakorlatokat, szavalatot, arc- és tagjáték elemeit, „melyekhez az első félévben műpróza és költemények használatnak, később szerepek”; a második évfolyamosoknak Szigeti Józseffel megosztva a színművészet elméletét és gyakorlatát; a harmadikosoknak pedig a betanult színművek színpadi eljátszását, valamint jelmeztant és egyéni álcát.⁵⁷⁴ Hogy mindezt a gyakorlatban hogy valósította meg, azt a tanodai előadásjegyzetei, az 1865. február 20. és március 25. közötti, valamint az augusztus első két hetére érvényes, általa összeállított tanrendek⁵⁷⁵ alapján lehet valamennyire rekonstruálni. Mivel az órarendek az első évnek csak egy nagyon rövid időszakába engednek bepillantást, s vázaltszerűen, többnyire címszavakban tartalmazzák az Egressy által tartott foglalkozások

⁵⁷¹ *Magyar színházművészeti...*, i. m., 155.

⁵⁷² *Uo.*, 380.

⁵⁷³ Vahot Máriáról annyit lehet tudni, hogy apja, Vahot Imre kapcsolati hálóját kihasználva 1877-ben vállalkozást akart indítani Pesten. Vö. DEMMEL József, *Az irodalom (szociális) hálója: Közelítések Vahot Imréhez*, Sic Itur ad Astra, 59(2009), 264.

⁵⁷⁴ Koszorú, 3(1865)/2 (jan. 8.), 44–45; Zenészeti Lapok, 5(1865)/15 (jan. 12.), 117.

⁵⁷⁵ Az 1865. február 20. és március 25. közötti tanrend az Egressy Gábor *A színészetéről* című kötetes kézirat utolsó, számozatlan oldalán található. OSZMI 72.2.; az 1865. augusztusit pedig lásd: SOMLÓ Sándor, *A magyar színészképzés múltjából*, Budapesti Szemle, 1915, 305.

anyagát, mindössze arra van lehetőség, hogy a tanoda mindennapi életének egy kis szeletét bemutassam. (Ezekben a forrásokban arról minimális adat van, hogy a többi tanár óráján mi történt.) Az első időszakban hétfőtől szombatig volt tanítás, az augusztusban kezdődő második félévben már csak egy héten háromszor. Az első másfél évben a hallgatóknak nem volt tankönyvük, Nánay István tévesen állítja, hogy a tanodában először az Egressy által írt *A színészet könyvéből* tanítottak. Ez a tankönyv 1864 és 1866 között íródott, csak Egressy halála után jelent meg, a sajtó alá rendezési munkálatokat már Egressy Ákos fejezte be. A színész kéziratban lévő előadásjegyzeteiből oktatott, s a hallgatók valószínűleg szóbeli előadása közben egyénileg rögzítették a hallottakat. Az Egressy-jegyzetek az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézetben három különböző kézirati tételt képeznek. Két kötetes kézirat van: az első kötet vignettáján *A színészetről* cím szerepel, a második cím nélküli (erre a továbbiakban az OSZMI katalógusában szereplő cím szerint [*Egressy Gábor szinitanodai előadásai*] hivatkozok), a harmadik kéziratítpust pedig különálló lapok alkotják, ezt *Egressy Gábor szinitanodai előadása retorikából* címmel iktatták.⁵⁷⁶ Az előadásjegyzetek és *A színészet könyve* között természetesen vannak tematikai átfedések, de a kötetes kéziratokban szereplő szöveg *nem* a tankönyv kijegyzetelt változata.

Noha a különböző évfolyamos nők és férfiak hétről hétre általában ugyanazokból a színdarabokból készültek, a tanítás rendjét nem úgy kell elképzelnünk, hogy Egressy egyik héten a nőknek, másik héten a férfiaknak adta le ugyanazt a tananyagot. Eleve a nemek

---

⁵⁷⁶ Mivel Egressy jobb keze 1864-ben egy szélütés következtében hónapokra lebénult, az előadásjegyzetek fiai kézírásában maradtak fenn. Hogy az összeállításuk pontosan hogy történt, azt a kéziratok alapján nem lehet visszanyomozni, de valószínűsíthető, hogy eleinte Egressy korábban elkészült jegyzeteit másolták le, később pedig diktálás útján írták a fejezeteket. A fejezetek többsége azokkal az Egressy-tanulmányokkal mutat rokonságot, amelyeket Egressy Ákos 1889-ben *A színészet iskolája* címmel sajtó alá rendezett. S azt is lehet tudni, hogy e cikkek egy része 1860-ban az Egressy által szerkesztett Magyar Színházi Lapban már megjelent. Bár utólagos javítások és idegen kéznyomok mindkét kéziratos korpuszban felfedezhetők, a kötetek összességében jól olvashatók. Egressy utólagosan korrektúrázta a szövegeket (többnyire húzott belőlük), a ceruzás (grafit és piros) áthúzások tőle származnak. A fekete kartonborítású, 25x20 cm-es első kötet belső címlapján a következő olvasható: *A színészet könyvéből 1865. Tanulmány a M. színészeti tanodában.* A cím félrevezető, nem az 1866-ban megjelent *A színészet könyve* párdarabjáról vagy egyik kéziratos változatáról van szó. E kötet 220 oldal, de csak a 175. oldalig van számozva, s látszik, hogy néhány oldalt kivágtak belőle. Tartalmi felépítése a következő: 1–175. oldalig *Általános rész* (a tanoda elméleti óráihoz kapcsolódó tananyag); 177–180. oldalig cím nélküli egység, értekezik benne az akcentusról, a mondatrészek szerepéről és a mondat típusokról; 181–182. oldalig versek: Petőfi Sándor: *Barátimhoz, Fütty*, Szász Károly: *Hogy hordja a szél a havat!*; 183–207. oldalig *Széptani jegyzetek*; 208–215. oldalig *Költészetan Gyulai*; 216–218. oldalig versek: Petőfi Sándor: *Ambrus gazda, Ebéd után, Kedves vendégek, A tintásüveg, Vízet iszom*; 220. oldal *Tanrend*. A második, szintén fekete kartonborítású, 28,7x23 cm-es, cím nélküli kötetnek rendhagyó szövegelrendezése van: szöveg a napló mindkét felében kezdődik, egyik oldalon a színészetelméleti leckék folytatását találjuk, a másikon pedig dramaturgiai jegyzeteket. A kétoldalu szövegvezetés nem egyidejűleg indult, s bár azt nem lehet megmondani, hogy melyik szövegegység keletkezett korábban, abból, hogy a színészetelméleti leckék után angol nyelvtanulásra utaló jegyzetek születtek, úgy tűnik, a helykihasználás vezetett a szokatlan szövegelrendezéshez.

évfolyamos beosztásában volt némi féloldalasság: egyéves képzésre csak férfi növendékek jártak. Mivel azokról a diákokról, akik nem járták ki a tanodát, nem lehet tudni, hogy melyik évfolyamba kerültek a beiratkozáskor, esetenként nemigen lehet eligazodni azon, hogy bizonyos foglalkozásokon a tananyag természete vagy az alacsony létszám miatt vonták-e össze az azonos nemű osztályokat. Az Egressy által összeállított tanrendekből úgy tűnik, hogy amikor nem tüntette fel, hogy a kijelölt foglalkozás melyik osztályos hallgatókra vonatkozik, akkor azok nemek szerinti bontásban össznépi órák voltak.

Hároméves képzésben nők és férfiak egyaránt tanultak. Volt olyan hét, hogy a nőknek könyv nélkül kellett tudni Vörösmarty Mihály *A szent ember* és Arany János *Ágnes asszony* című művét, volt olyan, amikor memoríternek egyszerre feladta Vörösmartytól a *Hubenaynét*, a *Madárhangokat* és a *Csongor és Tündéből* az Éj monológiát, valamint Tompa Mihálytól a *Madárfészek* című költeményt. S ezeken a heteken olvasópróbájuk is volt: 1865 februárjában és márciusában Vörösmarty *Árpád ébredése*, Shakespeare *Szentivánéji álom* és Jean-François Alfred Bayard *A felolvasónő* (ford. Feleki Miklós) című darabok voltak soron. Az elsőéves férfi növendékeknek ugyanebben az időben egy hét alatt Kölcsey valamelyik szónoklatát kellett óráról órára könyv nélkül felmondani. S náluk még az előbb említett színdarabok mellett Shakespeare *Hamletje* is a tananyagban volt. 1865 augusztusában már minden évfolyam Vörösmarty *Csongor és Tündéjéből* és Shakespeare *Othellójából* készült az olvasópróbákra, szavalati órája akkor éppen csak a női hallgatóknak volt: az elsősök a *Szózatot*, a másodikosok Gyulai Páltól *Az álmodó leány* című költeményt szavalták könyv nélkül. A szavalati tananyag az egykorú vagy közel egykorú legnevesebb magyar írók műveiből állt össze. (Gyulai Pál hasonlóan az egykorú irodalomtörténeti tanulmányokat és értekezéseket tartotta mérvadónak az oktatásban. Tanított például Arany János *Széptani jegyzeteiből*,⁵⁷⁷ s nyilván saját tanulmányára hagyatkozott 1865. március 4-én, amikor a „Bánk bán ismertetése, történelmileg” című kurzust tartotta.⁵⁷⁸) Az olvasópróbákra kitűzött drámák pedig az *Árpád ébredése* és a *Csongor és Tünde* kivételével leginkább Egressy repertoárjának darabjai voltak. A tanrendek töredékessége miatt azt nem lehet nyomon követni, hogy az egyes darabokat mennyi ideig tanulták. Annyi viszont látszik, hogy egy tanév alatt körülbelül nyolc–tíz dráma került sorra. Az 1866. március 21-i vizsgaelőadásra úgy készültek, hogy bemutatják Vörösmartytól a *Csongor és Tündét* és az *Árpád ébredését*, valamint részleteket adnak elő a *Hamletből*. (Egy vihar félbeszakította a vizsgaelőadást, s csak a *Csongor és Tündét*

⁵⁷⁷ Egressy Ákos Egressy Gábornak, Pest, 1865. augusztus 3., OSZK Kt., Levelestár.

⁵⁷⁸ A tanrendet lásd: EGRESSY GÁBOR, *A színészetről*, OSZMI 72.2.

tudták előadni.⁵⁷⁹) Fennmaradt egy olyan kézirat, amely a vizsgára tűzött darabok jelmezeit és kellékeit sorolja,⁵⁸⁰ s ebből látható, hogy általában egy-egy szerepet két növendéknek kellett betanulnia.

Az elméleti képzést illetően kevésbé lehet ilyen pontos képet adni, a fennmaradt tanrendek ugyanis mindig csak azt jelzik, hogy mikor volt elméleti óra, az aktuális tananyagot Egressy ezekben nem tüntette fel. A színész előadásjegyzetei alapján pedig szintén nem lehet nyomon követni, hogy milyen ütemben haladt az elméleti képzés, az olyan elszórt bejegyzések, hogy „eddig mondtam”, „eddig”, „Hétfőtől Hétfőig” nem segítenek. Mivel a sajtóban megjelent tanrend alapján az nyilvánvaló, hogy az elméleti és a gyakorlati órákat összehangolták, aligha lehet kétséges, hogy az első évfolyamosok 1865-ben a szavalást gyakorló órákkal egyidejűleg a hangképzésre, a helyes szövegtagolásra és a hangsúlyozásra vonatkozó leckéket hallgatták.⁵⁸¹

A másodikosoknak a tanrend szerint három különböző órájuk volt: kétféle elméleti óra és az olvasópróbák. Az elméleti órák egy részén az olvasópróba tüzött darabok dramaturgiáját beszéltek át (a mű meséje, alapeszméje, a főhős jelleme), a másik részén pedig valószínűleg az előadásjegyzeteknek azokat a fejezeteit hallgatták, amelyeket Egressy *Természeti és erkölcsi állapotok, mint a jellem határozói* cím alá besorolt. Ide tartozik a *Nemzetiség, Életkor, Véralakat* című lecke, valamint a különféle tudatállapotokat és érzelmeket tárgyaló passzusok.⁵⁸²

Legkönnyebben talán a harmadik évfolyamos hallgatók tananyaga rekonstruálható. Nekik kétféle feladatuk volt: tanulják meg az elméletet, illetve olvassák, memorizálják a próbára tűzött színdarabokat. Esetükben elméleti óra gyanánt a színpadi gyakorlatokkal összefüggő fejezetek jöhetnek szóba: *Művészi személyiség, testidomítás; Az állás, ülés, járás, kelés bók és színpadi illem; A képalakítás (plasztika); A mozgás szabályai; A beszéd és mozgás egysége; A mozgás kelleme; A mozgás nemessége; A jellem felfogása.*⁵⁸³ De míg az olvasópróbaikon az alsóbb osztályos férfi növendékek is részt vettek, addig jelmezes próbája csak a harmadikosoknak volt.

Egressy vidéki vendégszerepléseinek tapasztalata alapján tudta, hogy a vándortársulatoknál a fellépések gyakorisága miatt jobb esetben csak arra van idő, hogy a színész a szöveget memorizálja. Azok tehát, akik ilyen közegből érkeznek a tanodába,

⁵⁷⁹ Fővárosi Lapok, 1866/66 (március 22.).

⁵⁸⁰ [EGRESSY Ákos], *A vizsgálatra szükséges jelmezek*, OSZMI 56. 2512.

⁵⁸¹ EGRESSY Gábor, *A színészetről*, OSZMI 72.2, 31–175.

⁵⁸² [Egressy Gábor *színtanodai előadásai*], OSZMI 54.823.1, 66–106. (A megadott oldalszámok itt és a továbbiakban a lap tetején középen lévő, idegen kézzel, piros tintával írt számokra utalnak.)

⁵⁸³ *Uo.*, 38–65; 107.

legfeljebb elméletileg tudják, hogy hogyan történik egy darab szakszerű színre alkalmazása, gyakorlati tapasztalatuk aligha van benne. Ott nincs lehetőség olvasópróbára és jelmezes próbára, a szegényes jelmeztárak miatt a jelmezek értelemképző szerepéről pedig valószínűleg szó se esik. Időhiány miatt vidéken nem kerül sor a drámák közös értelmezésére és dramaturgiai szerkezetének átbeszélésére. Mint Egressy Árpád apjához írott 1861-es leveléből kiderül, a rendezőnek kinevezett színészek nem adnak a szerepértelmezésre vonatkozó utasításokat, egy-egy karakter megformálása esetleges alapon történik.⁵⁸⁴ Vagyis a színészi tapasztalattal rendelkező, többnyire vidéki társulatoktól érkező harmadéves növendékekkel egy év alatt azt kellett megértetni, hogy az előadásra való felkészülésnek két fázisa van: az olvasópróbák (felfogásbeli dolgok megbeszélése) és a színpadi próbák (kivitelezés). Az olvasópróbákat egy olyan szakmabelinek kell levezényelnie (nyilván a később önálló szakmává vált rendezőről, dramaturgról van szó), aki jó előre áttanulmányozza az egész darabot, majd elmondja a nézeteit:

mit tart annak részleteiről műépítkezés tekintetében? mennyiben erősek vagy gyengék annak egyes alakjai? És eként jelölné ki azon helyeket, hol kell, az ő felfogása szerint a költőt a színésznek kisegítenie; a jellemet kiegészítenie, s magasabb színvonalra emelnie. A maga szempontjából kijelölné a műnek egyes szépségeit, benső vonatkozásait, s rejtettebb sajátságait.⁵⁸⁵

Az olvasópróbákat a színpadi próbák követik, Egressy ezt úgy magyarázza, hogy „[i]tt megy át a valóságba, a mi eddig csupán a képzeletben és gondolatban létezett”.⁵⁸⁶ A színre alkalmazás kapcsán először definiálja, hogy a jelmezek milyen funkciói vannak a színpadon. Árulkodnia kell a nemzetiségről, a lakhelyről, az életkoráról, az erkölcsi sajátságokról és a társadalmi helyzetről. Nem mindegy, hogy milyen a jelmez anyaga, szabása, ezek ugyanis hozzájárulnak ahhoz, hogy a különböző társadalmi rétegekhez tartozókat meg lehessen különböztetni egymástól. Felhívja a hallgatók figyelmét arra is, hogy a színpadon minden egyes kelléknek szerepe van. A művész felel az öltözetéért, az ő feladata, hogy „rajta minden apróság jellemző legyen, az egyéniség benső világát mutassa, s az alak egészének kifejezésében közrehasson”.⁵⁸⁷ Persze mindeközben Egressynek arra is figyelni kellett, hogy hatástalanítsa azt a rossz, leginkább vidéki színészekre jellemző beidegződést, hogy a színész feladata mindössze annyi, hogy nagyon rövid időn belül bemagolja a szerepét. Amikor Egressy 1865 augusztusában Gräfenbergben volt

⁵⁸⁴ Egressy Árpád Egressy Gábornak, Arad, 1861. június 29., OSZK Kt., Levelestár.

⁵⁸⁵ EGRESSY, *A színészet...*, i. m., 201–202.

⁵⁸⁶ *Uo.*, 202.

⁵⁸⁷ *Uo.*, 190.

gyógykezelésen, akkor a családtagoktól kapott levelek alapján nyomon követte, hogy fiai tanulással töltik-e a tanodai szünidőt. Felesége, Szentpétery Zsuzsanna egyik leveléből kiderül, hogy Ákos arra intette testvérét, hogy a nagyobb volumenű szerepek tanulásakor édesapjuk módszertanát-gyakorlatát kövesse: „Árpád [...] mindig itt hon ül olvas [...] Othellót tanulja és tanulmányozza mire ákos a napokba mondá neki hogy te nem lehet azt egyszerre tudni mert hát apám meddig tanulmányozta és még is mindig tanul mert is hiszem ő is ugy fog tenni és tesz is.”⁵⁸⁸ Árpád három évet töltött vidéki társulatoknál, s láthatóan hozzászólt ahhoz, hogy amint megkapta a szöveget, nekiül és megtanulja.

Egressy arra minden esetben nagyon ügyelt, hogy a hallgatók a tanultak alapján „önmagukat adják” egy-egy szerep előadásakor, s ne forduljon elő az, hogy az ő játékát utánozzák. Amikor 1865 augusztusában fürdőkúrán volt, Szigligeti Ede helyettesítette a tanodában. Egressy részletesen tájékoztatta Szigligetit a tanári teendőkről, megírta neki az oktatás menetét és a tananyagot, s felhívta a figyelmét arra, hogy a tanárnak mi a feladata azután, hogy belépett a tanterembe: „Bemégysz a balkézfelőli ajtón s leülsz a tanári asztalhoz”.⁵⁸⁹ Vagyis Egressy azt akarta ezzel sugallni Szigligetinek, hogy ne álljon fel a színpadra, és ne kezdje el mutogatni, hogy mit hogyan kell csinálni. S hogy ez valójában a tanításmódszertanának része volt, azt Egressy Ákos visszaemlékező levele is megerősíti:

Atyám, ha tanított, nem „csinált elő” semmit a tanítványainak. Ő, székében ülve, tanított; nem állt fel, nem komédiázott, – nem külsőségeket mutogatott, hanem elveket csepegtetett a fogékony lelkekbe. – Ülve mondta el tanítványainak, hogy a színpadon hogy álljon, hogy mozogjon, hogy járjon-keljen, hogy gesztikuláljon, – hogy a tanított szerepet mily kedély- vagy lelki-állapot jellemzi, – hogy a mondatban mely szót, vagy szótagot illeti a főhang (accentus), milyen a vigjátéki – s milyen a drámai szerep beszéd-tempója. Irtotta a hamis pathoszt! – Például hozom fel, hogy én, az iskola vizsgájára, Hamletet tanultam be, felszólítás nélkül, magamtól; atyám nem instruált; mindössze egy pár általános elvet jegyzett meg a szerep felfogására nézve. Ennyi volt az egész.⁵⁹⁰

„IDEJE LESZ A GYERMEKET ISKOLÁBA KÜLDENI”

A magyar színháztörténeti szakirodalomban a Színészeti Tanoda első éveiről a következő értékelések olvashatók: „az intézményes színészképzés botladozva tette meg első lépéseit. Első évtizedeit sokszor a tanácstalanság, a bizonytalanság jellemezte [...]”⁵⁹¹; „A színtanoda meg is nyílt [...]. Új korszakot azonban ez nem jelent színészetünkben. [...]

⁵⁸⁸ Szentpétery Zsuzsanna Egressy Gábornak, Pest, 1865. július 31., OSZK Kt., Levelestár.

⁵⁸⁹ SOMLÓ, *i. m.*, 305.

⁵⁹⁰ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1908. június 26., RAKODCZAY Pál *leveles ládája: Színészet*, OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

⁵⁹¹ FÜLÖP, *i. m.*, 387.

Hanem akkor a tudat, hogy E. ott van, páratlan lelkesedést keltett, ami azóta sem ismétlődött meg. Nemcsak hogy a mester fiai, még Ákos is, a főhadnagy, a 33 éves férfi felvétették magukat a III. osztályba [...]. Rendes tanulónak állott be Dráguss Károly, akkor már 36 [sic!] éves férfi és a vidéken neves tragikus is, azon reményben, hogy így a NSz.-ba könnyebben bejuthat.”⁵⁹² Vagyis egy olyan, gyakorló színészek által benépesített intézményt kellene elképzelnünk, ahol a képzési elvek kidolgozásában komoly dilemmák voltak, s ahová a hallgatók mindössze Egressy Gábor szakmai tekintélye miatt jelentkeztek. Az Egressy tanárságával kapcsolatos források értelmezése azonban nem pusztán arra volt elegendő, hogy enyhítsünk az ítélezők szigorán, hanem arra is, hogy felszínre hozzuk az érdemeket, az eredményeket, s az eddigiektől eltérő megvilágításba helyezzük a Színészeti Tanoda 1865–1866-os tanévet. A színészet hivatásosodásának kontextusában új értelmet nyer Egressy Gábor népszerűségének és a gyakorló színészek tanodai felvételének kérdése. Ha visszatérünk ahhoz a feltételrendszerhez, amely által egy szakképző intézmény szerepét a szakma professzionalizációjának folyamatában meg lehet határozni, akkor azt mondhatjuk, hogy Egressy Gábor szakmai súlya nemcsak a prózai színész szak vonzerejét adhatta, hanem valószínűleg képes volt formálni az intézményes színészképzéssel kapcsolatos állásfoglalásokat is, hozzájárult a színésziskola társadalmi elismertetéséhez. A tanoda vezetése nyilvánvalóan tisztában volt ennek az ütőkártyának a jelentőségével, s nem kizárt, hogy valamelyest ez ösztönözte őket arra, hogy a különféle sajtóorgánumokban közzétegyék a tanrendet és a tanári kar nevét. Akik egy kicsit is úgy gondolták, hogy a színészet tanítható, s nem pusztán ráérzés és tehetség kérdése, azok számára a sajtóközlemények révén már az első perctől kezdve meggyőző lehetett, hogy a tanodában olyanoktól lehet szakmai tudást szerezni, akik több évtizede a pályán vannak, s elméleti és gyakorlati felkészültségük országszerte tudvalevő. A Koszorúban megjelent nyilatkozat arról biztosította olvasóit, hogy „[a] színészeti tanoda eléri célját, ha a növendék fejlődésének jó irányt ad, ha tájékoztatja művészete fenségével és nehézségeivel, s általában tehetségének önerején való fejlődését könnyíteni vagy hathatósan előmozdítani törekszik.”⁵⁹³ Ahogy az Egressy által kialakított tanrendből és előadásainak jegyzeteiből kiderült, ő éppen ezeket az elveket igyekezett szem előtt tartani akkor, amikor a különféle évfolyamok számára kijelölte a tananyagot. A harmadik osztályosokkal az olvasó- és jelmezes próbák által azt akarta megértetni, hogy a színésznek nem pusztán az a feladata, hogy becsületesen megtanulja a szerepeket, hanem nagyon fontos az is, hogy tisztában

---

⁵⁹² RAKODCZAY, *i. m.*, II, 391.

⁵⁹³ Koszorú, 3(1865)/2 (jan. 8.), 46.

legyen a darab dramaturgiájával, végiggondolja a ráosztott karakter megformálásának lehetőségeit, s a feladatát ne vélje elvégzettnek a fellépés után, újra és újra gyakorolja, formálja a már egyszer megtanult szerepet. A kezdőket és a némi színészi tapasztalattal rendelkezőket pedig úgy igyekezett a szakmai hozzáértés útjára terelni, hogy lépésről lépésre haladva minden elméleti óra után gyakorlati képzést tartott. A tanrend szerint sietségnek semmi nyoma nem volt, az első osztályosok például az össznépi előadásokon még csak némaszerepeket kaptak.

Noha a Rakodczay Pál által hangoztatott belterjesség a hallgatói névsor alapján hamis vádnak tekinthető, mégis érdemes tisztázni, hogy a vidéki színészek hogyan lehettek a tanoda hallgatói és milyen hozadéka volt számukra a képzésnek. Az alapszabály szerint rendelkezniük kellett bizonyos szintű iskolai végzettséggel, valamint a városi előjárók által kiállított erkölcsi bizonyítvánnyal. De figyelembe kell vennünk azt is, hogy csak olyan vidéki színjátszó tudott beiratkozni az intézménybe, aki az esetleges ösztöndíjon túl más anyagi jellegű támogatásra is számíthatott, hiszen a rendszeres oktatás megkövetelte a pesti lakás fenntartását. S a tanórákon való kötelező jelenlét és a rendszeres készülés, az újabb és újabb versek, drámák memorizálása, nemigen tette lehetővé azt, hogy állást vállaljanak. Azt persze nem állítom, hogy a személyes ismeretségek egy kicsit sem számítottak a jelentkezésnél, de amikor Ballagi Károly 1865-ben arról érdeklődött Egressynél, hogy ifjú rokonának, a nyolcosztályos gimnáziumot végzett, szép külsővel, ép orgánummal és vidéki színpadi gyakorlattal rendelkező Eöry Gusztávnak lenne-e esélye bejutni a tanodába, akkor a színésztől a következő választ kapta:

A ki a színészeti tanodába fel akar vétetni: annak gróf Festetics Leonál kell magát bemutatnia személyesen; mert láttatlanul nem vehetnek fel senkit. Fölvétele a tanároktól függ, a kik előtt valamit el kell szavalnia. A segély, mire a legjobb esetben számíthat: 200 forint egész évre. De ez sem bizonyos, mert csak négy ily alapítvány van a II és III osztálybeli férfiak számára összesen, s csak a legjobbak kapják. Az első évesek nem kapnak semmit. [...] Egyébiránt az említett körülmények korlátai között ha tehetek valamit az ifju emberért: szívesen teszem.⁵⁹⁴

Ám e történetben az is figyelemreméltó, hogy a jogvégzett, 1856-tól a nagykőrösi gimnázium tanáraként dolgozó Ballagi támogatta ifjú rokonát, Eöry Gusztávot a pályaválasztásban, s az Egressynek írott levele szerint nagy jelentőséget tulajdonított az intézményes képzésnek.⁵⁹⁵ Noha egyetlen eset alapján nem lehet messzemenő következtetések levonni, az mégis tanulságos lehet, hogy már 1865-ben, a tanoda

⁵⁹⁴ Egressy Gábor Ballagi Károlynak, Pest, 1865. augusztus 25., OSZMI 53. 3743. (A katalógusban Egressy Gábor levele ismeretlennek címszó alatt található a levél.)

⁵⁹⁵ Ballagi Károly Egressy Gábornak, Nagykőrös, 1865. augusztus 21., OSZK Kt., Levelestár.

megnyitásának évében volt példa arra, hogy ha valakiben felfedezték a színészet iránti hajlamot, akkor bár az iskolai végzettsége⁵⁹⁶ lehetővé tette volna számára azt is, hogy más, évtizedek óta biztos egzisztenciát nyújtó értelmiségi pályán tanuljon tovább, nem akarták eltéríteni a szándékától, támogatták művészi elhivatottságát. Az már az első évben felvett hallgatók alapján látszik, hogy a szakmai életben súlya volt a tanodában szerzett oklevélnek, akik nem kerültek be a Nemzeti Színházhoz, azok a jobb vidéki társulatoknál kaptak állást.

Úgy látom, Egressy Gábor neve nem mellőzhető a tanoda tanáregyéniségeinek élvonalából. Az intézmény működési elveire vonatkozó tervei, a tanrenddel kapcsolatos meglátásai nem egy botladozó intézményt hívtak életre, bármennyit is vitatkoztak később a képzési elvek helyességéről. Következetessége és fáradhatatlan buzgósága révén egymaga olyan nagyarányú feladatot (tanodai tervezet, előadásjegyzetek, színészeti könyv írása, tanórák tartása) hajtott végre, amely más esetben valószínűleg csak számos elszánt színész összefogásával sikerült volna.

---

⁵⁹⁶ Eöry Gusztáv Ballagi elmondása szerint nyolcosztályos gimnáziumot végzett, vagyis a középszintű oktatás 1849 novemberében életbe léptetett új rendjének (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich) értelmében érettségit szerzett, s ilyenén lehetősége volt arra, hogy bármilyen felsőoktatási intézménybe jelentkezzen. Vö. MÉSZÁROS István, *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfája 996–1948*, Bp., Akadémiai, 1988, 78–81.

A SHAKESPEARE-DRÁMÁK TANANYAGGÁ FORMÁLÁSA AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ SZÍNÉSZETI TANKÖNYV

A Kisfaludy Társaság 1838. február 6-án a már pályán lévő színészek szakmai továbbképzése érdekében pályázatot írt ki egy magyar nyelvű színészeti könyvre.⁵⁹⁷ A jutalomtétel kiírását azzal magyarázták, hogy a színjátszás intézményesülése megköveteli a megfelelő képzettségű színészek alkalmazását. Elvárás volt, hogy a pályamű tudományos igényű legyen, de alapvetően a gyakorlati felkészülést segítse: dramaturgiára, poétikára, nyelvre, szavalásra, jelmeztanra, szerepértelmezésekre, szerepalakításokra vonatkozó ismereteket egyaránt tartalmazzon. A szerzők szakirodalmi fogódzóként a következő munkákat tanulmányozhatták:

1. Lessings Hamburgische Dramaturgie, 2. A. W. Schlegel's Dramaturgische Vorlesungen, 3. Tiecks Dramaturgische Blaetter, 4. Fr. Schinks Dramaturgische Fragmente, 5. W. Cooke's Grundsätze d. dramaturgischen Kritik, 6. Wötzel, Theaterschule, 7. Thümmel, Theorie der Schauspielkunst, 8. Engel's Ideen zur Mimik, 9. Lebruns Handwörterbuch des Seelenmalerey, 10. Dorat: La déclamation théâtrale, 11. Seckendorfs Vorlesungen über Declamation, 12. Spalart's Versuch über die Costume der vorzüglichsten Völker.⁵⁹⁸

Az egykorú német nyelvű színészetelméleti és dramaturgiai irodalom magyarországi recepciójára nem térek ki, számunkra most inkább a lista nyelvi összetétele érdekes. Kitűnik, hogy 1838-ban magyar nyelven *egyetlen* színháztudományi jellegű munkát sem tudtak felhasználható irodalomként ajánlani, s így a követelményként meghatározott résztémákat csakis a német nyelvű szakirodalom ismeretében lehetett kidolgozni. A pályázat a terjedelmi kötöttségekre és a példaanyagra (mely szépirodalmi műveket használják) vonatkozóan nem tartalmazott semmilyen kikötést. A pályamunkák elkészítésére kilenc hónapot adtak, a beküldési határidő 1838. november 20-a volt. Kazinczy Gábor 1838-ban úgy véli, képes lenne a színészképzés elméleti téziseit megfogalmazni, a módszertani fejezet megírásában viszont Egressy segítségét kéri: „Nem volna jó a Kisfaludy-Társaság kérdésére felelnünk? Én a teoriát, Te a praxist?”⁵⁹⁹ Egressy válasza ugyan nem ismert, de az biztosan tudható, hogy a közös vállalkozásból nem lett

⁵⁹⁷ *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*, I, Buda, A. M. Kir. Egyetem Betűivel, 1841, 25–26.

⁵⁹⁸ *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*, i. m., 25–26.

⁵⁹⁹ Kazinczy Gábor Egressy Gábornak, Berettő, 1838. december 16. = *Egressy Gábor és kortársai...*, i. m., 14.

semmi, s más csatornákon sem érkezett olyan pályamű, amely a színészet elméleti képzésében hasznosítható lett volna. Hogy a Pesti Magyar Színház vezető színészei reagáltak-e, és ha igen, hogyan erre a felhívásra, arról nem tudunk, de az meglehetősen sokatmondó, hogy Egressy a nyilvánosság előtt csak 1846-ban értékelte a Kisfaludy Társaság próbálkozását. Az azonnali reakció hiánya egyrészt azt sejteti, hogy az 1830-as évek végén még nemigen tartotta magát képesnek arra, hogy színészeti tankönyvet írjon, másrészt nagyon érdekes, hogy már ekkor átlátta, hogy a színművészet egy rendkívül összetett diszciplína, amíg nem állnak rendelkezésre „a színészettel közvetlen egybefüggő iskolai tanulmányok”, addig nem lehet egy színészeti tankönyv írásába belefogni. S a jelek szerint a színészeti tankönyv megjelenését sürgető irodalmi elit, a nem szakmabeliek nem érzékelték ezt a problémát, vagy ha igen, akkor sem tulajdonítottak neki különösebb jelentőséget. Amikor 1839 elején a kiírást megújították, csak az a cél lebegett a szemük előtt, hogy valamilyen úton-módon javítani kell a prózai színészek játékán. Igaz, ekkor már csak olyan gyakorlati jellegű kézikönyvet vártak, amely a szavalás általános és színészekre vonatkozó elveit rögzíti.⁶⁰⁰ Noha 1840-ben erről két tanulmány is született, a bírálóbizottság szerint az elvárásoknak egyik sem felelt meg pontosan. A jutalmat ennek ellenére Ramershoffer Valeriánnak, Benedek-rendi papnak kiosztották, mert úgy vélték, a téma kifejtése elfogadható volt, csak a színészeknek útmutatót adó példák hiányoztak.⁶⁰¹ A későbbi években, évtizedekben nem jelent meg újabb felhívás; az Egressy keze alól 1866-ban kikerülő *A színészet könyve* megjelenése már a Színészeti Tanoda alapításának volt köszönhető.

A színészet könyvét leginkább a színésziskola és a 19. század második felének dráma- és színházelméletei kapcsán említik. Eredetét egy korábbi Egressy-cikkre, művészeteszméjét az egykorú külföldi irodalomra vezetik vissza. Értelmezési hagyománya kezdetektől ezen az úton halad, a figyelem az Egressy által *Általános résznek* nevezett elméleti jellegű fejezetre összpontosul. Rakodczay még úgy vélte, az olvasatokat a keletkezéstörténet körüli bizonytalanságok befolyásolják. Gondolatmenete így körvonalazható: a könyv eltérő pozícióba kerül, ha egy folyamat részeként értelmezzük, és az előtte keletkezett Egressy-cikkekkal való viszonyára figyelünk, illetve ha kiadását Egressy tanodai tanárságához kötjük. Az első esetben a korábbi dolgozatok összefoglalásának, az elméletírói munkásság méltó zárásának,⁶⁰² a másodikban a tanoda

⁶⁰⁰ *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, i. m.*, 154.

⁶⁰¹ *Uo.*, 154. A jutalmazott pályamű itt olvasható: 199–243.

⁶⁰² RAKODCZAY, *i. m.*, II, 443.

indulása miatt egy gyorsan megírt tankönyvnek,⁶⁰³ s eredetiségét illetően a cikkek mögött elmaradó, Egressy főművének semmiképpen sem nevezhető írásnak tekinti *A színészet könyvét*.⁶⁰⁴ Rakodczay dilemmája, változó véleménye abból fakadhat, hogy a keletkezésről fennmaradt szórt adatokat nem sikerült egységes narratívába rendeznie. A későbbiekben nem hiánytalanul ugyan, de többnyire rendeződik ez a problematika. Bécsy Tamás felmentette Egressyt a plagizálás vádjá alól, Kerényi Ferenc pedig a könyv keletkezéstörténetét igyekezett feltárni. Bécsy igazolta, hogy Egressy a külföldi elméleti irodalomnak értő és kritikus olvasója volt, s noha gondolatmenetébe beágyazta Heinrich Theodor Röscher elméleti téziseit, azt nem állíthatjuk, hogy semmi egyedi elképzelése ne lett volna a színészetelméleti kérdésekről.⁶⁰⁵ Kerényi szerint a könyv tervezete már jóval 1866 előtt megvolt, előzményének egy 1841-ben publikált Egressy-cikk, a *Színészeti studiumok* című tekinthető. Kerényi az írást *A színészet könyve* előtanulmányaként olvassa, s úgy véli, a szereptanulás módszertanát illetően beszélhetünk a két szöveg közötti átfedésről: „»Most fenszóval« – Vö. *A színészet könyve*, 176–9., a metódus azonos”.⁶⁰⁶ Az utalás az Athenaeumban megjelent írás következő részletére utal:

Most fenszóval kezdek tanulni, hogy halló érzékem is segédül szolgáljon az emlékezet munkájának. Fenszóval ugyan, de még nem szavalva tanulok, az az nem érzelmi kifejezéssel: azonban nehogy valami visszás hanglejtéshez szokjam, melly szerepem’ lényegével ellenkeznék, ’s mellytől később igen nehéz volna elszoknom: némi szabatos lejtést adok hangomnak, az az gyöngén érintem az érzelmek’ felületét.⁶⁰⁷

Ezt kell összevetni *A színészet könyve* kijelölt részével. Kerényi nem elemzi részletesen a két szöveg párhuzamát, de összefüggésüket jelzi. Úgy véli, Egressy Kazinczy Gábor felbuzdulását követően nekilát az elméleti cikkek írásának, de „végül is csak 1866-ban összegezte *A színészet könyvében* tapasztalatait, tankönyvet adva a Szini Tanodának”.⁶⁰⁸ Ebből így definiálhatjuk *A színészet könyvét*: az 1830-as évek végétől a különféle sajtóorgánumban megjelenő, a színjátszás elméletéről szóló Egressy-tanulmányok összefoglalása. A *tapasztalat* persze ennél többet is jelenthet, Kerényi mindenestre csak a *Színészeti studiumok* című cikk kapcsán említ analógiát *A színészet könyvével*.

Talán nem ennyire egyértelmű, de felfedezhető egy másik Egressy-írásnak, a *Hamlet’ ismertetése* címűnek is a párhuzama *A színészet könyve* bizonyos passzusaival. A

---

⁶⁰³ *Uo.*, 426.

⁶⁰⁴ *Uo.*, 447.

⁶⁰⁵ *Magyar színháztörténet 1790–1873, i. m.*, 436–439.

⁶⁰⁶ *Egressy Gábor válogatott..., i. m.*, 189.

⁶⁰⁷ EGRESSY Gábor, *Színészeti studiumok I. Szereptanulási methodica*, Athenaeum, 5(1841)/8 (július 15.), 118.

⁶⁰⁸ *Egressy Gábor válogatott..., i. m.*, 187–188.

Hamletről írt ismertetés 1839. november 3. és 21. között jelent meg az Athenaeumban; a darabot a Pesti Magyar Színházban 1839. november 16-án mutatták be először, Egressy jutalomjátékaként. A folyóirat szerkesztői az első részlet közlésekor jegyzetet csatoltak a címhez: „Shakspeare’ Hamletje nem sokára pesti színpadunkra kerülend Egressy Gábor’ jutalmáú”.⁶⁰⁹ Egressy a cikksorozatban részletesen ismertette szerepértelmezését, s írt a darab kényes pontjairól is. Tárgyalandó résznek tekintette többek között Hamlet monológját:

Midőn a’ színészek tőle eltávoznak, magányában gyávaságát ’s határozatlanságát *készerűen hányja önnön szemére*, káromolja a’ bitort, ’s magát még inkább, alávalónak látszik önmaga előtt, a’ miért atyja’ megöletése ’s ennek boszúra intése tette nem bírhatják. „– Gyáva vagyok én?” – kérdezi magától – „meg hagynám magamat mástól gyaláztatni boszúlatlan? Igen” – úgymond, *magát pirongatva* – „még akkor is mindent tűrnék, mert galambkedélyem van, ’s nincs epém, melly a’ nyomast megkeseríténé [...]”. *Meggyőződés nélkül szakasztja magát újra félbe*, mint egy szórakozott; egy mentséget talál, melly a’ jelen pillanatra megnyugtatja [...]. Ámde csak pillanatokra nyugvék meg; maga fölött elmékedésével (önszemlélődésével) olly hamar föl nem hagyhat [...].⁶¹⁰

Pesten tehát úgy lép fel, hogy alakítását tudatosan végiggondolta, sőt a fellépés előtt előtanulmányt is írt. 1839 előtt mindössze hatszor játszotta a *Hamletet*, a pesti szereplésre pedig állítólag másfél évig készült.⁶¹¹ Hogy ez a szerepfelfogás valóban megalapozott volt, azt még jobban nyomatékosítja, hogy 1866-ban, miután a vidéki vendégszereplésekkel együtt hozzávetőlegesen hatvanszor eljátszotta a szerepet, *A színészet könyvébe* éppen ezeknek a gesztusoknak a verbális megjelenítésével jegyezte le a magánbeszéd előadásmódját. Nem változtatott azon a közel harminc évvel azelőtti elgondolásán, hogy a monológ lényege Hamlet önmagával való meghasonlása, belső ellentéteinek szavakba öntése:

Kifejezésünk ilyenkor az egyedülség biztos érzete mellett is a titkolózás több vagy kevesebb mértékével történjék. [...] A magánbeszélő nem lát, nem hall egyebet, mint saját képzeletének alakjait; [...] magában tünődik, küzködik, fontolgat, okoskodik, tervez, határoz. A magánbeszédben többnyire a sziv alkuszik, az észszel; a szenvedély vitatkozik az értelemmel; de a mi saját szerű: mind a két fél a sziv hangján beszél; mintha az észnek saját ügye számára külön szive volna, a szivnek pedig, saját védelmére külön esze, s mindenik félnek más hangja. Ilyenek a *Hamlet* magánbeszédei, melyeket egy magával meghasonlott lélekben: az ellentételek párbeszédének lehetne nevezni. Ez ellentételek nemcsak a gondolatoknak, hanem az érzelmeknek is ellentételei lévén: a legkülönbözőbb hangokon szólnak.⁶¹²

⁶⁰⁹ EGRESSY Gábor, *Hamlet ismertetése*, Athenaeum, 3(1839)/36 (november 3.), 564.

⁶¹⁰ Uo., 631–632. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

⁶¹¹ EGRESSY Gábor, *Színészetünk történetéhez*, Hölgyfutár, 11(1860)/152 (december 20.), 1305.

⁶¹² EGRESSY, *A színészet...*, i. m., 196–197.

Az 1839-es írás természetesen még nem ad ennyire pontos utasításokat, de felfogásban egy világ: a lelkiállapot ingadozásának érzékeltetése, a különféle, esetenként ellentétes érzések-benyomások tagolása, a hang modalitásának szükségszerű változtatása. A szövegek közötti átjárhatóság tehát azt jelezheti: *A színészet könyve* nem pusztán a korábbi elméleti szövegek összegzése, hanem a több mint harminc éve játszó színész színpadi alakításainak, szerepfelfogásainak írásban rögzített változata is, olyan kompetenciák gyűjteménye, amely a Színészeti Tanoda hallgatói és az utókor számára is tanulságokkal bírhat. Ezt érdemes kiegészítenünk Egressy álláspontjával, aki a folyamatos önképzést és szerepértelmezéseket bemutató dolgozatait így jellemezte:

Az én igazi mestereim nem a' teoriák, hanem Shakspeare, a' bécsi várszínház, eszmélkedésim, és a' gyakorlat valának, és lesznek. Körül belől majd 16 éves practicus lévén, nem is könnyen hiszek már theoreticusnak [...]. Az én írásaim a' színművészetről, (kivéve egypár idézetet,) nem kiírások. [...] Lapjainkban megjelent csekély eszmélkedéseim véremen vannak átszűrve, 's a' gyakorlat' kohában edzettek meg.⁶¹³

Az elméletírói munkásság ars poeticájaként is olvasható szövegrészlet nem véletlenül hangsúlyozza Shakespeare-t, hiszen Egressy nemcsak az elsők között vállalta több Shakespeare-dráma főszerepének eljátszását a Pesti Magyar, később Nemzeti Színházban, hanem *A színészet könyvében* is legtöbbször e művek alapján igyekszik leírni, tanítani az egyes szerepértelmezéseket s azok színpadi megjelenítését. Úgy tűnik tehát, a Shakespeare-drámák kapcsán a gyakorlat és az elmélet viszonyának szoros összevetése tovább bővítheti *A színészet könyvének* kontextusait, s a magyarországi Shakespeare-recepció egy eddig mellőzött irányát is életre hívja. A tárgyalást ugyan nehezíti, hogy Egressy nem írt minden Shakespeare-alakításáról ismertetést, ám abból kiindulva, hogy a tankönyvbe átörökített gesztusai a gyakorlatban már néhány előadás után, az 1830-as évek végén, az 1840-es évek elején többé-kevésbé rögzülhettek, a színikritikák segítségével rekonstruálhatónak tűnnek.

---

⁶¹³ EGRESSY Gábor, *Párbeszéd Szekelébi és Egressy Gábor között színészeti dolgokról*, Budán, A' Magy. Kir. Egyetem Betűivel, 1842, 28.

KELETKEZÉSTÖRTÉNET

Egressy 1849 szeptemberében arra kérte feleségét, hogy törökországi kiutazásuk esetén az alábbi munkákat vigye magával:

el kellene akkor nekem hoznod édes [...] a' Theater Lexicon nevü könyveimet, valamennyi színdarabjaimat. Shakespeart, és azon hirlapokat melyekben munkáim megjelentek; hanem ezek közül – hiányzik az 1848^{ki} életképek két legelső száma; ezeket Szemere Pálnak adtam kölcsön, – kérd vissza édes, mert egy igen kedves dolgozatom van bennök, és ezeket is hozd el.⁶¹⁴

Egressy három dolgot hangsúlyoz: mindenekelőtt kellene neki a színháztörténeti lexikonok, a Shakespeare-drámák és a publikációi közül az 1848-as Életképekben megjelent. Noha az idézett részlet a hazájától és az otthonától távol lévő ember megpróbáltatásairól szóló közlendők, a család hiánya, a honvágy, az esetleges kiútkeresési tervek közé bújik, a kérés többszöri nyomtatékosítása miatt azt mégsem mondhatjuk, hogy itt a jelent reménytelennek érző, de a sikereire büszke, a múltja dicsőségét számba vevő ember magánpillanatával kellene számolnunk. Erre enged következtetni a kérés harmadik újramondásának hangneme is. Miután kiderül, hogy a család 1850 júniusában Törökországba utazik, Egressy a május 3-án kelt levelében konkretizálja, hogy miért fontos neki az Életképekben megjelent írás: „1848ki Életképekből a' két első számot Szemere Pálnak kölcsönöztem. Kérd vissza, mert *legjobb műveim egyikének kezdete van bennök.*”⁶¹⁵ 1848. február 20-án az *Indítvány a szellemhonosítás ügyében* című publikáció jelent meg az Életképekben. A Shakespeare egyetemes irodalom- és színháztörténeti jelentőségéről, a magyar Shakespeare-fordítások sürgetéséről szóló cikk adja tehát Egressy tervének harmadik elemét. Az eddig kultusztörténeti szempontból figyelmet érdemlő szöveg olyan tézismondatokat tartalmaz, amelyek *A színészet könyvében* megvalósított koncepciónak pontosan megfeleltethetők. Egressy ugyanis itt rögzíti, hogy a Shakespeare-drámák honosításával „leszen műtantok” és elsajátítható a „művészeti valóság, mélység és nagyság”, vagyis a színészmesterséget e darabok alapján látja igazán megtanulhatónak.⁶¹⁶ A támpontot tehát ez a szöveg jelentheti, a folytatáshoz pedig kellene: „Lear, Hamlet, Machbet III Richard, Othello IV Henrik, Coriolán. [...] A német könyveim közül édes, csak ezeket hozzd: Shakspeare. Moliere. Lessing. A' Theater Lexiconok. Seidelman élete,

⁶¹⁴ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Vidin, 1849. szeptember 18., OSZK Kt., Levelestár.

⁶¹⁵ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Belgrád, 1850. május 3., OSZK Kt., Levelestár. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

⁶¹⁶ EGRESSY, *Indítvány...*, i. m., 227.

a' mit Petőfitől kaptam és a' kisebbik a' mibe képek vannak. Thürnagel.”⁶¹⁷ A család utazásának közeledtével Egressy így pontosítja a kért könyvek adatait:

Okvetlenül hozd el ezen Szindarabokat: Hamlet, Othello, Coriolán, Machbet. Lear. Negyedik Henrik. [...] A' német Shakspeart. Moliert. 8 kötet Theater Lexicont. [...] Seidelmant. [...] Ne felejtse el az 1848diki Életképek két legelső számát Szemere Páltól visszakérni, – vagy Jókaitól, mert művem van benne.⁶¹⁸

Ha azonosítjuk az említett szerzőket és műcímeiket, akkor rekonstruálható az a történet, amelynek mozaikdarabjaira a levelekben bukkantunk. A hét Shakespeare-drámán túl Egressy kéri az 1839-ben kiadott Allgemeines Theater-Lexikonokat (ez valószínűleg az 1839-ben megjelent, és a Tudománytár 1841-es repertóriumában is feltüntetett Allgemeines Theater-Lexikon), Emil Thürnagel német színész 1836-ban megjelent *Theorie der Schauspielkunst* című színészeti könyvét és a Carl Seydelmann német színésztől írott monográfiákat. Ez utóbbiak közül az egyik Theodor Röttscher *Seydelmann's Leben und Wirken* című könyve, ezt kaphatta Petőfitől; a másik pedig August Lewald *Seydelmann: Ein Erinnerungsbuch für seine Freunde* című munkája, ebben láthatók a Seydelmann különféle címszerepeiről készült litográfiák. Az emigrációs levelek kontextusa nem kínál továbblépési lehetőségeket az értelmezéshez, a távlatosabb kitekintés viszont magától értetődő: olyan 1850 után íródott Egressy-írást kell keresnünk, amelyben a felsorolt Shakespeare-drámák és az egykorú német nyelvű külföldi színészetelméleti és -történeti munkák felhasználásra kerültek. Ez a mű *A színészet könyve*.

Az Egressy emigrációját és a színpadtól való eltiltását tárgyaló fejezetben már utaltam arra, hogy a Pesti Napló és a Hölgyfutár 1854. február 4-én a *Magyar színészet könyve* közelgő kiadásáról tudósított. A Hölgyfutár *bevégezett* munkaként írt a könyvről, a Pesti Napló pedig a terjedelmét és az árát ismertette tudatta az olvasókkal, hogy a júniusi vásárra megjelenő könyvre Kozma Vazul nyomdásznál már lehet prenumerálni. Ez téveszthette meg Rakodczayt, aki igaza biztos tudatában állítja, hogy a hirdetésekkel egy időben a könyv nagyjából készen volt, s az edíció végül csak a kevés prenumeráns miatt hiúsult meg.⁶¹⁹ Azt ugyan jól érezte, hogy Egressy 1854-ben a pénztelenségén akart segíteni a könyvkiadással, de az már fenntartásokkal kezelendő, hogy az előfizetés közzététele egyértelmű bizonyítéka lenne a könyv elkészültének.⁶²⁰ Annál is inkább

⁶¹⁷ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Belgrád, 1850. május 3., OSZK Kt., Levelestár. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

⁶¹⁸ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Belgrád, 1850. május 25., OSZK Kt. Levelestár.

⁶¹⁹ RAKODCZAY, *i. m.*, II, 448.

⁶²⁰ *Uo.*

cáfolnunk kell ezt, mert fennmaradt egy 1854-es Egressy-levél, amelyben nagy valószínűséggel éppen a színészeti könyv meghiúsult kiadásáról esik szó:

édes, menj el Kozmához, kérdezd meg tőle mennyivel tartozom még neki, aztán rögtön ird meg, és én a pénzt azonnal küldöm; mert November itt van, és az előfizetési pénzeket vissza kell neki fizetni. A Kozma árjegyzéke író-asztalomon van, abból is megláthatod édes mi van még fizetni való. A pénzzel együtt majd küldök egy nyilatkozatot is, mellyet te a Pesti Napló szerkesztőségéhez viszesz, s megkéred Törököt hogy lapjában nyomassa ki.... a könyvemet illetőleg; valamint Kozmának is át adod hogy a Hölgy futárban közölje.⁶²¹

Minden részlet egybevéág az 1854. februári hirdetésekéből tudható adatokkal: egyezik a kiadó neve, hogy már elindult az előfizetés, s Egressy éppen a hirdetést közlő két lap szerkesztőjét, kiadóját kéri, hogy vélhetően a kiadás elmaradását tudassák az érdeklődőkkel. Ráadásul az is kiderül, hogy a színész egyszer már júniusról novemberre módosította a megjelenés dátumát. A feltételezést a Hölgyfutárban 1854. november 8-án megjelent hír megerősíti: „Egressy Gábor tisztelettel értesíti a »Magyar színészet könyve« előfizetőit, hogy nevezett műve kiadását későbbre kénytelen halasztani, méltóztassanak azért előfizetéseiket Kozma Vazul nyomdai irodájában [...] az illető nyugták kézbesítése mellett visszavenni.”⁶²² Egyértelmű, hogy Egressy a megadott határidőre nem készült el, a felelősség őt terheli, neki kell visszafizetni az előfizetési díjakat. Ezek alapján biztosan nem tartható Rakodczay azon véleménye, hogy az érdeklődés hiánya okolható a könyv meg nem jelenéséért. Az okok egyértelműen nem a kiadás körüli tényezőkben keresendők; egyszerűen arról volt szó, hogy Egressy 1854 májusától a rendszeres vidéki vendégszereplések miatt nem tudott a könyvírással foglalkozni. Ezt igazolja egy 1854. szeptember 3-án kelt levele is:

azt irád egyik utóbbi leveledben édes, hogy ha már itt vagyok, használjam időmet és minden alkalmat melly haszonnal kínálkozik, [...] tehát én is rábeszéltem magamat hogy NagyKároly után Debreczent Váradot és Aradot is megjárjam azon egy hó alatt, mit még kapni fogok, és October közepe táján úgy térjek haza, hogy családunk egész télére el legyen látva, mert ha ez utat Isten csakugyan meg tennem engedendi, ugy a télen meg sem mozdulok hazulról, hanem nyugalomba teszem magamat, és könyvem nyomtatásával fogok egyedül foglalkozni, ugy hogy a Martiusi vásárra elkészüljön; ki addig nem fog várakozni, annak vissza adom előfizetett pénzét.⁶²³

A munka 1854 végére sem készült el, az egyik kéziratából biztosan tudható, hogy Egressy az általunk ismert szöveget csak 1864 és 1866 között írta meg.

⁶²¹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1854. október 13., OSZK Kt., Levelestár.

⁶²² Hölgyfutár, 5(1854)/242 (november 8.), 980.

⁶²³ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Tiszaújlak, 1854. szeptember 3., OSZK Kt., Levelestár.

Nem ennek a dolgozatnak a tárgya, hogy az autográfokat és a nyomtatásban megjelent szövegverziót összehasonlítsa, s ez utóbbi esetleges revideálását elvégezze, most csupán a keletkezéstörténethez szükséges adatokat ismertetem. Az OSZK Kézirattára *A színészet könyve* két kéziratát őrzi: Quart. Hung. 1577. és Fol. Hung. 1558. jelzetek alatt. Több jel is arra utal, hogy a negyedív formájú, 526 oldalas autográf keletkezett korábban. Ez, amint Egressy feltüntette, 1864 és 1866 között íródott, saját kezű javításokat és betoldásokat tartalmaz. A nyomtatott szöveggel ellentétben nincsenek mottói, és fejezeteinek sorrendje sem teljesen azonos a kiadott verzióéval. Az Egressy Ákos kéziratában olvasható és előszavával ellátott későbbi szövegváltozat tartalomjegyzéke és mottói viszont már pontosan egyeznek a megjelent könyvével, s a jóval letisztultabb kézírás is azt bizonyítja, hogy ez lehetett a kiadás alapja. Egressy Ákos feltehetően az apja által a pizkozatpéldányban tett revíziókat figyelembe véve a kiadás előtt átmásolta a szöveget. Problematikusnak valamelyest a végső címadás tűnik. A korábbi verzión *A színészet könyve* cím szerepel, és a Koszorúban mutatványként közzétett részletek is ezen cím alatt jelentek meg.⁶²⁴ A letisztázott, Egressy Ákos-féle szöveg viszont *A színművészetről* címet viseli. Egressy Ákos a kéziratban maradt előszóban azt írja, hogy apja ugyan befejezte a munkát, de váratlan halála miatt a kiadást már neki kell intéznie. Az 1854-es kiadási tervben szereplő cím (Magyar színészet könyve), Egressy saját kezű kézírata és a publikált részletek inkább arra utalnak, hogy a későbbi, végül elvetett címvariáns Egressy Ákostól származik.

A TEMATIKA

A korszak tankönyv fogalma nagyon tág kategóriát jelöl, az olyan művet iskolai kézikönyvnek minősítik, „mely az illető tanszak tárgyait rövid vázlatban vagy részletesebben tartalmazza”.⁶²⁵ Ennek a kritériumnak Egressy könyve megfelel; két nagy egysége van: az értekező bevezető: *Általános rész* és a *Tüzetes rész*. Az *Általános rész*nek nevezett első egység a külföldi elméleti munkák ismertetéséből áll, valamint a magyar színművészet önálló diszciplínává válására és a magyar színészet hivatásosodására hívja fel a figyelmet. Egressy az eszmetörténeti kapcsolódások kijelölésével törekvéseit az európai színháztudományhoz köti, de hangsúlyozza: elméleti írásai nem a külföldi

---

⁶²⁴ Koszorú, 3(1865)/6–9. (február 5–26.).

⁶²⁵ CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, VI, Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat, 1874, 64.

dramaturgiai munkák adaptálásával születnek, hanem a gyakorlatban szerzett tapasztalatainak és tudásának lenyomatai.⁶²⁶ A Theater-Lexikonon, Thürnagel színészeti könyvén és a Carl Seydelmannról írott monográfiákon túl felhasználta még Rötscher könyveit: az 1843-as berlini kiadású *Das Schauspielwesenre* többször utal, a *Die Kunst der dramatischen Darstellung* címűt pedig csak említi. Továbbá hivatkozik még Cicero szónoklataira, Arisztotelész *Retorikájára*, a *Quintilianus utasítása az ékesszólásra*, valamint a *Blair Hugo' retorikai és esztétikai leckéi* című munkákra.

Bécsy Tamás a színművészet művészetek között elfoglalt helyéről, a színészet fogalmáról és a színész természeti eszközeiről szóló részek kapcsán már rámutatott arra, hogy Egressynek szinte a mai terminusokkal egybevágóan sikerült a színészet fogalmát definiálni.⁶²⁷ Igaz, szerinte ezek a passzusok inkább Rötscher eszméinek követéséről tanúskodnak, mint Egressy „saját hivatása iránti elfogultsága”-ról.⁶²⁸ Ám hozzáteszi: Egressy azzal, hogy gondolatmenetét elméletileg is alátámasztotta, a kortárs hazai színház- és drámaelméleti vitákban először tudott hitelesen érvelni amellelt, hogy a színpadon eljátszott drámát már önálló alkotásként kell értelmezni. Gyulai Pál, Greguss Ágost, Salamon Ferenc hiába hangsúlyozták a színész egyéni művészetét, a színházi előadást nem tudták a dráma írott szövegétől elvonatkoztatni.⁶²⁹ Bécsy koncepcióját legalább két ponton látom továbbgondolhatónak. Egyrészt Egressy elméletírói munkásságában a színművészet önállósulásának problematikája már *A színészet könyve* előtt kimutatható, s ennél jóval összetettebbnek tűnik. Egressy nemcsak a színész sajátos művészi mivoltát emeli ki, hanem gondosan ügyel arra is, hogy az 1850-es években a színészeket már megkülönböztessék a dilettáns színjátszóktól. Sőt *A színészet könyve* bevezetőjében éppen azt tartja a Színészeti Tanoda egyik legfőbb erényének, hogy a „becsülettel végzett tanulók kezébe oly bizonyítványt is fog adni, mely által az állam maga emel válaszfalat egyfelől a művészet jogosult gyakorlokai között, másfelől a műkedvelők és naturalisták között”.⁶³⁰ Másrészt érdemes figyelni arra, amit Egressy a Rötscher-könyvekkel kapcsolatban ír. A *Das Schauspielwesen*ből azt a passzust idézi és értelmezi, ahol Rötscher a színművészet egykorú negatív megítélését ismerteti, és a színészet művészi státuszáról ír.⁶³¹ Egressy a kommentárjában nem feltétlenül a német dramaturg eszméinek követéséről beszél, hanem azt hangsúlyozza, hogy a színművészet önálló diszciplínává válásáról vallott saját

⁶²⁶ EGRESSY, *A színészet...*, i. m., 24.

⁶²⁷ *Magyar színháztörténet 1790–1873*, i. m., 437.

⁶²⁸ *Uo.*, 436.

⁶²⁹ *Uo.*, 439.

⁶³⁰ EGRESSY, *A színészet...*, i. m., 18.

⁶³¹ *Uo.*, 11.

elképzelését Röttscher munkái megerősítik. A *Die Kunst der dramatischen Darstellung* pedig elmondása szerint már „kissé későn érkezett ugyan hozzám arra nézve hogy adatai előttem ujak legyenek; hanem épen jókor a végett, hogy meggyőződésemet igazolja”.⁶³² Ettől persze nem vonható kétségbe Röttscher téziseinek követése, de talán észrevehető, hogy Egressy a saját szakmai felkészültségét is igyekszik bizonyítani. Sőt annak ellenére, hogy az eszmetörténeti kapcsolódások kijelölésével a törekvéseit valamelyest az európai színházelmélethez köti, egyszerre törekszik arra is, hogy *A színészet könyve* némileg elhatárolódjon az elméleti jellegű dramaturgiai írásoktól. Ismeri Goethe, Lessing és Tieck idevonatkozó dolgozatait, ám úgy véli, a színészképzés akkor lehet igazán hatékony, ha a tankönyvben a gyakorlati példák dominálnak, s nem a dramaturgiai elméletek.⁶³³ Képes objektíven, távolságtartással szemlélni a magyar színésztörténetet, s azt mondja, hogy a Pesti Magyar Színház megnyitása ugyan döntő jelentőséggel bírt, ám eddig a színészképzés hiányában keveseknek sikerült megfelelő szakmai felkészültséget szerezni, s ez valóban befolyásolta a színészekről alkotott képet. Felismeri a magyar színjátszás fejlődésének szükségességét: „a mai kor azt követeli, hogy a művészetet senki se gyakorolja csupán vak ösztöne szerint, hanem kellő műveltséggel, alapos előkészülettel, önismerettel és öntudatos ihlettel”.⁶³⁴ Úgy gondolja, a kezdő színésznek azt kell elsősorban megtanulnia, hogy a drámai jellemet függetlenítsé a saját érzéseitől. Akkor lép a „művészet álláspontjára”, ha a rögtönzést sikerül kizárnia a szerepalakításából, de megőriz valamiféle természetességet, s a tudatosság ellenére sem lesz mesterkéltsé.⁶³⁵ A gyakorlat tanítását a szupraszegmentumok magyarázatával kezdi. A hangsúlyozás megtanulására legalkalmasabbnak Petőfi, Arany és Vörösmarty verssorait tartja, de hoz példákat többek között Katona *Bánk bánjából*, Shakespeare *Hamletjéből*, a *Julius Caesarból* és a *Szentivánéji álomból* is. (A külföldi munkák esetében azt írja, hogy ebben a kontextusban nem érdekes, hogy a műnek összességében milyen a fordítása.)

A *Tüzetes rész* című másik egységben a színpadi megjelenítés különféle módszereit, módozatait tárgyalja. Főként Shakespeare-drámákból vett jelenetek alapján többek között a halál, az álom, a vízió, az örület, az utálat, a megvetés, a gyűlölet eljátszásának technikáját magyarázza. A vizionálás megtanulásához Lear, Júlia és III. Richárd alakját hozza példának, a látható szellem mintaadója Hamlet és a Macbeth lett. Az örületnél Lear és Ophélie egy-egy jelenete, a különféle haláltípusok eljátszásánál Rómeó („a legszilárdabb

---

⁶³² *Uo.*, 24.

⁶³³ *Uo.*, 15–16.

⁶³⁴ *Uo.*, 15.

⁶³⁵ *Uo.*, 32–33.

akarattal hal meg”⁶³⁶) és Othello („a kit nem ezen kétségbeesés bír arra, hogy magát halállal büntesse, hanem a legtisztább eszmélet, melyet végül ismét visszanyert”⁶³⁷), a gyűlöletnél pedig *A velencei kalmárban* szereplő Shylock karaktere kerül sorra. A képmutatás verbális megjelenítésének tanításakor pedig III. Richárd és Jágó jellemét tárgyalja.

„NEGYVEN ÉVES GYAKORLAT TŰZPRÓBÁJÁN MENTEK KERESZTÜL”

Az a színikritikák függvénye, hogy melyik szerep eljátszása és tanítása között tudunk kongruenciát teremteni – a 19. század közepe színészi játékának felidézéséhez más egykorú forrás nem áll rendelkezésünkre. A tankönyv kontextusában nincs jelentősége annak, hogy Egressy ezeket a szerepeket hányszor játszotta, a fellelhető színikritikák számát viszont ez határozza meg. Egyrészt tehát van némi aránytalanság, evidens, hogy a hatvanszor eljátszott Hamletről jóval több kritika szól, mint a kétszer előadott III. Richárdról. Másrészt viszont számolnunk kell azzal is, hogy a kritikák nagyon sokszor inkább minősítő jellegűek, ritkán elevenítik föl a színész szerepfelfogását, színpadi mozgását vagy éppen mimikáját. Példának a *Hamletet*, a *III. Richárdot* és a *Lear királyt* választottam.

A színháztörténeti szakirodalom Egressy Hamlet-szerepének megformálásakor mintakövetésről beszél. A Hamletről írt ismertetése kapcsán Solt Andor és Kerényi mutatott rá Ludwig Tieck *Bemerkungen über einige Charakter im Hamlet, und über die Art, wie diese auf der Bühne dargestellt werden könnten* című írásának adaptálására. Solt az 1841. január 16-i, Egressy főszereplésével bemutatott Hamlet-előadásról írt Vörösmarty-kritika kapcsán hozza szóba a Tieck-szöveget. A kritikai kiadás jegyzetapparátusában Vörösmarty Hamlet-olvasatának eredetiségéről beszél, felmentve a költőt a külföldi elméletírók esetleges utánzásától. Ellenben azt írja: „Tieck »jeles észrevételeinek nyomán« készült Egressy Gábor Hamlet ismertetése c. hosszú tanulmánya”.⁶³⁸ Kerényi szövegszinten is összevetette Tieck és Egressy írását, s megállapította, hogy ahol Egressy jelzi, hogy Tieck nyomán halad, onnan egy meghatározott szakaszon a kisebb kihagyásoktól eltekintve a Tieck-tanulmány fordítását

---

⁶³⁶ *Uo.*, 141.

⁶³⁷ *Uo.*, 142.

⁶³⁸ VMÖM, kiad. SOLT Andor, XIV, Bp., Akadémiai, 1969, 620.

közli, később viszont már saját elképzelését írja le⁶³⁹ – a bevezetőben idézett szövegrészre ez utóbbi vonatkozik. Az értelmezők a történetet itt lezárják. Elfelejtődnek, vagy nem kapnak hangsúlyt Egressy 1860-as visszaemlékezésének azon passzusai, miszerint másfél évig készült az 1839-es pesti Hamlet-bemutatóra, és hogy az 1835–1838 közötti vidéki és budai fellépéseit ekkor már nem említi a Hamlet-alakításai között.⁶⁴⁰ Kerényi szerint Egressy szándékosan nem emlékszik az 1839 előtti bemutatókra, „ezeket nem vallja magáénak”.⁶⁴¹ Valószínűsíthető, hogy felejtése éppen az esettanulmány megírásához köthető, vagyis Tieck Hamlet-tanulmánya módosíthatta szerepfelfogását – a visszaemlékezésben maga Egressy is összekapcsolja a cikk megírását és első pesti Hamlet-beli fellépését.⁶⁴² Az 1839-es dátum valamiféle folyamat kezdetére utalhat, úgy tűnik, ez az első pesti bemutató annak a Hamlet-alakításnak az alapjait vetette meg, amelyet 1860-ban is játszhatott. Az is nyilvánvaló, hogy a Tieck-szöveg csak elméleti síkon értelmezi a darab konfliktusait, és esetleges színpadi megjelenítésükről nem szól. Egressy színészi pályájának kontextusában tehát már nem annak lesz döntő szerepe, hogy Tieck elméletével azonosult, hanem hogy a darab 1839-es megjelenítése már önálló koncepciójaként hagyományozódott. Ennek igazolására jó példa lehet Bajza 1841-ben és Greguss 1856-ban írt színikritikája Egressy Hamlet-alakításáról. Bajza ugyan nem tárgyalja részletesen Egressy előadásmódját, de abból, hogy a monológ elmondásának monotonitása mellett érvel, azt sejthetjük, hogy a színész éppen ezzel ellentétesen adhatta elő:

Bajza:

Én legalkalmasabbnak tartom e monolog egyszerű értelmes elmondását *merengő elmélkedés hangján*, melybe semmi pathetikusnak, semmi fájdalmasnak nem szabad vegyülni.⁶⁴³

Greguss:

A jelenet Ophéliával játéka fénypontja szokott lenni, s az volt ma is; de éppen e fénypontot szembe szökő hiba előzi meg a „lenni vagy nem lenni” megkezdése előtt. Hamletben öngyilkolási gondolatok forrongnak; a létet megunta, szeretne meghalni. Elmerül az élet és halál közti válogatásban. De kételyei támadnak: nem illőbb-e az emberi lélekhez elviselni az élet bajait mint a halálban keresni menekvést? s a halál maga nem-létet biztosít-e az elcsüggedt, a megsemmisülés után vágyakodó embernek? A hangulat mely *ekkor Hamletben uralkodik a csüggettség, elmerülés, kételgés*

---

⁶³⁹ Egressy Gábor válogatott..., i. m., 177.

⁶⁴⁰ EGRESSY, Színészetünk..., i. m., 1305.

⁶⁴¹ Egressy Gábor válogatott..., i. m., 172.

⁶⁴² EGRESSY, Színészetünk..., i. m., 1305.

⁶⁴³ BAJZA József *Dramaturgiai írások*, kiad. BADICS Ferenc, Bp., Franklin-Társulat, 1900 (Bajza József összegyűjtött munkái, 5), 308.

hangulata; s e hangulatot legkevésbé sem fejezi ki a sebes föl- és aljárás melylyel Egressy a híres magánbeszéd elmondásához készült.⁶⁴⁴

A két idézet egy ponton egybevág: Hamlet monológja *merengő elmélkedés, elmerülés, kételgés*. Bajza monoton szónoklatot, Greguss higgadt testbeszédet várt. Végtelennek tűnő játék lenne, ha érveket és ellenérveket sorakoztatnánk fel a monológ lehetséges előadásáról – számunkra most a két dátum és Egressy értelmezése érdekes. A két szereplés között tizenöt év telt el; Egressy úgy kezdte a monológot, hogy nyugtalanul járt a színpadon, majd pedig meg-megszakítva, hangjának tónusát változtatva elmondta a magánbeszédet. Azt persze nem tudhatjuk, hogy minden előadást pontosan ugyanezekkel a gesztusokkal adott-e, de az biztos, hogy szerepértelmezésén nem változtatott, vagyis másfél évtized után sem mondta nyugalmas testhelyzetből elmélkedést imitálva a monológot. 1856-ban egyébként két egymást követő előadásban is *sebes járás* közepette szavalta ezt a részletet, Vajda János ugyanis Gregusshoz hasonlóan szintén ezt kifogásolja, sőt tőle azt is megtudjuk, hogy ez rögzült elem lehetett Egressy játékában, mert „általában mindenki rosszalja”.⁶⁴⁵ Hogy a sebes járás a nagymonológ megkezdése előtt tudatosan átgondolt színészi gesztus volt, azt egyértelműen igazolja *A színészet könyvében* olvasható instrukció: „*sebesen halad a színpad közepéig; ott egyszerre megáll. [...] s mint a ki gyilkolni akar, kezét vigyázva kardjára teszi.*”⁶⁴⁶ A monológ előadásmódját pedig Egressy huszonöt évvel később Gregusshoz hasonlóan szintén az élet-halál harc metaforikájával írta le, de míg a kritikus csüggedtségről beszélt, addig a színész „villanyos hatásról”:

Hamlet magánbeszéde [...] korán sem pusztá elmélkedés, mint sokan hiszik; hanem valóságos élet-halál harcz, a szív és ész között; vagyis: a „vérszinü elszántság” tusája, szemben a „fontolgatással”. [...] gyötrelmes tünődésnek kedélyhangjaiban fejezze ki magát [...]. Magánbeszédben egy-egy ötlet jelenik meg, mely kedélyünkre villanyos hatást gyakorol; önérzetünk mintegy felszökik, majd egy újabb gondolat fejlődik ki, mint szörnyű balsejtelem, mely lesujt és rettegésbe hoz [...]. Kifejezésünkben s *testileg szintugy saját színét és alakját látassa.*⁶⁴⁷

Egressy tehát már 1841-ben és 1856-ban is azzal a színpadi megjelenítéssel élhetett, amit a későbbiekben tanított.

Kevésbé segítenek a színikritikák Hamlet többi jelenetének felelevenítésében. Vörösmarty ugyan jó érzékkel választotta ki a legkülönbélebb előadásmódot igénylő részleteket (Hamletnek anyjával, Poloniusszal, Ophéliával, atyja szellemével játszott

⁶⁴⁴ GREGUSS Ágost *Tanulmányai, II, Színi bírálatok – vegyes cikkek*, Pest, Ráth Mór, 1872, 153.

⁶⁴⁵ VAJDA János *színbírálatok és színházi tárgyú glosszák*, kiad. BENE Kálmán, Bp., Orpheusz, 2000 (Vajda János összes művei, XI), 176.

⁶⁴⁶ EGRESSY, *A színészet...*, i. m., 181.

⁶⁴⁷ *Uo.*, 197–198.

jelenetét és a nagymonológot), ám amikor Egressy játékának értékelésére rátért, csak a nagymonológrol írt röviden.⁶⁴⁸ Pedig Egressy a szereptanulásról szóló fejezetben ugyanezeknek a momentumoknak a fontosságát emelte ki, s aprólékosan, a színpadi mozgástól a testbeszédén keresztül a megszólalás hangjáig leírta előadásmódjukat.⁶⁴⁹ Felidézésük nehézségét a Vörösmartyéhoz hasonló kritikusai szükséztavúság okozza. Az Ophéliával való jelenetét például hiába dicsérik a legtöbben, csak azt ismétlik: Ophéliával játéka előadásának fénypontja volt. Valamelyest többet sejtet a Hölgyfutárban 1860. január 17-én megjelent kritika: „[...] ez vala mai előadásának fénypontja, midőn földult kedélyvilágának minden titkos redőjét föltárva láttuk”.⁶⁵⁰ Az észrevétel azt sugallja, hogy ebben a jelenetben Egressy érzékletesen visszaadta Hamlet kedélyállapotának hullámválását, s itt egyszerre került színre karakterének sokoldalúsága. Az viszont már csak *A színészlet könyvéből* derül ki, hogy az Ophéliára kérdően meredő Hamletet hogyan váltja fel egy szúrós szemű, kezét összecsapó, „majd a legmélyebb fájdalommal, de egyszersmind keserű gúnnyal” megszólaló Hamlet.⁶⁵¹

Egészen más kritikusai attitűdöt képvisel Petőfi a III. Richárd-előadásról 1847-ben írt színikritikájában. A szakirodalom leginkább a kritika első részére, a Shakespeare-ről szóló passzusra figyel, a Shakespeare-kultusz és -receptió felől olvassa a szöveget, s kevésbé értékeli színikritikai minőségben. Igaz persze, hogy az „Egressy Gábor III. Richardból oly alakot teremtett, amelyet vártunk tőle, amelyet csak tőle várhattunk. Nem szükség Egressy helyét kimutatnom a magyar színészek közt, [...] s szót sem érdemel egypár bangó, ki még most is el akarja tőle disputálni az elsőséget”⁶⁵² kijelentések nem kínálják automatikusan ez utóbbi referenciát. Első olvasatra a védelmező és ironikus szavak nyílt konfrontációnak, a könnyednek tűnő hangnem jó baráti bókolásnak, az idősebb barát iránti tiszteletadásnak tűnik. Kerényi Ferenc úgy látja, Petőfi szembeszállt az Egressy szerepfelfogását támadó kritikusokkal, s az álommonológrol írott tetszésében valamelyest a királyellenesség sejlik fel.⁶⁵³ A szöveg tehát olyan regiszterekben értelmeződik, ahol nem a színikritikai volta fontos. Ha nem a nyelvi megformáltságra figyelünk, hanem Petőfi módszertanára, ezt látjuk: egyszerre mutatja be referenciális olvasatát (hol helyezkedik el a tragédia Shakespeare életművében, melyik a jól sikerült jelenete) és nézői elvárását, benyomását.

---

⁶⁴⁸ VMÖM, XIV, 226.

⁶⁴⁹ EGRESSY, *A színészlet...*, i. m., 179–182.

⁶⁵⁰ Hölgyfutár, 11(1860)/7 (január 17.).

⁶⁵¹ EGRESSY, *A színészlet...*, i. m., 182.

⁶⁵² PETŐFI Sándor, *III. Richárd király színbírálat* = PETŐFI Sándor *összes prózai művei és levelezése*, kiad. MARTINKÓ András, Bp., Szépirodalmi, 1974, 263.

⁶⁵³ KERÉNYI, *Petőfi...*, i. m., 88.

Ez a színikritikusi pozíció gyakori, mégsem mondható, hogy a szöveg a reformkori színbírálatok kontextusába belesimul. Részletes, rendszeren megírt kritikának tekinthető, kiemelt helyzete abból fakadhat, hogy tüzetesen jellemzi a színészi játékot, s így pontosan tájékoztatja az olvasókat a látottakról. Ha összeolvassuk Egressy *A színészet könyvében* III. Richárdról írt szerepfelfogásával, észrevehetjük azokat a sajátosságokat, amelyek kimozdíthatják eddigi kontextusaiból.

Petőfi két momentumot emel ki Egressy játékából: III. Richárd kétarcúságát és az álommonológót. Egressy *A színészet könyvében* éppen *Az álom*, *A képmutatás* és az *Egyénítés* című fejezetekben hozza példának III. Richárdot. Petőfi a darabot 1847-ben láthatta először a Nemzeti Színházban; Pesten ekkor mutatták be másodszor. (Először 1843-ban Lendvay Márton főszereplésével adták).

Petőfi:

Rettenetes arc *apró mosolygó szemével s nagy éhes szájával*. [...] Valóságos anakondanézés, mely odaédesgeti a madarat a kígyó torkába. [...] S ez csak az arc és a néma mosoly; hát mikor nevet, milyen nem-emberi hang ez! mintha rozsdás ajtó csikorogna vagy mintha tigris köszörülne gégéjét [...]. Beszéde töredezett, szaggatott, egyenként dobálja ki a szavakat [...].⁶⁵⁴

Egressy:

A képmutatás abban áll, hogy az ember valódi érzelmét, mely szavával ellenkezik, eltitkolja, s azt, a mit kívülről mutat, őszintének, valódinak adja ki. [...] *A vigyázatlan pillanatokban a szót meg fogják hazudolni a szemek és az ajkak*. [...] III. Richárd hangjából és mozgásából a szenvedély egész erejének kell szólni, hogy Annát rábeszélhesse és megnyerhesse; és ezen nyilatkozásnak a tiszta és mély valóságtól mégis különböznie kell.⁶⁵⁵

A párhuzam elsősorban nem azért érdekes, mert Petőfi felismeri, hogy a képmutatás megjelenítésében az arcjáték kulcsfontosságú, s megállapítja, hogy a tekintetnek már egymagában jeleznie kell a színlelést, amit a nevetés és a megszólalás csak fokozhat, hanem mert a metaforákkal pontosan érzékelteti, felidézhetővé teszi Egressy mimikáját. Egressy a tankönyvben éppen ezekre a mozzanatokra helyezi a hangsúlyt, vagyis a szemek, az ajkak, a testbeszéd és a megszólalás összjátékát tekinti fontosnak a képmutatás színrevitelében.

⁶⁵⁴ PETŐFI, *i. m.*, 264. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

⁶⁵⁵ EGRESSY, *A színészet...*, *i. m.*, 152–153. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

Az álommonológ a darab egyik sarkpontja. Dramaturgiaiailag érthető Petőfi választása, hiszen a jelenet kitüntetett helyen van, látványos előadásmódot igényel.

Petőfi:

Kiváncsi voltam az utósó felvonásnak azon jelenésére, melyben Richárd a szellemek megjelenése után álmából fölriad; [...] Egressy [...] amint az ágyból fölugrott, elesett s néhány lépésnyire csúszott, s belekapaszkodott egy székbe, mintha az élőlény lett volna, mely őt ótalmazza. Itt félig fekvé mondta vagy inkább suttogta el a magánybeszédet elfagyó lélekzettel.⁶⁵⁶

Egressy:

[A visio] lehet egy borzasztó lelki viharok utórezgése is. Ilyen a III. Richard jelenete, álma után. [...] Van [...] bizonyos álomszerű állapot, midőn a lélek, emlékeibe annyira elsüllyedt, hogy magát és környezetét elfeledi, s egyedül tárgyával foglalkozván, ébren látszik álmodni. [...] Ilyenkor a test helyzete azt fejezte ki, hogy az ember egészen magába merült, eszmélete befelé fordult. [...] Ilyenkor a beszédben bizonyos sötét alaphang vonul végig [...].⁶⁵⁷

Petőfi vizuálisan írja le mindazt, amit Egressy az álommal, a vízióval kapcsolatban definiál. Lépésről lépésre felidéri a jelenetet, az általa tébolygással, botorkálással jelzett képsor Egressy megfogalmazásában az önuralom elvesztésével, az öntudatlan állapottal azonos, a félig fekvé mondott monológ *A színészlet könyvében* a magával meghasonlott lélek testhelyzete, a suttogás pedig az a sötét alaphang, amely az álomszerűséget sugallja. A két példából kiderül: Petőfi nem pusztán véleményt mond az előadásról, hanem a tudatosan átgondolt színészi játékot kommentálja az olvasóközönségnek. Egy színikritika alapján természetesen nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, de abból, hogy a színészi tapasztalattal is rendelkező Petőfi 1839-ben, majd későbbi pesti tartózkodásai alatt a legkülönbözőbb szerepekben látta Egressyt fellépni,⁶⁵⁸ annyi talán sejthető, hogy jól sikerült kritikájában az előzetes benyomásoknak szerepe lehetett. Leírásából úgy tűnik, nemcsak megértette Egressy szerepértelmezését, hanem pontosan tudta azt is, hogy melyik színészi gesztus milyen viselkedést takar.

Egressy felől nézve pedig: a szövegek összecsengése egyértelműen azt igazolja, hogy a színész éppen úgy tanítja ezt a karaktert, ahogy húsz évvel korábban játszotta. A kontextus talán arra is rámutat, hogy ez a szerepértelmezés, vagyis a minden mozdulatában szörnyetegnek ábrázolt király, nemcsak az egyes Shakespeare-drámákhoz kötött politikai

---

⁶⁵⁶ PETŐFI, *i. m.*, 264.

⁶⁵⁷ EGRESSY, *A színészlet..., i. m.*, 134–135.

⁶⁵⁸ KERÉNYI, *Petőfi..., i. m.*, 56.

ideológiát közvetítő színházprogram része,⁶⁵⁹ hanem bizonyos elemeivel a színészmesterség tanításának mintadarabja is.

A színikritikusok a *Lear király* esetében szintén az összjátékra koncentráltak, vagyis arra, hogy a színésznek mennyire sikerült Lear feszültségekkel teli karakterét megvalósítania. A Hölgyfutár kritikusa 1860-ban ezt írja:

Egressy a zsémbet, a haragot, a megdöbbenést, az átkot, a kétségbeesést, mely legmagasabb fokán egyet kacag, a tébolyt is igaztalanságának fájdalmas megbánását a végjelenetben egyenlő teljes erővel s mégis művészi változatossággal fejezte ki. [...] Mi az összhangot illeti, Egressy a későbbi jelenetekben nem volt oly öreg Lear, mint a legelsőben, hol elgyöngült, aggot kora indokolja leginkább.⁶⁶⁰

Noha nem ért egyet Lear megfiatalításával, jó észrevétele, hogy Egressy alakítását Lear életkorának megjelenítéséhez kapcsolja. Ezzel a színész rendkívül tudatos játékára figyelt fel – *A színészet könyvében* ugyanis Egressy az életkor színrevitelének tanításakor éppen a Leart hozza példának:

Hol az őszkort a sorssal látjuk harcolni életre-halálra: ott sem egy tehetetlen összeroncolt embert akarunk szánni, ki reszkető fejét gyáván nyújtja oda bakójának; hanem oly szellemet akarunk bámulni, mely hős erővel tölti be az alakot, s ennek még ily korban is erélyt és ellenálló dacot kölcsönöz. Ilyen a *Lear* alakja, mely a hősi hajdankornak nagyszerű romjait mutatja. Ez ősznek hangjában tartásában és mozgásában életének egykori hőszaka mintegy folytatva van. A méltóság önérzete, a gyalázatos bántalmakkal szemben, lelkének bizonyos rugalmasságot kölcsönöz, és ekkor hangja egy távol menydörgése [...]. Az összemarczangolt kedély itt-ott megtört hangokon szól ugyan, de a melyek nem gyáva sopánkodás hangjai, hanem egy szétzuzott szivé, mely magát görcsösen szedi össze, újra meg újra.⁶⁶¹

A történethez persze hozzátartozik az is, hogy a bíráló Egressy játékát jól ismerő befogadóként pozicionálja magát, aki előre fel van készülve a tudatos, megtervezett színészi játékra: „A vén Leart Egressy mindig művész alkotással szokta ábrázolni. Látszik, hogy szerepe minden kis részét gondosan át meg át buverálta, és igen jól tudja, hogy az indulatok különféle hangjait hogyan és mikor kell használni”.⁶⁶² Hasonló kritikusi státuszt mond magáénak Vajda János is. Egressy Lear-alakításáról csak akkor ír részletesebben, amikor Ira Aldridge 1858-as pesti előadásorozatáról való beszámolójában a két színész eltérő szerepértelmezését összehasonlítja:

⁶⁵⁹ KERÉNYI, *A régi magyar...*, i. m., 383.

⁶⁶⁰ Hölgyfutár, 11(1860)/125 (október 18.), 999–1000.

⁶⁶¹ EGRESSY, *A színészet...*, i. m., 130.

⁶⁶² Hölgyfutár, 11(1860)/125 (október 18.), 999.

Mivel a mi Egressink is igen szép Lear, kikerülhetetlenül ama különbség ötlük élénk, mely a két művész felfogása között van, s mindjárt is azt mondhatjuk, hogy Egressy inkább szép, Aldridge inkább igaz Lear. Egressi egy költőibb, szinte mythologiai alak, a teljes királyi fenség romaival, patheticus tagjátékkal; a makacs szeszélyeskedés, hatalmaskodás inkább Learje természetéből, mint a helyzet kényszerűségéből látszik folyni, s ennél fogva az ő Learje kevésbé szívethasgatólag részvétgerjesztő. De azért Egressi nem kevésbé egységes e nagy szerepben [...].⁶⁶³

A két kritikus kétségkívül Egressy szerepfelfogását tükrözi. Mindketten úgy látják, hogy a különféle hangulatok együttes dominanciájával Egressynek sikerült Lear szélsőségek közt mozgó jellemét adni, s igaz, hogy a sokszor ellentétes kedélyállapotok felismerhetőek és jól elkülöníthetőek voltak egymástól, a játék mégsem volt szaggatott. Vajda még Egressy szerepfelfogásának legfőbb ismervét is megértette: a *romjaiban heverő* Leart is fenséges, méltóságát megőrző királyként kell ábrázolni.

Egressy a Shakespeare-drámák tananyagga formálásával a magyarországi Shakespeare-recepció sajátos aspektusát teremtette meg. Ebben a gesztusban egyaránt szerepe lehetett annak a meggyőződésnek, hogy Shakespeare összetett karaktereinek eljátszása igazi kihívás, megmérettetés a színész számára, s annak az Egressytől sem távol álló törekvésnek, hogy Shakespeare leginkább színházi előadásokkal népszerűsíthető. Ez utóbbi esetben a könyv azt sugallhatja: a feladat folytatása a jövő színészeire vár. A tananyag kiválasztása azonban nemcsak Egressy értékrendjét tükrözheti, hanem a kezdő színészekkel szembeni elvárásokat is, vagyis azoknak a szépirodalmi műveknek az ismeretét, amelyre a színészképzés az első években épülhetett. Igaz, *A színészet könyve* recepciótörténetéről nagyon keveset tudunk, a szakirodalom egyedül Paulay Ede 1871-ben kiadott színészeti könyvének kimutatható hatására figyelmeztet.⁶⁶⁴ Rakodczaynál azonban a befogadás érdekes leképződése fedezhető fel. Egressy szerepértelmezéseit helyeselve, a következőképpen korrigálta a színkritikákat:

„E szerep (Hamlet) nem igen illett neki, ő, mindenben oly határozott, a dán királyfi tétováját nem bírta híven tükrözhetni s inkább nyugtalankodott, mint csüggedezett. [...]” [Greguss-kritika – Sz. L.] [...] Hamlet [...] mintha valami jót mulasztana, szemére hányják, hogy habozik. Holott Hamlet művelt, keresztény, ki csak a pillanat hevében tudna gyilkolni, nemes felháborodásban, de nem lesbe állva. Nagy erkölcsi erő gátolja, hogy leszúrja Claudiust, nem gyávaság. [...] Hamlet kapva kap tehát minden ürügyön, melylyel a boszút, mely nem lehet más mint gyilkosság, elodázhathja. Hogy volna ez gyávaság olyan szenvedélyes temperamentumú, bátor embernél, mint Hamlet?⁶⁶⁵

⁶⁶³ VAJDA, *i. m.*, 300.

⁶⁶⁴ RAKODCZAY Pál, *A színészet rendszere*, Bp., ny. n., 1884, III.; *Magyar színháztörténet 1873–1920, i. m.*, 390.

⁶⁶⁵ RAKODCZAY, *Egressy...*, *i. m.*, II, 71–72.

A monográfia kontextusában a védelmező szavak a pozitivista életrajzok toposzának tűnnek, ám Rakodczay színészi pályafutásának ismeretében más a helyzet. Rakodczay *A színészet rendszere* (1884) című színészetelméleti munkájának bevezetőjében kiindulópontnak *A színészet könyvét* nevezi meg.⁶⁶⁶ Vagyis a színikritikákhoz írt cáfolatai így egyszerre tükrözhetik egyéni szerepfelfogását és Egressy eszméinek követését. Példája azt mutathatja, hogy felnőtt egy Egressy könyvén nevelkedett színészgeneráció.

AZ EMLÉKPÉNZ EGYIK OLDALA

Szigligeti Ede az 1866 októberében elmondott emlékbeszédében így méltatta Egressy szakírói munkásságát: „Oly emlékpénz illeti őt, melynek egyik lapja »a színészet könyvét,« a másik a színész koszorus fejét mutatja. [...] Széptani irataiban a színészi pályán fölmerült gondolatait, megérlelt meggyőződéseit és gazdag tapasztalatait adja elő [...]»⁶⁶⁷ Szigligeti személyesen ismerte Egressyt, számos alkalommal láthatta fellépni. A színészet tankönyv olvasásakor-értelmezésekor magától értetődő volt számára Egressy gyakorlati és elméleti működésének szoros összefonódása. Mályuszné Császár Edit *A színészi játék rekonstrukciója* című tanulmányában hiába sorolja a színészi alakítás felelevenítéséhez a használható írott források között *A színészet könyvét*, nem keres kontrollforrást (Szigligetivel ellentétben ő már nem támaszkodhat személyes benyomásaira), inkább a reprodukálhatóság korlátaira figyelmeztet.⁶⁶⁸ Az előzőekben Egressy Shakespeare-alakításainak elemzése kapcsán kiderült, hogy a források összeolvasásával a korlátokon bizonyos mértékig túl lehet lépni – vannak olyan (ritka) esetek, amikor a színész és a kritikus oldaláról is van forrásunk ugyanarról a szerepformálásról. Több egykorú kritikus véleménye is igazolja, hogy Egressy a színpadon valóban úgy játszott, ahogyan *A színészet könyvében* elemezte a helyzeteket. A színikritikusok szubjektivitása és az előadás alkalmisága persze mind olyan tényezők, amelyeket egy színészi játékot felidézésekor figyelembe kell vennünk. Arra, hogy két egyforma színházi előadás nem létezik, már

⁶⁶⁶ RAKODCZAY, *A színészet...*, i. m., I, VIII–IX.

⁶⁶⁷ SZIGLIGETI, *Magyar színészek...*, i. m., 102.

⁶⁶⁸ Mályuszné Császár Edit nem tett kísérletet egyetlen színész játékának felelevenítésére sem, inkább csak körvonalazta a jó színikritikus ismerveit, s a téma szempontjából sokatmondó színészet könyveket, szakmai levelezéseket, naplókat, memoárokat ajánlott. Vö. MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, *A színészi játék rekonstrukciója* = Uő., *Színháztörténetünk társadalomtörténeti összefüggései: Színházzociológiai vázlatok*, Bp., Színháztudományi Intézet, 1965 (Színházi Tanulmányok, 12), 64–75.

Egressy figyelmeztet *A színészet könyvében*.⁶⁶⁹ Ezt elfogadva mégis úgy gondolom, a fejezetben követett koncepció, vagyis annak körüljárása, hogy *A színészet könyve* Egressy több évtizedes színpadi gyakorlatának lenyomataként (is) olvasható, túlmutat ezen a kontextuson. Hiszen az elmélet és a gyakorlat viszonyának szoros összefonódása, hagyományozódása nem egy konkrét színházi előadáshoz köthető, hanem Egressy színészi pályájának autoritását fejezi ki. Egykorú leírásokból tudjuk, hogy Egressyt fizikai adottságai miatt nem tartották színésziideálnak (Lendvay Mártonról éppen az ellenkezőjét mondták). Ám annak dacára, hogy termete meglehetősen alacsony volt, és gyenge tüdeje miatt hangproblémákkal küzdött, az egyik legtehetségesebb színészként említik. Sikerét az a színikritikusok által is felismert tudatos színészi játék adhatta, amelyet a folyamatos önképzéssel és az egykorú színészetelméleti irodalom ismeretével alakított ki. Színészi gyakorlatából és elméletírói munkásságából úgy tűnik, pályáját végig ez a metodika jellemzi. A színészeti könyv megírásával eljutott ahhoz a fázisig, amelyet a külföldi szakirodalom az intézményes színészképzés kapcsán a színészet professzionalizációjának egyik feltételeként határoz meg. Egressy Gábor a 19. század vége felé kibontakozni látszó modern színészi játék magyarországi alapjait rakta le.

***

Egressy 1865. január 25-én a Kisfaludy Társaság gyűlésén részletet olvasott fel *A színészet könyvéből*.⁶⁷⁰ Elkészült az a pályamű, amelyet 1838 óta vártak. A színészeti tankönyv az akkori kiírás minden kritériumának megfelel: a kezdő színész megkapja a szükséges ismereteket a „dramaturgia, poetica, nyelv, szavalás, mimica, costum- és színmesterség köréből”⁶⁷¹ – Egressy felelt a kérdésre.

Az irodalmi társaságban tartott felolvasás azonban ma már inkább csak szimbolikus gesztusnak tűnik, a könyv belső borítóján olvasható ajánlás – „A Nemzeti Színház ügyével foglalkozó országos bizottságnak mély tisztelettel, a szerző.” – azt sejteti: a színjátszás előhaladásának segítése már a szakmabeliek kezében van.

---

⁶⁶⁹ EGRESSY, *A színészet...*, i. m., 5

⁶⁷⁰ Koszorú, 3(1865)/6. (február 5.), 121. Az első részlethez csatolt szerkesztői megjegyzés.

⁶⁷¹ *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*, i. m., 25.

ZÁRSZÓ

Amikor Rakodczay Pál 1908 decemberében a monográfiaírás befejezéséhez közeledett, sajnálkozva írt Egressy Ákosnak arról, hogy kétkötetes munkája kiadására egyelőre senki sem vállalkozik – majd megnyugtatóan hozzátette: „De azért megvan és merem mondani, hogy a jövő buvárának művemet nem lehet kikerülni.”⁶⁷² A munkájával való számvetést akkor sem kerülhettem volna el, ha nem találom meg a levelet, mivel Rakodczay az egyetlen, aki az általam tárgyalt témák mindegyikéről, ha nagyon röviden is, de írt. Rakodczay gyakorló színész és színházi szakíró volt, aki Kerényi Ferenc szerint Egressy „egyéniségének és pályájának kulcsát hagyományos módon kereste”.⁶⁷³ Munkája azonban nemcsak a színművészet iránti elhivatottságáról és a pozitívista életrajzok népszerűsítő-kultuszteremtő módszertanáról árulkodik, hanem arról is, hogy a rendelkezésére álló Egressy-hagyatékot meglehetősen esetlegesen kezelte. Csak a színész szerepértelmezéseire és színpadi recepciójára fókuszált, egyéb tevékenységeit kevésbé tartotta fontosnak, nem érezte szükségét annak, hogy az Egressy szakírói, szerkesztői és tanári munkásságára vonatkozó kéziratokat szisztematikusan feldolgozza. Ennek egyik legfőbb következménye az lett, hogy nem érzékelte Egressy növekvő, a színház közvetlen körén túlmutató társadalmi tekintélyét.

Az értekezés legfontosabb eredménye mindenképpen az, hogy kísérletet tesz Egressy Gábor pályájának újragondolására. Ebben a dolgozatban kerül sor először a Magyar Színházi Lap, *A színészet könyve* és az *Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850* című munkák értelmezésére, keletkezés- és kiadástörténetük feltárására. A színi tanodai tanári működését elemző fejezet pedig reményeim szerint igazolta, hogy az intézményes színészoktatás történetében Paulay Ede helyett Egressy Gábort kell az *első* kimagasló tanáregyéniségnek tekintenünk. A sokrétű forrásanyag megszólaltatásával talán sikerült bizonyítani, hogy Egressynek a színészi munkánál lényegesen tágabb körű tevékenységei *nem* másodlagosak az életpálya megítéltetésekor. Tudatos pályaeépítésének köszönhetően elég gyorsan szaktekintéllyé vált, egyre bővülő sikersorozata ösztönzőleg hatott rá.

---

⁶⁷² Rakodczay Pál Egressy Ákosnak, Pásztó, 1908. december 22., OSZK Kt., Levelestár.

⁶⁷³ *Egressy Gábor válogatott..., i. m.*, 115.

Mindent saját elgondolásából és saját erejéből tett. Valamiféle nyughatatlan tenni akarás munkált benne, önnön példájából úgy látta: kitartással, önszorgalommal és elméleti képzéssel a minőségi színjátszás megtestesítőjévé lehet válni. Ennek a szakmai becsvágynak a fontosságát igyekezett publikációiban is hangsúlyozni, noha az idő előrehaladtával arra is rá kellett jönnie, tartós eredményeket csak intézményes keretek között, szabályok kialakításával lehet elérni.

***

Talán nem ésszerűtlen azt állítani, hogy Egressy Gábor nem gyűjtötte volna abban a bizonyos zsákban oly nagy odafigyeléssel a legváltozatosabb kéziratokat, ha önértékelésében nem önnön sokoldalúságának a hangsúlyozását tartotta volna fontosnak. Ezt a képet szerette volna az utókorra hagyományozni, az utókorra, amelynek érdeklődésében biztos volt. Valószínűleg találónak gondolta Petőfi Sándor 1848 júliusában hozzá intézett szavait: (Petőfi) „azt mondja, hogy én a' csatatéren csak egy ember vagyok, otthon pedig, hivatásomnál fogva több mint egy.”⁶⁷⁴

---

⁶⁷⁴ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Tisza hátán, Buda gőzösön, 1848. július 26., OSZK Kt., Levelestár.

IRODALOM- ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

ARCHÍVUMOK

DRERL – Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára
MOL – Magyar Országos Levéltár
MTA BTK ITI Archívuma – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet Archívuma
MTAK Kt. – Magyar Tudomány Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár
és Régi Könyvek Gyűjteménye
OSZK Kt. – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
OSZMI – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet
PIM Kt. – Petőfi Irodalom Múzeum Kézirattára

A HIVATKOZOTT KÉZIRATOK JEGYZÉKE⁶⁷⁵

DRERL B/14, 17. kötet 107, 109, 117, 119, 120, 126, 136, 137, 138.
Központi Antikvárium, 125., 129. Aukció, Egressy Gábor Krizbay Miklóshoz⁶⁷⁶
MTA BTK ITI Archívuma, Kerényi Ferenc fennmaradt irodalmi feljegyzései
MTAK Kt. 2/14°
MOL H 104.
OSZK Kt., Analekta, 1239.
OSZK Kt., Analekta, 1243, I–II.
OSZK Kt., Levelestár, Ballagi Károly Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Csabai Pál Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Dallos Gyula Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Dráguss Károly Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Egressy Ákos Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Egressy Ákos Egressy Gábornéhoz
OSZK Kt., Levelestár, Egressy Árpád Egressy Gáborhoz

---

⁶⁷⁵ Mivel a levelek esetében a keltezéseket a főszöveghez csatolt lábjegyzetekben feltüntettem, itt csak a vonatkozó leveleket tartalmazó palliumok címét jelzem.

⁶⁷⁶ A leveleket az aukció előtt megtekintettem.

OSZK Kt., Levelestár, Egressy Gábor Dumont Gusztávhoz
OSZK Kt., Levelestár, Egressy Gábor Egressy Ákoshoz
OSZK Kt., Levelestár, Egressy Gábor Egressy Árpádhoz
OSZK Kt., Levelestár, Egressy Gábor Egressy Gábornéhoz
OSZK Kt., Levelestár, Egressy Gábor Fáy Andrásához
OSZK Kt., Levelestár, Egressy Gábor Radnótfáy Sámuelhez
OSZK Kt., Levelestár, Egressy Gábor Szentpétery Zsigmondhoz
OSZK Kt., Levelestár, Futó János Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Halász Dezső Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Havi Mihály Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Hegedűs Lajos Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Jeney Kornélia Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Jósika Miklós Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Krizbay Miklós Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Latabár Endre Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Lévay József Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Molnár György Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Pap Zsigmond Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Pázmány Mihály Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Ráday Gedeon Tóth Józsefhez
OSZK Kt., Levelestár, Rakodczay Pál Egressy Ákoshoz
OSZK Kt., Levelestár, Remellay Gusztáv Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Rónay Jácint Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Szemere Pál Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, ifj. Tóth József Egressy Gáborhoz
OSZK Kt., Levelestár, Vértesy Jenő Egressy Ákoshoz
OSZK Kt., Fol. Hung. 1074
OSZK Kt., Fol. Hung. 1078.
OSZK Kt., Fol. Hung. 1227.
OSZK Kt., Fol. Hung. 1484. I.
OSZK Kt., Fol. Hung. 1558.
OSZK Kt., Fol. Hung. 1754.
OSZK Kt., Fol. Hung. 1961.
OSZK Kt., Oct. Hung. 611. I–III.

OSZK Kt., Quart. Hung. 1577.
OSZMI 53.6231.
OSZMI 53.3743.
OSZMI 54.823.1.
OSZMI 56.2511.
OSZMI 56.2512.
OSZMI 72.2.
OSZMI 60.2908.
PIM Kt. V 1461, 1463–1466.
PIM Kt. V 2690.

KÖNYVÉSZET

- A debreceni színészet története*, szerk. KATONA Ferenc, Debrecen, Kiadja Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, 1976.
- A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*, I. kötet, Budán, A M. Kir. Egyetem Betűivel, 1841.
- A magyar sajtó története*, II/1., 1848–1867, szerk. KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1985.
- ANDERSON, Patricia, *The Printed Image and the Transformation of Popular Culture 1790–1860*, Oxford, Clarendon Press, 1991.
- A nagyváradi műkedvelő színháztörténete*, szerk. PÁSZTAI Ottó, TUZSON Erzsébet, Nagyvárad, Kiadja a Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesülete, 2007.
- A Nemzeti Színház levelesládájából*, közli REXA Dezső, ItK, 42(1932)/2.
- A Nemzeti Színház százéves története*, szerk. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, Bp., Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1938, II.
- A' pestbudai hangászegyleti zenede növendékei nyilvános vizsgálatának tárgyai*, Pest, Trattner-Károlyi, 1860.
- A' pestbudai hangászegyleti zenede növendékei nyilvános vizsgálatának tárgyai*, Pest, Trattner-Károlyi, 1860.
- A' pestbudai hangászegyesületi zenede növendékeinek érdemsorzata*, Pest, Trattner-Károlyi, 1861.
- A' pestbudai hangászegyesületi zenede növendékeinek érdemsorzata*, Pest, Trattner-Károlyi, 1862.

- A' pestbudai hangászegyesületi zenede növendékeinek érdemsorzata*, Pest, Trattner-Károlyi, 1863.
- A Petőfi-ház története és katalógusa*, szerk. KÉRY Gyulay, Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1910.
- ARANY János *Összes művei*, kiad. VOINOVICH Géza, I, Bp., Akadémiai, 1951.
- ARANY János *Összes művei*, kiad. SÁFRÁN Györgyi, XVI, Bp., Akadémiai, 1982.
- BAÁN László, *Kultúra és gazdaság Magyarországon*, Bp., Média + Print, 1997.
- BÁCSKAI Vera, *A polgárság iskolázási stratégiája Pesten a 19. század első felében = A középkor szeretete: Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*, szerk. KLANICZAY Gábor, NAGY Balázs, Bp., ELTE BTK Középkori- és Koraújkori Egyetemes Történeti Tanszék, 1999.
- BAJZA József *Dramaturgiai írások*, kiad. BADICS Ferenc, Bp., Franklin-Társulat, 1900.
- Bártfay László naplói*, kiad., tan. KALLA Zsuzsa, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, Bp., Ráció, 2010.
- BARTHA Katalin Ágnes, *Színházi fizetés mint a karrier mutatója: Szentgyörgyi István jövedelmei*, Erdélyi Múzeum, 2010/1–2, 113.
- BARTHA Katalin Ágnes, *Shakespeare Erdélyben (XIX. századi magyar nyelvű recepció)*, Bp., Argumentum, 2010 (Irodalomtörténeti Füzetek, 167).
- BERLÁSZ Jenő, *Kéziratok katalógizálása*, Bp., Országos Könyvtárügyi Tanács, 1958.
- BISZTRAY Gyula, *Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években*, Magyar Könyvszemle, 1967/2.
- CZIFRA Mariann, *Zseni a panteon kertjében: Kazinczy Eugénia pályája*, Századvég, Új folyam(2013)/68.
- CZUCZOR GERGELY, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, II, Pest, Emich Gusztáv, 1864.
- CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, VI, Pest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat, 1874.
- CSILLAG Ilona, *A százéves színésziskola = A százéves színésziskola*, szerk. CSILLAG Ilona, Bp., Magvető, 1964.
- CSORBA Zoltán, *Egressy Gábor a szabadságharcban és a száműzetésben*, Borsodi Szemle, 17(1972)/2.
- DÁVIDHÁZI Péter, *„Isten másodszülöttje”: A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Bp., Gondolat, 1989.
- Debreczeni allando nemzeti színház második évi emlénye 1867. évről*, Kiadták a sugók, Debrecen, Nyomatott a város könyvnyomdájában, 1867.

- DEMME József, *Az irodalom (szociális) hálója: Közelítések Vahot Imréhez*, Sic Itur ad Astra, 59(2009).
- EGRESSY Ákos, *Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharcz idejéből*, Bp., Bartalits Imre, 1893.
- EGRESSY Ákos, *Petőfi Sándor életéből*, Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1909, 22.
- Egressy Ákos (1832–1914)*, Budapesti Hírlap, 34(1914)/328 (december 27.).
- EGRESSY Gábor, *A francia színészetről = Egressy Galambos Gábor emléke, Saját műveiből siremléke javára rendezték fiai*, Pest, Emich Gusztáv, 1867.
- EGRESSY Gábor, *A magyar színigazgatók és színészek létszáma*, Magyar Színházi Lap, 1(1860)/7 (február 11.).
- EGRESSY GÁBOR, *A színészet könyve*, Pest, Emich Gusztáv, 1866.
- EGRESSY Gábor, *A színház hajdan és most*, Kelet Népe, 1(1856),I/1–2.
- Egressy Gábor és kortársai: Levelek Egressy Gáborhoz (1838–1865)*, kiad. és magyarázatokkal ellátta MOLNÁR László, Bp., Országos Színész-Egyesület, 1908.
- EGRESSY Gábor, *Hamlet ismertetése*, Athenaeum, 3(1839)/36 (november 3.); 3(1839)/40 (november 17.).
- EGRESSY Gábor, *Indítvány a szellemhonosítás ügyében*, Életképek, 1848/8 (február 20.).
- EGRESSY Gábor, *Levelek a színvilágból IV. = Egressy Galambos Gábor emléke, Saját műveiből siremléke javára rendezték fiai*, Pest, Emich Gusztáv, 1867.
- [EGRESSY Gábor], *Levéltöredék vége*, Honművész, 5(1837)/50 (június 22.).
- EGRESSY Gábor, *Párbeszéd Szebeklébi és Egressy Gábor között színészeti dolgokról*, Budán, A' Magy. Kir. Egyetem Betűivel, 1842.
- EGRESSY Gábor, *Színészeti studiumok I. Szereptanulási methodica*, Athenaeum, 5(1841)/8 (július 18.).
- EGRESSY Gábor, *Színészetünk történetéhez*, Hölgyfutár, 11(1860)/152 (december 20.).
- EGRESSY Gábor, *Színház és nemzet I–VI*, Pesti Hírlap, 1846. december 10.; december 13.; december 15.; december 17.; december 18.; december 24.
- EGRESSY Gábor, *Szöváltás a színház naptára fölött*, Színházi naptár 1857. évre, szerkesztők: Gróf BETHLEN Miklós (Bolnai), DOBSA Lajos, TÓTH Kálmán, Pesten, Emich Gusztáv, 1856.
- EGRESSY Gábor, *Utóhangok a' színészek' évdiája fölötti zajokra*, Athenaeum, 1841/40 (április 4.).
- EGRESSY Gábor *törökországi naplója 1849–1850*, Pest, Kozma Vazul, 1851.
- EGRESSY Gábor *törökországi naplója 1849–1850*, Bp., Terebess, [1997]. (reprint)

- Egressy Gábor válogatott cikkei /1838–1848/, vál., jegyz., tan. KERÉNYI Ferenc, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1980 (Színháztörténeti Könyvtár, 11), 1980.*
- Egressy Galambos Gábor emléke, Saját műveiből siremléke javára rendezték fiai, Pest, Emich Gusztáv, 1867.*
- DEÁK Ágnes, *A koronás Wargha: Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában*, Bp., Akadémiai, 2010.
- DEÁK Ágnes, *Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867*, Akadémiai doktori értekezés kézírata, Bp., 2013.
- DEÁK Ágnes, *Besúgólisták a neoabszolutizmus korából*, Aetas, 2006/4.
- DEÁK Ágnes, *Szigorúan ellenőrzött levelek: Az 1849 utáni politikai elit titkos postai megfigyelése*, Múlt-kor, 2011. tavasz.
- Déryné naplója*. kiad., jegyz. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1952.
- Déryné emlékezései*, szerk. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1955, II.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Abteilung II. Das Ministerium Schwarzenberg*, szerk., bev. Thomas KLETECKA, Anatol SCHMIED-KOWARZIK, V, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2013.
- EVANS, Mark, *Movement Training for the Modern Actor*, Routledge, New York – London, 2009.
- FÁNCSY Lajos, *Igazolások*, Athenaeum, 1841/32 (március 16.).
- FEHÉR Katalin, *Sajtó és nevelés Magyarországon 1777–1849*, Bp., Eötvös József, 2005.
- FELEKI Miklós, *Jegyzetek a magyar vandor színészetéről*, Színházi naptár 1857. évre, szerkesztők: Gróf BETHLEN Miklós (Bolnai), DOBSA Lajos, TÓTH Kálmán, Pesten, Emich Gusztáv, 1856.
- Fővárosi Lapok, 1866/66 (március 22.).
- FRANK Tibor, *Egy emigráns alakváltásai: Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892*, Bp., Akadémiai, 1985.
- FUTÓ JÁNOS, *Szinművészetünk állapota I*, Magyar Sajtó, 2(1856)/235 (október 10.).
- FUTÓ János, *Szinművészetünk állapota II*, Magyar Sajtó, 2(1856)/236 (október 11.).
- FUTÓ János, *Vidéki színészetünk ügyében*, Magyar Sajtó, 2(1856)/98 (április 26.).
- FÜLÖP Csaba, *A színészképzés intézményei = Magyar színháztörténet 1873–1920*, szerk. GAJDÓ Tamás, Bp., Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001.

- GAJDÓ Tamás, *A baba belseje: A Jászai-kultusz történetéből = Dívák, primadonnák, színésznők: Jászai Mari, Fedák Sári, Karády Katalin*, szerk. GAJDÓ Tamás, Bp., Ernst Múzeum, 2003.
- GAJDÓ Tamás, *A színháztörténet-írás kezdetei = Magyar színháztörténet 1873–1920*, szerk. GAJDÓ Tamás, Bp., Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001.
- GÁSPÁR Margit, *Ernst Lajos gyűjteményének árverezése*, Magyar Könyvszemle 1940/2.
- GEROLD László, *Száz év színház: Dráma és színjátás Szabadkán a XIX. században (1816–1918)*, Újvidék, Forum, 1990.
- GERŐ József, *Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése (1849–1851)*, ItK, 43(1933)/1.
- GONDA György, „...Egressy Gábor színész és Kossuth kormánybiztosa”: *Egy év eseménytörténete – emigráció után*, Aetas, 2006/4.
- GREGUSS Ágost *Tanulmányai, II, Szini birálatok – vegyes cikkek*, Pest, Ráth Mór, 1872.
- GYÁNI Gábor, *A napló mint társadalomtörténeti forrás: A közhivatalnok identitása = Uő., Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000.
- GYÁNI Gábor, *Rendi polgárság – régi polgárság – pest-budai polgárok = Budai „bürger”, pesti polgár: Polgári értékrend, polgári mentalitás a 19. századi Pest-Budán*, szerk. PERÉNYI Roland, Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2010.
- GYULAI Éva, *Lengyelek Miskolcon a XVIII. század végén = Történelmi tanulmányok*, Miskolc, 1999 (Studia Miskolcinsia, 3).
- HAJDU ALGERNON László, *A Nemzeti Színház műsorlexikona*, Bp., 1944, I. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, BQ 792/796.)
- HAJNAL István, *A Kossuth-emigráció Törökországban*, Bp., Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1927.
- HALMOS Károly, SZÍVÓS Erika, *Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: A hivatások a köztudatban és a modern történetírásban*, Korall, 11(2010)/42.
- Három nemzedék ereklyetárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban (1823–1875): Katalógus*, szerk. bevezette és az életrajzokat írta SIMON V. Péter, Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, [1988].
- HERMANN Róbert, *Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után*, Bp., Press Publica, 1999 (Változó Világ, 27).
- HERMANN Róbert, *Műfajok és tendenciák az 1848–49-es polgári memoárirodalomban*, Századok, 1994/1.
- Hölgyfutár, 1(1850)/63 (szeptember 16.).

- Hölgyfutár, 1851/30 (február 6.).
- Hölgyfutár, 5(1854)/242 (november 8.).
- Hölgyfutár, 11(1860)/125 (október 18.).
- KALLA Zsuzsa, „Mivé egykor talán lehetni álmodoztam”: *A naplók és Bártfay = Bártfay László naplói*, kiad., tan. KALLA Zsuzsa, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, Bp., Ráció, 2010.
- KELLER Márkus, *A tanárok helye: A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében magyar–porosz összehasonlításban*, Bp., L’Harmattan – 1956-os Intézet, 2010.
- Kenyeres Ágnes, *Egressy Gábor levelei Kazinczy Gáborhoz*, Bp., Színháztudományi Intézet Országos Színháztörténeti Múzeum, 1960 (Színháztörténeti Füzetek, 35).
- KERÉNYI Ferenc, *A főrendi ellenzék műkedvelő színjátékai 1841-ben*, ItK, 80(1976)/1.
- KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1849*, Bp., Magvető, 1981.
- KERÉNYI Ferenc, *A vándorszínészet országos helyzete (1837–1848) = Magyar színháztörténet 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990.
- KERÉNYI Ferenc, „Kuruc” drámák a régi magyar színpadon = Uő., *Színek, terek, emberek: Irodalom és színház a 18–19. században*, szerk., a tanulmányokat jegyzetekkel kiegészítette SZILÁGYI Márton, SCHEIBNER Tamás, Bp., Ráció, 2010 (Ligatura).
- KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Bp., Osiris, 2008.
- KÓKAY György, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772–1849*, Bp., Akadémiai, 1975, 422–424.
- Kolozsvári Színházi Közlöny, 1859–1860.
- KOLTAI Tamás, *Láttelel*, Színház, 39(2006)/3.
- KOSSUTH Lajos, *Nemzeti Játékszin ügye*, Pesti Hírlap, 1841/19. (március 6.).
- Koszorú, 3(1865)/2 (jan. 8.).
- KOVÁCS Ferenc, *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója*, Bp., Franklin-Társulat, 1894, III.
- KOVÁCS I. Gábor, *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig: A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*, Bp., Akadémiai, 1989.
- KÖRTVÉLYES Ágnes, *Egressy Gábor iratai az Országos Levéltárban*, Bp., Színháztudományi és Filmtudományi Intézet Országos Színháztörténeti Múzeum, 1957 (Színháztörténeti Füzetek, 16).
- KÖVÉR György, *A művelődés rétege* = GYÁNI Gábor, KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Bp., Osiris, 1998.
- KÖVÉR György, *Biográfia és történetírás*, Aetas, 2000/3.

- LAKATOS Éva, *A magyar színházi folyóiratok bibliográfiája (1778–1948)*, Bp., Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 1993.
- Levelek Adorján Boldizsár levelesládájából*, közli Dr. WALLENTINYI Dezsőné, ItK, 27(1917)/1, 95.
- LUKÁCS Lajos, *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867*, Bp., Akadémiai, 1986.
- MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, *A színészi játék rekonstrukciója = Uő., Színháztörténetünk társadalomtörténeti összefüggései: Színházzociológiai vázlatok*, Bp., Színháztudományi Intézet, 1965 (Színházi Tanulmányok, 12).
- MÁTRAY Gábor, *Két beszéde a szavalat-tanszak ügyében (Különnyomat az említett zenede 1860-ki évkönyvéből.)*, Pest, Trattner-Károlyi, 1861.
- MÁTRAY Gábor, *A rendszeres szavalattan alaprajza*, Pest, Trattner-Károlyi, 1861.
- M. LASSABATHIE, *Histoire du Conservatoire impérial de musique et de déclamation suivie de documents recuillis et mis en ordre*, Paris, Michel Lévy Frères, 1860.
- M[OLNÁR] G[ÁL] P[éter], *Adalékok a magyar színészoktatáshoz*, www.szinhaz.hu
- MOLNÁR György, *Világostól Világosig: Emlékeimből*, II, Arad, Ungerleider Albert, 1881.
- Magyar Hírlap, 1850/40 (január 1.).
- Magyar Hírlap, 1851/588 (október 16.).
- Magyar Hírlap, 14(1904)/356 (december 25.).
- Magyar írók levelei Egressy Gáborhoz*, közli ESZTEGÁR László, ItK, 13(1903)/1, 111–120.; 13(1903)/2.
- Magyar Színházi Lap, 1(1860)/1–60.
- Magyar színházművészeti lexikon*, szerk. TÖRÖK Margit, Bp., Akadémiai, 1994.
- Magyar színművészeti lexikon*, szerk. SCHÖPFLIN Aladár, I, Bp., Kiadja az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, [1931].
- MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor: Kísérlet*, Bp., Korona, 1999.
- MÉSZÁROS István, *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948*, Bp., Akadémiai, 1988.
- NÁNAY István, *Tanodától – egyetemig: Az intézményes magyar színház- és filmművészképzés száznegyven éve*, Bp., Színház- és Filmművészeti Egyetem, 2005.
- NAGY Adrienne, *Szigeti József, a színész*, Színháztudományi Szemle, 1985.
- Nemzeti Játékszini Tudósítás. 16 Számban*, Irta Keresztszeghi és Adorjáni Gróf CSÁKY Theodor, Nyomtatta Werfer Károly Cs. Kir. priv. Akad. Typographus, Kassán. A

- reprint kiadást készítette ENYEDI Sándor, Magyar Színházi Intézet, Bp., 1979 (Színháztörténeti Könyvtár, 10).
- PAJKOSSY Gábor, *„mit welchen ich im geheimen Dienstverbände stehe: Sedlnitzky magyarországi besúgói a reformkor hajnalán = Miscellanea fontium historiae Europae: Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*, szerk. KALMÁR János, Bp., ELTE BTK, 1997.
- PAJKOSSY Gábor, *Toldy Ferenc pályaképéhez = Magyarhontól az Újvilágig: Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*, szerk. ERDŐDY Gábor, HERMANN Róbert, Bp., Argumentum, 2002.
- PAPP János, *A békéscsabai műkedvelő színháztörténete (1845–1944)*, Békéscsaba, Munkácsy Mihály Emlékház, 1996.
- PAULAY Ede, *Visszapillantás a Színészeti Tanoda 10 évi működésére*, Bp., Athenaeum, 1874.
- PERCZEL Miklós, *Naplóm az emigrációból*, I, vál., bev., jegyz. ZÁVODSZKY Géza, szerk. PAPP János, Bp., Tankönyvkiadó, 1977.
- Pesti Napló, 1(1850)/156.
- PÉTER László, *„Egressy Gábor teljhatalmú kormánybiztos” = Uő., Szegedi seregszámla*, Szeged, Bába és Társai Kft., 1999.
- PETHŐ György, *Közelről: Irodalmi forgatókönyv és dokumentumok Szendrey Júlia és Petőfi Zoltán életéből 1850–1870*, Bp., Magvető, 1944.
- PETŐFI Sándor *Összes művei*, kiad. KISS József, V. NYILASSY Vilma, VII, Bp., Akadémiai, 1964.
- PETŐFI Sándor *összes prózai művei és levelezése*, kiad. MARTINKÓ András, Bp., Szépirodalmi, 1974.
- PORKOLÁB Tibor, *„Nagyjaink pantheonja épül”: Panteonizáció a XIX. századi magyar irodalomban*, Bp., Anonymus, 2005.
- RADNÓTI Klára, *Egressy Gábor (1848–1866) = A márciusi ifjak nemzedéke: „Nem küzdénk mi sem dicsőség- sem díjért”*, szerk. KÖRMÖCZI Katalin, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2000.
- RAJNAI Edit, *Kísérletek a vidéki színház rendezésére = Magyar színháztörténet 1873–1920*, szerk. GAJDÓ Tamás, Bp., Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001.
- RAJNAI Edit, *A színi kerületi rendszer kialakulása /1879–1905/*, PhD-értekezés kézírata, Bp., ELTE, 2010.

- RAKODCZAY Pál, *A színészet rendszere*, Bp., ny. n., 1884.
- RAKODCZAY Pál, *Egressy Gábor és kora*, Bp., Singer és Wolfner, 1911, I–II.
- REIZNER János, *Szeged története*, III, Szeged, Szeged Szab. Kir. Város Közönsége, 1900.
- Remény: Szépiralmi, művészeti és társaséleti folyóirat, 1851, II. félévi folyam, I. füzet.
- RICHARDS, Jeffrey, *Sir Henry Irving. A Victorian Actor and his World*, London and New York, Hambleton and London, 2005.
- SEPSY Károly, *Levelek a vidéki színészet köréből*, Pesti Divatlap, 4(1847)/37 (szeptember 9.).
- SIMON Katalin, *Mesterségből hivatás: Sebészmesterek és orvosdoktorok Magyarországon az egységes orvosi képzés bevezetéséig*, Korall, 11(2010)/42.
- SOMLÓ Sándor, *A magyar színészoktatás múltjából*, Budapesti Szemle, 1915, 305.
- STEINERT Ágota, „Gyakran nem érti emberét a kor...”: *Egressy Gábor pályaképe = EGRESSY Gábor törökországi naplója 1849–1850*, Bp., Terebess, [1997]. (reprint)
- SZAJBÉLY Mihály, *Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban = A magyar irodalom története*, II, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007.
- SZALISZNYÓ Lilla, „Koszt kifizetve”: *Kisfaludy Sándor, Erdélyi János és Egressy Gábor kiadási naplója = Rajzolatok a magyar történelemtől*, szerk. ANTOS Balázs, TAMÁS Ágnes, Szeged, [k. n.], 2010.
- SZÉKELY György, *A színészet helyzete az önkényuralom idejében (1849–1861) = Magyar színháztörténet 1873–1920*, szerk. GAJDÓ Tamás, Bp., Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001.
- SZIGLIGETI Ede, *Magyar színészek életrajzai*, Bp., Franklin Társulat, 1907².
- SZIKLAVÁRI Károly, *Az Egressy család származástörténeti krónikája*, Lymbus, 2011.
- SZILÁGYI Márton, *Irodalom és üzlet: Csokonai Vitéz Mihály könyvkiadói és könyvterjesztői stratégiája a 18–19. század fordulóján*, Korall, 12(2011)/43.
- SZILÁGYI Márton, *Irodalomtörténet és társadalomtörténet határán = Uő., Határpontok*, Bp., Ráció, 2007.
- SZILÁGYI Márton, *Liszniai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Bp., Argumentum, 2001 (Irodalomtörténeti Füzetek, 149).
- SZILÁGYI Márton, *Petőfi, a polgár*, Kortárs, 2012/10.
- SZILÁGYI Márton, *Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála*, Bárka, 10(2002)/4.

- SZILÁGYI Márton, *Újabb adalékok Schedius Lajos titkos informátori tevékenységéről* = Szövegkönyv: *Tanulmányok Kerényi Ferenc hatvanadik születésnapjára*, szerk. SZILÁGYI Márton, VÖLGYESI Orsolya, Bp., Ráció, 2005.
- SZILÁGYI MÁRTON, *Újabb adalék Vahot Imre és a dalidók kapcsolatához* = „Ember lenni mindig, minden körülményben”: *Tanulmányok Kiczenko Judit születésnapja alkalmából*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2008.
- SZINNYEI Ferenc, *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban*, Bp., MTA, 1939, I, 59.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Utánnymomat-Sorozat, Bp., 1980–1981, III.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Utánnymomat-Sorozat, 1980–1981, IV.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Utánnymomat-Sorozat, 1980–1981, X.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Utánnymomat-Sorozat, 1980–1981, XIII.
- SZÍVÓS Erika, *A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867–1918*, Bp., Új Mandátum, 2009.
- SZUPER Károly *Szinészeti naplója 1830–1850*, kiad. VÁLI Béla, Bp., Aigner Lajos, 1889.
- T. SZABÓ Levente, *A magyartanárság „születése”, Gyulai Pál egyetemi tanársága és a magyar irodalomtörténeti képzés hivatásosodása* = Uő., *A tér képei: Tér, irodalom, társadalom*, Kolozsvár, Komp-Press, 2008.
- T. SZABÓ Levente, *A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete: Módszertani vázlat a társadalom- és irodalomtörténet kapcsolatának új irányához* = Uő., *A tér képei: Tér, irodalom, társadalom*, Kolozsvár, Komp-Press Korunk, 2008.
- T. SZABÓ Levente, *Milyen nyelven beszél az irodalom tudománya: A tudományos professzionalizáció nyelvi ideálja és az irodalomtudomány nyelvének kimunkálása a XIX. század közepén*, *Kisebbségkutatás*, 13(2004)/2.
- TAKÁTS József, *Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció* = Uő., *Ismerős idegen terep: Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Bp., Kijárat, 2007, 234–253.
- TARJÁNYI Eszter, *A szellem örvényében: A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*, Bp., Universitas, 2002.

- Tollharcok: Irodalmi és színházi viták 1830–1847*, szerk. SZALAI Anna, Bp., Szépirodalmi, 1981.
- TOMPA Mihály *Levelezése 1839-től 1862-ig*, kiad. BISZTRAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1964
(A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 6), I.
- Új Magyar Múzeum, 1851. november 1., II. év, II. füzet.
- VAHOT Imre, *Színészportrék = Vahot Imre válogatott színházi írásai /1840–1848/*, vál. utószó, jegyz. SZIGETHY Gábor, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1981 (Színháztörténeti Könyvtár, 12).
- VAHOT Imre, *Nemzeti színházunk' tagjainak vendégszerepeztése' ügyében = Vahot Imre válogatott színházi írásai /1840–1848/*, vál. utószó, jegyz. SZIGETHY Gábor, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1981 (Színháztörténeti Könyvtár, 12).
- VAJDA János *színbírálatok és színházi tárgyú glosszák*, kiad. BENE Kálmán, Bp., Orpheusz, 2000.
- VÁRI András, *Félprofik, parciális polgárok, egészen úriemberek? A professzionalizációs folyamat útjai és kutatási alternatívái a 19. századi Európában*, Korall, 11(2010)/42.
- VÉRTESY Jenő, *Egressy Gábor iratai a M. N. Múzeumban*, Magyar Könyvszemle, Új folyam(1904)/1.
- Vidéki szintárcza*, Regélő Pesti Divatlap, 1(1842)/1 (január 1.).
- VÖRÖSMARTY Mihály *Összes művei*, kiad. TÓTH Dezső, III, Bp., Akadémiai, 1962.
- VÖRÖSMARTY Mihály *Összes művei*, kiad. BRISITS Frigyes, XVIII, Bp., Akadémiai, 1965.
- VÖRÖSMARTY Mihály *Összes művei*, kiad. SOLT Andor, XIV, Bp., Akadémiai, 1969.
- WILENSKY, Harold L., *Minden szakma hivatás?*, ford. SZÍVÓS Erika, a fordításban közreműködött HALMOS Károly, Korall, 11(2010)/42.
- Y, *Színházügyi hír és voks*, Athenaeum, 1841/28 (március 7.).
- Zenészeti Lapok, 5(1865)/15 (jan. 12.).
- ZENTAI Mária, „A balladai hang” = *Építész a kőfejtőben: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa, Bp., rec.iti, 2010.